

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૪૮

શ્રી

પુસ્તકનું નામ ડો. રામલાલ રામલાલ

વિષય ૬ : ૩

ગોહિલ વીર હમીરજી.

[સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા]

લેખક

ધીરસિંહ વહેરાભાઈ ગોહિલ

અલમ્બુર, વાયા નિંગાળા (કાઠિયાવાડ.)

પ્રકાશક

જગજીવન શિવશંકર ત્રિવેદી

પુસ્તક પ્રચારક ઓફીસ

૭૪, રીઝીરોડ, અમદાવાદ.

[સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન]

પ્રથમ આવૃત્તિ; પ્રત ૧૦૦૦; વિ. સં. ૧૯૭૭. ઈ. સ. ૧૯૨૧.

અમદાવાદ

ખાડીયામાં, જહાસાઈની પોળમાં, 'પ્રજાજ્ય' પ્રિન્ટીંગ વર્ક્સમાં

એમ. સી. મોદીએ છાપ્યું.

સં. ૧૯૭૭.

મૂલ્ય રૂ. ૨૫

૨૦૧૬ વાલુકા
રાણી કાંપીસઈટ-અંબ

અર્પણ પત્રિકા.

સ્વ. પરમપૂજ્ય પિતાશ્રી!

મારા પર આપના અનેક ઉપકારો થયા છે. મારે માટે
આપે અનેક પ્રકારને શ્રમ વેઠ્યો છે અને મારા
શ્રેયઃ માટે નિશઠ્ઠિન ચિંતવન કર્યું છે. તે ઉપ-
કારનું ઋણ ચુકવવાને મારાથી કિંચિત્ પણ
સેવા થઈ નહિ. મારા આલ્મ્ય કાળમાં જ
આપે ઇહલોકનો ત્યાગ કર્યો. અત્યારે
તો માત્ર આ મારી કૃતિને આપના
અમર આત્માને અર્પણ કરીને
જ સંતોષ લઉં છું.

લી.

ધીરસિંહ.

વાંચવાલાયક નવલકથાઓ.

કાશ્મીર અને કેસરી—(ઐતિહાસિક નવલકથા.) પૃષ્ઠ ૨૩૦.
પાકું પુઠું. મૂલ્ય રૂ. ૧૧૧. પંજાબ-કેસરી મહારાજ રણજીતસિંહે કાશ્મી-
રમાં અક્ષધાનો ઉપર ચઢાઈ કરી વિજય મેળવ્યો હતો તેનું રસિક વર્ણન.

મૂળરાજ સોલંકી—(સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા) પૃષ્ઠ
૩૨૦, પાકું સોનેરી પુઠું, સાદાં અને રંગીન સંખ્યામધ ચિત્રો. મૂલ્ય
રૂ. ૩. ગુજરાતમાં સોલંકી વંશની રાજગાદી સ્થાપનાર મૂળરાજ સો-
લંકીએ પોતાના મામા પાસેથી રાજ્ય લઈ, મામાને તથા બીજાઓને
મારી, ફેટલાંક ઇશ્ત તેમ જ અનિષ્ટ પરાક્રમે કર્યા હતાં. આ અને બીજા
ઐતિહાસિક પ્રસંગોની આ નવલકથા અત્યંત રસિક, બોધક તથા મૂળ-
રાજનાં કાર્યો ઉપર જાણવાબેગ પ્રકાશ પાડે છે.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—સચિત્ર સામાજિક નવલકથા. મૂલ્ય
રૂ. ૨. વી. પી. પોસ્ટેજ ૩ આના. પૃષ્ઠ ૩૫૦. સોનેરી પાકું પુઠું.
ચાર ફોટોગ્રાફિક સુંદર ચિત્રો. યુવાનો અને સ્ત્રીઓના હાથમાં અને
પુસ્તકાલયોમાં વિનાસંકોચે આ પુસ્તક મુકાય છે.

નોકરીનો ઉમેદવાર—(સચિત્ર સામાજિક નવલકથા) મૂલ્ય
રૂ. ૧૧. પૃષ્ઠ ૨૧૫, સોનેરી પાકું પુઠું. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મનો-
રંજક તથા બોધક છે.

સૌન્દર્ય વિજય—(ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫) રેનાલ્ડઝના રાય-
લ્ફિસ પ્લોટનું અક્ષરશઃ ભાષાન્તર. વાતો મનોહર અને ચિત્તાકર્ષક છે.
પાકું પુઠું. પાંચે ભાગની કિ. ૧૦૧

ગોરા—ડૉક્ટર રવીન્દ્રનાથની પદ્માલિપવણી અને ભાવનામય
લેખિનીથી લખાયેલા ગ્રંથની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી. પાકું પુઠું.
કી. ૨ રૂ.

નૌકા કુળી કિંવા આશ્ચર્યઘટના. જગવિખ્યાત કવિવર રવિ-
ન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત નૌકાકુળીનું શબ્દશઃ ભાષાન્તર છે. પાકું પુઠું. કિ. ર. ૩૥

બુલબુલ—સુપ્રસિદ્ધ મરાઠી નોવેલનો અનુવાદ, ઘણી જ સરળ
અને રસાલ ભાષામાં હોવાથી વાંચવાયોગ્ય છે. ર. ૨-૮.

દક્ષિણનો વાઘ—(સચિત્ર ઐતિહાસિક નવલકથા) શિવાજીનાં
પરાક્રમો નવાઘ પમાડે તેવાં છે. ર. ૩

અદ્ભુત લૂટારો—સચિત્ર ચમત્કારિક નવલકથા. પ્રકરણે પ્ર-
કરણે રસ ભર્યો છે. બન્ને ભાગ સાથે. મૂલ્ય ર. ૩૥

ન્યાયના ખૂનમાં નીતિ—(સચિત્ર સાંસારિક નવલકથા) મૂલ્ય
ર. ૨. પૃષ્ઠ ૩૪૦, સોનેરી પાકું પુઠું, સુંદર ફોટોચિત્રો. ન્યાયનાં ખૂનો
કરનારા પાપીયાઓ દુનિયામાં ઉજળે લુગડે શરે છે અને નીતિમાનોમાં
ખપે છે તેનો તાદૃશ્ય ચિતાર.

પશાય-મંદિર—ભાગ ૧-૨. (સચિત્ર મનોરંજક નવલકથા.)
બન્ને ભાગોનું મૂલ્ય ર. ૬. ૧૦ ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પૃષ્ઠ ૫૫૦. રેનોલ્ડ્સના
'ગ્રેંડ સ્ટેચ્યુ' ના આધારે આ અદ્ભુત રસથી ભરેલી કથા લખાઈ છે.

લતા અને લલિતા—ભાગ ૧ થી ૫. (સચિત્ર સાંસારિક નવલ-
કથા.) પાંચે ભાગમાં મળીને આ કથા પૂરી થાય છે. લગભગ ૧૧૦૦
પૃષ્ઠ અને ૨૦ સુંદર ચિત્રો. સપળા ભાગોનું મળીને મૂલ્ય ર. ૮

કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની—(સચિત્ર ડિટેક્ટીવ નવલકથા)
મૂલ્ય ર. ૧૥૫ પૃષ્ઠ ૨૫૦ સોનેરી પાકું પુઠું. સુંદર ફોટો ચિત્રો. મનો-
રમા નામની જાદૂઈ વિદ્યા જાણનારી કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની ખૂનો
કરે છે અને મૂઝા પછી પણ જીવતી થાય છે !

મળવાનું ઠેકાણું.

પુસ્તક પ્રચારક ઓફીસ, રીચીરોડ, અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

આ નવલકથા કાઠિયાવાડનું એક ચર્યાયુક્ત ઐતિહાસિક પ્રકરણ સ્પષ્ટ કરવાના અને ગોહિલ વંશના પ્રાચીન સમયના ક્ષત્રિયોનાં શૌર્યવીર્ય પ્રકાશમાં લાવવાના હેતુથી લખી છે. સ્વર્ગસ્થ કલાપીએ “ હમીરકાવ્ય ” માં (જે હમીરજી ગોહિલ નામથી રા. કાન્તે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે) હમીરજીએ મહમ્મદ ગીઝની સાથે લડાઈ કરી એમ જણાવ્યું છે. ખીજા કેટલાકનું પણ એવું જ માનવું છે. ઈ. સ. ૧૦૨૪ માં મહમ્મદ સોમનાથજી પર ચઢી આવ્યો, ત્યારે તો હમીરજીનું નામ નિશાન પણ નહોતું તે નીચેની હકીકતથી સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે.

ગોહિલોના મૂળ પુરૂષ સેજકજી ઇ. સ. ૧૨૬૦ માં ખેરગઢ છોડી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને જુનાગઢના રાહ સાથે સંબંધ બેઠી તેના આશ્રયે રહ્યા. આ હકીકત વિસ્તારથી આ પુસ્તકના આઠમા પ્રકરણમાં લખવામાં આવી છે અને સેજકજીથી હમીરજી કેટલામી પેઢીએ થયા તે જણવા માટે નીચેની હકીકત ઉપયોગી થશે.

સેજકજીના ત્રણ પુત્રો રાણજી, શાહજી અને સારંગજી થયા. તેમણે જુદાં જુદાં સંસ્થાનો બાંધ્યાં. ખીજા સાથે અત્યારે આપણે સંબંધ નહિ હોવાથી, સારંગજીની જ હકીકત લખ્યે. સારંગજીના જસોજી અને જસોજીના નોંધણજી તથા ભીમજી થયા. નોંધણજીને સંતતિ ન હોવાથી ભીમજી ગાદીએ આવ્યા અને તેમના દુદોજી, અરજણજી અને હમીરજી એ નામે ત્રણ કુમારો થયા. આ સંક્ષિપ્ત હકીકતથી વાચકો બેઠ શકશે કે ઈ. સ. ૧૨૬૦ માં સેજકજી આવ્યા અને તેની ચોથી પેઢીએ હમીરજી થયા. એક સો તે આઠ વરસમાં રાજ્યોની ચાર પેઢી થાય તે અસંભવિત નથી, માટે જ હમીરજી ૧૩૯૮ માં કે જ્યારે સુદરખાન સોમનાથજી પર ચઢી આવ્યો ત્યારે વિધમાન હતા.

કાઠીઆવાડ સર્વસંગ્રહ પ્રકરણ ૭ માં લખ્યું છે કે:—“ ઈ. સ. ૧૩૯૧ માં સુફરખાન ખીન-વઝીર-ઉલ-મુલક ગુજરાતનો મુખો થયો. કાંડા ઉપરના મુલકના સ્થાનિક કાકોરોમાં બંડ કરવાનાં ચિન્હો જણાયાથી એકદમ ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં તેમની સામે તે પંડે ચઢ્યો. સધળાનો પરા-ભવ કરી સોમનાથજીના દહેરાનો તેણે ત્રીજી વખત નાશ કર્યો. આ લઠા-ઇમાં હુમીર ગોહિલ અને વેગડો ભીલ હણાયા.” ગુજરાત સર્વસંગ્રહમાં પણ સુફરખાન સોમનાથજી પર ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં ચઢી આવવાનું લખેલ છે.

“ રાસમાળા ” માં મહમ્મદ એગડો ઇ. સ. ૧૪૯૦ માં ચઢી આવ્યો ત્યારે હુમીરજી અને વેગડો હતા એમ લખેલ છે, પણ કેટલીએક હકી-કત જણાયા પછી અને ખીજા પાત્રોની સમકાલિનતાનો નિર્ણય કર્યા પછી, એ જ યોગ્ય લાગે છે કે હુમીરજી મહમ્મદ ગીઝની કે એગડાના સમયમાં નહોતા, પણ સુફરખાનના સમયમાં જ હતા. મહમ્મદ ગીઝનીના વખતમાં હુમીરજી નહોતા એ વાત તો રા. કાન્તે “ હુમીરજી ગોહિલ ” ની પ્રસ્તાવનામાં પણ સ્વીકારી છે. ભાટ-ચારણો વગેરે પોતાની વાર્તાઓમાં હુમીરજી મહમ્મદ ગીઝની સામે લડ્યા એમ કહે છે, પણ આરોડનો ચોપડો જોતાં એ હકીકતને પુષ્ટિ મળતી નથી. વળી ચોટસન સાહેબ કૃત કાઠીઆવાડ સર્વસંગ્રહમાં પણ સ્પષ્ટ લખ્યું છે; તેથી ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં હુમીરજી મરાયા એ વાત અમને વિશેષ વાસ્તવિક લાગે છે. અમને જે હકીકત મળી આવી તે વાચકો સન્મુખ રજુ કરવાનો આ પુસ્તકમાં ચત્ન કર્યો છે.

આ પુસ્તકની હકીકત મેળવી આપવામાં જેમણે જેમણે સહાય કરી છે તેમનો અને જે પુસ્તકોમાંથી મદદ મળી છે તેના લેખકોનો ઉપકાર માનવાની તક લઉં છું.

રાજપૂત વિદ્યાલય,
ભાવનગર,
તા. ૧-૧-૨૧.

લિ. ભવદીય
ધીરસિંહ બહેરાભાઇ ગોહિલ,
હાઉસ માસ્તર, રા. વિ.

અનુક્રમણિકા.

અકરણુ.	પૃષ્ઠ.
૧ હું. પ્રયાણુ. ...	૧
૨ જી. આશ્રય મળ્યો. ...	૧૨
૩ જી. ક્ષમા. ...	૧૮
૪ થું. ગીરાસની પ્રાપ્તિ. ...	૩૧
૫ મું. કુકડાની લડાઈમાંથી કલહ. ...	૩૯
૬ હું. સિંહનો શિકાર. ...	૪૩
૭ મું. અમરજીજી જીનાગઢમાં. ...	૫૩
૮ મું. રાહની સાથે ગોહિલોનો સંબંધ. ...	૬૧
૯ મું. અમરજીજીનું યુદ્ધ. ...	૬૯
૧૦ મું. પારિતોષિક. ...	૭૫
૧૧ મું. ચારણની મુલાકાત. ...	૮૪
૧૨ મું. પ્રત્યાગમન. ...	૯૨
૧૩ મું. સોમનાથજીપર ચઢાઈ. ...	૧૦૨
૧૪ મું. વિનોદમાંથી વૈર. ...	૧૦૯
૧૫ મું. હુદરખાન. ...	૧૧૭
૧૬ મું. મૈત્રી. ...	૧૨૪
૧૭ મું. શું હું ક્ષત્રિય નથી ? ...	૧૩૨
૧૮ મું. લાખખાઈ. ...	૧૪૩
૧૯ મું. ચાંપાવાળાની ચિંતા. ...	૧૫૦
૨૦ મું. પ્રેમેદ્દભવ. ...	૧૫૫

અકરણ.	પૃષ્ઠ.
૨૧ મું. વેગડાની મુલાકાત. ...	૧૬૪
૨૨ મું. વિન્નજીની કુટીલતા. ...	૧૭૦
૨૩ મું. અરજીજીનું ખૂન. ...	૧૭૪
૨૪ મું. મીજમાની. ...	૧૭૮
૨૫ મું. અદ્ય મિલન. ...	૧૮૪
૨૬ મું. પૂર્વ વૃત્તાંત. ...	૧૮૯
૨૭ મું. સસરાને હાથે જમાઇનો ઘાત. ...	૧૯૫
૨૮ મું. વરસિંહદેવનો સંસારત્યાગ. ...	૨૦૩
૨૯ મું. લગ્ન. ...	૨૦૬
૩૦ મું. ગુપ્ત સંકેત. ...	૨૧૧
૩૧ મું. યોગિની. ...	૨૨૨
૩૨ મું. પ્રપંચ. ...	૨૩૨
૩૩ મું. ચાંપાવાળાનો ભાગ્યેદય. ...	૨૪૧
૩૪ મું. હુમીરજીની કુચ. ...	૨૫૨
૩૫ મું. સોમનાથજીની મહાપૂજા. ...	૨૫૮
૩૬ મું. હુમીરજીની હિમ્મત અને વેગડાનું મરણ. ...	૨૬૨
૩૭ મું. વીર હુમીરજીનો અંત. ...	૨૬૭
૩૮ મું. પાર્વતી સતી થઈ. ...	૨૭૮

ગોહિલ વીર હમીરજી.

પ્રકરણ ૧ છું.

પ્રયાણ.

સૂર્યકિરણની પ્રખર ધારા વર્ષી રહી છે. તેજસ્વી સૂર્યનારામણે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. કાંધાવેશમાં આવેલો મહારથી જેમ સામેના સૈન્યપર અતુલ બાણની વૃષ્ટિ કરે છે તેમ ભગવાન અર્ક પોતાનાં પ્રચંડ કિંજ્વળા પૃથ્વિપર ફેંકે છે. ઈન્દ્રજીતે જેમ શ્રી રામચન્દ્રની સેના સામે વિમાનપર ચઢી બાણવૃષ્ટિથી સૈનિકોને છુપાવવાની શરૂ પાડી હતી, તેમ અત્યારે સૂર્યકિરણોના પ્રહારથી મનુષ્યો શીતળ છાયા શોધવા લાગ્યા, પક્ષીઓ ઝાડની ડાળીઓમાં ભરાવા લાગ્યાં, મૃમ વગેરે જંગલી પ્રાણીઓ પોતાનો ખોરાક શોધવો તજીને અહીં તહીં ભરાવા લાગ્યા. સિંહ જેવાં કુર પ્રાણીઓની ભયંકર અને હઠમતે કમ્પાવનારી મર્જનાઓ ક્યાંય શ્રવણે સંભળાતી નથી; આવી રીતે જંગલમાં શૂન્ય-હાર હતો તેવીજ રીતે ખેતરોમાં પણ તેમજ હતું. કૃષિકારો પોતાનાં કામે કરી ખેતરોમાંથી પોતાના ધર તરફ આવવા લાગ્યા રસ્તામાં તેમના ડચકારા, બળદોની ખસીઓના ખખડારો અને ઝીનાં રગકણો પવનની સાથે મચી ઉડતા જણાતા હતા. પોતાને ઘેર જઈ આરામ લેવાની ઉતાવળથી બળદોને દોડારી એક પીગની આમળ જવા કૃષિકારો હરિશ્ચંદ્ર કહેતા હતા. તેઓ થોડી વારમાં પોતપોતાને સ્થાને ગયા એટલે રસ્તો નિર્જન અને નિરવ હસો. અત્યારે રસ્તે કોઈ આવામમન પણ

કરતું નહોતું. સરોવરનો બાસ કરાવનાર મુગજળી જ્યાં ત્યાં દ્રષ્ટિંગાચર થતું હતું. આવા મધ્યાનહના સમયમાં ગસેંહ ઘોડેસ્વારો અને તેમનો નાયક રસ્તે ચાલતા જણાય છે.

ઘોડા ખરેખરા કાઠીઆવાડી અને ઉંઝી ઓલાદના હતા. દરેક ઉપર સોનેરી સાજ નાખેલા હતા. ઘોડેસ્વારો તરણ અને દેખાવડા હતા. તેમના ચહેરા ઉપરથી માલુમ પડતું હતું કે, એ કોઈ રાજપૂત સૈનિકો છે. દરેકની કમર પર તરવાર હોંચકી રહી હતી. બાદમાં જળકી રથાં હતાં. સર્વના ચહેરા ઉદાસ અને રિયોગી જણાતા હતા. તેમાં કોઈનો સંચાર થયોલો જણાતો હતો. દરેકે મુખ ફરતા બોલાનાં (કપડાં) બાંધી લીધેલાં હતાં અને પોતાના નેતા તરફ દયા અને પ્રેમની દ્રષ્ટિથી જોતા હતા. ક્યાં જવું છે તે કોઈના મનમાં નિશ્ચિત નહોતું. પોતાના નેતા ઉપરજ સર્વ આધાર રાખી ચાલતા હતા. સર્વે નિરવ હતા તેથી શૂન્યકારતું સાત્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. તેમાં એકાએક શૂન્યકારનો ભંગ કરી એક સ્વાર બોલ્યો:

“તેજસિંહ ! આપણે જવાનો કાંઈ નિશ્ચય કર્યો છે ? આપણે સંપે આં જઈશું ?” એક સ્વારે પ્રશ્ન કર્યો.

“હજીમુઘી કાંઈ નિશ્ચય નથી. આપણો નેતા જ્યાં લઈ જાય ત્યાં જવાનું છે, અને આપણા નેતાને જ્યાં ભાગ્ય લઈ જાય ત્યાં જવાનું છે કેમકે આપણું ભાગ્ય આપણા નેતા સાથે જોડાયેલું છે. માટે આપણે તે વિષે કાંઈ ચિંતા કરવાની નથી.” ઉત્તરમાં તેજસિંહે કહ્યું.

“પણ આપણ સર્વને આશ્રય આપે તેવું તો આટલામાં કોઈ રાજ્ય પણ નથી અને હોય તો પણ આટલામાં ન રહેવાની આપણા નેતાને પ્રતિજ્ઞા છે, તેથી આપણને હવે જન્મભૂમિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો પડશે.” આનસિંહે નિઃશ્વાસ સાથે નિરાશાથી ઉદ્ગાર માર્યો.

“અરે! માનસિંહ! તમે આટલા બધા નિરાશ કેમ થાઓ છો? હાલમાં બન્ને બંધુઓને અલુબનાવ થયો છે. તે લાંબી મુદત રહેવાનો નથી. થોડા દિવસ પછી અમરજીવણ પોતાના બાઇને મનાવી લેશે, એટલે આપણે સુખેથી આપણી જન્મભૂમિમાં પાછા આવીશું.” વચમાં બીજા ઘેડેસ્વાર વીરસિંહે આશ્વાસન સાથે ભવિષ્યનિર્ણય સૂચવ્યો.

“મારા બહાદુર રાજપૂતો! તમે શા માટે આટલા બધા અધીરા બનેા છો? શું રાજપૂતોને પોતાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં જીવન બહાલું છે? પ્રતિજ્ઞા માટે હરિશ્ચન્દ્રે પોતાનું રાજ્ય અને જાતિનો પણ ત્યાગ કર્યો. નળરાજાએ પણ શું કર્યું? તે શું તમે જાણતા નથી? આપણા વડિલો પાન્ડવોએ કેટલો શ્રમ વેઠ્યો હતો? તે શું મહાભારતની વાતથી અજાત છો? આપણા પૂર્વજો મારવાડથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને આપણે પાછા મારવાડમાં જન્મ રહેશું! આપણા વડિલો મારવાડથી નિકળ્યા ત્યારે નિશ્ચય હતો કે તેમને સૌરાષ્ટ્રમાં ગીરાસ મળશે? છતાં અપરિચિત ભૂમિમાં આવી પોતાની સત્તા વધારી. તે આપણે આપણા વડિલોની જન્મભૂમિમાં જન્મ સત્તા કેમ ન વધારીએ? વળી આપણો-રાજપૂતોનો-શું ધર્મ છે, તેનો ખ્યાલ કરો. વડિલ આજ્ઞા શિરોવંધ માનવી જોઈએ, તે મારા જોઈ બંધુએ જે આજ્ઞા કરી છે, તે મારે પાળવી જ જોઈએ, કેમકે હાલમાં અને ભરતજી જેવા ક્ષત્રિય કુળદીપક સરવીરોએ બ્રાત્મકિત માટે ઐહિક સુખોનો ત્યાગ કર્યો હતો. લીમાર્જુન વગેરેએ મુદ્ધિધરનો બોલ એક પણ ઉત્થાપ્યો નહોતો. વિક્રમાદિત્યે ભર્તૃહરિની આજ્ઞા શિરોવંધ માની સ્વભૂમિનો ત્યાગ કર્યો હતો. માટે રાજપૂતોએ વડિલ આજ્ઞા તે દેવ આજ્ઞા માની તેનું ચર્ચાર્ય પાલન કરવું તે યોગ્ય છે. માટે મારા વડિલ બંધુએ જે મને આજ્ઞા કરી છે કે “મારી કીર્તિ સાંભળ ત્યાં સ્વીચ નહિ” તો મારાથી આટલામાં રહેવાયજ કેમ? વળી તેમની

પાસે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે “ તમારું નામ સાંભળીશ તો તમારાં રહીશ નહિ. ” આવી પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં આપણામાં રહું તો હું પાપનો ભોક્તા થાઉં. વળી દરેક મનુષ્યે સત્યવક્તા થયુંજ જોઈએ કેમકે સત્યથી તમામ સુખો મળે છે. જે મનુષ્ય સત્યવક્તા છે તેનું આયુષ્ય, ધન, કીર્તિ અને વચનસિદ્ધિ અવિચળ રહે છે. સત્ય સર્વ સુખોનું મૂળ છે. સત્ય જોજ મહાન વ્રત છે, તપ છે, અને મોટામાં મોટું તીર્થ છે. પ્રાચીન કાળના ક્ષત્રિયોની જ્વલંત કીર્તિ અત્યારસુધી જેવી ને તેવી ટકી રહી છે, તેનું મૂળ કારણ તેઓની સત્યતાજ છે. જેનું સત્ય ગયું તેનું સર્વસ્વ ગયું. વચન પાલન માટે રાજપૂતોએ સર્વસ્વનો ભોગ આપવો પણ પોતાનું વચન મિથ્યા થવા દેવું નહિ. સત્ય વચન મનુષ્ય આપ્યા જન્મ-તને પોતા તરફ આકર્ષે છે. બધાને વશ કરી શકે છે. તેનામાં અપૂર્વ સામર્થ્ય અને સાહસ વિદ્યમાન રહે છે. તેના ગુણો શત્રુઓ પણ મુક્ત કરી ગયા કરે છે. માટે સત્યનો મહિમા એટલો બધો છે કે, મારા કુદ્ર ગાનથી તેનું યથાર્થ વર્ણન થઈ શકે નહિ. તેથી સત્યને છોડી ભવિષ્યનો વિચાર કરવો નહિ. સત્ય ધારણ કરવાવાળાને અષ્ટ સિદ્ધિઓ આપો-આપ આવી મળે છે અને સત્ય બાપણથી વચનસિદ્ધિ મળે છે. માટે કહ્યું છે કે:—

સત્યપ્રતિષ્ઠાયા ક્રિયાફલાશ્રયત્વમ્ ॥

“ મન, વચન અને કર્મવડે સત્યનું પાલન કરવાથી વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે ભવિષ્યની ચિંતા તો આપણે કરવી જ નહિ. જેમ ભવિષ્યમાં લખ્યું હશે તે પ્રમાણે થયા જ કરશે.

“ રાજપૂતોએ ભવિષ્યનો વિચાર કરવાનો જ નથી તો શું રાજપૂતો ભવિષ્યનો વિચાર કરી વૈશ્વત્વને પ્રાપ્ત કરશે ? કદી નહિ. યુદ્ધમાં જવા પહેલાં પોતાનું શરીર રહેશે કે નહિ ? દાંડ વામશે કે કેમ ? બળવાન સાથે

મહારાથી યુદ્ધ થઇ શકશે કે કેમ? માફ પાછળથી શું થશે? હું યુદ્ધમાં મૃત્યુ પામીશ તો મહારાં સ્ત્રી-પુત્રોની શું સ્થિતિ થશે? મારો ગીરાસ, મહારો વૈભવ પછી કોણ ભોગવશે? શું રાજપૂતોએ આવી રીતે ભવિષ્યનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે? માટે મહારા શરીર બંધુઓ! કોઇ દિવસ આવી રીતે ભવિષ્યનો વિચાર કરવો જ નહિ કે ચિંતા કરવીજ નહિ. ચિંતા કરવાથી કાંઈ પણ ફળ પ્રાપ્તિ થતી નથી. નીતિ-શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

ચિંતયા નશ્યતે રૂપં ચિંતયા નશ્યતે બલં ।

ચિંતયા દર્શતે જ્ઞાનં વ્યાધિર્નશતિ ચિંતયા ॥

“ચિંતાથી રૂપ નાશ પામે છે, ચિંતાથી બળ નષ્ટ થાય છે, ચિંતાથી જ્ઞાન મંદ થાય છે, વળી ચિંતાથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ચિંતા કરવાથી સાર્વક શું? સર્વ રીતે ચિંતા સુખના ઉચ્છેદનું મૂળ છે તો ચિંતા છોડી, ધર્મિય ઉપર આધાર રાખી પોતાના કાર્યક્રમમાં સર્વેએ પ્રવૃત્ત રહેવું. ગમે તેવી વિપત્તિ હોય તોપણ શરૂપર પોતાનું ધૈર્ય ખોવું નહિ. મહારાણા મુદ્ધિષ્ટિ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છતાં પોતાનું ધૈર્ય તળ્યું નહોતું. ઉત્સાહ અને ખંતથી પોતાના રાજપૂત ધર્મમાં અડગ રહ્યા. અનેક છત્રપતિઓએ પણ સહિષ્ણુતાનો ત્યાગ કોઇ દિવસ કર્યોજ નહોતો અને પોતાના પરાક્રમથી આર્યત્વને ટકાવી શક્યા. ધણી વીર પોતાના ગૌરવ માટે પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વિના ક્રકતાથી પોતાના ઉદ્દોગમાં મગ્યા રહ્યા, તો ફરીને પોતાની સમ્પત્તિ મેળવી શક્યા. શું આ મહાન પુરૂષોએ પ્રથમથી જ ભવિષ્યનો વિચાર કર્યો હતો? વિપત્તિ મહાન પુરૂષોને માટે જ સરળ છે, કાયદોને માટે નહિ.

વિપદિ ધૈર્યમથામ્યુદયે ક્ષમા સદસિ વાક્યદુતા મુખિ વિક્રમઃ ॥

વશસિ જામિરુચિર્વ્યસનં મુતીં । પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ મહાત્મનામ્ ॥

“વિપત્તિમાં ધૈર્ય, ચડતીમાં ક્ષમા, સભામાં વાણીની પ્રવીણતા, યુદ્ધમાં પરાક્રમ, કર્તિની ધૃઢતા, અન્યાસનું વ્યસન, એ મહાન પુરુષોનાં સ્વભાવસિદ્ધ લક્ષણો છે.

“મારા બહાદુર રાજપૂતો! તમે સર્વ રાજપૂત ધર્મમાં કુશળ છો. માટે વિશેષ ઉપદેશ દેવો પડે તેમ નથી. તો આટલા ઉપદેશથી સંતુષ્ટ થઈ પોતાના રાજપૂત ધર્મમાં આસક્ત રહેજો.” આવી રીતે પોતાના સરદારોને ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવી હમીરજી શાંત રહ્યા.

રાજપૂત સરદારો પોતાના નેતાના ઉપદેશથી આનંદમાં આવી એકી સાથે જળધોષ કરી કહેવા લાગ્યા કે,

“હાકોર! જ્યાં આપનું ભાગ્ય લઈ જશે ત્યાં અમે પણ સાથે મુખ-દુઃખના ભાગમાં સામેલ રહેશું, કારણકે અમારો સામ ધર્મ (સ્વામિ ધર્મ) શું છે, તે અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ.” આવી રીતે વિવિધ વર્તાલાપ કરતાં સૌ ચાલતા થયા.

ઉત્તર દિશા તરફ પ્રયાણ કરતાં હાડીયાવાડ ઝાલાવાડ અને મુઝરાત ઉલ્લંઘી મારવાઢની સરહદપર તેઓ આવી પહોંચ્યા.

* ગઢાણી છોડ્યે લગભગ એક માસ થયો છે. લાંબા પ્રવાસથી થોડા થાકી ગયા છે. થોડેસરારે પણ સ્વારીથી કંટાળી ગયા છે. સર્વનાં મુખપર પ્રવાસની મલિનતા અને શરીરની કૃશતાનો આવિર્ભાવ થયેલો જણાય છે. માઠ જંગલમાં ઝાડોનાં ઝુંડોને છેડો આવી રહ્યો છે. આગળ મુશ્કે અને રેતાળ પ્રદેશ આવવાનો હોવાથી વિશ્રાન્તિ લેવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો.

* લાવનગર વહવાણ લાઈનના ધોળા જંગલમાંથી સાત માઈલને અંશરે.

એક પાસ સરોવરની શિતળ લહરીઓ સાથે મંદ પવનની સંધિ અમિત શરીર સાથે સ્પર્શ કરીને અવર્ણ્ય આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે. સરોવર પણ સુરમ્ય અને વિશાળ છે. ચોમેર વિશાળકાય વિટપો સરોવરપર ઝુમી રહ્યા છે. તેનાં નીલવર્ણુ પ્રતિબિંબો ત્રાટક દૃષ્ટિએ મહાલયો હોય તેવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. તરપરથી પડતાં પડવ ફળોને જળમાં આઘાત થવાથી ચક્રાકૃતિઓ થાય છે. તે સાથે પવનનું સંઘર્ષણ થવાથી જળ ત્વરિત ગતિથી હલ્લન ચલ્લન કરવાથી અનેક સર્પોચ્ચળતાથી દોડતા હોય તેવું ભાન થઈ આવે છે. આવું મનોહર તલાવ અને તરલતાની શિતળ છાયની રમણિયતા માર્ગક્રમણ કરતા આપણા પથિકોને દ્રષ્ટિગોચર થતાં વિશ્રાંતિ લેવાનો નિશ્ચય કરી તેઓ નજદીક આવ્યા. પોતાના નેતાનો હુકમ મળતાં પોતપોતાના અશ્વોને વૃક્ષ તળે બાંધી હુમીરજી પાસે આવ્યા અને ધાંસીયા પાથરી ગોળ કુંડાળું કરી મધ્યમાં હુમીરજીને રાખી વીરાસન વાળી બેઠા.

જેઠ માસનો પ્રખર તાપ લહરીઓ સાથે વિગ્રહ કરી, પવન સાથે શિતળતાનો સંયોગ થએલો જેઠ, પોતાનું બળ અજમાવવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરે છે. ઘડીકમાં પ્રખળતાથી પવનને પોતાનો સંગી બનાવી તે ઉપજીતો વચમાં વચમાં અનુભવ કરાવે છે. તેના આઘાતને અટકાવવા પથિકો મુખ આડા રૂમાલો દઈ મુખ છુપાવે છે અને સરોવરમાંથી આવતી શિતળ લહરીઓનો આસ્વાદ લેતાં આનંદ ગોષ્ઠિ કરે છે. ધણા યુવકો જરાતરા વિશ્રાંતિ લઈ અશ્વોને પ્રવાસમાં ચઢેલી રજથી સ્વચ્છ કરવા તથાવમાં જઈ ધમારે—હવરાવે—છે. પોતાના હાથ પગ ધોઈ જળપાન કરી તેઓ તૃપ્તા નિવારણ કરે છે અને પાછા હુમીરજી પાસે આવી બેસે છે.

એતસિંહ:—“સમંતસિંહ ! આપણો રાજપૂત ધર્મ કે જે કદારે રસ્તામાં જ કહી સંભળાવ્યો તેનો પ્રતિધ્વનિ હજી માના અવલુમાંથી

જતો નથી, કેમકે એવા ઉપદેશામૃતતું પાન કરવું અને ધણું જ ગમે છે.”

સામંતસિંહ:-“ તમારૂં કહેવું યથાર્થ છે. ઠાકોરે જે ઉપદેશ આપ્યો તે ખરેખર મનન કરવા યોગ્ય છે. આપણું કર્તવ્ય પણ એજ છે કે આપણા સ્વામીના ઉપદેશ સદા માન્ય રાખી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. ”

“ શરવીરા! તમારા જેવા સ્વામિનિષ્ઠ રાજપૂતોને વધુ ઉપદેશ આપવો પડે તેમ નથી. તમે બધા શુભ શાહક છો એટલે કિમિંત કહેવું યોગ્ય ધાડું છે. ”

“ રાજપૂતોએ સદા ધૈર્ય રાખવું અને “ ક્ષમા વીરસ્ય મૂષણમ્ ” નો સદા વિચાર કર્યા કરવો. કેમકે અપરાધ વખતે ક્ષમા કરવી તે વીરપુ-રૂપેને આભૂષણરૂપ છે. જેનામાં એક પણ સદ્ગુણ નથી તેને અલંકારો શોભતા નથી. ક્ષમાથી સર્વકામ સિદ્ધ થાય છે. જેમ ઘાસ વિનાની જગ્યાએ પડેલો અગ્નિ પોતાની મેળે પ્રગટ જાય છે તેમજ જેના હાથમાં ક્ષમારૂપી હથિયાર છે તેને દુર્જન શું કરવાનો છે ? માટે ક્ષમાખર્જનો ત્યાગ કરવોજ નહિ. ”

“ વિધુવદની, સુરંગારથી સુશોભિત, લાવણ્યમયી, સ્મીતહાસ્ય ભરકીમય નેત્ર કટાક્ષ બાણાથી જેનું મન ચળીત થતું નથી અને વજ્રમય નેત્ર કઠણ છે, કોપામિત્રી પ્રખર જ્વાળાથી અખંડ શાંતિ રાખી પોતાના દીક્ષને દગ્ધ થવાની પ્રેરણા ઉપર અનહદ ક્રાંતુ છે, નાના પ્રકારના વિ-પયો જેવા કે રાજ્ય સુખ, દ્રવ્ય સુખ, સુસંતતિ સુખ ઇત્યાદિ સુખો મે-ળવવા લેશમાત્ર પણ જેનું મન લોભાતું નથી, સ્વર્ગીય સુખ મળ્યા

* ક્ષમા સદ્ગુઃ કરે યસ્ય દુર્જનઃ કિં કરિષ્યસિ ।

મનુષ્યે પતિતો વજ્રનિઃ સ્વયમેવોપજાતમ્ ॥ વિદુર નીતિ

છતાં હૃદયમાં ગર્વના અંકુરો જરા પણ ઉદ્ભવતા નથી, દુઃખોનાં અંત્રો આક્રમણ કરી અસહ્ય આપત્તિઓએ ઘેરો ઘાલી સુખના સામ્રાજ્ય નષ્ટ કરી ચોગરદમ દુઃખની દીવાલો વચ્ચે ઘેરાયેલો છતાં પોતાનું અખંડ ધૈર્ય ગુમાવતો નથી, પોતાનાં ઔદિક સુખો માટે કોઈ કાળે ચળતો નથી, મનોવેગ સદાય ધર્મ માર્ગમાંજ રાખ્યા કરે છે અને સત્ત્વનો પંથ કે જે મુક્તિદાયિ છે તેને અનેક આવરણો આવ્યા છતાં ચુકી જતો નથી, તેમજ જે જે કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય તે તે કાર્યો શુભજ હોય, અશુભને માટે તો ચિત્તમાં વિચાર પણ ઉદ્ભવે નહિ, શ્રી જગત નિયંતાની નિષ્કામ ભક્તિ એક ચિત્તે કર્યા કરે છે, વૃદ્ધો, વડિલો અને વિદ્વાન વગેરેને આદરાતિથ્યથી સન્માન આપે છે, વળી પોતાની મુદ્ધિ ધૃશરોપાસનામાંજ અર્પેલી છે, ઉદારતાથી કોઈને બક્ષિસ આપે છે, શત્રુનો નાશ કરવામાં ઉત્સુક રહ્યા કરે છે, શત્રુથી ડરતો નથી, યુદ્ધમાં અપળતા રાખે છે, મોજલો મહાદુર હિમ્મતવાન, સ્વભાવે ઉત્સાહી, હાથમાં શસ્ત્રઓને ધારણ કરી તેની સંપૂર્ણ વિદ્યા બળુનાર, શૌર્ય, ધૈર્ય, વીર્યાદિની પ્રયત્ને ઉન્નતિ કરનાર, અહિંસાદિ ધર્મનું પાલન કરનાર, શરણાગતને સ્થાય આપવામાં પ્રવૃત્ત, શત્રુઓને પીડા ન બતાવનાર, ભાગનારપર પ્રહાર નહિ કરનાર, નપુસકને, હાથ જોડનારને, સુતેલાને, કેશ વીખરાઈ ગયા હોય તેને, ખેડેલાને, હું તમારે શરણે છું તેમ કહેનારને, સુતેલાને, નમ્ર હેલ્ય તેને, હથિઆર વિનાનાને, યુદ્ધ જોનારને, હથિઆર ભાંગી ગએલાને, દુઃખિત હૃદયવાળાને, પ્રહારથી જમીનપર પડેલાને, બચ પામેલાને, પાછા હઠતા હોય તેને, એટલાપર ખીલકુલ પ્રહાર કરે નહિ, તેમ ગુપ્ત આયુધો વિષયુક્ત હોય તેવાં ખીલકુલ વાપરે જ નહિ તેજ ઉત્તમ રાજપૂત છે. સીસમખટપટું, ગુમાર રમવો, શિકાર ખેલવો, મહાપાનમાં લીન થવું, કંઠોર વાણી મોલવી, ન્હાના ચુંદા માટે મોટી શિક્ષા કરવી, ઉદા-

ઉપજી રાખવું, એવા દોષોથી રાજપૂતોએ અલગ રહેવું. પોતાની પ્રજાનાં દુઃખો હમેશાં તપાસતા રહી તેને મથાર્થ રહાય આપવી. પૃથ્વી અને પ્રજાની રક્ષા કરવામાં પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખવી નહિ. સર્વ સાથે પ્રીતિપૂર્વક પોતાના ગૌરવ પ્રમાણે વર્તવું. કોઈને વિના અપરાધિ દંડ દેવો નહિ. પોતાનાં આયુષો નિરપરાધીપર ચલાવવાં નહિ. ધર્મ યુદ્ધથી કદી પાછા હઠવું નહિ. વિના કારણ કોઈનો દ્રેષ કરવો નહિ. માતૃભૂમિ ગામ અને પવિત્ર બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવામાં પોતાનું જીવન બહાલું કરવું નહિ. કોઈનાં છીદ્ર જોઈ તે પ્રમાણે ચાલવું નહિ. સદા સર્વદા નીતિ અને ધર્મનું પાલન કરવું. કોઈનું ઐશ્વર્ય અને કીર્તિ જોઈ દુષ્ટી કરવી નહિ. પોતાનાપર આવેલી વિપત્તિ પોતાના બાહુ બળવડે જ નિવારણ કરવી. સર્વની સાથે બ્રાતૃભાવ રાખવો. કુટુંબમાં કલેશ ઉત્પન્ન કરવાને નીમિત્ત થવું નહિ. પોતાનાં માતા પિતાની ભક્તિથી પૂજા કરવી. તેમનાં દિલ કોઈ દિવસ દુભાવવાં નહિ. વડિલ બન્ધુ તથા તેની પતિને મળ્યું માતા પિતા તરીકે ગણી સદા માન આપવું, તેમની કોઈ દિવસ અવજા કરવી નહિ. કનિષ્ઠ બન્ધુને પોતાના પુત્રવત ગણી સુશિક્ષણ અપાવવું, મર્યાદા વગેરે પાળવાને બોધ કરવો કેમકે વિવેક મર્યાદા તજવાથી હાનિ થાય છે. સ્વામિભક્તિ તજવી જ નહિ. પોતાના આત્માના ભોગે પણ સાચવી રાખવી. પરદારાના સહોદર છીએ, એમ ધારી તેનાપર કુદ્રષ્ટિ કરવીજ નહિ. બ્રહ્મચર્ય પાળનામાં નિમગ્ન રહેવું, કેમકે બ્રહ્મચર્યથી પિતામહ બિંધે દિગ્વિજય થયો, હનુમાનજી વજ્રદેહી થયા, નાગદંડ વિષ્ણુનું મન કહેવાયા, હંદ્રજિત જેવા મહાન યરવીરનો વધ કરવા હાલમજી શક્તિશાલિ થયા, પરશુરામે એકવીસ વખત નિરક્ષત્રિમ પ્રક્રિય કરી એ બધું બ્રહ્મચર્યથીજ, માર્ટે બ્રહ્મચર્ય પાળી વીર શક્તિ કરવી. તેથી શરીર સચક્રા થાય છે, નિરોગી રહે છે, હૃદય દૃઢ થાય.

છે, યજુને હરાવવાને શક્તિમાન થાય છે, માટે મહારા વીર રાજપૂતો !
વીર્યને નિરર્થક બાળી બ્યર્થ જવા દેવું નહિ. કુટુંબમાં કોઈ દિવસ
કલેશ કરવો નહિ. કલેશ કરવાથી ઉભયનો નાશ થાય છે. જીવો કોરવ
પાન્ડવોનું પણ તેમજ થયું ! યાદવો જેવા પ્રમળ શત્રુઓ પણ આપસ
આપસમાં લડી મૃત્યુના ભોગ થયા. અનેક રાજ્યો કુસંપથી છિન્ન
ભિન્ન થયાં, માટે કુટુંબ સાથે કલેશ કરવો નહિ. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

કુટુંબ કેરો કલેશ દુઃખ દારણ ઉપજાવે,

કુટુંબ કેરો કલેશ વેર વિખવાદ વસાવે;

કુટુંબ કેરો કલેશ સુખ સમ્પત વણસાવે,

કુટુંબ કેરો કલેશ જીવ અધર લટકાવે.

રે! કુટુંબના કલેશો કરી કોરવ કુળ નિર્મૂળ થયું,

વળી સેવક સુત ચાહવ તાણું રમણ ભમણ તો ઘડિગયું.

“આટલાં કારણથી જ મેં મારા જેષ્ઠ બન્ધુ સાથે કોઈ પણ જાતનો
કલેશ ન કરતાં સ્વદેશ છોડી પરદેશ વસવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. છતાં
પણ મારા જેષ્ઠ બન્ધુ પ્રત્યે હજી જેવી ને તેવી મારી પૂજ્ય ભક્તિ દ્રઢ છે
અને કાયમ રહેશે તેમ શ્રી જગતનિયંતા પરમકૃપાળુ પરમાત્મા પાસે
સાત્કરણ પ્રાર્થના છે.”

આવી રીતે જ્ઞાન, ભક્તિ અને રાજપૂતોના ધર્મો સંબંધે હુમી-
રજીએ પોતાના રાજપૂતોને ઉપદેશ આપ્યો. આ ઠેકાણે અમારે જણાવવું
જોઈએ કે, તે સમયસુધી રાજપૂતો તેમાં પણ રાજકુમારો શાસ્ત્રાત્મનો
અભ્યાસ હિસાબ અને ખાંતથી કરતા હતા. જે સૈન્યાધ્યક્ષનું કાર્યકરતો
હોય તે બંનેમાં પ્રવીણ થતો, કેમકે સૈનિકોને સચોટ ઉપદેશ આપી
હાલના પ્રેક્ષાકીત કરવાનું મુખ્ય કામ તેનું હતું. તેમાં શસ્ત્રાનું સમ્પૂર્ણ
જ્ઞાન પણ ઉપયોગી થતું અને ઐતિહાસિક દ્રષ્ટાન્તોથી પણ સિદ્ધ કરતા કે

આ લડાઇ ધર્મ અને નીતિની છે. સામે પગલે મળું પણ પાક ન બનાવવી તેજ ક્ષત્રિય ધર્મ છે. જે સૈન્યનો નેતા વિદ્વાન ન હોય શાસ્ત્રજ્ઞ ન હોય તો તેના ઉપદેશની અસર બીલકુલ થાય જ નહિ. તેમ સૈનિકો પણ અવિદ્વાન હોય તો ઉપદેશના સ્વરૂપને સ્વમજી શકે નહિ. તેથીજ રાજપૂતોને શાસ્ત્ર અને શસ્ત્રનું સાથે જ જ્ઞાન અપાતું. તે વખતે ગામડી શાળામાં રહી જોઈતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી રહેતા. તે વખતે પોપટ પાકી જેવું હતું નહિ પણ ઉપયોગી અને પાકે રહે તેવું હતું. તેથીજ કહેવાયું છે કે અંશ ગઠિ અને વિદ્યાપાઠે.

પ્રકરણ ૨ જી.

આશ્રય મળ્યો.

સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતની રણરૂપ રસાળ ભૂમિ છોડી હમીરજી વગેરેએ મારવાડની રેતાળ ભૂમિમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાની જન્મભૂમિને છેલ્લા પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરી કે “હે માત ! તું મારી જન્મભૂમિ છે છતાં વિધિવશ થઈ તારો પરિત્યાગ કરવો પડે છે. જનની ! તારી સંવા આ રંક પુત્રથી કાંઈ બની નથી તેમ હાલ કાંઈ સેવા કરી શકું તેવો સંબંધ પણ નથી, છતાં તારી ભક્તિ મારા હૃદયમાં તાજીજ રહેશે. હે દેવિ ! તારો વિયોગ મ્હને અતિશય કષ્ટદાયક છે. પણ પિતામહી એવી જે મરૂંધરા કે જે સ્થાવર વડિલોની જન્મભૂમિ છે, તેને શરણે જવા છતાં તારું સ્મરણ છુટીક નહિ. આ તારો નિર્ભાગી બાળક સેવા કરવા યોગ્ય થયો ત્યારે તને તજી દે છે. માટે તેને માફી આપ-ક્ષમા કર અને ફરી એક વખત ત્હારાં ફર્જન થાય તેવી અશિષ આપ !”

હમીરજી પોતાની માતૃભૂમિને વંદના કરી પોતાના સાથીઓને

કહેવા લાગ્યા કે:-“અન્ધુઓ! આપણે રસળ-ફળદ્રુપ દેશને પાછળ મેલ્યો છે. હવે તો સુધી રેતીનાં સાગરોળ દ્રુમોચર થવાનાં માટે આપણે કોઈ એકસ રાજ્યની હદમાં પહોંચીએ તોજ સાફ છે માટે આપણે કીયા રાજ્યનો આશ્રય લેવો? અને કીયા રાજ્યમાં આપણે ગૌરવ અને સુખથી રહી શકીશું અને તમો બધા પ્રસન્ન રહેશો?”

વીરસિંહ:-“હંકાર! આપ જ્યાં પ્રસન્ન રહેશો ત્યાંજ અમો બધા પ્રસન્ન છીએ. આપના હિતમાંજ અમારું હિત સમાજેલું છે તો આપને અનુકુળ પડે ત્યાંજ અમારે અનુકુળ છે, કેમકે

ઉદ્યોગઃ સાહસં ધૈર્યં બલં બુદ્ધિઃ પરાક્રમઃ ।

પદ્ધતે યત્ર તિષ્ઠન્તિ તત્ર દેવો વિશંકતે ॥

“ઉદ્યોગ સાહસ ધૈર્ય બલ બુદ્ધિ અને પરાક્રમ એ છ જ્યાં વસે છે, તેનાથી દેવતાઓ પણ ખીએ છે. તો આપનામાં આ છએ ગુણ વિદ્યમાન છે. માટે આપને શી અગવડ રહેવાની? જા જ્યાં આપ જશો ત્યાં માન મળવાનુંજ, માટે આપને યોગ્ય જણાય તે રાજ્યમાં જવાનો નિર્ણય આપજ કરી લેશો. અમો તો આની આજ્ઞાને આધિનજ છીએ.”

હમીરજી:-“આપ જેવા વિદ્વાનો મારી પાસે વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી દેવો પણ અનુકુળ છે કેમકે વિદ્યાવાળો મનુષ્ય મળવો દુર્લભ છે અને શાસ્ત્રોમાં ઠંઠાણે ઠંઠાણે વિદ્યાનું મહાત્મ વર્ણવેલું છે. તેનો કિંમિત ભાસ સર્વને કરાવવો યોગ્ય ધારૂં છું. કહ્યું છે કે:-

“પરમેશ્વરત્માજ્ઞા કરે છે કે-મહારી ઽલ્યાણુ રૂપવાણી (વેદ) બધા માણસોને કહેવી અર્જાત બલુવરી તથા બલ્યાવરી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર એ બધા મનુષ્ય માત્રને કહેવી, તે એટલે સુધિ કે પોતાના હેય તેને પણ કહેવી પણ વૈરી હોય તેને પણ કહેવી. માટે આપણો જે ધર્મ વેદ છે

અને વેદાંશ ઉપર પ્રમાણે છે. વેદ જાણવાનું મુખ્ય સાધન વિદ્યા છે તે વિદ્યાનું રહસ્ય સર્વને સ્હમજાવવું જ જોઈએ, તો તમોને સ્હમજાવવા કંબુસાધ કેવી રીતે કરે? માટેજ તમોને વિદ્યા અને અવિદ્યાના ભેદો કહી સંભળાવું હું.

વેતિ અનયા યથાર્થાન્ પદાર્થાન્ સા વિદ્યા ।

ન વેતિ અનયા યથાર્થાન્ સા અવિદ્યા ॥

“વિદ્યા તેનું” નામ છે કે, જે જેવો પદાર્થ હોય તેને તેવો માનવો. વળી જ્ઞાન વિવેક અને વિજ્ઞાન પણ તેનેજ કહે છે અને જે જેવો પદાર્થ હોય તેને તેવો ન જાણવો એનું નામ અવિદ્યા; વળી જ્ઞાન, બ્રમ તથા અવિવેક પણ એનેજ કહે છે, માટે વિવેક અને મર્યાદા ન તજવી એ રાજપૂતોનો પરમ ધર્મ છે; કેમકે “ ત્રિવેકબ્રહ્માનાં મવતિ વિનિવાતઃ જ્ઞાતમુક્તઃ ” વિવેક મર્યાદાથી બ્રહ્મ થએલા મનુષ્યની હજારો રીતે પડતી થાય છે માટે વિદ્યાનો સંગ્રહ અને અવિદ્યાનો નાશ કરવો.

“જે પુરુષ અવિદ્યામાં રહેલો છે તે અત્યંત અંધકાર રૂપી એટલે જન્મ મરણ હર્ષ અને શોકાદિક દુઃખ સાગરમાં પડ્યો રહે છે. એમાંથી જુદા નથી થઈ શકતો અને પાછું પણ તેમાંથી નીકળવું તેને બહુ કઠણ પડે છે.

વિદ્યાવિલાસમનસો હૃતહીલસિક્ષાઃ

સત્યમત્તા રહિતમાનમલાપહારાઃ ।

સંસારદુઃખચક્ષ્ણેન સમૂષિતા વે—

યમ્યા મત્તા વિહિતકર્મ પરોષકારાઃ ॥

“જે મનુષ્યનું મન વિદ્યાવિલાસમાં તરપર રહી, મુંદર સીંઘ સ્વભાવમુક્ત સત્ય બાપણાદિ નિયમ પાલનમુક્ત અને જે અભિમાન અપવિત્રતાથી રહિત અન્યની મહિમતા નાશક સત્યોપદેશ અને વિદ્યાદાનથી

સંસારી જનોનાં દુઃખો દૂર કરવાથી સુખવિધિ વેદવિહિત કર્મોએ કરીને પરાયો ઉપકાર કરવામાં રહે છે તે નર અને નારીને ધન્ય છે.

“વિદ્યા એ માણસનું દિત્તમ ભૂષણ અને ગુપ્ત ધન છે. સંસારમાં વૈભવ કીર્તિ અને સુખને આપનાર, ગુરૂનો પણ ગુરૂ તેજ છે. પરદેશમાં કુટુંબીની ગરજ સારનાર તથા માણસનું પરમ દેવત છે. રાજ્યમાં વિદ્યાને માન મળે છે તેવું ધનને મળતું નથી માટે વિદ્યા વગરનો માણસ તે પશુ નુદ્ય છે.

“ચોર ચોરી શકતો નથી, રાજથી હરણ થઈ શકતું નથી, બાઈ-ઓનો બાગ પડતો નથી, બાર કરતું નથી, ખર્ચે વધારો થાય છે એવું વિદ્યારૂપી ધન બધામાં શ્રેષ્ઠ છે.

“વિદ્વાન અને રાજ કદિ બરાબર નથી કેમકે રાજ તો પોતાના દેશમાંજ પૂજ્ય છે પણ વિદ્વાન માણસ સમગ્રે સ્થળે પૂજ્ય છે.

“માત્ર વિદ્યાનેજ સર્વત્ર માન આપવું અને પોતાની સંતતીને પણ વિદ્યાદાન આપવું. વળી આપણા ક્ષત્રિય ધર્મમાં પણ વિદ્યાને માન અપાય છે અને ઘણા મહાન પણ્ડિતો થયેલા છે. મનુ જેવા મહાત્માએ કેટલો વિદ્યા અભ્યાસ કર્યો હશે; શ્રી રામચંદ્રજી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રજી, પિતામહ સિંઘ, યુધિષ્ઠિર, ભર્તૃહરિ, હોળ જેવા પણ વિદ્યાવિદ્યાસી હતા. પ્રથમના ક્ષત્રિયો પાસે બ્રાહ્મણો પણ ઉપનિષદબ્રાહ્મિનો અભ્યાસ કરતા. મહર્ષિ શુક્રદેવજીએ જનક વિદેહી કે જે ક્ષત્રિય હતા તેમની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. માટે વિદ્યા બહુવાચી શૌર્ય, ધૈર્ય ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે વાલ્મીકિ રામાયણમાં કહ્યું છેકે “સ્વાત્ ક્ષત્રિયો ભૂમિપતિસ્ત્રગાવાત” માટે વિદ્યાજ્ઞ ખરૂં પુરુષાર્થ મેળવવાનું સાધન છે.”

આવી રીતે હામીરજીએ પોતાના રાજપૂતોને વિદ્યાનું ગૌરવ સ્થાપવાની મારવાડે પ્રદેશમાં મનન કરવા માંડ્યું.

હમીરજી અને તેના સૈનિકો મજલ દરમજલ કરતા જોધપુરની સરહદમાં આવી પહોંચ્યા. આગ્રતાં ચાલતાં ત્યારે જોધપુરની ભાગેજે આવ્યા ત્યારે વિચાર થયો કે આ રાજપૂતની રીયાસત સારી દેખાય છે માટે અહીંજ નિવાસ કરીએ. એમ વિચાર કરી જોધપુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

રાઠોડ રાજપૂતો કચેરીમાં પોતપોતાની બેઠકે બેસી વાર્તાલાપ કરે છે. સિંહાસનપર જોધપુર નરેશ વિરાજમાન થયા છે. શિરપર રાજહત્ર ઝળકી રહ્યું છે. આસપાસ પ્રધાન, પટાવતો વિંટાઈ બેઠા છે અને વચમાં તારાગણ વગ્ગે ચંદ્ર શેખે તેમ રાજ શેખની રહ્યા છે. યુદ્ધ વિષયક અને રાજકાર્યની અવનવી વાર્તાઓ રહી છે. કવિઓ પોતાની કવિત્વ શક્તિથી વીરરસનું પાન કરાવી રહ્યા છે અને તેમના વડિલોના તથા શરવીરોના પગક્રમે ગાઈ કચેરી મંડળમાં આનંદનો ધ્વનિ પ્રસરાવી રહ્યા છે.

હમીરજી પણ પોતાના સ્વારો સાથે શહેરમાં દાખલ થયા. શહેરની અપૂર્વ શૈભા નિરખતા આગળ ચાલવા માંડ્યા. હારબંધ વ્યાપારીની દુકાનો અને ગમનાગમન કરતા મનુષ્યોની ઠૂંઠૂ, વાહનોની દોડધામ, અટારીઓમાંથી આવતો સંગિતનો ધ્વનિ વગેરે આનંદદાયક દ્રષ્યોથી વિદેશીઓ પણ મુગ્ધ બને છે.

આવી નગરની શૈભા અવલોકતાં, રાજદાર પાસે આવ્યા ત્યારે હમીરજીએ કહ્યું કે “ રાજપૂતો ! બીનધકથી મારી પાછળ ચાલ્યા આવો. આપણે સિદ્ધા કચેરીમાં જવું છે. ત્યાં ગયા પછી ઉતારા વગેરેનો બંદોબસ્ત થઈ રહેશે. ”

તમામ સ્વારો ચાલવા લાગ્યા અને કચેરીનાં દરવાજા આગળ આવી ઉભા રહ્યા. હમીરજીએ નીચે ઉતરી ચોખ્ખર પાસે આવી કહ્યું કે “ મહારાજાને કહે કે સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા અર્ધસાધના કુમાર હમીરજી મળવા માગે છે, અને ચંદ્ર સ્વારીએ અહીં ઉભા છે. ”

ચોખ્ખારે મહારાજને હકીકત નિવેદન કરી કે તુરત તેમણે હુમીરજીને કચેરીમાં બોલાવવા બે સામંતોને મોકલ્યા અને ઘણા બધા લશ્કરી ભેટી કુશળ પૂછી બેઠક આપી.

હુમીરજીના મુખ ઉપર એક વીરને હાજતાં તમામ લક્ષણો પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવતાં હતાં. વીરોચિત ગુણોથી મુગ્ધ થઈ મહારાજએ ઘણા જ બધા લશ્કરી તેમને પૂછ્યું: “આપનું રાજ્ય કયા દેશમાં આવ્યું અને આપ કયા વંશના છો?”

હુમીરજી:—“સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા અર્ધિલાના ઠાકોર ભીમજી ગોહિલનો હું કનિષ્ઠ કુમાર છું, અને પ્રખ્યાત શાલિવાહન ગોહિલનો સિધ્ધો વંશજ છું. કોઈ કારણવશાત્ મારો દેશ છોડી આ તરફ માંડ આવવું થયું છે. આપની પ્રશંસા સાંભળી નોકરી કરવાની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યો છું. મારા રાજપૂતો હજી ધોડેસ્વાર થઈને ખઠાર ઉભા છે. આ શહેર અનણ્યું હોવાથી અમેએ ઉતારો નહિ કરતાં આપ નામવરને મળ્યા પછી જ ઉતારો કરવો એવા વિચારથી હું તરત જ અહીં આવ્યો છું.”

મહારાજ:—“આપ જેવા શૂરવીરોને સહાય આપવી તે હું માંડ કર્તવ્ય સ્મરણું છું. આપે ગમે તે કારણથી વતન છોડ્યું હોય, તેની મને પરવાહ નથી. ફક્ત આપ જેવા વીર પુરોનો જ પરવાહ છે. માટે સુખેથી આપ મારી પાસે રહો. હાલમાં એક હજાર સૈનિકોના અધ્યક્ષની પદવી હું આપને પ્રદાન કરું છું. પણ આગળ ઉપર જેમ જેમ રાજ્યની સેવા કરશો, તેમ તેમ તમારી યોગ્ય કદર થશે, તેની ખાત્રી આપું છું.”

હુમીરજીએ ઉભા થઈ મહારાજનો ઉપકાર માની કથું કે: “ના-મત્તર! રાજભક્તિ એ જ રાજપૂતોનો ધર્મ છે. રાજપૂતો પ્રાણને છોડી શકે છે પણ પોતાની વફાદારી છોડી શકતા નથી. અનેક કષ્ટો

સહન કરી શકે છે, પણ પોતાના રાજનું અહિત સહન કરી શકતા નથી. તેથી જ આપની સેવા હું તન, મન, ધનથી કરવા બંધાઈ ચુક્યો છું.”

હમીરજીને યોગ્ય મકાનની સગવડ કરી આપવામાં આવી. સઘળા રાજપૂતો સાથે સુખેથી રહી શકે તેવા વિશાળ ડેહેલામાં આવેલાં મકાનો અને મધ્યમાં રાજમહેલ જેવો મહેલ હોવાથી સર્વ રાજપૂતો પ્રસન્ન મનથી રહ્યા અને શહેરમાં આવતાં જ સન્માન પામવાથી આનંદિત થયા.

પ્રકરણ ૩ બું.

ક્ષમા.

દગમગતા ટટ્ટુ પર એક અપરિચિત માણસ સ્વાર થઈ શહેલ-ટૂટેલ સામાન નાંખેલ ટટ્ટુને લઈ આવતો જણાય છે. તેનાં કપડાં સાધારણ છે. મુખ ઉપરથી તે કોઈ દુઃખી માણસ હોય તેવો ભાસ થાય છે. તેના મુખ પર ભરાવાદાર દાઢી છે. માથે જુનો અને જર્જરીત લાંબો તરફાળ બાંધેલો છે. તેના એક બે આંટા ગળામાં હારની પેઢે વિંટળાઈ પડ્યા છે. કપડાં મલિન, શરીરે મજબુત, કદે ઉંચો, શરીરે પાસાબંધી કેડીયું, પહોળો સુરવાળ પહેરેલો, તેના પર ચારે છેડે લટકતી પીછોડીની કાઢડી વાળી કમર કરતો દસઘાર હાથનો ફટકો વીંટળેલો છે. તેમાં નાળુક કટાર ખેસેલી છે. ખભે એક પાસ પીછોડી જેવું ફાળીયું આમળ પાછળ લટકતા છેડાથી નાંખ્યું છે. જમણે ખભે રૂપાની ડામલો અને બીજે છેડે બાંધેલાં સુડી અપ્પુ પીક અને ઉરઃસ્થળ પર લટકતાં રાખ્યાં છે, તે ઉપરથી તે અશીલુનો વ્યસની હોય તેમ સહજ અનુમાન થઈ આવે છે. હાથમાં ચોડે રૂપે મહેલો હુકો, અને તેની નળી વાટે હુમ્મખાન કરતો, બીજે

હાથે ઘોડાની લગામ અને લાંબી સરક મુડીમાં રાખી, આમ તેમ ફેરવતો તે ઘોડાને આગળ ચાલવા સંકેત કરતો હતો. ઘોડો દુર્બળ અને થાકી ગએલો હોવાથી લાંબા પ્રવાસથી આવતો હોય, તેમ જણાતું હતું. ધીમી ગતિથી ચાલતા ઘોડાને પગની એડીવતી ડોકરો મારતો, દરઆર-ગઢ પૂછતો તે ગઢાળીના મધ્ય ભાગમાં આવ્યો અને દરઆરગઢની ડેલી પાસે આવી નીચે ઉતરી ઘોડાને બાંધી ડેલીના ખાનામાં પાથરેલ ગાલિયા પર આવી બેઠો.

ડેલીની પાછળ વિશાળ ચોક આવેલો છે. તે ચોકમાં એક જળ શરીરે ગંધક મોરચુચુ વગેરેનું ઉટણું કરી તેનો લેપ કરી ફક્ત એક જ વસ્ત્ર પહેરી સૂર્યના તાપમાં બેઠો હતો. તેના શરીરપર શીતળાના ફાલ્ગના ડાઘા હતા. શરીરે તે મજબુત, કઠે ઠીંગણો અને કૃષ્ણ વર્ણો હતો. ડાબી આંખ શીતળાથી ખોટીલી થઈ હતી. આખા શરીરમાં પામના ફાલ્ગા ઉપસી આવ્યા હતા તેથી શરીર ઘણું બેડોળ-કદરપું લાગતું હતું.

ઘોડેસ્વાર હાથ પગ ઘોઘ હુકો પીતો હુમાડાના ગોટા કાઢતો વિરૂપ દેખાતી વ્યક્તિને પૂછવા લાગ્યો કે, “ ઠાકોર ક્યાં છે ? ”

વ્યક્તિ:—“ ઠાકોર દરઆરમાં પધાર્યા છે. હમણાં બેસો. ગઢની છોકરું ? ”

ઘોડેસ્વાર ખીંજે કોઇ નહિ પળુ ચારણ હતો. તેણે કહ્યું કે “ હા. ”

ચારણ હુકામાંથી ટુંકો ઉપર ટુંકો લેતો ઠાકોરની રાહ જોતો બેઠો છે. મૂળે ચારણ સ્વભાવ મસ્કરો, તેમાં ઠાકોરને ઓળખતો નહિ હોવાથી આવી બેડોળ વ્યક્તિને જોઇને કહેવા લાગ્યો કે “ આહા ! શું આ રૂપાળા રત્નને જન્મ આવ્યો છે ? ” ચારણે પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થએલો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો.

વ્યક્તિ:—“ હા. ”

“પણ ભેગા વળી બળીયા કાકાની મહેર છે ને શું?” શિતળાના ચાંદલા અનિશય હોવાથી ચારણે ફરીને કહ્યું.

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“એક આંખ તો સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ છે ને શું?”

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“વાન તો બીલને શરમાવે તેવો ચોમાસાની અંધારી રાત્રી જેવો છે ને શું?”

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“પાપ તો પુરાં આવી મળેલાં હોવાથી અધુરામાં પુરું ખસ-પામ હોવાથી શોભામાં ઓર વૃદ્ધિ થએલી છે ને શું?”

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“ઓસડ તો ખાસા વર રાજ જેવું શોભે છે!”

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“એક લૂગડાભેર મૂર્તિ હળદર ચડાવેલ હનુમાન જેવી લાગે છે ને શું?”

વ્યક્તિ:—“હા.”

ચારણ:—“આ પુતળાનો જન્મ થયો હશે ત્યારે જગતમાં ઘણો ઉત્કાષ્ઠ થયો હશે અને બાર ગામના નિંખાડા કુટ્યા હશે.”

વ્યક્તિ:—“હા.”

આમ ચારણ તર્ક વિતર્કથી પૂછતો ગયો અને સામી બેઠેલી વ્યક્તિએ સંખ્યતાથી “હા” નો જ ઉત્તર કર્યા કર્યો. થોડીવારે દરબારમાંથી બે ચાર સેવકો બાજઠ, ત્રાંબાકુંડી, ઉણુ જળ, સોગંધિક સામગ્રી અને સાથે વસ્ત્રાભૂષણ સહિત હાજર થયા અને કહ્યું કે “બાપુ! ન્હાવા પધારો!”

પોતે નુચ્છ ગણી જેની અત્યારસુધી મસ્કરી કરેલી તે માણસને આપુ એ સંબોધનથી બોલાવતાં સાંભળી, ચારણના મનમાં અતિશય ખેદ થયો અને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો કે, “જેની પાસે હું યાચવા આવ્યો છું, જેની કીર્તિ ચોમેર વિખ્યાતિ પામેલી છે, જે દાનવીર છે, તેનું જ મેં અપમાન કર્યું છે ! આહા, મહારાં કેવાં કમભાગ્ય અને મુર્ખતા કે વિનાકરણ મેં આવા શબ્દો વાપર્યા ? રાજપૂત કોઈ દિવસ પોતાનું અપમાન સહન કરી શકતો નથી. તે પોતાના કોષરૂપી અગ્નિમાં અનેકને ભસ્મ કરે છે અને મહાં પણ તેમજ થવાનું. ખરું કહું છે કે વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિઃ જ્યારે વિનાશકાળ નજીક આવે છે ત્યારે મનુષ્યની બુદ્ધિ બદલી જાય છે. વિદ્વાન હોય, જ્ઞાની હોય, બુદ્ધિશાળી હોય તોપણ તેનામાં મુર્ખતાનો આવિર્ભાવ થાય છે. તેનામાં સારાસારનું ભાન રહેતું નથી. વિચારશક્તિ કુંઠીત થઈ જાય છે અને કદિ નહિ ધારેલા એવા વિચારો અને કાર્યો કરી બેસે છે, તેનું તેને ભાન રહેતું નથી. વિધિ વામ થવાથી મહાન પુરુષોને પણ ઉલટી બુદ્ધિ સુથ છે, તો મહારાજેવા દુઃખી, દરિદ્રી અને ક્ષુદ્ર મનુષ્યની ભૂલ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? જેવું મારા ભાગ્યમાં સર્જાએલું હશે તેવું જ સૂઝ્યું, કારણ કે, અરજીનજી કોઈ દિવસ મહેને શિક્ષા કર્યા સિવાય રહેશે જ નહિ. તેનો સ્વભાવ ઘણો ઉગ્ર છે માટે તે મારો વધ અવશ્ય કરશે. પણ વખત જોઈ જઈ જઈ તો સાંઝું.” આમ ચિંતવન કરતો અને જીરવવાનો અવકાશ શોધતો તે ગુપ્તગુપ્ત બેસી રહ્યો.

‘આપુ’ સંબોધન જેને કરવામાં આવ્યું હતું તે બીજા કોઈ નહિ પણ અરજીનજી અથવા અરજીજી જ હતા અને હવેથી આપણે તેમને તેમના ખરા નામથી બોળીશું.

અરજીનજી સ્વચ્છ ઉષ્ણોદકથી સ્નાન કરી વસ્ત્રાભૂષણ સજી દર-

આરગઢમાં દાખલ થયા, પણ ચારણને પોતા સાથે દરબારમાં લેતાં વિસરી ગયા. ચારણને આવો સાધ્ય પ્રસંગ મળતાં જ ટુંપર સ્વાર થઈ તે ઇશાન કોણ તરફ પલાયન કરવા મંડ્યો અને મનોગત વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “માતાજીએ સાંઈ ક્યું! જોગમાયા બહારે આવી તો ખરી! હે અષ્ટ ભુજવાળી, ત્રિશુળ ધારિણી! તારો આશરો છે. તું લાજ શરમની રાખવાવાળી જ છે. મહિપાસુર મર્દિની! તારી જ કૃપાથી મારો પ્રાણ બચ્યો છે. હે માત! હે કૃપાળુ! આજે તેં જ રક્ષાય કરી છે!” આમ દેવીની સ્તુતિ કરતો પોતાને જીવિત પ્રાપ્ત થયું હોય તેમ તે પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યો.

અરજુનજી દરબારમાં જઈ જમવા બેઠા કે તુરત જ ચારણનું રમરણ થઈ આવ્યું, તેથી એક ભૂત્યને આજ્ઞા કરી કે “ડેલીએ જે ચારણ બેઠો છે તેને જલદી જમવા તેડી લાવ. હું તો સાથે બોલાવવાનું ચુકી જ ગયો, માટે સત્તર તેડી લાવ.”

હુકમ મળતાં જ સેવક દોડી જઈ તપાસ કરે છે તો ચારણ જણાયો નહિ. તેથી આસપાસ તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, તે ઘોડે-સ્વાર થઈ ચલ્યો ગયો છે. સેવકે પાછા આવી કહ્યું કે, “નામવર! તે ચારણ ત્યાં લાજર નથી અને તે ચાલ્યો ગયો છે તેમ તપાસ કરતા જણાયું છે.”

આજણુ ચાલ્યા ગયાના સમાચાર સાંભળી અરજુનજીએ કહ્યું કે “જાઓ, તબેલા-ઘોડારમાંથી બે સારા ઘોડાને શણગારી બસેંદ સોના-ચ્છેરો સહિત, તે જ્યાં હોય ત્યાં જઈ યુક્તિ કરતાં પાછો ન આવે તો આપીને આવો. કેવા ના પાડે તો પણ ગમે તેમ રહમઝવીને આપજો પણ આખ્યા સિવાય પાછા આવશો નહિ.”

તેજસિંહ તથા લખતસિંહ નામના રાજપૂત આ હુકમ સાંભળી

બે સારા ઘોડા શણગારી, ઉપર પંચરંગી સાજ નાંખી, બસેંહ સોનામહેરો ધન ભંડારમાંથી લઇ, ચારણ ઇશાન દિશા તરફ જવાના સમાચાર મેળવી તે તરફ રવાના થયા. અખંયા ડુંગરની નજીક ગયા કે એક ઘોડેસ્વાર ટકુને ઉતાવળી ચાલથી ચત્રાવતો અને પળે પળે પાછું ફરી જતો દ્રષ્ટિએ પડ્યો. ટકુ ચાલે ધીમે હોઇ જોઇએ તેટલી ત્વરિત ગતિથી ચાલી શકતો નહોતો અને પાછળના ઘોડેસ્વારોના ઘોડા જોગવાર અને ચંચળ હોવાથી વાયુ વેગે ચાલતા ચારણની નજીક આવી પહોંચ્યા.

પાછળ નજીકમાં જ બે સ્વારોને આવતા જોઈ ચારણ ગભરાવા લાગ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે અરજણજીએ આ બે સ્વારોને મહારા પ્રાણુ લેવા જ મોકલ્યા છે. જો તેમ ન હોય તો પાછળ આવે જ શાના? હવે નાસવા જેટલી મહારા ઘોડામાં શક્તિ નથી, તો શું કરવું? ક્યાં જવું? મહને હવે કાણુ ઉગારશે? અરે પ્રભુ! હવે તો તું ઉગાર ત્યારે ઉગરું તેમ છું!”

આમ મનોગત કલ્પનાં કરતાં તેને અચાનક કાંઈક વિચાર સ્ફુરી આવ્યાથી તે નિશ્ચિંત થઇ ઉભો રહ્યો અને સ્વારોને ઉદ્દેશી હાથમાં કટાર લઈ કહેવા લાગ્યો કે:— “રાજપૂતો! તમે મહારા શરીરની નજીક આવશો નહિ અને આવશો તો આ કટારથી હું આત્મઘાત કરીશ. મારા શોણિતનું તમેને સ્નાન કરાવશ.” ચારણના આવા ભયસ્રવ્ય શબ્દો સાંભળી, આવનાર ઘોડેસ્વારો આશ્ચર્ય પામ્યા અને અંદરો અંદર કહેવા લાગ્યા કે “આ શું? આપણે તેને પારિતોષિક આપવા આવ્યા છીએ, પણ આ ચારણને તેનું કાંઈ ભાન નથી. તેનામાં સંપૂર્ણ મૂર્ખતા હોય તેમ માલુમ પડે છે, માટે આપણે તેની પાસે જવું નહિ પણ દુરથી જ વાતચિત કરીએ, નહિતો ચારણની હત્યા લાગશે.”

“ગઢવી ! આ શું બોલો છો ? તમારા આ શમ્ભોચ્ચાર સાંભળી અમેને આશ્ચર્ય થાય છે; કેમકે હાકોર કાકદટિથી તમારી માર્ગપ્રતિક્ષા કરે છે, અને તમારા વિના હાકોર જમવા પધાર્યા એટલે તમારું અપમાન થએલું તમે માની આટલા બધા અધિરા થઈ ચાલતા થયા, પણ હાકોર તમેને સાથે તેડતાં ચુકી ગયા. તુરત જ તમે યાદ આવ્યા, તેથી બોલાવવા માણસ મોકલ્યું પણ તમે ત્યાં ન હોવાથી શોધખોળ કરાવી અને તમારા ચાલ્યા જવાના સમાચાર મળતાં તમેને પાછા બોલાવવા અમેને મોકલ્યા છે માટે અમારી સાથે પાછા હાકોર પાસે ચાલો.”

આવું સાંભળતાં જ ચારણને ઉત્પન્ન થયેલા વહેમને પુષ્ટિ મળી અને તે વિચારવા લાગ્યો કે “આ તમામ મારો પ્રાણ લેવાના ધરાદાથી વાક્યપટુતાથી મને પટાવે છે. જો તેમ ન હોય તો મારી પાછળ સ્વારને મોકલવાનું પ્રયોજન શું ?” તે આમ મનોગત પ્રશ્નોત્તર કરવા લાગ્યો અને પાછા અચળાચળ તરફ ન જવું એમ નિશ્ચય કરી મરવાનો નિશ્ચય કરી બોલ્યો કે:—

“તમે મને તેડી જવાની વાત ઉચ્ચારશો જ નહીં. મારા પ્રાણની આહુતિ બલે આ સ્થળે જ આપાય, પણ હું ત્યાં આવવાનો નથી.”

વખતસિંહ:—“જો તમારે ન જ આવવું હોય તો હાકોરે પુસ્કાર તરીકે મોકલાવેલ ઘોડા લો કેમકે અમેને તેવો હુકમ છે.”

ચારણ:—“હું ત્યાં આવવાનો તો નથી જ પણ ઘોડા વીગેરે લેવાનો નથી. મને જીવિતદાન આપો એટલે તમામ પહોંચ્યું.”

વખતસિંહ:—“તમે ઘોડા વીગેરે લેશો નહીં તો અમે મૂડીને ચાલ્યા જમશું કેમકે રાજપૂતોના એવો નિયમ છે કે, એક વખત કરેલ દાન પાછું પોતાના ઉપભોગમાં લેતા નથી, માટે ઘોડા વીગેરે દાન હાકોરે મોકલાવ્યું છે તે સુખેથી લઈ તમારા ઘર તરફ જાઓ.” આમ કહી

“અને સ્વાશે થોડેથી નીચે ઉતરી થોડા બાંધી પાછા ચાલતા થયા અને પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે “ તેજસિંહ ! જોયું કે ? આ ચારણ ખરેખરે મૂર્ખ છે. હાકોર આવ્યા ચારણોને દાન શા માટે આપતા હશે ? શું આવ્યા ચારણોથી જ કીર્તિ ફેલાતી હશે ખરી કે ? ” વખતસિંહે ચારણપર કંટાળો લાવી કટાક્ષ કર્યો.

તેજસિંહ—“ વખતસિંહ ! તમારી મુદ્ધિને આ શું થયું ? ચારણોથી જ આપણે વિનય દેવીને વરીયે છીયે. ચારણો જ આપણામાં શૌર્યને પ્રેરનાર અને ટકાવી રાખનાર છે, કેમકે આપણા વડિલોની કીર્તિ ગાંધ આપણામાં તે શૌર્ય પ્રેરે છે. તેથી જ આપણામાં તે માનને પાત્ર થયા છે. પણ જ્યારે આપણે તેની પ્રત્યે વૃણાની દ્રષ્ટિથી જોઈશું, ત્યારે જાણવું કે આપણું શૌર્ય નષ્ટ થવા લાગ્યું છે. માટે ચારણો પ્રત્યે બહા-લની દષ્ટિ રાખવી જોઈએ. આપણું ગૌરવ ચારણોથી જ વધે છે. અખંડ કીર્તિ સર્વત્ર તેનાથી જ ફેલાય છે, માટે જ ચારણો પ્રત્યે લેશ પણ તીર-સ્કાર લાવવો જ નહિ. આપણા હાકોર અરજણુજી કે જે દાનવીર અને મુદ્ધિશાળી છે, તેઓ જે કાંઈ કહે છે તે ધણા વિચારને અંતે કહે છે. માટે આ ચારણની તેમણે પરીક્ષા કરી હોવી જોઈએ; નહિતો આટલા આગ્રહથી થોડા આપવા માટે મોકલે જ નહિ, અને દાન આપવું તે રા-જપૂતોનો ધર્મ છે. ગીનાજીમ પણ દાન આપવું તે ક્ષત્રિયોનો સ્વમા-વજન્ય ગુણ કહેશે છે. વળી દાન આપવા માટે કશું છે કે—

“ દેવો મરવો મારવો, જલવી ખગારી જટ;”

કલો કહે સુણો હાકરો, (એ) વસમી ક્ષત્રિયા વદ,

૧ આ દુહો મૂળ મારવાડી ભાષાનો છે, પણ ફેરફાર થતાં ગુજરાતી મિક્ષ થઈ ગયો છે. ખગારી જટ-ખગ-ખટગ-એટલે તરવાર. તરવારની જટ-આંચ અથવા દુરમન સામે ચાલવું.

માતા જણુ તો ભક્ત જણુ, કાં દાતા કે શર;
 નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ તર.
 લાંગા લાવ સંસારકા, દીયા ને ભજ્યા દોય;
 ન દીયા ન ભજ્યા, ગયા જન્મારા જોય.
 નામ રહંદા ઠાકરો, નાણું રહંદા નાહિ;
 કીરત હંદાં કોટડાં, પડંદા પડંદા નાહિ.”

“ માટે આપણે એવો ખ્યાલ લાવવો જ નહિ. શું આપણા હા-
 કાર કરતાં આપણે યુદ્ધિમાન છીએ ? તેઓ ચારણો પ્રત્યે કેવો સહભાવ
 રાખે છે ? આપણે પણ તેમનું અનુકરણ કરવું જોઈએ.”

આમ બંને જણા વાર્તાલાપ કરતા પાછા ચાલ્યા જાય છે અને
 ચારણ જ્યાંતો ત્યાં ઉભો રહી મનોગત વિચારવા લાગ્યો કે, “ જો મને
 મારવો જ હોત તો આ બંને રાજપૂતો મને મારીને જ જાત. મારી
 પાસે ફોજ નથી કે મારાથી હરીને પાછા જાય. પણ આ તો મને દાન
 આપવા માટે જ આવ્યા છે. માટે અમરજીજીના ગુણ ગાયા વિના બ-
 હુએ નકામું છે.” આમ વિચાર કરીને રાજપૂતોને ઉભા રાખી તે કહેવા
 લાગ્યો કે:—

“ રાજપૂતો ! ઉભા રહો ! હું આપની સાથે હાકોર પાસે આવું
 છું, માટે તમે લાવ્યા છો તે ઘોડાપર તમે સ્વાર થાઓ અને હું મારા
 ઘોડાપર સ્વાર થાઉં છું.”

ચારણનું કહેવું સાંભળી બંને રાજપૂતો પાછા વળ્યા અને પોત
 પોતાના ઘોડાપર સ્વાર થઈ ગઢાળી તરફ રવાના થયા અને ત્વરાથી
 ગઢાળી પહોંચી દરબારગઢમાં દાખલ થયા. સૌ પોતપોતાના ઘોડાને
 ચોગ્ય સ્થળે બાંધી રાખ્યાંજીની ડેલીમાં આવ્યા, કે તુરત જ ચારણે કહ્યું
 કે “ હાકોર ક્યાં છે ? ”

આવું સાંભળી આસપાસ ઉભેલા માણસોએ કહ્યું કે “હકોર માઠ મેડીની ઉપર છે અને તમારી રાહ જોઈને હજી બેસી રહ્યા છે, અને કહ્યું છે કે ચારણ દેવ આવે કે તુરત મારી પાસે લાવશો.”

આવું સાંભળી ચારણને આશ્ચર્ય થયું અને તે વિચારવા લાગ્યો કે “મેં તેનું હડહડતું અપમાન કર્યું, છતાં મારી પ્રત્યે દ્વેષબુદ્ધિ જણાતી નથી પણ ઉલટી રીતે મને મળવા ઉત્સુક છે. મેં અત્યારસુધી ખોટા વિચારો બાંધ્યા તે ભુલ કરી છે, કેમકે અરજણજી રાજપૂત છે; તેથી મારા ઉપર દ્વેષ રાખે જ નહિ.” આમ વિચાર કરી તે હર્ષિત થયો અને મેડીનાં પગથીયાં ચડવા લાગ્યો અને પગથીએ પગથીએ અકેક ફૂંદો ખોલવા લાગ્યો:—

કાગા કીસકા ધન હરે, કોયલ કીસીકું દેત !
મધુરી બાની ખોલકે, જગ અપના કર લેત.
આપ પુરે જગ પુરે, ભક્ષે ભક્ષે જગ જનન;
તજત બહોરી છાંય સખ, ગહત આંખકી આન.
કરવત કાતર કુજન એ, કાપી જુદા કરંત;
સોય સુગાહી સુજન એ, ભાંખાને સાંધંત.
ધરતી નિત્ય નવેલડી, કેની પુરી ન આશ;
કેતા રાવ રમ ગયા, કેતા ગયા નિરાશ.
આગે પગ તો પત રહે, પીછે પગ પત જાય;
ભાગ ખેડે બહાવરે, વાકો રંગ ચઢાવ.
દો દો તરગસ બાંધકે, સખી કહાવત શર;
કામ પડે જખ દેખીએ, કીસકે મુખમેં નૂર.
રહાય શરાચાર રખ, ના કાયર ચાલીશ;
વે ચાલીશે ભાંજણે, એ ચારે ચાલીશ.

અમલ ખાંટણ જોગ પંથ, શરા હંદા ધમ;
કાયર ખૂગ ન વાપરે, કાયર ના દે દાન.
રજપૂતી ચાવલ ભરી, ખરી દોહતી હોય:
જ્યું જ્યું લોહ મુખપેં પડે, યું યું ઉજવત્ર હોય.

આવી રીતે ચારણ બોધક દોહા કહેતો કહેતો અરજણજી જ્યાં
બેઠા હતા ત્યાં જઈ તેમના નામનું કવિત કહેવા લાગ્યો:—

અરજણ અપાર સુખ, આપવેકું આયો આંહી;
કરત સુકાજ રાજ, ખિસ્તાર બદાયો હે;
કવિઓકો દેત દાન, માન મોડ શત્રુનકો;
પાર્થસેં પ્રતાપ આપ, જગમેં જસ છાયો હે;
કવી દુઃખ ભંજવેકો, શત્રુ ગર્વ ગંજવેકો;
પ્રજા મન રંજવેકો, હૃદયમેં લાયો હે;
કીરતિ બદાઓ, દીન જનકે દયાળ આપ;
ગોહિલ કુળતાજ આજ, આનંદ બદાયો હે. ૧
રણમેં નિપૂણ નર નાય, બ્રહ્મા હાથ મારો;
તારો આધાર જગમાંહી, મને સારો હે;
મરદાસી ગીરદીમેં, તીક્ષણ તુમારી તેગ;
દેગકે દાતાર સખ, મેરો દુઃખ ટારો હે;
મલવાદી ધરમકે, વંશજમેં જન્મ તેરો;
મેરો દુઃખ દલનમેં, આધાર તુમારો હે;
મેં તો અજનન, શુનજનન તુમ સખનકો,
પ્રતિપાલ રાજ આજ, શરણ તુમારો હે. ૨

ચારણના મુખમાંથી કવિતો સાંભળતાંજ સ્મિત હાસ્ય કરતા
અરજણજી પોતાના આસનપરથી ઉભા થયા અને ચારણની સામ

ચાલી અત્યંત હર્ષથી હૃદયલિંગન દષ્ઠ ભેટયા, અને પોતાના સામે
ગેસાડી કુશળ સમાચાર પુછવા લાગ્યા.

“કેમ ગદવી ! છો તો બહીયુંમાં ને ?” અરજ જીએ સૌરાષ્ટ્રી
બાપાનો પરિચય કરાવી રૂઢ બાપામાં પૂછ્યું.

“હા બા ! આપ જેવા સરદારોની મહેર છે, ત્યાંસુધી અમારા
જેવાં માગણીયાતોને શું દુઃખ હોય ?” ચારણે પણ તેજ બાપામાં
દૃતઘટના બતાવી ઉત્તર આપ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—“હકાર !
આપની પાસે હું મારી મારું છું. આપનું અપમાન મેં ધણું
કર્યું, પણ આપે રાજપૂત ધર્મને અનુસરી સંદિગ્ધતાનો ત્યાગ
કર્યો જ નહિ. અરેરે ! આપ જેવા દાનવીર સરદારનું અપમાન કરવાથી
માતાજી મારા પર રૂઢશે. મેં આપને કેટલા કેટલા અપશબ્દો કહ્યા છતાં
પણ આપ તેથી ઉશ્કેરાયા નહિ. હું અધમ એટલું ન સમજ્યો કે રાજપૂત
શિવાય બીજા વર્ણનો મનુષ્ય ચારણના આવા શબ્દો રાંનગી શકે જ
નહિ. હવે મને પશ્ચાત્તાપનો પાર રહેતો નથી. આપને હું મારું ક્યામ
મુખ્ય શું બોધને બતાવું ? એક તો મને દારિદ્રે ધેર્યો છે, તેમાં વળી આપ
જેવા શરા અને દાનવીર રાજપૂતનું અપમાન કર્યું એ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત
ક્યાં થશે ?” આવી રીતે ચારણે અશ્રુસ્ત્રાવ સાથે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો.

“ગદવી ! આ શું બોલો છો ? તમે મને વિશેષ કહ્યું જ નથી
અને જેવું તમારી દ્રષ્ટિએ પડ્યું તેવું કહ્યું, તેમાં તમારો દોષ શું ?
મારા શરીરે શીળીનાં ચાકાં બેઈ શીળી છે તેમ કહ્યું તે શું ખોટું છે ?
એક આંખ નથી, પામ-ખસ થઈ છે, તેને ઓસડ ચોપડેલું હતું, મારો
રંગ ક્યામ છે વગેરે જે હતું તે તમે સત્ય જ કહ્યું માટે તેમાં જરા
પણ તમે ખોટું કહ્યું નથી. જે જેવું છે તેને તેવું કહેવામાં કાંઈ પાપ
કર્યું કહેવાતું નથી. માટે તમારા શબ્દોથી મને ગુસ્સો થયો નથી. વળી

તમે ચારણો ગમે તેમ બોલો તે વિષે અમારે ગુસ્સો કરવો નકામો છે, કેમકે તમે અવધ્ય છો. માટે ગુસ્સો કરીને શું કરવું? અમને ચારણ શિવાય કોઈ સાચું કહી શકે જ નહિ, માટે જ ચારણો અમારા ખરા હિતેચ્છુ છે. તમારે સંકોચ રાખવો જ નહિ. ” અરજણજીએ પોતાની સભ્યતાનો પરિચય કરાવ્યો.

“ ઠાકોર ! આપ જે જે કહો છો તે સત્ય જ છે. આપ જેવા રાજપૂત તેના માટે લેશ પણ રોષ ન રાખે. પણ મને માફ હૃદય શાંત થવા દેવું નથી, તેથી જ આપની પાસે મારા અપરાધની માફી માગું છું. તો આપ ઉદારતાથી દાનમાં માફીનું જ દાન આપવાની ઉદારતા દર્શાવશો. ” ચારણે પોતાના પશ્ચાત્તાપનું વિશેષ સ્ફેટન કરી બતાવ્યું.

“ ગઢવા ! ગઢવા ! આ શું બોલો છો ? શું તમે અમાના રાજપૂત ધર્મથી અજાણ છો ? શું તમને રાજપૂત ધર્મ અને તેની ઉદારતાનો પરિચય નથી કે આમ બોલો છો ? ક્ષમા વીરસ્ય મૂળમ્ એ મૂળ મંત્ર શું અમારે ભૂલી જવાનો છે ? ખીજને ક્ષમા કરવી એજ અમારું પરમ આજ્ઞા છે. એમાં જ અમારું ગૌરવ છે. એમાં જ અમારી કીર્તિ છે. ક્ષમા ગુણથી જ અમે સર્વપર અધિકાર ભોગવીએ છીએ અને ક્ષમા એજ અમારો ધર્મ છે. ધણા રાજપૂતોએ અક્ષમ્ય અપરાધોની પણ ક્ષમા કરી છે તો તમે મારો એવો તો અપરાધ કર્યો જ નથી ! ” અરજણજીએ એક વિદ્વાનને છાજે તેવા શબ્દો કહ્યા.

આવી રીતે વાર્તાલાપ કરતાં કરતાં ચારણે વચમાં જ પ્રશ્ન કર્યો કે “ ભાઈ હમીરજી કેમ જણાતા નથી ? તે અર્થિલાભોટા ભાઈ દુદાજીને અમર જુનાગઢ બાને મળવા ગયા છે કે શું ? ”

આવો ચારણનો પ્રશ્ન સાંભળી અરજણજીના નેત્રમાં અશ્રુ પ્રવાહ.

ચાલવા લાગ્યો, તેથી ચારણ જાણવાયો અને હકીકત જાણવા ઉત્સુક બન્યો. તે બોલ્યો કે:—

“આપને આ પ્રશ્નથી આટલું બધું દુઃખ થયું તે જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે અને તે હકીકત જાણવા માંડું મન બધીં બને છે, કારણ કે આપને હુમીરજી ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તેમને ઘડી પણ ચીલા મુકતા નહિ. માટે સત્ય હકીકત હોય તે મને કહો.” ચારણે હુમીરજીની હકીકત જાણવાની જિજ્ઞાસા બતાવી.

અરજણજી:—“એક વખત તમે જમી, લો પછી બધી હકીકત કહીશ.”

પ્રકરણ ૪ થું.

ગીરાસની પ્રાપ્તિ.

અર્ધિલામાં સારંગજીએ ગાદી ત્યારથી ઉત્તરોત્તર તેમના વંશજો ગાદી ભોગવતા હતા અને અર્ધિલાની ગાદી જીનાગઢના રાહ બેંગાર તરફથી મળેલી હતી. ત્યારથી અર્ધિલા અને જીનાગઢના રાહનો લગ્ન સંબંધ ચાલ્યો આવતો હતો. ગોહિલોના મૂળ પુરુષ સેજકજીના છેલ્લા કુમાર સારંગજી હતા, અને સારંગજીના સગાં બહેન જીનાગઢના બેંગારને આપેલાં હોવાથી જ અર્ધિલા સાથે બીજાં બાર ગામ આપેલાં હતાં, અને પછી તેના વંશજોએ રાજ્યની સીમા વધારી હતી.

સારંગજીના જસોજી અને જસાજીના બે કુમારો હતા. નાના કુમાર હીમજી ગાદી પર આવ્યા ત્યારથી જ તેમણે પોતાની વીરતાનો પરિચય કરાવવા માંડ્યો હતો. હીમજીના વડીલ બધું હતા ત્યાંસુધી પોતે શાંત રહીને મોજશોખમાં જ દિવસ નિર્ગમન કરતા, પણ તેમનું મૃત્યુ થયા પછી પોતે અર્ધિલાના રાજા થયા ત્યારથી જ રાજ્યમર્યાદા વધારવાનું કાર્ય હાથે મર્યું હતું.

હમીરજી ગોહિલને એ સ્ત્રીઓ હતી. પ્રથમ પત્નિથી દુદોજ થયા અને તે પત્નિના મૃત્યુ પછી બીજી લગ્ન કર્યું તેનાથી અરજણજી અને હમીરજી એ બે પુત્રો થયા. હમીરજી પાંચ વર્ષની વયના થયા એટલે તેમનાં માતૃશ્રીએ સ્વર્ગગમન કર્યું, તેથી અરજણજી અને હમીરજીને માતૃવિયોગ સહન કરવાનો દુઃખદાયી પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો.

હમીરજી ગોહિલ પણ પોતાના દ્વિતીય પત્નિના દેહાંત પછી એક વર્ષ પછી મૃત્યુવશ થયા તેથી ત્રણે કુમારો માતા-પિતાના સુખનો સ્વાદ લાંબી મુદતે લઈ શક્યા નહિ.

દુદોજ યોગ્ય ઉમરના અને પાટવી કુમાર હોવાથી ગાંદીનશીન થયા અને પોતાના બંને કનિષ્ઠ બંધુઓને માતા-પિતાની ખોટ ન દેખાય તેમ બહાલથી લાલન પાલન કરવા લાગ્યા.

એક વખત દુદોજ પોતાની સાથે અરજણજી અને હમીરજીને સાથે લઈ શિકાર ખેલવા ગયા.

અર્ધિલાની પશ્ચિમ આગુએ ગાઠ જંગલ આવેલું હતું. તેમાં કૂર પ્રાણિઓ પશ્વાદિનો ઘણો ઉપદ્રવ હોવાથી, આજે દુદોજએ તેવાં પ્રાણિઓનો વધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેથી પોતાના બંધુઓને સાથે લાવી ખોટું કર્યું તેમ તે વિચારવા લાગ્યા.

“અરજણજી ! તમે હમીરજીને લઈને ઘેર જાઓ કારણ કે આજે શિકારમાંથી ક્યારે પાછું વળાશે તે કહી શકાશે નહિ. માટે તમે તો ઠીક થાજી હમીરજી હજી આળક છે, તેનું શરીર કોમળ છે, તેથી જંગલમાં અહીં તહીં ભ્રમણ કરવું તેને શવશે નહિ. તાપ, તૃષ્ણ અને હુધાથી તે વિકળ થઈ જશે માટે તેનું સાથે કામ નથી.” દુદોજએ કહ્યું.

“હું તો સાથે આવવાનો જ. સાથે આવવાનો આગ્રહ કરતો પ્રજા તમે મને સાથે લાવતા નહિ. તો આજે સાથે આવ્યો છું તે પાછો વળું નહિ.” હમીરજીએ સાથે આવવાનો દ્રઢ નિશ્ચય જણાવ્યો.

“અરે બાઈ ! તું હજી બાળક છે. આજ દિન સુધી તેં ટાલ તકડો દેખ્યો નથી. જો અમે તને સાથે લઈએ તો તને વિમાસણ ધણી પડે અને હજી ભોગવડું પડે.” હુદાજીએ હુમીરજીને સહમજબવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“મને શિકાર ખેલવાનો શોખ છે. આ મારાં તીર-કામદારી શિકાર કરીશ. આપ જોશો કે, હું કેવી ચાલાકીથી શિકાર ખેલું છું.”

“આજે શિકાર ખેલવો સહેલો નથી, કેમકે મૃગ આદિના શિકારમાં જીવ જોખમમાં આવતો નથી પણ સિંહના શિકારમાં તો જિંદગી જોખમમાં આવી પડે છે. વળી સિંહનો શિકાર તુરત થઈ શકતો નથી. તેને ઘણો વખત લાગે છે. માટે તમે ઘેર જાઓ તેમ મોટા ભાઈ કહે છે.” અરજણજીએ હુમીરજીને પાછા મોકલાવવાનું કારણ કહી બતાવ્યું.

“હું પણ સિંહનો શિકાર કરીશ અને એક જ ઝટકાથી સિંહના બે હુકડા કરીશ.” હુમીરજીએ પોતાની નાજુક તરવાર હાથમાં લઈ કહ્યું.

“બાઈ ! તમે હાં શા માટે કરો છો ? અમે કહીએ છીએ તે સાંજે કહીએ છીએ, કેમકે તમે હજી બાળક છો. વળી કોઈ વખત ખૂદાર નીકળ્યા નથી માટે આજે નહિ અને કાલે થોડાં માણસો સાથે શિકાર કરવા જાઓ.” હુદાજીએ હુમીરજીને સહમજબવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“આપના સોગંદ ખાઈને કહું છું કે આજે હું પાછો જવાનો જ નથી. આપની સાથેજ શિકાર કરવા આવવાનો છું. માથસો સાથે જતું નથી માટે આજે હું પ્રથમ શિકાર કરવા નીકળ્યો છું, તેથી સિંહનો શિકાર થાય તે ધણું ઉત્તમ છે.” હુમીરજીએ દ્રઢતા બતાવી.

“ઠીક ત્યારે ચાલો !” હુદાજીએ સમ્મતિ આપી.

ત્રણ બન્ધુઓ પોતાના માણસો સાથે આગળ ચાલતા થયા. માણસોને શિકારની શોધમાં જ્યાં ત્યાં મોકલી પોતે પણ શોધ

કરવા લાગ્યા. હમીરજી બાળક હોવા છતાં ઉત્સાહથી સાથે ચાલતા હતા. આજે હમીરજીના હર્ષનો અવધિ હતો. પોતે સિંહનો શિકાર કરશે, તેનાજ વિચારમાં તે તલ્લિન હતા, તેથી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ગુપ ગુપ સાથે ચાલતા હતા.

ગાઠ જંગલ અને ડુંગરામાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. ડુંગરાનાં કોતરો અને ગર્તોમાં માણસો સિંહ વગેરેની શોધ માટે બ્રમણ કરવા લાગ્યા. છુપાઈ રહેલો સિંહ બહાર આવે તે માટે ઢોલ, ત્રાંસા વગેરે વાજાંત્રાથી માણસો વનને ગળવી મુકતા હતા. કેટલાકો શોર-અકાર કરતા હતા. કેટલાકો સિંહનાં પગલાં જોતા હતા.

સિંહની શોધમાં દુદાજી વગેરે બ્રમણ કરતા હતા, એવામાં દુદાજીને સિંહના સમાચાર એક માણસ તરફથી મળ્યા કે તુરતજ અરજજીને હમીરજી પાસે રહેવાનું કહી પોતે ત્વરિત ગતિથી ચાલતા થયા અને અરજજીજી તથા હમીરજી એક વૃક્ષની ચિતળ છાયા તળે બેઠા.

દુદાજી સિંહની પાછળ પડ્યા અને થોડી વારમાં તેની નજીક પહોંચ્યા. પોતાની પાછળ કાંઈનો પગરવ છે તેવું જાણી સિંહ સામે ફરીને ઊભો કે તુરતજ દુદાજીએ ભાથામાંથી તીર કાઢી કમાનપર ચઢાવી સિંહ તરફ ફેંક્યું. એ તીર એટલા જોરથી સિંહના લલાટમાં વાગ્યું કે સિંહની આરપાર નીકળી ગયું, તેથી સિંહ બચકર ગર્જના કરી પૃથિવીપર પટકાઈ મરણને શરણ થયો અને દુદાજી સિંહને લઈ જવા માણસોને આજ્ઞા કરી અરજજીજી અને હમીરજી બેઠા હતા ત્યાં આવ્યા.

“અરજજીજી! આ બચકર ગર્જના કરનાર સિંહને મેં એકજ તીરથી વીંધી નાંખ્યો. તમે તો આવી ગર્જના સાંભળીને બચામો.” દુદાજીએ હસતાં હસતાં વિનોદમાં કહ્યું.

“વડિલ માનુ! તમે આ શું કહો છો? રાજપૂત હૃદય કાંઈ

દિવસ ભયને સહમજેજ નહિ. ભય અને રાજપૂત હૃદયને વૈર છે, તેથી તે તેની પાસે આવી શકેજ નહિ. તમે હજી અમને બાળક માનો છો પણ તે ભૂલ છે. નાની ચીજ પણ બલિષ્ઠ હોય છે. જુઓ વજ્ર નાનું છે પણ મોટા પર્વતોને ચૂર્ણ કરવાને શક્તિમાન હોય છે. અંકુશ નાનું હોવા છતાં મોટા ગજરાજને વશ કરે છે. અગ્નિકણ થોડો હોવા છતાં ગાદી વનને દહન કરી શકે છે.

“ સિંહ બચ્ચું બાળ પણ, ગજરાજને માંજ દીએ,
તેમ રજપૂત બાળ પણ, મરવા થકી તો નવ ખીએ.
જુઓ બાળ ચંદ્ર ખીજનો, રાહુ તેને ગળતો નથી;
તેમજ રજપૂત બાળને, કાંધ કાળ કરી શકતો નથી.
યુદ્ધ કરવા માટે કદિ જો, કાળ આવે ક્રોધથી,
સન્મુખ લડે સુખે થકી, રજપૂત બાળક હોંશથી.
રજપૂત થઇને રણ વિષે, જો પાવ પાછો જો ધરે,
કુળમાં કલંકિત તે ખરો, નવ મોક્ષ પ્રાપ્તિ તે કરે.

“ માટે વડિલ બન્ધુ ! અમો બાળક છીએ તેમ કદાપિ માનવુંજ નહિ. સિંહ ગમે તેવો બલિષ્ઠ હોય તેથી શું થયું ? જે રાજપૂત મરવાથી ડરતો નથી તેને તે શું કરી શકે ? ખીજના ચંદ્રને જેમ રાહુ કાંધ કરી શકતો નથી તેમજ રાજપૂત બાળક હોવા છતાં તેને કાળ પણ કાંધ કરી શકતો નથી. જે રાજપૂત થઇને મરણથી ડરે તે રાજપૂત નહિ પણ કુલાંગાર, હીચકારો અને નપુંસક છે. તે વૃથા જન્મ ધારણ કરી પવિત્ર ભારતવર્ષને ભારશ્પ છે. ”

હુમીરજીએ લાંબું બાપણ કરી સંભળાવ્યું. વળી તેમણે આગળ કહેવા માંડ્યું : “ જેજ ભાતા ! રાજપૂતના બાળકને બાળક કહેવોજ નહિ, કારણકે તે બાળક હોવા છતાં અગાધ સામર્થ્યવાળો હોય છે, કેમકે:-

“ વિષધર તણો જે બાળ, ડંશી કાળને શરણે કરે;
 રજપૂત કેરો બાળ, અગણિત સૈન્ય કેરો પ્રાણ લે.
 અભિમન્યુ અરજુન સુત, અકબ્યુહને ભેદી ગયો,
 દ્રોણ કૃપાચાર્ય કર્ણ યોધ પર વિજયી થયો.
 તે માટ બંધુ માહરા, બાળક કદિ ગણશે નહિ,
 અપમાન આવું કોઇ દિન, રજપૂતનું કરશે નહિ.
 અર્ક ઉગી પશ્ચિમે, જે પૂર્વમાં પંચે પળે,
 આકાશ પૃથિવી એક થઇ, પાતાળ માંહી જે મળે,
 તો પણ રજપૂત બાળ, નનજ નિશ્ચયેથી નવ ચળે,
 લડવા તણી ધણી હોંસથી, રિપુદત્ત તણી સામે પળે. ”

“ શું રાજપૂત કદિ ડરતો હશે ખરો કે ? આપ કહો છો કે અમે
 ડરી જાત એ શું યોગ્ય છે ? કદિ નહિ, એવો સંભ્રમ કોઇ દિવસ મનમાં
 લાવશેજ નહિ. ” અરજણજીએ પણ હમીરજીના મતનું સમર્થન કર્યું.

“ તમે રાજપૂત છો. આટલું બધું રાજપૂતત્વ ધરાવો છો, ત્યારે
 ગદાળી વગેરે ગામોમાં લૂંટારાનો હાલમાં ઉપદ્રવ થયો છે, તેને વશ ક-
 રવા કેમ તજવીજ કરતા નથી ? કેમકે પ્રજારક્ષણ એ રાજપૂતોનો પ્રધાન
 ધર્મ છે. માટે પ્રજાની પીડા હરણ કરવા કેમ કાંઇ લક્ષ આપતા નથી ?
 શું તમે તે ધર્મને જાણતા નથી ? ” દુદાજીએ પણ ટાણો માર્યો.

“ ત્યારે અમે બંને બન્ધુઓ પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે, જ્યાં-
 સુધી ગદાળી વગેરે ગામો આત્માદ કરીએ નહિ, ત્યાંસુધી અમારું મુખ
 આપને બતાવીશું નહિ. ” અરજણજી અને હમીરજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી.

દુદાજીએ આ બાબતની કલ્પના પણ કરી નહોતી. પોતાના
 વિનોદનું આણું પરિણામ આવશે તેનો ખ્યાલ પણ નહોતો; તે પોતાના
 વિનોદથી બંધુકલહ કરવા ઇચ્છતા નહોતા; તેથી દુદાજી બોલ્યા કે:-

“અરજણુજી ! તમે એ શું બોલો છો ?”

“વડિલ બન્ધુ ! હું સત્યજ્ઞ કહું છું.”

“પણ મેં તમને કહ્યુંજ નથી. માત્ર હુમીરજીને વિનોદમાં કહ્યું હતું.”

“આપે કાંઈએ યથાર્થ કહ્યું નથી. ગદાળી અને તેની આસપાસનાં ગામોની પ્રજા દુઃખી છે. તેના ત્રાસનો નાશ કરવા માટે અમે હાલમાં ગદાળી રહીએ તેમાં બોટું શું છે ? આપ આજ્ઞા આપો એટલે અમે ત્યાં જઈ ઉપદ્રવને શાંત કરીએ.”

“તમારે જવાની જરૂર નથી. આપણા સેનાપતિને મોકલીને ઉપદ્રવ શાંત કરવાનો વિચાર મેં કરી રાખ્યો છે. માટે તે જઈને લૂંટારાની ટોળીને વીખેરી નાંખશે. તમારે જવાની જરૂર નથી.”

“અમે પ્રતિજ્ઞા કરી ચુક્યા છીએ માટે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરીશું નહિ.” હુમીરજીએ પ્રતિજ્ઞાને આગળ લાવી વચમાં કહ્યું.

અરજણુજી:—“હા. અમારી પ્રતિજ્ઞા અડગ છે.”

“ત્યારે શું મારે હવે તમારો વિયોગ સહન કરવાનો સમય આવ્યો ?” દુદાજીએ નિઃશ્વાસ નાંખી ઉદ્દગાર કાઢ્યો.

“તેમાં આપણો વિયોગ શું થવાનો છે ? થોડા દિવસ પછી તો આપની સેવામાં અમે હાજર થઈશું, એટલે વિયોગનું દુઃખ મંદશે નહિ. પ્રજાનું રક્ષણ કરવું તે આપણો મુખ્ય ધર્મ છે, અને તે ધર્મને અતુસરતાં વિયોગ થાય ખરો, પણ કર્તવ્ય પાલન આગળ તે વિયોગનું દુઃખ ઓછું થાય છે. માટે આપને વિશેષ શું કહીએ ?” અરજણુજીએ કર્તવ્યનું સ્મરણ કરાવ્યું.

“ભલે ! જેમ કહેશો તેમ કરીશું, પણ અત્યારે ઘેર ચાલો.” દુદાજીએ જંગલમાંથી ઘેર જવાની સૂચના કરી.

દુદાજી વગેરે બધા અર્થિલાભાં આવ્યા અને સાથે જમી ત્રણે બન્ધુઓ શાંતિથી બેઠા એટલે અરજણજીએ ગદાળી જવાની વાત છેડી.

દુદાજીને આ વાત પસંદ નહોતી. અરજણજી અને હમીરજી પોતાનાથી ઘડી પણ જુદા પડે તેમ તે ઇચ્છતા નહોતા, પણ અરજણજીની અડગ ટેક આગળ તેમનું કાંઈ ચાલે તેમ નહોતું, તેથી તેમણે લાચાર થઈ અરજણજીની માંગણીને કમુલ રાખી. તે બોલ્યા કે:—

“જ્યારે ગદાળી જવાનો તમારો બહુજ આગ્રહ છે, ત્યારે તમે સુખેથી જાઓ અને લૂંટારાનો ઉપદ્રવ દૂર કરી પ્રજાને સુખી કરો. તમારી ગદાળી ગામ ઉપર પ્રીતિ છે, માટે ગદાળી અને તેની આસપાસનાં ખીજાં અગીઆર ગામે તમને ગીરાસમાં આપું છું, અને તેમાંથી સમઢીઆળા ગામ હમીરજીને હાથખર્ચી માટે આપું છું. જ્યાંસુધી તમે ભેગા રહો ત્યાંસુધી હમીરજી સમઢીઆળાની ઉપજ આવે તે ખર્ચમાં વાપરે. જ્યારે જૂદા થાઓ ત્યારે છ છ ગામે વહેંચી લેજો. વળી તમને એટલી ભલામણ કરવાની કે, હમીરજી હજી બાળક છે. તેનું પુત્રવત્ પાલન કરજો. તેને દુભાવશો નહિ. આપણા પિતાશ્રીએ અંત વખતે હમીરજીના લાલન-પાલન માટે ભલામણ કરી છે તે આપણે ભુલી જવી જોઈએ નહિ.” દુદાજીએ ગીરાસનાં ગામે આપીને હમીરજીને માટે ભલામણ કરી.

“આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. આપે હમીરજી વિષે જરાં પણ ચિંતા કરવી નહિ. મારા પ્રાણ કરતાં પણ તેને વિશેષ રાખીશ.” અરજણજીએ શિર નમાવી જવાખ આપ્યો.

દુદાજીની આજ્ઞા લઈ હમીરજીની સાથે અરજણજી ગદાળી આવીને રહ્યા અને લૂંટારાનો નાશ કરી પ્રજાને નિર્ભય કરી. ત્યારથી અરજણજીની શરવીરતા અને દાનવીરતાની પ્રશંસા થવા લાગી.

પ્રકરણ ૫ મું.

કુકડાની લડાઈમાંથી કલહ.

તન રોગી શિર શત્રુતા, જર આવે ને નય;
પણુ જે સંપ કુટુંબમાં, શીતળ રહે સદાય.

રવ. દલપતરામ.

કામ કામ કુટ પડી, તુટ ધરે ધરમાંહી,
માય બાપ બ્રાત ભગિનીને નથી કાવણું;
લડાઈ કલહ માંહી, સર્વ કા બડાઈ મારે,
મણે નહિ અવરને, આંગણમાં આવણું.

ચારણુ જમીને પરવાયો, એટલે અરજણુની પાસે આવીને બેઠો.
અને હુકાની કુકો લઇને તેણે અરજણુને હુમીરણ વિષે પ્રશ્ન કર્યો.

“ગઢવા! એ વાતને જવા દો. તેમાં કંઈ સાર નથી.” અરજણુએ વાતને ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

“ના, અન્નદાતા! એમ તો નહિ ચાલે.”

“એ વાત કરવાથી માંડે મન દગ્ધ થાય છે અને પશ્ચાત્તાપ થયા કરે છે, માટે આવી હઠ છોડો.”

અરજણુ ધણી રીતે ગઢવીને સહમગ્નવવા લાગ્યા. પણ ચારણુ એકની એક હઠ પકડી બેઠો. જેમ જેમ અરજણુ વાત કરવાને આનાકાની કરવા લાગ્યા તેમ તેમ ચારણુને વાત સાંભળવાની ઉત્કંઠા વધવા લાગી. મૂળ ચારણુની જાત વહેમીલી અને જરાતરા વાત બાણવાની ગિજાસાવાળી હોવાથી આ વાત જેમ બને તેમ જલદી સાંભળવાને તે આતુર થયો.

“ગદવી ! જ્યારે તમારો આટલો આગ્રહ છે, ત્યારે હું તમને કહું છું.”

“હા, અન્નદાતા ! મને સાંભળવાની ઉત્કંઠા છે.”

“એ વાત કરવાથી મને દુઃખ થશે પણ જ્યારે તમારો અત્યાચક છે ત્યારે કહી સંભળાવવા વિના છુટકો નથી. માટે સાંભળો ! હમીરજી અને મારી વચ્ચે ગાદ રતેલ હતો. હમીરજીએ કોઇ દિવસ મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું નહોતું. જ્યારથી અમે ગદાગીમાં આવ્યા, ત્યારથી હમીરજીને આનંદમાં રાખવા હું બનતો પ્રયત્ન કરતો હતો. તેની બધી માંગણીઓ હું પુરી પાડતો હતો. અર્થિલાથી અમે ગદાગી આવ્યા અને મોટા ભાઈએ જે શિખામણ હમીરજી માટે આપી હતી, તેનું સ્મરણ હું કાયમ રાખતો અને હમીરજીને જરા પણ ઓછું આવવા દેતો નહિ. પણ ભાવીની ગતિ પ્રમળ છે. તેની આગળ આપણું કંઈ ચાલતું નથી. મારે માથે બન્ધુવિછોડનું દુઃખ ભોગવવું સરળતું હશે તેથી “વિનાશ કાળે વિપરીત યુદ્ધિ” એ ન્યાયે મારી અવગાં યુદ્ધિ થઇ અને હમીરજીને કદુ વચન કહીને તિરસ્કાર્યો; તેથી તે મને છોડીને પરદેશ ચાલ્યો ગયો છે.” અરજણજીએ હમીરજીના વિચારનું સંક્ષેપમાં કારણ કહ્યું.

ચારણ:—“હાકાર ! શામાટે આપને અને હમીરજીને કલહ થયો ? આપને હમીરજી ઉપર અત્યંત પ્રેમ છતાં શા અપરાધથી કદુ વચન કહીને તિરસ્કારવા પડ્યા ?”

“તેણે કંઈ મારો અપરાધ કર્યો જ નહોતો.”

“ત્યારે ?”

“ત્યારે શું ? મારી મૂર્ખતા ! ખીચું કંઈ નહિ.”

“આપનામાં ભુલ થાય તે સંભવિતજ નથી.”

“આમાં તો મારીજ ભુલ છે. હમીરજી તદ્દન નિર્દોષ છે.”

“આપ સમ્પૂર્ણ હકીકત કહો તો જ મને સમજ પડે.”

“એ બિના યાદ કરતાં હૃદય દગ્ધ થાય છે. હુમીરજીનો નિર-સ્કાર કરવાના પાપનો પથ્થાત્તાપ દાવાગિન પેડે મારા શરીરને દહન કરે છે. તેનો સ્વભાવ, તેના ગુણો વગેરે ઘડી ઘડી યાદ આવે છે.”

“અન્નદાતા ! પોતાના દુઃખની વાત અન્યને કહેવાથી દુઃખનો ભાર ઓછો થાય છે અને હૃદય હલકું થાય છે. પણ જો ખીજને કહેવામાં ન આવે તો હૃદયમાં દુઃખનો ભાર વધતો જાય છે. વળી આપણા દુઃખની વાત ખીજને કહેવાથી કોઈ સલાહ કે સલાય પણ આપે છે. માટે વાતને મનમાં ન રાખતાં અન્યને કહેવીજ જોઈએ. આપ આપના દુઃખની વાત અન્યને ન જણાવો તો ખીજ શી રીતે જાણી શકે ? અને તેના માટે શું કરી શકે ? જો આપ મને સમ્પૂર્ણ વાત કહેશો તો મારી યથાશક્તિ મદદ કરીશ.” ચારણે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“ખારોટજી ! અમો બંને ભાઈઓને જે દોષ હતો, તેનું પરિણામ દુઃખજનક આવ્યું છે. અમને કુકડા લડાવવાનો પ્રેમ હતો. સાંજે ચાર ઘડીકા દિવસ અવશેષ રહે, ત્યારે અમો ગાલીચો પથરાવી રાંઆંગણુમાં બેસતા અને ઘેટા, પાડા લડાવતા. કુકડા અમો બંનેના જુદા જુદા હતા અને જુદે જુદાં શિક્ષણ આપતા. હુમીરજીના કુકડા કરતાં મારો કુકડો બળયુક્ત થાય તેટલા માટે અવનવા પ્રયોગો હું અજમાવતો, છતાં હુમીરજીના કુકડાને પહોંચી વળવાને તે અશક્ત હતા. તોપણ અમારો નિત્ય નિયમ ચાલુજ રહેતો. અમો કેટલાંએક વર્ષથી ચતુ લડાઈ કરાવી આનંદ મેળવતા હતા, તેમાં કોઈ દિવસ આવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયોજ નહોતો. પણ દેવયોગે એક દિવસ ઘેટા વગેરેને લડાવી બંનેના કુકડા મંગાવ્યા અને કુકડાની લડાઈ શરૂ કરાવી. પણ કશું થયું નહોતું—

यादृशी जायते बुद्धि र्व्यवसायोपि तादृशः ।

सहायास्तादृश एव यादृशी भवितव्यता ॥

“ જો કાંઈ બનવા કાળ હોય છે તો બુદ્ધિ પણ તેવીજ સુજે છે, વખત પણ સરખોજ આવી મળે છે અને સર્વ કાંઈ ન બને તેવું થાય છે. એ પ્રમાણે કુકડાઓ લડતા હતા તેમાં હુમીરજીના કુકડાએ મારા કુકડાને જોરથી મારવા માંડ્યો, તેથી મહને ક્રોધ ચઢ્યો અને હુમીરજીના કુકડાને મેં પ્રહાર કર્યો. આવા મારા વર્તનથી હુમીરજીને ઘણુંજ લાગી આવ્યું અને મહને તેમણે કહ્યું કે ‘વડિલ બન્ધુ! તમે મહારા કુકડાને શા કારણથી માર્યો? ત્હેના કરતાં મહનેજ મારો કારણકે એ તો પક્ષી છે. વળી આપણે તેને લડવા પ્રેર્યો છે, તો લડાઈમાં બળ અને કૌશલ્ય વાપરી પોતાની ફતેહ મેળવરી એવી લડનારને સ્વાભાવિક ઉત્કંઠા હોય છે. તેને અનુસરી મારા કુકડાએ તેનો પ્રતિપક્ષી જે આપનો કુકડો છે, તેને હરાવ્યો, તેમાં આપે વચ્ચે પડી મારા કુકડાને માર મારવાનું કામ થાગ્ય નહોતું. આપ વીર પુરુષ છો છતાં અઘટિત કાર્ય શા માટે કર્યું? જો એમજ હોય તો મારા કુકડાને બદલે મનેજ શિક્ષા કરવી હતી કારણકે કુકડાને કેળવનાર હું જ છું.’ આવાં તેનાં નીતિયુક્ત વચ્ચેનાં છતાં મહને અવળું જ સુઝ્યું. બનવા કાળે બની જ આવે છે, તેમ મહને ઉલટો ક્રોધ ચઢ્યો. તેથી મેં કહ્યું કે, હુમીરજી! હું આજા કંઈ છું કે તારે માંડે નામ સાંભળવું ત્યાં રહેવું નહિ. જો તું ક્ષત્રિય ધર્મને માન આપતો હોય તો મહારી આજા પ્રમાણે વર્તીશ અને અત્યારે જ અહીંથી રવાના થઈ જઈશ. આવાં મહારા અવિચારબરેલાં વાક્યો હુમીરજી જેવો વીર પુરુષ સહન કરી શકે જ નહિ. તેથી તેણે ઉચ્ચેરાઈ કહ્યું કે:-હું શુદ્ધ રાજપૂત છું. વડિલ બન્ધુની આજા પાળવી તે રાજપૂતનું એક અગત્યનું લક્ષણ છે. તેથી જ શ્રી રામચંદ્રની આજા પ્રમાણે લક્ષ્મણ હારત અને અરિ-

“હમીરજી ! હું આજા કરું છું કે તારે માટે નામ સાંભળવું
 ત્યાં રહેવું નહિ—”

(પૃષ્ઠ ૪૨)

મર્દન ચાલતા હતા. યુધિષ્ઠિરની આગાનો લીમાળુનાદિએ ભંગ કર્યો જ નહોતો. વિક્રમાદિત્ય પણ ભર્તૃહરિની આગા પ્રમાણે અરણ્યનિવાસી થયો હતો. તે આદિ ધણા રાજપૂતોએ બ્રાત્ર આગા શિરોધાર્ય માની અનેક સંકટો વેઠી પોતાનો ધર્મ બચાવ્યો હતો. તો આપ જે આગા ફરમાવો તે મ્હારે પાણવી જ જોઇએ. આપના પર આથી કોઈ દિવસ મારો દ્રેષ થવાનો નથી. આપની ભક્તિ જેવી ને તેવી મ્હારા હૃદયમાં તાજ જ રહેશે. આમ કહી હુમીરજી પોતાના રાજપૂતોને સાથે લઇ ચાલ્યો ગયો છે અને હું તેના વિયોગે દુઃખયાતના ભોગવું છું.”

ચારણ:—“આજથી હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે જ્યાંસુધી હુમીરજીને મેળવું નહિ ત્યાંસુધી મારા ગામનું પાણી મને અપેય છે. આપ જેવા દાનવીરનું દુઃખ નિવારણ કરવું તે મારો ધર્મ છે.”

અરજણજીએ તુરત ચારણને ઘેર કેટલુંએક અનાજ વગેરે મોકલી આપ્યું અને ચારણ પોતાની સાથે માણસો લઇ ખીજે દિવસે હુમીરજીની શોધ માટે ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું.

સિંહનો શિકાર.

જોધપુરની શાભા અવર્ણ્ય છે. વસ્તિ સર્વ પ્રકારે સુખી છે. નગર ફરતો મજબૂત કિલ્લો, કિલ્લા ફરતી ખાત્ર અને કિલ્લાના દરવાજા અભેદ અને વજ્રમય કણ્ઠ હોવાથી સર્વ રીતે શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહેલું છે. પાસે આવેલી ધીમ ઝાડીમાં નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ આનંદથી રહેતાં હતાં. સિંહ આદિ દૂર પ્રાણીઓ પણ પાસેની પર્વતા-

વલિમાં રહેતા હતા. અત્યારસુધી શહેરમાં કોઇ પ્રાણી ઉપદ્રવ કરતું નહોતું પણ હવે ખીજી જ આપત્તિ ઉપસ્થિત થઈ.

એક દિવસ ગરિફંદરામાંથી એક સિંહ નિકળી ફરતો ફરતો શહેરના કિલ્લા નજીક આવ્યો અને ફલાંગ મારી કિલ્લો ઉલ્લંઘી શહેરમાં દાખલ થયો.

અત્યારે નગરી શૂન્યકાર જેવી દેખાતી હતી. શાન્તિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું. કોઇનો શબ્દ શ્રવણે આવતો નહોતો. સર્વ મનુષ્યો નિદ્રા-દેવીની ગોદમાં સુખનો આસ્વાદ લેતાં હતાં. પહેરેગીરો પણ નિશ્ચિંત થઈ ઝોકાં ખાતા હતા. જેઠાસની કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિ હોવાથી આકાશ પણ આબ્રાજ્ઞાદિત થએલું હોવાથી ખત્તિની સહાય વિના કાંઇ દેખાતું ન હોતું. એકંદરે સજીવ છતાં નિર્જીવ નગરી હોય તેમ જણાઇ આવતું હતું.

આ બધા સંયોગે સિંહને અનુકૂળ હતા. તે જાણે નિર્ભય અરણ્યમાં ફરતો હોય તેમ શહેરમાં દાખલ થયો. એક દુકાનની પર-શાળ પાસે નીકળતાં તે પર સુતેલો મળુર તેની દ્રષ્ટિએ પડ્યો. દિવસ આખાની મહેનત અને થાકથી તે મીઠી નિદ્રા લેતો હતો. તેનું શરીર સ્વા-મ વર્ણવાળું હતું. વળી ગ્રીષ્મની ગરમી અને પવન મંદ હોવાથી ફક્ત એક જ વસ્ત્ર તેણે પહેરેલું હોવાથી દુરથી તે મનુષ્ય છે તેમ જણાતું નહોતું. સિંહની દ્રષ્ટિ આ સુતેલા મળુર પર પડતાં જાણે કાંઇ શિકાર છે એવો ભ્રમ થતાં જ તેણે તરાપ મારી મળુરને પકડ્યો અને પોતાની ખાંધ પર નાંખી પોતાને સ્થળે જવા ત્વરિત ગતિથી ચાલતો થયો. મળુરને નિદ્રામાં પકડેલો હોવાથી આ શું છે, તેની પ્રથમ તેને ગમ પડી નહિ અને ભયભિત થઈ વિદ્યુવળ બની ગયો. તે ખૂમ પાડી ઉઠ્યો કે “ઠોડો! મહેને કોઈ લાઇ જાય છે, કોઇ છોડાશે!”

સિંહ પહેરેગીરોની પાછળથી નિકળ્યો કે ઉપરની ખૂમ પહેરેગી-

રોના થવણે પડી. તુરત જ અર્ધ નિદ્રિત સ્થિતિમાંથી સ્વસ્થ થઇ તેઓ સિંહ પાછળ દોડ્યા, પણ સિંહ જોરાવર હોવાથી તુરતજ કિલ્લો ઉલ્લંઘી ગયો અને કમલાગય મળુર પરમાત્માને પોકાર કરવા આલ્થો ગયો.

સ્હવારે મહારાજની કચેરીમાં ફરિયાદ થઇ કે, સિંહે એક મળુરને શાડી ખાધો છે. આ સાંભળી મહારાજ ઉદાસ થયા અને હવેથી સારો બદોબસ્ત રાખવા અનુચરોને આજ્ઞા કરાવી.

મનુષ્યનું માંસ અને રૂધિર આપવાથી સિંહ અત્યંત આનંદમાં આવ્યો. થણો પ્રતિજ્ઞા છતાં તે ચૈર્ય કર્મ કરી નિત્ય પ્રતિ મનુષ્યનો શિકાર કરવા લાગ્યો. આમ નિત્ય પ્રતિ મનુષ્ય હરણ અને પ્રાણહાનિ થવાથી પ્રજામાં ગભરાટ ફેલાતો ગયો. હજીસુધી અમાત્યો કે બૃત્યો કાંઇ કરી શક્યા નહિ. વળી મહારાજ આશ્ચર્ય પામ્યા અને દૂર સિંહના ત્રાસમાંથી પ્રજાને છોડાવવા શું કરવું, સિંહને મારી રાજ્ય તરફનો પુરસ્કાર અને સન્માન કોણ મેળવે છે, તેના માટે બીડું ફેરવવાનો તેમણે બીડા-ચતન હુકમ આપ્યો.

બીડાયત સુશોભિત બીડું અડાળીમાં મુકી પોકાર કરવા લાગ્યો કે: “ જે કોઇ વીર પુરૂષ સિંહને હણશે તેને મહારાજ તરફથી સન્માન અને પુરસ્કાર મળશે; માટે જેને સિંહનો શિકાર કરવા હિમ્મત હોય તેણે આ સુવર્ણચુકત તાંબુલ ભક્ષણ કરવું. ” આમ બોલતો બીડાયત કચેરીના સભ્યો પાસે થઇ આલવા મંડ્યો, પણ સૈનાં અવનત થએલાં મસ્તકો ઉન્નત થતાં નહોતાં. તેવામાં હુમીરજીએ પોતાના રાજપૂતો સાથે કચેરીમાં પ્રવેશ કરી મહારાજને નમન કરી પોતાની બેઠક લીધી.

કચેરીમાં બીડું ફરતું હતું પણ તે કામ કરવા કોઇ બહાર ન પોલો હોવાથી કચેરી નિઃશબ્દ હતી અને બધાનાં મુખ હિતરી ગએલાં

હતાં. મહારાજ પણ ઉંડા વિચારમાં હોય તેવું જોઇ હમીરજીને આશ્ચર્ય થયું. આસપાસ જોડેલા સભ્ય જનોને આ નિરવતા અને ઉદાસીનતાનું કારણ પૂછતાં હમીરજીને જવાબ મળ્યો કે “આપણા શહેરમાં એક સિંહ આવી દરેરોજ એક મનુષ્યનું બક્ષણ કરે છે તેથી મહારાજાએ સિંહને મારવા ખીડું ફેરવ્યું છે. ખીડાયત બે વખત ફરી ત્રીજી વખત ફરે છે, છતાં મહારાજાનું કામ કરવા કોઇ ખંડાર પડતો નથી તેથી જ ઉદાસીનતા પ્રસરી છે.”

હમીરજી:—“શું આ બધા રાજપૂતોમાં શૈર્ષીશ રહ્યો નથી? શું પૃથ્વી નિર્વાર થઇ છે?”

સભ્યજન:—“ના, તેમ તો નથી, પણ સિંહને શોધવો મુશ્કેલ છે. સામા આલીને એક તો શું પણ દસ સિંહ સામે લડવા તૈયાર હોયે પણ આ તો કયે વખતે અને કઇ જગ્યાએ થઇને શહેરમાં પ્રવેશશે તે બાબતે શકાય નહિ તેથી જ કામ મુશ્કેલ થઇ પડયું છે.”

શરવીર હમીરજી કે જેણે પવિત્ર ગોહિલ કુળમાં જન્મ લીધો છે, જેનામાં ક્ષાત્રત્વ એતપ્રોત થઇ રહેલું છે, તે છૂપ્યો રહે જ નહિ, તેથી હમીરજી ઉમા થઇ વિનયપૂર્વક મહારાજાને કહેવા લાગ્યા કે:— “નામદાર! હજી પૃથ્વી નિઃક્ષત્રિય થઇ નથી, દિનકર અસ્તાચળ પર ઉદય પામતો નથી, રાજપૂતો નિસ્તેજ થઇ પોતાનું ગૌરવ ગુમાવી બેઠા નથી અને વીર જનનીનો સર્વથા અભાવ થઇ ગયો નથી. એક સિંહને મારવા માટે કોઇની હિમ્મત આલતી નથી એ આશ્ચર્યની વાત છે. આપ અને આજ્ઞા આપો. આજથી હું નગર રક્ષણ માટે અને સિંહને મારવા માટે પ્રવિણા કરૂં છું. જ્યાંસુધી હું સિંહને મારીશ નહિ, ત્યાંસુધી આપને મુખ બતાવીશ નહિ.” આવી રીતે એક વીરને જાણે તેવું બા-
પણ કરી ખીડું લઇ હમીરજીએ મુખમાં મુક્યું.

મહારાજ હુમીરજીનું શૌર્યોત્તેજ્ય બાપણ સાંભળી પ્રસન્ન થયા અને પ્રથંસા કરીને કહેવા લાગ્યા: “ તમારા જેવા વીર પુરુષો મારી પાસે હોવાથી હું મગર છું અને ઘાં છું કે તમે આ કાર્યમાં શ્તેલ-મંદ થશો જ.”

કચેરી બરખાસ્ત થઇ. સહુ પોતપોતાના ઘર તરફ રવાના થયા અને માહોમાંહે વાતો કરવા લાગ્યા.

“ આ સાંઈ થયું. મહારાજ પરદેશથી આવનાર ઉપર મુગ્ધ થયા છે. તેનામાં જ શૌર્ય છે તેમ માને છે. આપણે ધણી લડાઇઓમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે, લાંબી મુદત સુધી મેં જા બળવીએ છીએ, છતાં આપણા ઉપર તેટલો પ્રેમ નથી અને આજકાલના આવેલા પરદેશીપર ધણી પ્રીતિ રાખે છે; તેથી જ સિંહને મારવા કોઈ ખ્દાર પડ્યો નહિ. આપણે જે અનુમાન બાંધ્યું હતું તે ખરું પડ્યું કે હુમીરજી આ કામ માથે લેશે. સિંહ ધણો ચપળ હોવાથી દ્રષ્ટિએ પડશે નહિ અને દષ્ટિએ પાશે તો ચોરની પેઠે નહાસી જશે. આ સિંહ કે જેનામાં શૌર્યતા આવેલી છે તેનો ભેટો થશે જ નહિ અને મરશે નહિ, તેથી મહારાજ નારાજ થશે ત્યારે આપણે પુર્તી કરી રજા અપાવવી, નહિતો તે મ્હોટામાં મ્હોટો અધિકારે ચડશે.”

આમ અરસપરસ વાતો કરતા ઇર્પાનો પરિચય કરાવતા સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા. હુમીરજી નગરરક્ષણ માટે સિંહને મારવાનું માથે લીધેલું હોવાથી પોતાના રાજપૂતોને સાથે લઇ નગરમાં ફરવા લાગ્યા, પણ સિંહ દષ્ટિએ પડ્યો નહિ; અને સ્હવારે જાણાવ્યું કે એક મનુષ્યને સિંહ લઇ ગયો છે. આમ દરરોજ વધુ ને વધુ બંદોબસ્ત હુમીરજી રાખે, પોતાના રાજપૂતોને સાથે બધા નગર રક્ષકોને જુદે જુદે સ્થળે મોકલી

રાત્રી જાગરણ કરે, છતાં સિંહ કોઇની દૃષ્ટિએ પડે નહિ અને મનુષ્ય હરણ ચાલુ રહે; તેથી હમીરજી હતાશ થયા અને તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે સિંહને મારવો અગર પ્રાણ ત્યાગ કરવો, પણ કાર્યની સમાપ્તિ ક્યાં સિવાય મહારાજાને મુખ બતાવવું જ નહિ, કારણકે કાર્ય સાધવામાં જા ફેર પાતવામાં એ સુત્ર કર્તવ્યનિષ્ઠ મનુષ્યોને મારે છે. મારે પણ એમ જ કરવું.”

રાત્રીરૂપી લલના અનુપમ શણગાર શરીરે ધારણ કરી ઉત્કંઠાથી પોતાના પ્રાણનાથની માર્ગપ્રતીક્ષા કરે છે. તેવામાં પોતાની પ્રિય પતિને પ્રેમાલિંગન કરી, વેણુનો સાજ વીણેરી, અંગોડામાં નાણુક ચંદ્રમા જે શોભતો હતો તેને ઢાંકી અને જે શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢેલું હતું તે પ્રિયતમાપરથી ખસેડી પોતાને ગમતું સ્થાન રંગી અંબર મેઘ રાજાએ પૃથ્વીને ઓઢાડયું. આવા પ્રેમ સમ્મેલનથી બચ પામી તારાઓએ ચાલતી પકડી. વાયુ મંદ મંદ ગતિથી કાંઈ સાન કરવાનું ધારી પોતાની ગતિને રોકતો રહ્યો છે. મદનથી ભરેલ વર્ષાદ પ્રિયતમાના સાથમાં વિલાસ કરી રહ્યો છે. ચંદ્રથી અનુતું અમૃત દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. વર્ષાદ કે જે રાજાની શુભોપમાએ વિરાજે છે, તે પોતામાંથી ટીપે ટીપે અમૃતબુદ્ધેના આસ્વાદ ચખાડે છે. પોતાના દિવ્ય અને તેજોમય ચળકાટથી વિજળી જાણે રાત્રીને મધુર સ્મિત ઉપગમવી રહી હોય તેમ જણાય છે. અજળ રીતે પતિ-પતિ વિલાસ ભોગવી રહ્યાં છે. તેનો રસ બળતાં હૃદયોવાળા આતકો ઝીલી લે છે. અબ્રસમુહ આનંદમાં આવી એકત્ર થાય છે. પૃથ્વીથી આકાશ સુધી ઘેર અંધકારનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું છે. રાત્રી અતિશય આનંદમાં આવી રહી છે. દિવ્ય સુધાથી દમ્પતિનાં હૃદયો અપાર રસથી રેલાઈ રહ્યાં છે. મંડુકના રવથી સર્વત્ર ધ્વનિ થઈ રહી છે. વસુધા જળથી રેલમછેલ અર્ધ ગાઈ છે. નદી નાળાં જોશમાં ઉભરાઈ ચાલ્યાં જાય છે. વર્ષા-

દત્તાં બિન્દુઓ નદી તળાવ કે ભરાઈ રહેલા ખાડાના જળમાં પડે છે, તેણે કરી ચકો પેઠે આકૃતિઓ થાય છે. પાસેના નિર્જન અરણ્યમાં કેસરી સિંહ આકાશના ધડાકા સાંભળી ગર્જના કરે છે. તેના કઠોર અને બળ દિપન્ન કરનાર પ્રતિધ્વનિથી કેસરી મહોન્મત્ત થઈ કાળો ભરે છે.

આવી અંધકારમય રાત્રિમાં એક માણસ વજ્રકોટો વાળી સ-
વાગને કાળી ચાદરથી આચ્છાદિત કરી, મુખ ચાદરથી અવગુંઠિત કરી, આંખો
બંધ છે. તેણે કમરપર એક ખર્જ અને ગળામાં દાલ લટકાવેલી હોય તેમ
ચાદર ઉપસેલી હોવાથી અનુમાન થાય છે. તેની ચાલ ઉપરથી તે પુરૂષ
વ્યક્તિ હોય તેમ જણાય છે. ચાદરવતી મુખ અવગુંઠન કરેલું હોવાથી
તે હિન્દુ છે કે મુસલમાન તેનું અનુમાન થઈ શકતું નથી. તેની ચાલ
ઉપરથી સ્પષ્ટ માત્રમ પડે છે કે તેનામાં ક્રોધ, યૌર્ય અને ધૈર્યનો પ્રા-
દુર્ભાવ થઈ આવ્યો છે. તે કોઈ વીર પુરૂષ હોય તેવું સ્હેજ અનુમાન
થાય છે. આ વ્યક્તિ ધીમે ધીમે નગરના સિંહદ્વાર પાસે આવી. દરવા-
નોને કાંઈ સંકેત કરવાથી તેમણે એક બારી ઉઘાડી કે તુરત એ વ્યક્તિ
દરવાજા ખુલ્લો નીકળી અને કિલ્લાની આસપાસ ઘુમવા લાગી.

વર્ષાદ પણ આ વખતે વિશ્રાંતિ લેતો હોય તેમ પોતાની પ્રયત્નતાને
રોકી આ વ્યક્તિ કોણ હશે, શું કામે અત્યારે ખુલ્લો જતો હશે એ જા-
ણવા જાણે ગુપ્તગુપ્ત બની રહ્યો હોય, તેમ આકાશમાંના કડાકા ભડાકા
શ્રાંત કરી બેઠો હતો. વાદળોમાં જ્યાં ત્યાં વિખરાઈ વિજયી સૈન્ય
પેઠે પોતાના સ્થાને જતાં હતાં. પવન સુસવાટ કરતો પ્રયત્નતાથી કુંકારો
હતો અને ઠંડીને પ્રેરતો હતો.

પ્રયત્ન અનિલે ભયંકર રૂપ પકડ્યું હતું. જાણે અભ્ર સૈન્યથી ઘેરા-
એલા ચંદ્રને છોડાવવા તેના પક્ષ લઈ તે પોતાની પ્રયત્નતા પ્રેરતો હોય
તેમ અનુમાન થતું હતું. થોડા વખતમાં આકાશ નિર્મળ થઈ ગયું.

ચન્દ્ર અને તારા પ્રત્યવાય વિના જ્યોત્સ્ના ફેંકવા લાગ્યાં. પક્ષિઓ પણ નિર્ભયતાથી પોતાના માળાઓમાં અગ્નિઓ સાથે નિદ્રાનો આસ્વાદ લેતાં પોતાનાં અગ્નિને ગોદમાં લઈ વિશ્રાંતિ લેતાં હતાં. પૃથ્વીપર ભરેલાં પાણીનાં ખાળોચીયાંમાં ચન્દ્રબિંબો ચળકતાં હતાં. તેથી દ્રષ્ટાના મનને અમણ થતી હતી કે આટલા બધા ચંદ્રો પૃથ્વીપર ક્યાંથી આવ્યા હશે?

આવી રીતે સૃષ્ટિસૌંદર્ય અવલોકતી પેલી અપરિચીત વ્યક્તિ આગળ ચાલતી હતી. એનું ચિત્ત અત્યારે વ્યથિત હોય તેમ જણાય છે. ઉત્કંઠાથી કોઈની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતી હોવાને લીધે જ તેનું ચિત્ત ભ્રમિત મનુષ્યની પેઠે અનેક તરંગો સાથે વહન કરતું હતું. તે વ્યક્તિ કિશ્કાની નિકટમાં ચાલતી હતી. તેટલામાં એકાએક પોતાની ગતિ રોડી, ચોંટી, અથંભી ગઈ. એકાએક હાથવેશમાં આવી પોતાની ધ્વજીત વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમ અનેક વિચારોનાં આન્દોલનો તેના ચિત્તમાં ઉદ્ભવવા લાગ્યાં અને મુખમાંથી ઉદ્ગારો નિકળ્યા:-

“હે પરમાત્મા! તું હજી મ્હારે સહાય છો, માટે તારો ઉપકાર હું કદિ ભુલવાનો નથી.” આ વ્યક્તિ કોણ હશે તે તો પાંડકો જાણતા હશે જ. તે વ્યક્તિ ખીજી કોઈ નહિ પણ આપણી વાર્તાનો નાયક હમીરજી જ છે. તેણે સિંહ મારવાનું કાર્ય જે પોતાના શિરપર લીધું છે, તે કાર્યની સમાપ્તિ કરવાને કિશ્કા ખદાર આવેલ છે. કિશ્કાને અઢેલી ઉભેલા સિંહને જોઈ તે હર્ષિત થયેલ છે, કારણકે પ્રથમ તો સિંહ દ્રષ્ટિએ પડ્યો જ મુશ્કેલ હતો અને તેથી જ ઘણા સરદારો અટકી ગયા હતા; આ નહિ ધારેલી રીતે સિંહને જોતાં તેણે પરમાત્માનો ઉપકાર માન્યો.

સિંહને ઉદેશી હમીરજી કહેવા લાગ્યા કે:-“અરે મનુષ્ય અહારી કુર પ્રાણી! આજ ઘણા દિવસે તું મ્હારી દ્રષ્ટિએ પડ્યો છે, અને તે

ઘણા નિરંપરાધિ મનુષ્યોનાં લોહી માંસનો સ્વાદ ચાખ્યો છે, તો આજ આ મહારી સમશેરનો સ્વાદ ચાખવા તૈયાર થા. ”

સિંહ મનુષ્યના શિકાર માટે જ આવ્યો હતો અને વર્ષાદિને લઈને કિલ્લાને અંદેલીને ઊભો હતો. તેને કિલ્લો ઉલ્લંઘવાની તકલીફ ન પડતાં શરતીર હુમીરજી જ મળી આવેલો જોઈ બન્ને ગલોફાં જીભ વતે ચાટી ગર્જના કરી, પ્રચંડ પંજો ઉઘો કરી, તરાપ મારી કે ચપળ હુમીરજી તેની દૃષ્ટિ ચુકવી એક તરફ છુપાઈ ગયા અને સિંહ પોતાની તરાપમાં નિષ્ફળ ગયો. આથી સિંહ ખીજવાઈ પોતાના દુશ્મનને મારવા આતુર થયો અને જેમ જેમ તરાપ મારે છે તેમ તેમ હુમીરજી તેના પંજામાંથી છટકી પોતાનો બચાવ કરે છે.

સિંહે હતાશ થઈ નિશ્ચય કર્યો કે આ કોઈ સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ શર પુરૂષ છે માટે મારવો અગર મરવું. આવા નિશ્ચયથી તરાપ ન મારતાં ક્રોધમાં આવી લંગુરની પીડપર કમાન કરી, લંગુરના છેડાનું મસ્તિક ઉપર ગુંજી વાળી કેશવાળી નેત્રોપરથી ખસેડી, જમીન સાથે પંજાનો પ્રહાર કરી ધોર ગર્જના કરી. તેનો પ્રતિધ્વનિ શહેરમાં અને પાસેના જંગલમાં પડ્યો. તે ગર્જનાનો સામે જવાબ હજારો સિંહો આપતા હોય તેવો પ્રતિધ્વનિથી ભાસ થયો, પણ પુદ્ગલ વિશારદ હુમીરજીના હૃદયમાં લેશ પણ ભયનો સંચાર થયો નહિ અને તે અડગ ઉભા રહ્યા.

સિંહે ધીમી પણ ભયાનક ગતિથી હુમીરજી સામે ચાલવા માંડ્યું. હુમીરજી જ્યાં ઊભા હતા તેની સામે જઈ સિંહ ઊભો રહ્યો. હુમીરજીને સાવધ રહેવા સુચવતો હોય તેમ ગર્જના કરી તેણે પંજો ઉઘાડ્યો.

હુમીરજીએ વિચાર્યું કે દુશ્મનને હવે લાંબી સુદૃઢ સુધી રમાડવો તે નકામું છે. એમ ધારી વામ હસ્તમાં ઢાલ ધારણ કરી દક્ષિણ કરમાં

નમ તલવાર ગગનગામી કરી તે બોલ્યા કે:-“ અરે ! કુર ! હવે તારી જીંદગી પૂર્ણ થઇ છે, માટે મનુષ્યહત્યાનું ફળ ભોગવવા યમસદન તારે જવાનું છે. યમ રાજાની હજુર તને પહોંચાડવાનું મહેને કરમાન થએલું છે, માટે ત્યાં જવા તૈયાર થા.” સિંહ પણ અત્યારે પૂર્ણ આવેશમાં આવ્યો હતો. હમીરજીને હણવા તે આતુર થઇ રહ્યો હતો તેથી પોતાનો પંઝો ઉંચકી સામે ચાલ્યો કે હમીરજી દ્રવતાથી સામા ચાલ્યા અને બંને સિંહો પોતપોતાના દુશ્મનને હણવા આતુર થયા.

આ વખતે સિંહોનું ઢાંઢ યુદ્ધ જોવા કોઇ હાજર નહોતું, ફક્ત ચંદ્ર અને તારાઓ જ વિદ્યમાન હતા. સમીર પણ પોતાની પ્રખળતાને રોકી સ્થિર થયો હતો. વૃક્ષો પણ રથબંધી રહ્યાં હતાં. સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. નિર્જનતા અને નીરવતામાં સિંહ અને હમીરજી સામસામી ગર્જના કરતા હતા.

સિંહ જ્યાં પંઝાનો પદાઘાત કરવા જાય છે કે ચતુર હમીરજીએ જમણી તરફ છટકી તરવારનો સખત ઘા એવા જોરથી કર્યો કે આખો પંઝો લોહી લોહાણ અને સખત જખમી થયો, પણ સિંહ તેને લેશ માત્ર ન ગણકારતાં બીજો પંઝો ઉંચકી ખોડંગતો આગળ વધ્યો અને પ્રલય કાળના મેઘ પેઠે ગર્જના કરતો પંઝો ઉઠાવી પદાઘાત કરવા જાય છે કે તુરત હમીરજીએ બીજી તરફ છટકી તરવારના ઘાથી બીજા પંઝાને પણ જખમી કર્યો. તેથી સિંહ હતાશ થઇ જમીન પર પડ્યો.

હમીરજીએ અત્યંત શૌર્યમાં આવી સિંહ ઉપર ધસી જઇ એક ઝટકાથી તેને ઠાર કર્યો. આવું પ્રચંડ પરાક્રમ કરી ઉલ્લાસમાં આવી સિંહને દરવાજા પાસે લાવી શહેરની અંદર તે દાખલ થયા અને ચિંતામાં પડેલા પોતાના રાજપૂતોને મળી કહ્યું કે “ દુશ્મનને ઠાર કર્યો છે, માટે હવે કુખેથી મુકામ પર જઈ નિદ્રા લો.”

હુમીરજી પણ પોતાના સ્થળે જઈ નિદ્રાદેવીની ગોદમાં સ્વપ્ન-
સૃષ્ટિમાં વિચરી આનંદ લેવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું.

અરજણુ જુનાગઢમાં.

લીમજી ગોહેલને દુદોજ, અરજણુજી, હુમીરજી અને ઉમાદેવી*
એટલાં ફરજદો હતાં. દુદોજ અને અરજણુજીનાં સુયોગ્ય કન્યાઓ
સાથે લગ્નો થયાં હતાં. ફક્ત હુમીરજી જ કુંવારા હતા. કુંવારી સ્થિ-
તિમાં જ હુમીરજી અરજણુજીની આગાથી સ્વદેશ છોડી ગયા હતા તેથી
અરજણુજીને પશ્ચાત્તાપનો પ્રયંડ દાવાનળ દહન કરતો હતો.

થોડા દિવસ ચારણ અરજણુજી પાસે રહ્યો અને તેના આશ્વાસ-
નથી શાંતિ રહેતી હતી પણ અત્યારે ચારણ હુમીરજીની શોધ માટે
ગયો હોવાથી આશ્વાસક કોઈ હતું નહિ. હુમીરજીના વિરહે અરજણુજીને
બીલકુલ ચેન પડતું નહોતું. મોજશોખનાં સાધનો તુચ્છ લાગવા માંડ્યાં.
મહાલયો શત્યવત્ દેખાવા લાગ્યાં. વાઘચંત્રો અને કલગાનો વગેરેમાં
કરણીરસ ભાસવા લાગ્યો. મિષ્ટ પદાર્થો ઝેર સમાન જણાવા લાગ્યા.
વસ્ત્રાભૂષણો અંગાર સમાન અંગને બાળવા મદદ કરવા લાગ્યાં અને
તે વારંવાર નીચેની કડી સંભારવા લાગ્યા:—

* માંડવીક કાવ્યમાં ઉમાદેવી દુદાજનાં કુંવરી હતાં તેમ લખેલું છે, પણ
પારોડના ચોપડે દુદાજનાં બહેન લખેલાં છે. વળી કેટલીએક હકીકતપરથી
પ્રતીત થાય છે કે ઉમાદેવી લીમજી ગોહેલનાં કુંવરી હતાં અને જુનાગઢના
ચૂડાસમા રા' શ્રીકલ જેરે આપ્યાં હતાં, કારણકે વિભવાનએ અરજણુજીને
ત્યારે ઉમાદેવીએ અરજણુજીને બન્ધુ કહેલા છે.

“ સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્ય અને, રાજ સુખ અપાર;
તે સહુ મળે સર્વદા, બંધુ ન મળે બીજી વાર.”

આમ રાત્રિ દિવસ કલ્પાંત કરતાં અરજણજી અત્યંત શોકસાગરમાં ડુબવા લાગ્યા અને સર્વ કાર્યો તજી હમીરજી, હમીરજી, રટવા લાગ્યા.

અરજણજીના આ સમાચાર જીનાગઢમાં તેમનાં બગિની ઉમાદેવિને મળતાં ઉમાદેવિએ તમામ હકીકત રાહ મોકલસિંહને કહી કે “ હમીરજી અરજણજીને છોડી પરદેશ ગએલ છે. અરજણજી તેના ચિરહથી દુઃખી છે, પણ અહીં બોલાવ્યા હોય તો ઉદાસીનતા ઓછી રહે અને કોઈ કાર્યમાં નિમણૂક થવાથી વ્યસાયમાં પ્રવૃત્ત રહે તેથી હમીરજીનું દુઃખ ઓછું યાદ આવે. જ્યારે હમીરજી પાછા આવશે ત્યારે ગદાળી સુખેથી જવા રજા આપીશું. ”

મોકલસિંહ:—“ અરજણજી જેવા યુવા, દાતાર અને ક્ષમાવાન બંધુપ્રેમીને છોડી હમીરજીને પરદેશ જવું પડ્યું તે એક આશ્ચર્યની જ વાત છે, કારણકે સાધારણ બાબતમાં ભાઈ જેવા ભાઈને દેસવટો આપ્યો ! આવી જૂલ અરજણજી જેવાને હાથે બને તે વિધિની વિચિત્રતા જ ગણાય અને તેના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે જ પશ્ચાત્તાપ થાય તે પણ સ્વાભાવિક છે. મને જ્યારથી તે સમાચાર મળ્યા છે ત્યારથી જ આશ્ચર્ય થાય છે કે બન્ને બ્રાતાઓ વચ્ચે અસ્ખલિત પ્રેમ હતો, આવો બંધુ પ્રેમ કોઈનામાં જોયો નહોતો પણ એકાએક બંનેને વિયોગ થયો. હમીરજી હજી અલ્પ વયસ્ક ગણાય. તેણે દુઃખ કે ચિંતા સ્વપ્ને જોયાં નથી. હજી તેનાં લગ્ન પણ થયાં નથી, તેમ મુસાફરી પણ કરી નથી. આવા સમયમાં તેને પરદેશમાં જઈ પોષણ માટે તાબેદારી સ્વીકારવી પડશે ત્યારે માતૃભૂમિ અને પોતાનું રાજ્ય વગેરેનું સ્મરણ થશે, ત્યારે તેને પણ પોતાની જીવ અને સાહસનો પશ્ચાત્તાપ થયા સિવાય રહેશે નહિ. ”

ઉમાદેવિ:—“ સ્વામિન! બનવા કાળે બધું બને છે અને અરજણીની જુલ પોતાને અત્યંત દુઃખ દે છે. અત્યારે આશ્વાસન આપે તેવું તેના પાસે વડિલ કોઈ નથી, માટે જ ચિંતામાં ને ચિંતામાં રાત્રિ દિવસ વ્યતિત કરે છે, પણ અહીં હોય તો આશ્વાસન આપી શકાય. ”

મોક્ષ:—“ તમે ચિંતા તજો. હું અરજણીને અહીં બેલાવવાના જ વિચારમાં છું. અરજણી અહીં આવ્યા પછી હુમીરજીની શોધ કરી મારી પાસે રાખવાની તજવીજ કરીશ. આપણે હાલમાં અરજણી જેવા શ્રદા સામંતની અગત્ય છે, માટે આજે જ તેને તોડવા માણસ મોકલું છું. ”

રા' મોક્ષ કચેરીમાં આવ્યો અને વિજળીને પાસે બોલાવી અરજણીને બોલાવી લાવવા માટે અર્થિલામાં દુદાજી પાસે સ્વારને મોકલવા અને તુરત અરજણીને આ તરફ મોકલે તે મતલબનો પત્ર લખવાની પણ આજ્ઞા આપી.

વિજેજી:—“ નામદાર! હુમીરજી અને અરજણી વચ્ચે થ-એલો કલહ અન્યબીબરેલો છે, કેમકે આવી સાધારણ બાબતમાં બંધુ નિછોડ થાય તે બહુ નહિ ધચ્છવાયોગ્ય ગણાય. વિધિની આગળ કો-ઈનો ઉપાય નથી. આપની આજ્ઞા મુજબ આજે જ અર્થિલા તરફ સ્વાર રવાના કરીશ અને વેળાસર અરજણી અહીં આવે તેમ કરીશ. ”

બે સ્વારોને તુરત જ અર્થિલા તરફ રવાના કરવામાં આવ્યા અને દુદાજીને પત્ર આપ્યો. આ વખતે દુદાજી પણ ઉદાસ ચહેરે કચેરીમાં બેઠો હતો. હુમીરજીની શોધ માટે શું કરવું તે વિચાર ચાલતો હતો, ત્યાં જુનાગઢના સ્વારોએ અંદર આવવાની રજા માગવાથી કુતુહલ સહિત પાસે બોલાવ્યા. સ્વારોએ નમીને સલામ કરી અને રાહ તરફથી આવેલ પત્ર આપ્યો. તે પત્ર લઈ દુદાજીએ પાસે બેઠેલા દિવાનને આપ્યો અને દિવાન નીચે મુજબ વાંચવા લાગ્યો:—

“ સદ્ગુણ સમ્પન્ન દુદાજી !

“ આપના બન્ને બંધુઓ વચ્ચે કાંઈક કલહ થવાથી હમીરજીને અરજીજીએ દેશવટો દીધેલ છે. આ કામ અરજીજીએ અધટિત કર્યું છે, કેમકે આપના પૂજ્ય પિતાશ્રી અત્યારે દેશાત હોય તો હમીરજીને જન્મભૂમિ છોડવા વખત આવત નહિ. વળી થોડા વાંક માટે હમીરજી જેવા બાળ વયના ઉછરતા યુવકને દેશપાર કરવો તે ઘણું જ ખુશ બરેલું ગણાય; પણ જે થવાનું હતું તે થયું અને અરજીજીને તેનું પ્રાયશ્ચિત મળી ચુક્યું છે. હમીરજીની શોધ-ખોળ કરતાં મળાશે પણ અરજીજીની સ્થિતિ તેમની લુલના પરિણામે શોચનિય છે, માટે આ સ્વારો સાથે અરજીજીને સહમળવી અહીં મોકલાવશો એટલે તેના દિલને શાંતિ થશે.”

રાહ મોકલસિંહના હુકમથી વિજળજી.

દુદાજીએ રાહ મોકલસિંહના પત્રને હૃદય સાથે આંપી પોને ગદાળી જવા સ્વારો સાથે પ્રયાણ કર્યું અને ગદાળી જઈને અરજીજીને મળ્યા.

પોતાના વડિલ બંધુને જોઈ અરજીજીને અત્યંત આનંદ થયો. અદ્વયથી ભેટી હર્ષાશ્રુથી તે કહેવા લાગ્યા કે “ આપ મારાપર અનુક્રમ્પા કરી પધાર્યા. થોડા દિવસથી આપના તરફના શુભ સમાચાર નહિ હોવાથી મને એવી શંકા રહેતી હતી કે હમીરજી મારી લુલના પરિણામે મને છોડીને ગયો, તેથી આપે પણ મારો ત્યાગ કર્યો. પણ હવે મને ખાતરી થઈ કે હમીરજી પ્રત્યેના મારા ખરાખર વર્તનને ઉદાર હૃદયથી આપે મારી આપી કૃતાર્થ કર્યો છે; વડિલ બંધુ ! મારા હૃદયની વેદના કોઈ રીતે શાંત પડતી નથી. પ્રતિક્ષણે હમીરજીની પ્રતિમા અત્યંત સમક્ષ તરી આવે છે. “ જ્યાં માઈ નામ સાંભળે ત્યાં રહીશ નહિ ”

તે શબ્દ મારા હૃદયને દગ્ધ કરે છે. કાંઈ પણ કાર્યમાં ચિત્ત પ્રવૃત્ત થતું નથી અને દુઃખયાતના ભોગવ્યા જ કંઈ છું.” અરજણીએ પોતાના આંતરિક દુઃખનું રજૂકેટન કર્યું.

“અરજણી! હવે તે વાત યાદ લાવવાની નથી. તમારો. હ-મીરજી પ્રત્યેનો અસાધારણ પ્રેમ છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું. આમ ક્લેશયુક્ત રહેશે તેથી માનસિક વ્યથા વૃદ્ધિગત થશે. તેની અસર મ-ગજ ઉપર થઈ શરીરને હાની પહોંચાડશે, માટે શોચ દરવે નકામો છે. તમારી દીલગીરીના સમાચાર જુનાગઢમાં પહોંચી ગયા છે, તેથી ત્યાં ખોલાવી લાવવા સ્વારોને મોકલ્યા છે. મારા પર બલામણુ છે, તેથી હું તમને જુનાગઢ જવા માટે કહેવા આવ્યો છું. તમો થોડા દિવસ જુનાગઢમાં રહેશો એટલે તમામ રીતે શાંતિ થશે. શોષ કરાવતાં થોડા દિવસમાં જ હમીરજીને મેળવી લઈ પછી આનંદથી બંને બંધુઓ અહીં રહેશો, પણ હાલ તો જુનાગઢ થોડા દિવસ જવું જ જોઈએ.” દુદોજીએ પોતાના આવવાના આશય સાથે સુચન કર્યું.

“વડીલ બંધુ! હું આપની આજ્ઞાને શિરસાવંધ ગણું છું, કે-મકે વડિલોની આજ્ઞા પાળવી તે આપણુ રાજપૂતોની પ્રાચીન પ્રણાલિકાજ છે. હમીરજીએ પણ એ ધર્મનું અવલંબન કરી મારી આજ્ઞા પાળવા માટે જન્મભૂમિ કુટુંબ વગેરે છોડી પરદેશ પ્રયાણ કર્યું, તો મારે પણ આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું જ જોઈએ.” અરજણીએ શિષ્ટાચારથી જુનાગઢ જવાની તત્પરતા દાખવી.

દુદોજી અને સ્વારો થોડા દિવસ ગઢાણીમાં રહ્યા અને અરજણીએ જુનાગઢ તરફ રવાના કરી દુદોજી અર્થિલા ગયા અને અરજણી મગલ દરમજલ કરતાં જુનાગઢ પહોંચ્યા અને આનંદસહ રાહને ભેટ્યા.

“અરજણી! હવે જ્યાંસુધી હમીરજી આવે નહિ, ત્યાંસુધી

મદાણી જવું જ નથી. માટે સુખેથી અહીં રહો. તમારા જેવા શરવીરની અહીં જરૂર છે. હું તમારી સેનાનાયક તરિકે નીમણુક કરું છું. સેનાપતિનું કાર્ય હવેથી તમારે શિર છે. જ્યારથી તમને તેડાવવાનો વિચાર કર્યો ત્યારથીજ તમારી નીમણુક કરી રાખી છે અને તમારા જેવા રાજપૂતને વશદાર રહેવા વિશે કિપદેશની પણ જરૂર નથી. હમીરજી જ્યાંસુધી ન મળી આવે ત્યાંસુધી જંગીર તરફ જવાનું માંડી જ વાગજે કેમકે ત્યાં એકલા તમને રહેવા દેવા દુરસ્ત નથી.” રા' મોકલસિંહે કાર્યનિયુક્તિ સાથે રહેવાની હદ સુચવીને કહ્યું.

“નામદાર ! આપે મારાપર અનુકમ્પા કરી સેનાનાયકની પદવી પ્રદાન કરી ઋણી બનાવ્યો છે. રાજભક્તિ યાને વશદારી રાખવી તે રાજપૂતોના પરમ ધર્મ છે. રાજપૂત કોઈ વખત ખેવશ થતો નથી. સ્વામિધર્મ એ રાજપૂતોનો મૂળ મંત્ર છે. જે રાજપૂત રાજભક્તિને પરહરી ખેવશ થાય છે, તે રાજપૂત નામ ધારણ કરવાને યોગ્ય નથી, બલકે તેને રાજપૂત કહેવો કે કેમ ? તેનામાં શુદ્ધતા હશે કે કેમ ? એવી શંકા અસ્થાને નથી જ.”

“રાજપૂત ધર્મ એવો કઠીન છે કે તેનું પાલન કરતાં પ્રાણુની પણ દરકાર રાખવાની નથી. જે રાજપૂત પોતાની રાજભક્તિ ટકાવી રાખી શત્રુ સમ્મુખ લડી પ્રાણ અર્પે છે, તેનાં બધાં પાપોનો ક્ષય થાય છે. પણ રાજભક્તિને પરહરી ખેવશ થઈ શત્રુને પીઠ બતાવી પલાયન કરે છે તેનાં સઘળાં પુણ્યોનો ક્ષય થાય છે. જ્યારે ‘પ્રાણાર્પણ કરનાર સ્વર્ગમાં રહી અનંત વર્ષ સુધી આનંદ સુખ ભોગવે છે, ત્યારે પલાયન કરનાર અનંત વર્ષ સુધી નર્કયાતના ભોગવે છે. રાજપૂતોના જીવન કરતાં મરણમાં જ બધું સમાએલું છે. જીવવું તે દરેક પ્રાણી ઇચ્છે છે અને જીવન માહે છે, ત્યારે રાજપૂત મરણને વધુ પ્રિય ગણે છે. જે કાંઈ

તેની મહત્તા છે, ગૌરવ છે, તે મરણમાં જ છે. જે વખતે તે યુદ્ધ પ્રયાણ કરે છે ત્યારે તેને ખીલકુલ ગ્લાનિ થતી નથી. ઉલટી રીતે દિગ્ચિહિત આનંદ થાય છે તેનું કારણ ત્યાગ વૃત્તિ જ છે. યોગીઓ લાંબા સમય સુધી યોગ કરી જે ત્યાગ વૃત્તિ નથી મેળવી શકતા, તે ત્યાગ વૃત્તિ રાજપૂત લડવાનું નામ સાંભળતાં જ પ્રાપ્ત કરે છે. યુદ્ધ પ્રયાણ વખતે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, રાજસુખ કાંઈ પણ યાદ આવતું નથી. ફક્ત સ્વર્ગની સુંદરીઓ જ યાદ આવે છે અને તે મેળવવા માટે તે આતુર થાય છે. શત્રુ સમ્મુખ રહી મરવું રાજપૂતો ધર્મ સ્હમજે છે, તેથી જ તેઓ પોતાનું ગૌરવ ટકાવી શક્યા છે અને તે બધાનું મૂળ તેનામાં રહેલી અને ઓત પ્રેત થએલી રાજભક્તિ જ છે. માટે રાજપૂત કોઈ દિવસ સ્વામિભક્તિને છોડશે નહિ અને આપનાં આ ચરણોની સેવા ચુકશે નહિ.” અરજણુએ રાજપૂતની રાજભક્તિના વર્ણન સાથે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પણ કહી સંભળાવી.

“ તમારા જેવા રાજપૂત ધર્મગુને ઉપદેશ કરવો જ પડે તેમ નથી, કેમકે તમારા કુળનું ગૌરવ કાંઈ ઓછું નથી. શાલિવાહન જેવા શક પ્રવર્તક તમારાજ કુળમાં થયા છે માટે તેના વંશજ તમે હોઈ તમારી રાજભક્તિ વિષે શક રાખવાનો જ નથી. ” રાહ મોકલસિંહે વળતા જવામાં કહ્યું.

અરજણુને રાહે આશ્વાસન આપ્યું અને અરજણુ પોતાને સુપ્રત કરેલ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા.

ખીજે દિવસે તમામ સૈનિકોને ક્વાયત કરી બતાવવાનો હુકમ હોવાથી નવા સૈન્યાધિપતિ સન્મુખ પોતપોતાની ચાલાકી બતાવવા સૌ હાજર થયા. અરજણુ પણ તેજસ્વી ઘોડાપર ચઢી લશ્કરી પોશાક પહેરી હાજર થયા.

પ્રથમ પેદલ ટુકડીની તપાસ કરવામાં આવી, તેમાં ૫૬૫ વગેરે

થયા બાદ જુદી જુદી પરીક્ષા થઇ. ઘોડેસ્વાર ટુકડીની જુદી પરીક્ષા કરી. તમામ લશ્કર એકત્ર કરી જુદી જુદી રીતે વ્યૂહ રચના કરી. આ બધું જોઇ તેમને આનંદ થયો કેમકે સૈનિકો પ્રથમથીજ કેળવાયલા હતા, તેથી પોતાને વધુ તકલીફ પડશે નહિ એમ તેમણે જોયું. થોડી ઘણી વ્યૂહ રચના જ શિખવાડવાની આવશ્યકતા તેમને જણાઇ, તેથી પોતાની નીચેના અમલદારોને તે વિષે માહિતી આપી પોતાના મકાન પર આવ્યા.

અરજણજીને હમીરજી યાદ ન આવે અને એકાંત સેવન ન કરે તેના માટે રાહે એવી યોજના કરી કે દરેક અધિકારીએ અરજણજીની મુલાકાતે જવું અને તેમનું મન સ્થિર થાય ત્યાંસુધી જમવાનું પણ પોતા સાથે રાખ્યું. તેથી અરજણજીને હમીરજી સંબંધે વિચાર કરવાનો આવકાશ મળતો જ નહોતો, તેમ પોતે કાર્યદક્ષ હોવાથી સૈનિકોની ક્ષાયત કરાવવા અવનવા ટુકડો કાઢવા વગેરે કાર્ય કરવાનું હતું અને તે કાર્યમાંથી પરવારી મકાન પર આવતા ત્યારે ઘણા પુરૂષો એસવા એકત્ર થતા. તેઓ વિવિધ પ્રકારે વિનોદાત્મક વાર્તાલાપ કરતા હોવાથી હમીરજી વિષેના વિચારો સ્ફુરવાનો આવકાશ રહેતોજ નહિ.

આમ દિનપ્રતિદિન આનંદમાં રહેવાથી તેમને હમીરજીની સ્મૃતિ ઓછી થતી ગઇ અને આનંદમગ્ન રહેવાથી શરીર પ્રકુલ્લ રહેવા લાગ્યું. આથી રાહ મોકલસિંહને પણ આનંદ થયો. અરજણજી જેવા રણકુશળ અને શૂરા સૈન્યાધિપતિની પ્રાપ્તિથી તેને વિશેષ આનંદ થયો. પણ વિધિની ગતિ વિચિત્ર છે ! આનંદ કોઇનો કાયમ રહ્યો નથી ! તે આપણે આગળ જતાં જોઇશું.

પ્રકરણ ૮ મું.

રાહની સાથે ગોહિલોનો સંબંધ.

હવે આપણે ગોહિલો વિષે જાણવા તજવીજ કરીએ.

શકપ્રવર્તક શાલિવાહન પછી સંવત ૧૩૫ માં હંસરાજજી હર્ષ જસનાગે પૈઠણ છોડી દક્ષિણમાંથી મારવાડમાં આવી ભાલોતરાની પશ્ચિમે દશ માઈલ ઉપર લુણી નદીને કિનારે ખેરવા નામના બીલને મારી ખેરગઢ વસાવી પોતાની રાજધાની સ્થાપી.

તેમની કેટલીએક પેઢીએ ઝાંઝરસીંહ થયા. તેમને ત્યાં સેજકળ વગેરે સાત કુંવરો થયા. સેજકળનાં લગ્ન ડાબી નામની રાજપૂત શાખાના સરદાર મૂળદેવનાં દીકરી સાથે કર્યા હતાં. ડાબી અને ગોહિલો થોડી પેઢીથી લગ્ન સંબંધથી જોડાતા આવતા હતા. ડાબી શસ્ત્રીર સાહસીક અને યુદ્ધ કુશળ હતા. વળી રાજકર્તાને પોતાની દીકરી આપવાથી તેઓ સાફ માન પામતા હતા. રાજ્ય તરફથી તેમણે સારી જાગીર પામત કરી હતી.

મૂળદેવ ડાબી લોભી પ્રકૃતિનો હતો. તેને રાજ્યલોભ લાગુ પડ્યો હતો. તેમાં જયચંદ્ર પંચુરનો પૌત્ર કે જે સીયોજી કોલુમંદના સોલંકી રાજાની નોકરીમાં હતો, તેણે ધણાં રાજ્યો જિત્યાં હતાં અને ખેરગઢ જિતવા તે ધણો ઉત્સુક હતો, પણ ડાબી સરદારોને લીધે કાંઈ કરી શકતો ન હોવાથી પોતાના કુંવર અસ્તાજી ઉર્ફે અમસ્તાજીને મોકલી મૂળદેવ ડાબીને પોતાના પક્ષમાં મેળવવા પ્રયત્ન કરવાનો વિચાર કરી તેને મૂળદેવ ડાબી પાસે મોકલ્યો.

અસ્તાજી આલાક અને વામ્પટ્ટ હતો. તેણે આવી કથું કે તમો આવા પરાક્રમી છો છતાં ગોહિલના તાબે રહો છો તે ખોટું છે. મારે

ગોહિલોને હાંકી કાઢી ખેરગઢનું રાજ્ય કરે, અને મારા પિતાશ્રીના ઉદ્દેશ પણ એવો છે કે તમને બનતી મદદ આપી તમારા સાથે મૈત્રી કરવી, માટે તમને જોઈતી મદદ અમારા તરફથી મળશે.

આમ ઉશ્કેરવાથી મૂળદેવ ડાભીને રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષા ઉદ્ભવી અને દુષ્ટ લાલસાથી પોતાની દીકરીને વૈધવ્ય આપી જમાઈ બાણજ વગેરેના જન સેવા નીમકહરામ ડાભી તૈયાર થયો. પોતાનો વિચાર પોતાના સૈનિકોને કહી તેમને તેણે પોતાના મતમાં મેળવી લીધા. તમામ ડાભીઓ પોતાના નેતાને મળતા થયા, પણ જાહેર લડાઈથી પહોંચી શકાય તેમ ન હોવાથી તેણે ઘોડા કરવાનો ગુપ્ત સંકેત રચ્યો; પણ સહભાગ્યે સેનકલનાં ધર્મપત્ની અને મૂળદેવ ડાભીનાં પુત્રી પોતાને પીયર આવ્યાં હતાં, તેથી તે આ ગુપ્ત સંકેતથી વાકેફ થયાં હતાં. પોતાની પુત્રી પોતાની વાત ગુપ્ત રાખશે એમ ધારી મૂળદેવ ડાભી વગેરે તેનાથી બેઠરકાર રહ્યા, પણ પતિ એ જ પોતાનું સર્વસ્વ માનનારી, પતિને સુખે સુખી દુઃખે દુઃખી થનારી, સતી શિરામણીને પોતાનું સાંભાગ્ય પ્રિય હોય તેમાં આશ્ચર્ય ગણાય નહિ. સાંભાગ્યને ભાગે તે પિતૃપક્ષે રહે તે પણ બને જ નહિ.

સેનકલનાં ધર્મપત્નીએ આ બધી હકીકત છુપાવી પોતાના પિતાને જાહેર ન જાય તેમ વર્તન રાખી ખેરગઢ જવાની પોતાની ઇચ્છા બતાવી અને મૂળદેવ ડાભીને સહમતતાથી ખેરગઢ જવા નીકળ્યાં અને વિચારવા લાગ્યાં કે, “અહા ! લોભ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છોડાવે છે. લોભ ધણેજ ફેર છે. મેં સાંભળ્યું છે કે:-

લોભઃ સદા વિચિન્ત્યો લુબ્ધેભ્યઃ સર્વતો મયં દ્રષ્ટમ્ ।

કાર્યાકાર્યવિચારો લોભવિમુહસ્ય નાસ્ત્યેવ ॥

“લોભ સદા ચિંતા કરવા યોગ્ય છે; લોભીઓ તરફથી ચોતરફ ભય દેખાય છે. શું કરવું યોગ્ય છે અને શું નહિ, તેનો વિચાર લોભથી

મૂઠ થએલાને હોતો નથી. માટે જ મારા પિતા બ્રાતા વગેરેને રાજ્ય લોભની તીવ્રેચ્છા ઉત્પન્ન થઈ છે, માટે જ મારા સુખ-દુઃખનો જરા વિચાર કર્યા વિના ધૃષ્ટિત કાર્ય કરવાને તે તત્પર થયા છે. રાજપૂતો પ્રાચીન કાળથી સ્વામિભક્તિ પ્રાણુપણે સાચવી રાખતા આવ્યા છે, તેઓ તેને તીલાંજલિ આપી કલંકિત કાર્ય કરવા પ્રેરાયા ! હાય ! આવા બેવડા પિતાને ત્યાં જન્મ પામી કુલાંગાર પિતાની પુત્રી કહેવરાવવા કરતાં હું જન્મી જ ન હોત તો ઉત્તમ હતું. જે પિતાના પુત્રીના સૌભાગ્યનો નાશ કરે તે પિતા જ શાનો ? પિતાના રૂપમાં કદા દુસ્ત્રમન પ્રત્યે હવે બહાલ શું ? મારા પતિ દેવ અને પુત્રોનો નાશ થાય ત્યારે આ જગતમાં બીજું શું રહ્યું ? અરે ! વિધાતા ! અમારા માથે શું થવા બેઠું છે ? આ વાતથી મારા બોળા પતિદેવ અજ્ઞાત છે. હજી તેઓ મારા પિતાને વફાદાર જ માને છે. પણ વફાદારીમાં સર્વસ્વ નાશ પામશે તે તે ક્યાંથી જાણે ? પણ હું જઈબધી વાત નિવેદન કરીશ. પતિના શ્રેયમાંજ મારું શ્રેય છે કેમકે શાઓ પણ તેમ કહે છે કે જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને પતિપ્રાણ થઈ સર્વદા આનંદથી સ્વામિની સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે તેજ ધર્મ ભાગિની થાય છે. આ લોકમાં સ્ત્રીઓનો નિરંતરનો ધર્મ એ છે કે પ્રાણ તજવો પડે તો તજીને પણ સ્વામિના હિતમાં તત્પર રહેવું. સાધવી સ્ત્રીએ પાણી યહણ કરનાર જે પોતાનો પતિ તેનું જીવે ત્યાંસુધી અને મરણ પછી પણ પતિના લોકને પામવાને ઇચ્છતી સ્ત્રીએ કિમિંત પણ અપ્રિય કરવું નહિ. વળી સતી સ્ત્રીનો મૂળ ધર્મ એજ છે કે સદા સર્વદા પતિનું હિત કરવું જ જોઈએ. લક્ષ પ્રસંગે પ્રતિજ્ઞાઓમાં પણ એજ પ્રતિજ્ઞા કરાય છે, તેથી પતિના સુખમાં સુખ અને દુઃખમાં દુઃખ વગેરે સર્વમાં ભાગ લેવો એજ પરમ ધર્મ છે.”

આમ વિચાર કરતાં તે એરગઢ પહોંચ્યાં અને પોતાના પતિદેવ

સેનકજીને બોલાવી મૂળદેવ ડાભીની બેવફાઈ અને તેણે કરેલ ગુપ્ત સંકેતથી વાકેફ કર્યા. આ વાત સાંભળી સેનકજીને આશ્ચર્ય થયું. સમય સૂચકતા રાખવા પોતાના શરવીરાને ઐક્ય કરી તેમણે સૈને ડાભીઓની કપટ બળથી વાકેફ કર્યા, અને જ્યારે ડાભી તરફથી જન્મવાનું આમંત્રણ થયું ત્યારે પોતાના લશ્કરને શસ્ત્રથી સજ્જિત કરી સાથે લેતા ગયા. ડાભીઓ પણ લડવાની ઉત્કંઠાથી શસ્ત્રબદ્ધ તૈયાર હતા, પણ લડવાની વાત છુપાવી સેનકજીને ધણા માન પાનથી પોતાને ઘેર તેડી ગયા અને જન્મવાની વખતે ગોહિલોએ હથિઆર વેગળાં મૂક્યાં નહોતાં, તેમ ડાભીઓએ પણ હથિઆર છોડ્યાં નહોતાં. ગોહિલો અને ડાભી હથિઆર સહિત જન્મવા બેઠા.

ડાભીઓના સંકેત પ્રથમથીજ સેનકજી બળપ્તી ગયા હોવાથી તેમણે પણ સંકેત કરી રાખ્યો હતો. જ્યારે મૂળદેવ ડાભીએ પોતાનો જન્મણો હાથ ઉઠ્યો કર્યો કે તુરંતજ સેનકજીએ પણ જન્મણો હાથ ઉઠ્યો કર્યો. તેથી જન્મવાનું છોડી બંને તરફના યોદ્ધાઓ એક બીજાના પ્રાણ લેવા માટે પોતાની તરવારો ચલાવી ભયંકર ખુનરેણ કરવા લાગ્યા. શરવીર સેનકજીએ સિંહની પેઠે ગર્જના કરી પોતાના સાળા માનસિંહના હૃદયમાં કઠાર ભોંકી તેને દાર કર્યો. બીજા સૈનિકોએ ડાભીઓના પ્રાણ લેવામાં ક્યાશ રાખી નહિ.

સેનકજી ડાભીઓને પરાસ્ત કરી ખેરગઢ તરફ આવ્યા અને પોતાની ધર્મપત્નીને બહાલથી ભેટી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા અને કહ્યું કે “પ્રિયા! ડાભી રૂપી કુલાંગારોમાં તારા જેવી સાધવી અને પતિપરાયણ સ્ત્રીનો જન્મ તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક બીના છે.” એમ કહી પ્રસન્ન થઈ કચેરીમાં ગયા.

ગોહિલો અને ડાભી વચ્ચે કલહ ઉપસ્થિત થવાથી, લડાઈમાં

એક ખીજના ઘણા માણસો માર્યા ગયાથી બંને નિર્બળ થયા. તેથી કોણુમંદથી રોડોડ સીધોજ લશ્કર સાથે ચડી આવ્યો. ખેરગઢ પોતાના તાબે કરવાના ઇરાદાથી તેણે ભયંકર લડાઈ કરી. ગોહિલો ગણ્યા ગાંઠ્યા અને રોડોડો પ્રબળ હતા તેથી ગોહિલો ટકી શક્યા નહિ.

ખેરગઢમાં હવે રાજ્ય કંટી શકાશે નહિ, તેમ વિચાર કરી અવરોધ રહેલા માણસો અને શાહ રાજપાળ અમીપાળ કારભારી તથા અંબારામ હર્દે ગંગારામ વલ્લભરામ કુળગેરને સાથે લઈ મોરલીધરની મૂર્તિ^૧ અને ક્ષેત્રપાળતું ત્રિશુળ રથમાં મૂકી રથ આગળ કરી ખેરગઢ તથા ગોહિલોએ સૌરાષ્ટ્ર તરફ પ્રયાણ કર્યું. સેજકજી મોરલીધરજીના પરમ ભક્ત હોવાથી નિશ્ચય કર્યો કે મોરલીધરજી જ્યાં ગીરાસ આપે ત્યાં જ જવું. આવી દ્રઢ ભક્તિ જોઈ મોરલીધરે સ્વપ્નામાં કહ્યું કે જ્યાં મારા રથનું પૈડું નીકળી પડે ત્યાં જ તમેને ગીરાસ મળશે માટે તે સ્થળે જ નિવાસ કરજો.

પોતાના ઇષ્ટ દેવ ઉપર સમ્પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી મંજલ દરમંજલ કરતાં ઇ. સ. ૧૨૬૦ માં પંચાળ પ્રમણામાં આવેલ શાહપુર ગામને પાદર આવતાં મોરલીધરજીના રથનું જમણી બાજુનું પૈડું નીકળી ગયું, તેથી સેજકજી ઘણા હર્ષિત થયા. હવે અહીં ગીરાસ મળશે એવી આશાએ શાહપુર બહાર મુકામ કર્યો અને છાવણી નાંખી.

શાહપુર જીનાગઢના તાબામાં હતું અને તે વખતે ચૂડાસમેા

૧ આ મોરલીધરજીની તે જ મૂર્તિ હાલમાં વળાલી નૈઋત્ય કોણુમાં આવેલ પચ્છગામમાં છે અને ત્યાંના ગોહિલો હજી મોરલીધરજીની ઉપાસના કરે છે. ૨ ખેરગઢને “કાઠીઆવાડ સર્વ સંગઢ” માં ફીરધર કહેલ છે, પણ બીજાં ઘણાં સ્થળે ખેરગઢ એવો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. બારોટના ચોપડે પણ ખેરગઢ છે તેથી એ નામનો પ્રયોગ કર્યો છે.

રાજા રાહ કવાટ ઉર્ફે અહિપાળ ગાદીએ હતો. ખેંગાર (ખીન્ને) યુવ-
રાજ પદપર હતો. સેજકજી પોતાના કારભારી શાહ રાજપાળને જીના-
ગઢ સાથે લઈ કેટલીએક ભેટ સાથે રાહની કચેરીમાં દાખલ થયા. રાહ
કવાટે સેજકજીને ઘણું માન આપ્યું અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે
સેજકજીએ ડાભી અને રાડોડો સાથેનાં વિગ્રહની વાત અથેતિ કહી
સંભળાવી. આ હકીકત સંભળી રાહ કવાટે આશ્વાસન આપ્યું કે તમે
જેવા શર પુરૂષને રહેલથી આશ્રય મળી શકે જ. હું તમેને શાહપુરના
બાર ગામ બક્ષીસ આપું છું અને તેના બદલામાં ચોર લૂંટારાઓથી
જીનાગઢની પ્રજાનું તમારે રક્ષણ કરવું. એવા લોકોનો ઉપદ્રવ ધણો જ છે
અને તમે તેઓનો નાશ કરી શકશો. વળી આપ જેવા બુદ્ધિમાન નર અને
સલાહકાર તરીકે ઘણા ઉપયોગી થશો. માટે અહીં જ રહો. એમ
કહી પટો કરી આપ્યો અને બે દિવસ રોક્યા.

યુવરાજ ખેંગાર કેટલાએક માણસો સાથે શિકાર કરવા ગયો
હતો, તે શાહપુર નજીક આવ્યો. ત્યાં એક સસલું તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું
અને તેની પાછળ ઘોડો દોડાવ્યો. સસલો ત્વરાથી આગળ દોડતો હતો.
તેને છુપાવાની જગો ક્યાંઈ ન હોવાથી ગામ નજીક ગોહિલોની ઊવણી
હતી તેમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો અને મોરલીધરજીને એક તંબુમાં પધરા-
વવામાં આવ્યા હતા તેના બાજઠ નીચે છુપાઈ ગયો. આમ મનુષ્ય
સમૂહમાં સસલો આવ્યો જેમ સૌ ઘણા ચકિત થઈ ગયા હતા. તેવામાં
યુવરાજ ખેંગારે ઘોડેસ્વાર થઈ ઊવણી બહાર ગિઆ રહી કહેવરાવ્યું કે
ઊવણીના નેતાને કહો કે અમારો શિકાર તમારી ઊવણીમાં છે તેને
શાંધી અમને સ્વામીન કરો, નહિતો ઊવણી ઉઠાવી આપ્યા જાશે.
સેજકજીના કનિષ્ઠ બંધુ હનુજી સન્મુખ આવી કહેવા લાગ્યા કે તો શિકાર
હવે તમને મળશે નહિ કેમકે રાજપૂતો શરણે આવેલાને કાઢને સોંપતા જ

નથી. શરણુગતનું રક્ષણ કરવામાં રાજપૂતો તમામનો ભોગ આપે છે, પણ પોતાનો ધર્મ છોડી શરણુગતને પાછો સોંપતા નથી. સસલો અમારે શરણે આવ્યો છે. અમે અમારા કુળની રીતિને અનુસરી તેને શરણે રાખ્યો છે. અમારા વડવા અભિમન્યુએ ડાંગવ રાજને શરણે રાખ્યો હતો, તેના માટે દ્વારિકાધીશ શ્રી કૃષ્ણ સાથે પાંડવોને વિગ્રહમાં ઉતરવું પડ્યું હતું. આ સસલો અમારે શરણે નહિ પણ અમારા ઇષ્ટ દેવ મોરલીધરજીને શરણે આવ્યો છે, તેથી પણ અમે કોઈ રીતે પાછો આપવાના નથી. કહો તો અમારા માણસો મોકલી જંગલમાંથી બીજા શિકાર આણી આપીએ.”

હનુજીનાં આવાં વચનો સાંભળી આસપાસના ખુશામતીયાએ ખેંગાર કુમારને ઉશ્કેર્યો. “જુઓ કુમાર ! તેઓ આપણી સરહદમાં ઉતર્યા છે અને આપ યુવરાજ છો છતાં આપની આગ્રા માનતા નથી માટે બગાડકારે તેમની છાવણીમાંથી આપણે આપણા શિકાર લેવો જોઈએ.” કુમાર ઉશ્કેરાઈ ગયો અને પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો કે છાવણીમાં જઈ શિકાર લઈ આવે અને અટકાવે તો લડાઈ કરો. હનુજી તથા બીજા રાજપૂતો આ સાંભળી લડવા તૈયાર થયા અને બંને વચ્ચે યુદ્ધ થયું, તેમાં ખેંગારનાં મનુષ્યો માર્યા ગયાં અને ખેંગાર પકડાઈ ગયો. ખેંગારને ઘણા જ માનપાનથી છાવણીમાં રાખવામાં આવ્યો અને એ માણસો નાસી ગયા હતા તેમણે જીનાગઢ જઈ ખખર આપ્યા કે મારવાડથી શાહપુરમાં આવેલા ગોહિલોએ આપણા માણસો અને કુમારને મારી નાંખ્યા છે.”

આ સમાચાર આવ્યા તે વખતે સેજકજી કચેરીમાં હાજર હતા. તે ઘણા શૈકાતુર થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે જે રાજ્યના આશ્રયે રહેવું છે તેની સાથે જ હવે દુશ્મનાવટ થઈ, માટે અહીં રહેવાસી નહિ. આમ

વિચાર કરી જિભા થઇ પોતાની પાસેના પટ્ટો તેમણે રાહ કવાટને . પાછો આપ્યો. તેથી કવાટે આશ્ચર્ય સહ પૂછ્યું કે “ સેનકજી ! તમે પટ્ટો શા કારણથી પાછો આપો છો ? ”

સેનકજી:-“ આપ નામદારના યુવરાજ કુમારને મારા અજ્ઞાન માણસોએ મારી નાંખ્યાનું અત્યારે સાંભળવામાં આવ્યું છે. મારા માણસો યુવરાજને ઓળખતા નહોતા; તેથી જ આમ બનવા પામ્યું છે. પણ હવે અહીં અમારાથી રહી શકાશે નહિ, માટે રજા આપો એટલે બીજે સ્થળે જઈ અમે રહીશું. ”

કવાટ:-“ હજી તો કુંવર જીવતા છે કે મરાયા છે તેની ચોક્કસ ખબર નથી; તેમ છતાં કુંવર મરાયા હશે તેથી પણ શું થયું ? શરણાગતનું રક્ષણ કરવા મારા કુંવરને માર્યો હશે તો બલ્કે; તમે તમારો ધર્મ સાચવ્યો છે. તેમ તમે મારે શરણે છો તો તમને જવા શી રીતે દઉં ? વળી હવે જે પુત્ર થશે તેનું નામ ખેંગાર પાડીશ પણ તમારા જેવા શરવીરને જવા દઇશ નહિ. હજી આ વાત સાચી હોય તેમ હું માનતો નથી. તમે જઈ તપાસ કરો અને પટ્ટો તમારી પાસે રાખો. ”

આમ સેનકજીને સમજવવાથી તે પટ્ટો લઇ પોતાની છાવણી તરફ આવ્યા અને કુંવરને જીવતો જોઇ આનંદ પામ્યા. આ ખબર કવાટને આપતાં કવાટ પણ ત્યાં આવ્યો અને સેનકજીના આગ્રહથી તેમનાં કુંવરી વાલમ કુંવરીબાનાં ખેંગાર સાથે લગ્ન કર્યા; તેથી રાહની સાથે ગોહિલોના સંબંધ જોડાયો. સેનકજીની પાંચમી પેઢીએ દુદોજ, અરનજી અને આપણી વાતની નાયક હમીરજી થયા.

પ્રકરણ ૬ મું.

અરજણુનું યુદ્ધ.

અરજણુ જી જીનાગઢમાં રહી આનંદ કરે છે. હુમીરજીનો વિયોગ ઝોછો થયો હતો પણ તદ્દન વિસારે પડ્યો નહોતો. ચારણ ગયો છે તે હુમીરજીની શોધ લાવશે એ વિચારે તેમને આશ્વાસન આપ્યું હતું.

અરજણુની કાર્યદક્ષતા અને વીરોત્સાહથી જીનાગઢનું લશ્કર અત્યંત શૌર્યવાન થએલું હોવાથી રાહ મોકલને પણ એક વખત મુકાબલો કરવાની ઇચ્છા હતી. તેજો વખત શોધવાની તક તે જોતા હતા. વિજ્ઞેવાળે કે મોકલસિંહનો માજો થતો હતો તે પણ મહાન શૂરવીર હતો. આમ અરજણુ અને વિજ્ઞેજી જેવા શૂરવીરોની પ્રાપ્તિ થએલી હોવાથી મોકલસિંહ પોતાને સમર્થ માનેતા હતા. તેથી બાદશાહને ખંડણી આપવાનું તેણે બંધ કર્યું.

જીનાગઢની ખંડણી આવેલી નહિ હોવાથી શમસુદ્દિન ખંડણી લેવા આવ્યો અને જીનાગઢ નજીક છાવણી નાંખી ખંડણી આપવા કહેણુ મોકલ્યું; પણ મોકલસિંહને પોતાના લશ્કર ઉપર વિશ્વાસ હતો, તેથી મોકલસિંહે કહેવરાવ્યું કે, જીનાગઢ સ્વતંત્ર છે, તે કોઈની ખંડણી આપશે નહિ. તમે શશંગવત્ વૃથા આશા રાખી આવ્યા છો માટે જેમ આવ્યા તેમ ચાલ્યા જાઓ.

આવા જવાબથી શમસુદ્દિન કોપે ભરાયો અને લડાઈ કરવાનો નિશ્ચય કરી તેણે લડાઈનું કહેણુ મોકલ્યું. આથી રાહ મોકલસિંહને અત્યંત હર્ષ થયો અને પોતાના સરદારોને એકત્ર કરી મંત્રણા કરવા લાગ્યો. શમસુદ્દિનની સાથે કંવી રીતે યુદ્ધ કરવું તેવો પ્રશ્ન સર્વની સમક્ષ પૂછવામાં આવ્યો.

વિન્નેજી:—“ મહારાજા ! આપણું લશ્કર શરવીર અરજણજીની તાલિમથી અત્યંત શરવીર થયું છે. તેમની વ્યૂહરચના અભેદ છે, માટે નિઃસંશય આપણી ક્ષતેહ જ છે. માટે અરજણજીને અનુકુળ પડે તેવી જ રીતે યુદ્ધ કરવું. તેમાં અરજણજીની સલાહ પ્રમાણે ચાલવું છે. ”

અરજણજી ઊભા થઈ કહે કે:—“ નામદાર ! આપ અને વિન્નેજી મને જે માન આપો છો તે મારા જેવાને અયોગ્ય ગણાય, કેમકે લડાઈ કરવી તેમાં જિત હારનો પ્રશ્ન મહાન્ ગણાય છે. દુસ્મનો અહિંસુધી આવે તે પુરતી તૈયારીમાં જ હોય. આપ મને અનુકુળ પડે તેવી રીતે લડવાનું પસંદ કરો છો, પણ આ પ્રશ્નનો નિવેડો બહુમતીથી થવો જોઈએ. માટે આપણા સર્વ સામંતોની અનુમતિ પ્રમાણે લડવું યોગ્ય છે. ”

વિન્નેજી:—“ આપ જેવા રણકુશળ સૈન્યાધિપતિને અનુકુળ પડે તેમજ કરવું યોગ્ય છે. આપણી જિત કે હાર તમારા ઉપર જ છે માટે તમારે કેવી રીતે લડવું તેનો નિર્ણય તમારે જ કરવાનો છે, તેથી જ તમારા પર એ વાત નાંખવામાં આવી છે. ”

અરજણજી:—“ મારે વિચાર તો ખુલ્લા મેદાનમાં લડવાનો છે, કારણકે આપણા લશ્કરીઓ હાથોહાથની લડાઈમાં કુશળ થયા છે. તેથી જ હું આશા રાખું છું કે હાથોહાથની લડાઈમાં સહેલાઈથી વિજય મેળવી શકીશું. ”

રાહ મોકલ:—“ તમારી એવી જ ધારણા હોય તો તેમ કરો, પણ પ્રથમ કિલ્લામાં રહી યુદ્ધ કરી પછી સન્મુખ જવાથી સરલતા પડે; તોપણ તમને સન્મુખ જવાનું અનુકુળ હોય તો તેમ કરો. ”

અરજણજી:—“ કિલ્લામાં બરાબ રહેવાથી પ્રજાની હાડમારી થશે. વળી લડાઈ થયા દિવસ પહોંચશે, માટે જ સન્મુખ જવાનો મારો વિચાર

છે; કેમકે સન્મુખ લડી ફત્તેહ મેળવવાની ખાત્રી છે, તો તેમજ કરવું અને યોગ્ય જણાય છે.”

રાહ:—“ ભલે, તમારો ઝેર! જ વિચાર હોય તો તેમ કરો. અમે તમારા વિચારની આડે આવતા નથી. માટે જેમ અને તેમ ઉતાવળે કૃત્ય કરી, દુશ્મનને હરાવી-ફત્તેહ કરી વેળાસર આવો. ”

અમરજીવજીને પોતાના વિચાર પ્રમાણે આત્મા મળવાથી અત્યંત હર્ષ થયો અને પોતાના લશ્કરને તૈયાર કરવા પોતાના મકાનપર આવી સઘળી તૈયારી કરવા લશ્કરીઓ ઉપર હુકમ કાઢ્યો.

હાથોહાથ લડવાની વાત સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ. સૈનિકો આ સમાચાર સાંભળી પોતાનો ધારેલો હેતુ બર આવ્યો જણી આવેશમાં આવી દુશ્મન સાથે ભેટો કરવા ઉત્સાહ સહ તૈયાર થયા. શમસુદ્દિનનો પણ લડવું અગર ખંડણી કમુલ કરવી તેવો જ ઉદ્દેશ હતો, માટે તે પણ લડવા તૈયાર થયો હતો. પોતાના તાખાના સરદારોને એકત્ર કરી તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—“ સરદારો! આપણે જીનાગઢની ખંડણી વસુલ નહિ કરીએ તો બીજા રાજાઓ પણ સ્વતંત્ર થઈ જશે અને નામદાર સુલતાન તરફથી સખત ઇપકો મળશે; માટે આપણે મરવું અગર આપણું કાર્ય પાર પાડવું, પણ પાછા જવું નહિ. ”

સરદારોએ એકે અવાજે “ અક્ષાહો અકબર ” ના ગગનભેદી અવાજથી તે હુકમને વધાવી લીધો અને પ્રભાતમાં તેઓ લડાઈ કરવાને તૈયાર થયા.

અમરજીવજીએ પોતાના લશ્કર સહિત શમસુદ્દિનની ઠાવણી સામે ઠાવણી નાંખી, અને સૂર્યોદય પહેલાં સૈનિકોને તૈયાર કરી હરોલ (બુલ) ગોડવી રણનાહ કર્યો. રણસીંગાં, ભેરી, કાંસીયા અને ત્રંખાગુની મળતા સાથે શરણાઈઓના સિંધુડા રાગોથી રાજપૂત સૈન્ય

કિત્તાહમાં આગ્યું. શૂરાઓ ઐહિક સુખનો અનાદર કરી સ્વર્ગની સૌન્દર્યવતી અપ્સરાઓને વરવા આતુર થઈ રહ્યા. બંદીજનો ઐતિહાસિક શૂરવીરોનાં વૃત્તાંતો સંભળાવી શૌર્ય ચઢાવવા લાગ્યા. આવા પ્રોત્સાહનક વચનો સાંભળી રણધેલા રાજપૂતો દુશ્મન સાથે ભેટો કરવાને આતુર થયા અને ગગનભેદી નાદ કરવા લાગ્યા.

અશ્વો પણ શૌર્યવાન થયા હતા. પ્રતિપળે શૂરવીરોને પ્રોત્સાહિત કરવા તેઓ હહણાટ કરી થનથનાટ નાચતા હતા. પોતાના સ્વારને યુદ્ધમાં જવા ઉતાવળ કરવા કહેતા હોય તેમ તેઓ ફલાંગો મારતા હતા. બંને તરફના સૈનિકો હરોલમાં ગોઠવાયા હતા. એક તરફ “હરહર મહાદેવ, જય સોમનાથજી” વગેરે, તો બીજી તરફ “અક્ષાહો અકબર” ના અવાજો કાનને બહેરા કરતા હતા. જોતજોતાંમાં બંને લશ્કરો વચ્ચે ધોર યુદ્ધ મંડાયું. બંને તરફના શૂરવીરો શૌર્યપર આવી લડતા હતા. એક પણ સૈનિક પાછો હડતો નહોતો. મારણ કે મરણ એ જ મૂળ મંત્ર સાધી બંને લશ્કરો લડતાં હતાં. શમસુદ્દીન પણ હાથીપર ખેસી પોતાના સૈનિકોને શૌર્ય ચઢાવતો હતો. અમરજીજી બંને હાથમાં તીર કામદું લઈ પોતાના શૂરવીરોને કહેતા હતા કે, “જુઓ, આ આપણું પ્રાચીન હથિઆર છે. એને ધારણ કરવાવાળા કેવા શૂરવીરો થયા છે, તેનાં પરાક્રમો યાદ લાવો અને જીવન કરતાં મરણમાં જ વધારે સુખ સમાયલું છે એમ સમજો. જેની જવહાંત ઠીર્તિ જેવી ને તેવી રહી છે તેણે જીવન કરતાં મરણ બહાલું કર્યું હતું, માટે હાર પામી જીવવા કરતાં મરણ હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે—

“ચરનાસે” ડરના નહિ, યહ રાજપૂતકી ટેક,

બીજે પાવ ધરે નહિ, બીજે શત્રુ અનેક;

બીજે શત્રુ અનેક સમુખ રહ જાં મમ્માથે,

દુક દુક તન કટ જાય પીઠ નવ નીજ ખતાવે;
કહે ધીર રજપૂત સમરસે કબ હુ ન ડરના,
સિદ્ધો સ્વર્ગે જાય ઉત્તમ હે સમ્મુખ મરના.”

અરજણુજીના બાપણે રાજપૂતોને અત્યંત શૌર્ય અભ્યુ. તેઓ જીવપર આવી લડવા લાગ્યા, પણ મુસલમાન લશ્કર તેનાથી તલમાત્ર પાછું હટતું નહોતું. આમ અવિશ્રાંત યુદ્ધ આખો દિવસ ચાલુ રહ્યું પણ કોઇની હારજીત થઈ નહિ. સાંજ પડતાં યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે યુદ્ધ અંધ રહ્યું. અંને તરફના સેંકડો સૈનિકો કપાઈ જઈને સ્વર્ગમુખ ભોગવવા ગયા હતા. સેંકડો ધાયલ થયા હતા, છતાં એકે તરફનો એક પણ સૈનિક હતોત્સાહ થયો નહોતો. કોઇએ રાત્રિએ નિદ્રા પણ લીધી નહોતી અને સૌએ આખી રાત્રિ ખીજ દિવસની લડાઈની તૈયારીમાં અતીત કરી.

પ્રભાત થતાં અંને તરફનાં લશ્કરો પોતપોતાને સ્થાનકે જઈ લડવા પ્રવૃત્ત થયા અને ગગનભેદી અવાજે સાથે લડાઈ પુનઃ શરૂ થઈ. આવી રીતે ત્રણ દિવસસુધી અવિશ્રાંત લડાઈ થવા છતાં એકે તરફની હાર થઈ નહિ. અંને લશ્કરોના શૂરવીરોનો ઉત્સાહ જેવો ને તેવો હતો. એથે દિવસે જે પ્રહરસુધી કોઈ કોઈથી હડતું નહોતું. મુસલમાન સૈન્ય શૌર્યપર આવી લડતું હતું. રાજપૂતો પણ તેનો વળતો જવાબ આપતા હતા. અરજણુજી પણ તીરથી લડતા હતા. મુસલમાન સૈન્યની જોત-જોતાંમાં જે હરોલ ખતમ થઈ ગઈ. સંખ્યાઅંધ લશ્કરીએ મરાએલા હોવાથી તેઓએ વિજયની આશા છોડી હતી છતાં લડવામાં પાછી પાની કરી નહિ.

અરજણુજીને એકાએક વિચાર મુજબ આવતાં કમાનપર તીરને અડાવી એવા ખબથી ફેંક્યું કે સમસુદ્દિનના હાથીના કુખરચખમાં વામતાં

હાથી ચીસ પાડી નહાસવા લાગ્યો અને તેની નહાસભાગથી ગોઠવેલી હરોલમાં અવ્યવસ્થા થવા લાગી. જ્યાં ત્યાં હાથી વિષે યુમરાણુ થવા લાગી. આ યુમરાણુ આગલી હરોલમાં સંભળાતાં શમસુદ્દિનના હાથીને નહાસતો જોવાથી સૈનિકોને અવનવી શંકા થવા લાગી. આ ગડબડને લાભ લઈ રાજપૂત સૈનિકો અત્યંત શરતાથી લડતાં આગળ વધવા લાગ્યા અને મુસલમાન લશ્કર પાછું હટવા લાગ્યું.

પ્રહર દિવસ રહેતાં મુસલમાન લશ્કર પરાસ્ત થવા લાગ્યું. અવ્યવસ્થા થવાથી લશ્કર વિખરાવા લાગ્યું તેમ રાજપૂતો ઉત્સાહમાં આવવા લાગ્યા અને સૂર્યાસ્ત પહેલાં તો મુસલમાન લશ્કર સમ્પૂર્ણ પરાસ્ત થયું. એ રીતે રાજપૂત લશ્કરની ક્તોહ થઈ.

શમસુદ્દિનનું લશ્કર હાર ખાઈ અમદાવાદ તરફ રવાના થયું અને અરજણુજી વિજય મેળવી જીનાગઢ તરફ ગયા. રાહ મોકલસિંહે અત્યંત હર્ષથી અરજણુજીને ભેટી ક્યેરી કરી. ત્યાં રાજપારોટ બિભો થઈ લશ્કરની બહાદુરીનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો અને અરજણુજીનાં અત્યંત વખાણુ કરી કહેવા લાગ્યો કે:—

“અરજણુ એક જ આંખ, સાલે મન સુલતાનને,

“બીજાને બે આંખ, જાયા કોઈ જાણે નહિ.”

“અન્નદાતા! અરજણુજી તો ખરેખર અરજુન છે. એ અરજુને મહાભારતમાં કૌરવોનો નાશ કર્યો, ત્યારે શમસુદ્દિનનો નાશ કરી નામના રાખનાર આ અરજણુજીનું તેટલું જ પરાક્રમ છે. તેનાં બાણથી જ સર્વ કાર્યસિદ્ધિ થઈ છે. તેની એક આંખ હોવા છતાં સુલતાનને સાલ રૂપ થઈ, પણ બીજા બે આંખોવાળા છે છતાં જગતમાં તેની નામના બીલકુલ થતી નથી; જેવા આગ્યા તેવા જ અપ્રસિદ્ધ રહીને જાય છે.”

રાહ મોકલસિંહ પણ અરજણુજના પરાક્રમથી મુગ્ધ થઇ આ-
નંદિત થયા અને ધન્યવાદ આપી કેટલીએ જાગીર ઇનામ આપી અને
જેટલો પ્રેમ હતો તે કરતાં દ્વિગુણિત પ્રેમ તેમના પર થયો. અરજણુજને
પણ ઘણો સંતોષ થયો. વિજેજ પણ આવા શરવીરની પ્રાપ્તિ થવાથી
જીનાગઢને અત્યંત કાયદો થશે એવા વિચારથી તેને પણ આનંદ થયો.
સર્વ કચેરી મંડળ અરજણુજને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યું અને કચેરી પર-
આસ્ત થતાં સહુ સહુને ઘેર ગયા.

પ્રકરણ ૧૦ સુ.

પારિતોષિક.

સૂર્ય ભગવાન કિદ્યાચળપર તપ્તાશ્વ થયે દોઢ ઘટિકા થઇ
છે. જંતધપુર નરેશ નિત્ય નિયમથી પરવારી સભામાં વિરાજી રહ્યા છે.
સામંતો આવી પોતપોતાની બેઠકે બેઠા છે. ચોખ્ખદાર તેકીના પોકારો કરી,
કોઈ આવનારની સૂચના આપે છે. કચેરીની અપૂર્વ શોભા મનને રંજન
કરી રહી છે. તેમાં પૂર્વ તરફની બારીઓમાંથી સુવર્ણ રંગી તેજઃપ્રભા
આવે છે તે રમણિયતામાં વધારો કરે છે. સામેના નિર્મળ અરિસામાં
સૂર્યનાં મયૂખોથી પ્રતિબિંબ પડી લઘુ સૂર્ય કચેરીમાં ઉગ્યો હોય તેમ
ભાન કરાવી પ્રકાશમાં વૃદ્ધિ કરે છે. અરીસામાંથી કિરણો ઉત્પન્ન થઇ
મહારાજાએ ધારણ કરેલા મણિ, મુક્તા, માણિક્ય વગેરેના અલંકારોનાં
જ્વલંત કિરણો સાથે મળી પ્રેમબદ્ધ થઇ રહ્યાં છે અને તેમાંથી વિવિધ
પ્રકારના રંગો ઉત્પન્ન થઇ સરદારોના મુખને નવરંગીત બનાવે છે.
આખી કચેરીમાં આનંદનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું છે. તેમાં ગાનકળા-
નિપુણ માતકુંવર નામની નાયકા પ્રવેશ કરી અદ્યક્ષર નમન કરી

“ખમા ! મહારાજને ખમા ! હિન્દવા શાલિગ્રામને ખમા ! ” એમ બોલી પોતાના સાથીતો સાથે જમીનપર બેઠી.

આનકુંવર કદે સાધારણ-કૃશાંગી હતી. તેના કેશની વેણી અને ખભાપર થઇ વક્ષસ્થળપર લટકતી હતી, તેથી કુચપ્રદેશનો ભાગ તેમાં છુપાઇ ગયો હતો. કંચુકીની કસો મજાનુત આંધેલી હોવાથી સ્તનો કિન્નત થવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરતા હતા. સૌમંધમય અત્તરો અને તેલોથી ચળકતી વેણીઓ સ્તનોપર છવાઈ તેના પ્રયત્નોને નિષ્ફળ કરતી હતી. પણ શરીર જરાતરા હલચલ થવાથી કેશકલાપને વિંધી સ્તનોની ઉચ્ચતા બહાર દેખાઇ આવતી, પ્રેક્ષકોને નાગ સહિત ગોળાર્ધ શિવલિંગોનો ભ્રમ કિત્પત્ત કરાવતી હતી. બાલપ્રદેશમાં લાલ હિંગુલ અને લીલા જંગાલની ઝીણી ટપકીઓ નેત્રને આકર્ષી રહી હતી. અત્તરોથી ભીંજાએલ કેશની અર્ધ કપાળ સુધી સફાઈથી પાટી ઢાળેલી હતી અને તેના પર મુક્તા જડિત દામણી હોવાથી સૌન્દર્યમાં વૃદ્ધિ થતી હતી. સુરકીમય નેત્રમાં કાળજની રેખાઓ સ્પષ્ટ દેખાવાથી અને તેની કટાક્ષમય દ્રષ્ટિ સર્વના પર પડવાથી સર્વનાં હૃદયો વિંધાઇ ગયાં હતાં. અધરની મધુરતામાં રિન્નત હાસ્ય ચમકી રહ્યું હતું. શ્વેત દંતપંક્તિ અવાર નવાર દેખાઇ આવતી હતી, તેને ઓછ પોતાની ઓઠમાં સંતાડી દેતા હતા. નાભીપરની ત્રિવલ્લી અને કોમળ ફંવાટી આછી સાડીમાંથી પણ દ્રબ્યમાન થતી હતી. પગમાં મધુર સ્વરી ઝીણી ધુધરી આંધેલી હોવાથી તે નાચ કરવાને સ્લાય રૂપ હોય તેમ અનુમાન થતું હતું.

મહારાજ:-“ આજ તો ઇશ્વરના નામનું ગાન કરો ! સંગારિક ગાન સાંભળવું નથી. કાઠ કરેલું રસનું હોય તે બેસી. ”

આનકુંવર:-“ બેવો નામવરનો હુકમ. ” મૃદંગવાજાએ મૃદંગનો મેળ કરવા માંડ્યો. ઉંચાં નીચાં થરને સરખાં કર્યાં. તે પ્રમાણે બીજા વાદ્ય-

યંત્રોનો પણ એક સુર કર્યો અને મૃદંગ પર થપાટ પડતાં ધીન્ કટ્ ધીન્
કટ્ કટ્ કટ્ ધીન્ ધીન્ એ પ્રમાણે જરા વગાડતાં સતાર, સારંગી વગે-
રેની સારીગમ શરૂ થઈ. તે સાથે જે હાથની તાળી વગાડી આનંદુલ
તાળ આપવા લાગી અને પગમાં પહેરેલ ધુધરીઓ વગાડી મોટેથી પલટા
બેચી તેણે નીચે મુજબ કૃષ્ણ સ્તુતિ કરી:—

“ આવો પ્રભુ જલદી વારે, નંદ દુલારે, પ્રીતમ પ્યારે,
શામળીયા સુખ ધામ.....ટેક.

શ્યામ સલણા નંદના નંદન, વંદન કરું કરજોડ,
એક થિતે આરાધું ઇશ્વર, રક્ષા કરો રણછોડ;
પ્રભુ પાર ઉતારો, બહાલા પધારો, બવસિંધુ તારો,

ઉગારો અવિનાશ. આવો. ૧

દીન દયાળુ કૃપાના સાગર, નાગર નટવરલાલ,
પ્રીતમ પ્યારા, પંકજ નયને, નજરેથી કરો ન્યાલ રે;
ગોપીનાથ ગોપાળા, બંસરીવાળા, છેલ છોગાળા,

કનૈયા કિરતાર. આવો. ૨

આદિ પુરૂષ અવિનાશી ઇશ્વર, પ્રણતના પ્રતિપાળ,
બહાર કરો વીંઠલજી બહેલા, સામળીયા કરો રહાય રે,
અરજી ઉરમાં ધારો, બળતા ઉગારો, શત્રુ સંહારો,

અત્રભુજ શિરતાજ. આવો. ૩

આરાધું અજના ઇશ તમને, રતિ પતિ રિપુનાથ,
સંકટના સહાયક પ્રભુ, હોંશેથી ઝસો હાથ રે,
રતું નામ તમારો, દીલમાં ધારો, સુખ વધારો,

ધીર ઉગારો તાથ.” આવો. ૪

માનકુંવરનું ગાન સમાપ્ત થયું. સર્વનાં મન પ્રસન્ન થયાં. મહારાજાએ તેને સારો પેશાક આપી વિદાય કરી.

હમીરજી નિદ્રાનો ત્યાગ કરી શય્યામાં બેઠા થયા અને જુએ છે તો સૂયોદય થયાને ધણો વખત થઈ ગયેલો જણાયો; તેથી ઉતાવળે નિત્ય નિયમથી પરવારી વસ્ત્રાભૂષણ સજી તે કચેરીમાં જવા પોતાના રાજપૂતો સાથે ઉતાવળે ચાલતા થયા.

સ્થવારમાં દરવાજો ખોલતાં દરવાનોની દૃષ્ટિએ સિંહ પડ્યો હતો. પ્રથમ તો દરવાનો ડર્યા, પણ હમીરજી બંહાર ગયા હતા તેનું સ્મરણ થતાં નિશ્ચય થયો હતો કે હમીરજીએ જ સિંહને માર્યો છે. સિંહ મરવાના સમાચાર મહારાજાને પહોંચાડવામાં આવ્યા હતા અને આખા શહેરમાં એ વર્તમાન પ્રસરી ગયા હતા. સર્વનાં મન પ્રવૃક્ષ થયાં હતાં. ઠેકાણે ઠેકાણે હમીરજીના શૌર્યની વાર્તા ચાલતી હતી. મહારાજા પણ હમીરજી કેમ ન આવ્યા તેનો વિચાર કરતા હતા.

હમીરજી ઉતાવળે કચેરીમાં જવા રાજમાર્ગમાં નિકળ્યા બેઠા સર્વ સ્નેહથી નમન કરતા હતા અને અંતરથી હજારો આશીર્વાદ દેતા હતા. આમ હમીરજી હજારોના આશીર્વાદો લેતા કચેરીમાં આવ્યા, અને મહારાજાની હજુર જવાની હમીરજીએ આજ્ઞા મેળવવા ચોખ્ખદારને કહ્યું, એટલે ચોખ્ખદારે હમીરજીના આગમનની ખબર આપી. મહારાજાએ હમીરજીના આગમનની વાત સાંભળતાં જ જાણી લીધું કે કાર્યસમાપ્તિ કરીને જ હમીરજી મુખ્ય બતાવે છે, માટે હમીરજીને બેટવા આવુર થઈ જલદી અંદર તેડી લાવવાને ચોખ્ખદારને શ્રમભર્યું. તુરંતજ ચોખ્ખદારે મહારાજાની આજ્ઞા જાહેર કરી અને હમીરજી કચેરીમાં દાખલ થયા. મહારાજાએ ધણા જ સન્માન સહિત પોતાની પાસે બેસાડ્યાં. હમીરજી પણ અદ્યક્ષ હોવાનું નમન કરી આસને બેઠા.

“ હુમીરજી ! આજ દિન સુધી કચેરીમાં આવતા નહોતા તેનું કારણ શું હતું ? ” મહારાજએ જાણતાં છતાં અજાણ થઈ પુછ્યું.

હુમીરજી ઉભા થઈ શિર અવનત કરી બોલ્યા કે “ હજીર ! રાજ-પૂતોને પ્રાણ કરતાં પ્રતિજ્ઞા બદલી હોય છે. મેં પ્રથમજ આપની સન્મુખ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે આપે સોંપેલ કાર્ય જ્યાંસુધી પૂર્ણ કરીશ નહિ ત્યાંસુધી આપને સુખ બતાવીશ નહિ. તો મારાથી તે કાર્ય પૂર્ણ કર્યા સિવાય કચેરીમાં શી રીતે આવી શકાય ? ”

મહારાજએ સામનોત્તરે ઉદ્દેશી કહ્યું કે, “ હુમીરજીએ ધાણું જ બહાદુરીનું કાર્ય કર્યું છે. માટે તેમને આજ સાંજે પારિતોષિક આપવા માટે ખાસ દરમાર ભરવાનો છે. માટે અત્યારથી તૈયારી કરવી અને અત્યારે કચેરી અરખાસ્ત કરવી. ”

કચેરી અરખાસ્ત થતાં સર્વ સભ્યો પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતા પોતા-ને ઘેર ચાલ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે હુમીરજીને સાંજે પારિતોષિક મળશે, તેનું ધાણું માન વધશે, આપણી હવે ગણતરી રહેશે નહિ, હવેથી તે આપણા અધિકારી થશે. સૌ આમ તર્કવિતર્ક કરતા અને સાથે હર્ષાશ્રિથી પ્રજ્વળતા ચાલ્યા.

ગજસિંહ:-“ અમરસિંહ ! હવે આપણે ટકાના ત્રણુશેર થવાના કેમકે આજકાલના નવા આવેલપર મહારાજ મહેરબાની રાખશે અને તે આપણાપર હુકમ ચલાવશે.”

અમરસિંહ:-“ તે માટે અપશોચ કરવાનો નથી, કેમકે દરેલા કાર્યની કદર કરવી તે રાજનો ધર્મ છે. જો તે હુમીરજીની કદર ન કરે તો મહારાજમાં મ્હોટો દોષ ગણાય. આપણે સ્વાર્થી થઈ હલકો વિચાર બાંધીએ તે પણ આપણી જુલ જ છે. જો રાજ કાર્યની કદર કરતો ન હોય ત્યાં રાતવાસો પણ રહેવું નહિ. કદરદાનની સેવા જીવ-

ના જોખમે કરવી. અત્યારે મહારાજ હમીરજીની કદર ન કરે તો પછી કોઈ વખત આપણા હાથે રાજનું કાર્ય સાંડે થયું તો આપણી પણ કદર ન થાય માટે આવી ઈર્ષ્યા કરવી જ ન જોઈએ. જુઓ ! ઈર્ષ્યાથી બુદ્ધિ નાશ પામે છે, શરીર સંતપ્ત રહે છે, દ્રેષામિ પ્રદિષ્ઠ થાય છે, શરીરનાં સર્વ અવયવો સંકોચાય છે, સમજશક્તિ ખેંચે મારી જાય છે, મિથ્યાભિમાન ઉદ્ભવે છે, અધર્મ, અનીતિ, અન્યાય વગેરે કરવાને ઈર્ષ્યાવાન પ્રેરાય છે, આપસ આપસ વૈર વૃત્તિ વૃદ્ધિગત થઈ ક્ષયતાને પ્રાપ્ત થાય છે, ઈર્ષ્યાવાળો મનુષ્ય સુષ્પે નિદ્રા લેતો નથી, અન્ન તેને મિષ્ટ લાગતું નથી, તેનું હૃદય દગ્ધ રહેવાથી ચેન પડતું નથી, તે હિતાહિત બાંધી શકતો નથી અને છેવટે નાશ પણ પામે છે.

“ ગજસિંહ ! જે મનુષ્ય સ્વજ્ઞાતિ જનની ઈર્ષ્યા કરે છે તે મહાન પાપનો ભોક્તા થાય છે, તેના પર દૈવ અસંતુષ્ટ રહે છે. તેના શુભ વિચારો અને શુભ કાર્યો નષ્ટ થાય છે. તેની પ્રતિષ્ઠા પાણીના બેણે પ્રમાણે ચાલી જાય છે. લક્ષ્મિની અવકૃપા થાય છે. કોઈ પણ કાર્યમાં જય મળવો દુર્લભ થાય છે. આપણા રાજપુત ધર્મમાં તો ઈર્ષ્યાને સ્થાન આપવું જ ન જોઈએ. પણ ઉદ્દુ મગર થવું જોઈએ. હાલમાં રાજપુતો સ્વધર્મ તજી આપસ આપસમાં ઈર્ષ્યાનો ભોગ થએલા હોવાથી જ્યાં જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં કુસંપ-કલહજ દ્રષ્ટિએ પડે છે માટે આપણે ઈર્ષ્યા શું કરવા કરવી જોઈએ ? ”

અમરસિંહજીના ઉપદેશથી સર્વનાં મન શાંત થયાં અને સર્વ પોત પોતાના ઘર તરફ રવાના થયા.

હમીરજી પણ કચેરીમાંથી પોતાને ઉતારે ગયા અને ભોજનાદિની પરવારી વિશ્રાંતિ લેવા પ્રવૃત્ત થયા.

આખા શહેરમાં દરબાર ભરાવાની અને હમીરજીને સાંડે પારિ-

તોષિક મળવાની વાર્તા સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ.

* * * *

સૂર્યનારાયણની મુસાફરી પૂર્ણ થવાને છ ધરીકા અવશેષ રહી એટલે નિશ્ચિત રથે શહેરના સભ્ય નાગરિકો આવી એકત્ર થયા અને ઢ્યેરી મંડળના સભ્યો પોતપોતાની બેઠકે આવી બેસ્યા.

મહારાજની સ્વારી આવી પહોંચી. ચોપદારે નેહા પોકારી કે તુરત જ સર્વ ઢ્યેરી મંડળે ઉભા થઈ હર્ષનાદથી મહારાજને વધાવી લીધા અને સિંહાસનપર ઘિરાળવાનો સંકેત છડીદાર કરવા લાગ્યો. મહારાજ સિંહાસન પાસે જઈ પહોંચ્યા અને તે સિંહાસનારૂઢ થતાં જ સવત્ર શાંતિ પ્રસરી ગઈ. પોતપોતાની બેઠકે બેસી સૌ એક ચિત્તે સાંભળવા આતુર થયા. મહારાજએ સર્વને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—

“મારા બહાદુર રાજપૂતો અને પ્રજાજનો! આજના ખાસ દર-ખાનું કારણ તમે અટકળી શક્યા હશો, માટે જ તેનું કારણ જણાવવાની જરૂર નથી; પણ રાજ-પ્રજા વચ્ચેનો ધર્મ પ્રથમ જણાવવાની જરૂર બેઠું છું.

“રાજ એ પિતા છે, પ્રજા એ તેની સંતતિ છે. રાજ સેવ્ય છે પ્રજા સેવક છે, છતાં પણ રાજમત અને પ્રજામત એક જ હોવો જોઈએ. પ્રજાને રાજ્ય તરફથી શું શું હાડમારીઓ વેઠવી પડે છે, નાના નાના અધિકારીઓ શું શું અલ્યાચારો કરી ગરીબ અને અજ્ઞાન પ્રજાને હાડમારી ઉપસ્થિત કરે છે, તે તમામ રાજાએ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવું જોઈએ. ન્યાયાલયમાં ન્યાય કેમ ચુકવાય છે, નિર્દોષ અને સદોષમાં અંતર રહે છે કે કેમ, જે રાજ્યમાં નિર્દોષ માર્યો જાય અને સદોષ ફાળી જાય, રાજપુરુષો ગુપ્ત ધન લઈ સ્વચ્છંદથી પ્રજાને

પીડતા હોય, રાજા તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરી મોજશોખમાં જ મગ્ન રહેતો હોય તો તેનું રાજ્ય દીર્ઘકાળ સુધી ટકતું નથી અને તે રાજા પ્રજાને અપ્રિય થાય છે.

“જે રાજ્યમાં અદલ ન્યાય ચુકવાય છે, પ્રજાનો ચોગ્ય રીતે કર ભેવાય છે, પ્રજાજન તરફ પ્રેમની દૃષ્ટિથી જોવાય છે અને જે રાજા એમ સહમજતો હોય કે તમામ રાજપુરુષો ‘રાજ્યના નોકર છે, તેમ રાજા પણ રાજ્યનો નોકર છે, તેમ જાણીને રાજ્યની ઉપજમાંથી ખર્ચ જેટલું વેતન લઈ રાજ્યને સુરક્ષિત રાખવા શ્રમ કરી વિવિધ રાજ્યકાર્યમાં નિમગ્ન રહેતો હોય, ખીજા કરતાં રાજાને માથે જોખમદારી વિશેષ છે તેમ સહમજતો હોય, પરમાત્માને સન્નિધ માની તે સર્વ કાર્યનો દૃષ્ટા છે તેમ અવારનવાર વિચાર કર્યા કરતો હોય, રાજ્ય પુર-પોતે જેમ રાજાનો ભય છે અને કાંઈ અન્યાય પ્રકાશમાં આવતાં શિક્ષાને પાત્ર થાય છે, તેવીજ રીતે રાજાએ પણ ભય રાખવો કે પરમાત્માએ સોંપેલ રાજકાર્યમાં કાંઈ પણ અન્યાય થશે તો રાજ્યના માલિક જગતનિયંતાના હાંડને પાત્ર થઈશ અને પછી તેઓ તરફથી આવું કાર્ય સોંપાશે નહિ; તેથી દરેક પળે ધૈર્ય કાનુનો પ્રમાણે વર્તવું. ધૈર્ય કાયદાનો જે રાજ્યમાં પૂર્ણ અમલ થાય છે તે રાજ્ય દીર્ઘ કાળસુધી વૃદ્ધિને પામે છે. ત્યાં રાજા પ્રજાનો પ્રેમ સમ્પાદન કરે છે.

“પ્રજાનો પણ રાજ્ય પ્રત્યે એવો જ ધર્મ છે કે, રાજાને ધૈર્ય પ્રમાણે ગણી તેના પ્રત્યે અનન્ય ભાવે ભક્તિ રાખવી અને રાજદ્રોહ ખીલકુલ કરવો નહિ. જે પ્રજાજન રાજદ્રોહ કરે છે તે રાજા અને ધૈર્યનો હાંડનીય થાય છે. શુભ રીતે રાજાનો દ્રોહ કરતો હોય તે રાજા હાંડથી ખચી જાય છે પણ ધૈર્યના હાંડથી ખચતો નથી; માટે તન, મન, ધૈર્યથી રાજ્યની સેવા કરવી

“રાજ્ય પુરુષોએ રાજ્યના અને પ્રજાના હિત સરખાં રાખવાં જોઈએ. રાજ્યના અને પ્રજાના શત્રુઓને પોતાના શત્રુ ગણી પ્રાણની દરકાર કર્યા વિના શત્રુઓનો પરાજય કરવો જોઈએ. પોતાના અન્નદાતા અને પોષક પિતા કે જે રાજા છે તેના માટે ગમે તેવી આપત્તિ સહન કરી શ્રેય કરવું. જે થોડો યુદ્ધ-સમયે રાજભક્તિ અને દેશભક્તિનો ત્યાગ કરી લડતો નથી તેનાં સર્વ પુણ્યો રાજાને ભોગ થાય છે અને રાજાનાં પાપોનો ભોક્તા પોતે થાય છે. જે થોડો પોતાના રાજા માટે સમરભૂમિમાં પ્રાણત્યાગ કરે છે તેનાં સર્વ પાપો ભરખ થઈ તે સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરે છે. માટે સર્વ મનુષ્યે પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. રાજાએ રાજ પુરુષ કે પ્રજાજનના કાર્યની યોગ્ય કદર કરવી જોઈએ. જે રાજા કાર્યની કદર કરતો નથી તે ઋણી રહે છે, માટે હુમીરજીએ રાજાની જે સેવા બળવી છે તેથી તેમને બાર ગામો અને આપણી સેનાના અધિકષતાની પદવી હું આપું છું. આવતી કાલે બાર ગામનો પટો તેમને સુપ્રત કરવામાં આવશે.”

આવી રીતે મહારાજાનું બોલવું સાંભળી સભાએ “મહારાજાની નમ્ર !” એવી ગગનભેદી ગર્જના કરી.

હુમીરજી ઉભા થઈ મહારાજાને નમન કરી કહેવા લાગ્યા કે “મારાથી યત્નિચિત સેવા થઈ શકી હોય, તો તે રાજપૂત ધર્મ પ્રમાણે મેં મારી એક ફરજ બજાવી છે; તે કરતાં વિશેષ મેં કાંઈ કર્યું નથી અને મહારાજા જે પારિતોષિક આપે છે તે તેઓશ્રીની કૃપા અને કદરદાની જ છે. હું બીજા દેશથી અહીં આવ્યો છું, છતાં નામવરે મારા પ્રત્યે જે લાગણી દર્શાવી છે તે ઉપરાંત આ સ્વલ્પ સેવાના બદલામાં વિશેષ

પુરસ્કાર આપી પોતાની ઉદારતાનો પરિચય કરાવ્યો છે. તેથી તે નામ-વરનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. ”

હમીરજીએ એ પ્રમાણે કહી પોતાની બેઠક લીધી અને તુરત કચેરી ખરખાસ્ત થઈ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ચારણની મુલાકાત.

અમરજીજીને ગઢાણીમાં છોડી ચારણ ગામે ગામ ફરવા લાગ્યો તથા દરેક ડેકાણે જઈ તપાસ કરવા લાગ્યો. હમીરજીને ઓળખતો ન હોવાથી દરેક સ્થળે તે અમરજીજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

આખા સૌરાષ્ટ્રનાં રાજ્યોમાં તે ફર્યો અને ગુજરાતમાં અનેક સ્થળે ફર્યો પણ હમીરજીની બાળ મળી નહિ, તેથી ચારણ હતાશ થવા લાગ્યો. અમરજીજીને શી રીતે મુખ્ય બતાવવું? મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ ન થાય ત્યાંસુધી ગઢાણી તો શું પણ મારા વતન તરફ જવું નથી. આમ વિચાર કરી પોતાનાં માણસોને તે કહેવા લાગ્યો કે, “ભાઈઓ! હવે હું દેશ તરફ આવવાનો નથી જ, કારણકે આપણી મુસાફરીને લગભગ છ માસ વ્યતીત થયા, છતાં હમીરજીની બાળ મળી નહિ. તેથીજ મારી પ્રતિજ્ઞા પાળવા હું સ્વપ્ન હોવાનીશ નહિ. તમારે ઘેર જવા વિચાર હોય તો ખુશીથી જાઓ. મહને હમીરજીની બાળ મળશે ત્યારે જ તમે મને સ્વબ્રૂમિમાં જોઈ શકશો; નહિતો દેશ દેશ બ્રમણ કરી મારી બિંદમી પૂર્ણ કરીશ.” ચારણે પોતાનો દૃઢ વિચાર અને પ્રતિજ્ઞા વ્યક્ત કરી કહ્યું.

“માણસુરભાઈ! આપ આમ કેમ અધિરા બની ગયા છો? આપણે હજી તમામ સ્થળે ફરી વળ્યા તો નથી જ! ગુજરાતમાં સર્વ સ્થળે જઈ વળ્યા, પણ મારવાડની સરહદપર ગુજરાતને છેડે આવેલ ઘડર તો ગયા નથી. આપણે હજી ઘડર થઈ મારવાડનાં રાજ્યો જોવાનાં છે. અત્યારથીજ આમ હતાશ થવાનું પ્રયોજન નથી. કેમકે જે મનુષ્ય આરંભેલા કાર્યમાં હતાશ થાય છે તે મૂર્ખ જ છે. આરંભેલું કાર્ય ગમે તે ભોગે કરવું જ જોઈએ. “મનુષ્ય યત્ન ને ઇશ્વર કૃપા” એ સત્રને બુલી જવું જોઈએ નહિ. ઉઘોગી મનુષ્યને કોઈ વસ્તુ દુર્લભ નથી. તેને અસાધ્ય વસ્તુ સાધ્ય થાય છે. પ્રયત્નશીલ મનુષ્ય સર્વ ઉપર સર-સાઈ ભોગવે છે; તો આપણે ફક્ત હામીરજીની જ શોધ કરવાની છે. આજ નહિ તો મહીના પછી પતો મળશે. “હિમ્મતે મદાં તો મદદે ખુદા.” તેમ ઇશ્વર સહાય કરશે, માટે હિમ્મત તજવી નહિ.” ફરણી-દાન લંબાણ ખુલાસો કરી ઉપદેશ આપી બોલ્યો.

“એ કહેવું યથાર્થ જ છે, માટે હજી એક માસ વધુ શોધ કરવી અને તેમાં નિષ્ણ નિવડીશું તો પછી વિચાર કરીશું. અહીંથી ઘડર જઈએ, ત્યાં તપાસ કરી આગળ ચાલીશું.” માણસુરે હિમ્મત લાવી પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

અત્યારસુધી જેને આપણે ચારણના નામે ઓળખતા આવ્યા છીએ, તેને હવે ખરા માણસુર નામથી જ ઓળખીશું.

માણસુર પોતાના માણસ સાથે ઘડર તરફ ગયો અને ત્યાં તપાસ કરી મારવાડમાં જોધપુર જવા માણસો સાથે ચાલવા લાગ્યો. રસ્તામાં આવતાં ગામે તપાસતો તે થોડા દિવસમાં જોધપુર આવી પહોંચ્યો. જોધપુરમાં અત્યારે સર્વત્ર આનંદની છાયા પ્રસરી રહી છે. સર્વનાં મન પ્રદુસ્તિત થઈ રહ્યાં છે. કચેરીમાં નાટ્યારંગ થાય છે. સર્વ

સામંતો અને હમીરજી મહારાજની સન્મુખ અદ્યત્થી બેઠા છે અને નાયકાનું કલગાન થાય છે.

નાયકાનું ગાન પૂર્ણ થયું કે તુરત જ મહારાજએ હમીરજીને આપવા તૈયાર કરેલ પટ્ટો પ્રધાનને વાંચી સંભળાવવા આજ્ઞા કરી. તુરત પ્રધાન પોતાના આસનેથી ઉભો થયો એટલે આખી કચેરીમાં શાંતિ પ્રસરી ગઈ. સભા સજીવ છતાં નિર્જીવ પેઢે નીરવ ભાસવા લાગી, અને પ્રધાનને નીચે મુજબ પટ્ટો વાંચી સંભળાવ્યો.

જય કરણી.

સૌરાષ્ટ્ર દેશ મધ્યે આવેલા અર્ધિલાના ઠાકોર ભીમજી ગોહિલના કનિષ્ઠ કુમાર હમીરજી ગોહિલ કે જે હાલમાં આ રાજ્યની નોકરીમાં રહ્યા છે, તેમણે રાજ્યની સારી સેવા બજાવી છે અને તે સેવાની કદર કરી રાજ્ય તેને વીંઝાવાડાનાં બાર ગામો બક્ષીસ આપે છે. તેના બદલામાં તેમને રાજ્યની સેવા સોંપવામાં આવે છે. આ ગામો જ્યાંસુધી રાજ્ય રહે અને હમીરજીના વંશજો હોય ત્યાંસુધી તેમની પાસે યાવ-ચ્યંદ્રદિવાકરો રહે અને હમીરજી અથવા તેના વંશજો જ્યાંસુધી વશદાર રહેશે ત્યાંસુધી ભોગવટો કરવા દેવામાં તેમને કોઈ રીતે હરકત કરવામાં આવશે નહિ. શાકે ૧૩૯૨ વિક્રમ.

(હસ્તાક્ષર) રણજીતસિંહજી

મહારાજ બેઘપુર.

(હસ્તાક્ષર) વીરચંદ,

પ્રધાન બેઘપુર.

“આ ઉપરાંત મને જાહેર કરવાની ધરમાશ થઈ છે કે, હમીરજી સૈન્યવાન, વીર, ધીર અને યતુદ્ધાને જળનાર હોવાથી હાલમાં સૈન્યાધિપતિની જગ્યા ખાલી પડી છે, તે જગ્યાપર તેમને નીચી માસિક

છમેંહ સુતર્ણમુદ્રા આપવામાં આવશે અને વક્ષદારોથી જ્યાંસુધી રાજ્યની નોકરી કરશે ત્યાંસુધી આ પદ ઉપરથી તેમને ઉત્તરવામાં આવશે નહિ.”

આમ કહી પ્રધાને શોભાયમાન પોશાક અને સુવર્ણાક્રિત તરવાર હામીરજીને આપી એટલે હામીરજીએ મહારાજાને શિર નમાવી ઉપકાર માની પદો પોશાક અને તલ્લવાર લઇને આસને બેઠા. એટલામાં કોઇ પરદેશી ચારણ રજા માગે છે એમ ચોપદારના કહેવાથી મહારાજાએ અંદર આવવાની રજા આપી. ચારણે કચેરીમાં આવી નમન કરીને મહારાજાની કવિતા ગાઇ સંભળાવી.

મહારાજા:—“ખારેહ! તમે કયા દેશમાં રહો છો? અને આપના રાજકર્તા કોણ છે? આટલો શ્રમ વેડી બ્રમણ કરવાનું કારણ શું છે?”

માણસુર:—“મહારાજા! હું સૌરાષ્ટ્ર દેશનો રહીશ છું, તેમાં આવેલા અર્થિકલાના ઠાકોર હામીરજીના વચેટ કુમાર અરજણજીને ચારણ છું. અરજણજી દાતાર, શૂરવીર અને એક રાજપૂતને છાજતા તમામ ગુણો ધારણ કરવાવાળા છે. તે રણમાં કુશળ અને પ્રજાપાળક છે. તેમના બંધુની શોધ કરવા હું નીકળ્યો છું, પણ હજીસુધી તેમનો પત્તો રહ્યો નથી.”

આવાં વચનો સાંભળીને હામીરજીએ વિચાર કર્યો કે મારા વડિલ બંધુની આજ્ઞા છે કે “મારું નામ સાંભળ ત્યાં રહીશ નહિ.” આવી આજ્ઞા તેમણે કરી તેથી તેમનું નામ ન સંભળાય એટલે હું દુર આવ્યો છતાં હું અહીં શાંતિથી રહીશ નહિ, મારા બંધુનું નામ અને કીર્તિ અહીં સુધી પાછળ શોધતી આવી એટલે હવે મારવાડ છોડી મેવાડ જવું અને મધ્ય મેવાડમાં અરજણજીનું નામ સંભળાશે નહિ. આમ વિચાર કરી

બંને હાથ જોડી મહારાજને નમન કરી હમીરજીએ કહ્યું કે “નામ-દાર! આપે મારા પર અનુકંપા કરી જે પુરસ્કાર આપ્યો છે તેને માટે હું સહક્રંશઃ આભાર માનું છું, પણ મારાથી અહીં રહી શકાશે નહિ, કેમકે મારા વડિલ બંધુની એવી આજ્ઞા છે કે માફ નામ સાંભળ ત્યાં રહીશ નહિ, તો આ ચારણ મારા વડિલ બંધુ અરજણજીનો છે અને તે મારી સમક્ષ તેમના ગુણનું ગાન કરે છે, માટે મોટા ભાઈની આજ્ઞા પાળવાની મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મારાથી હવે અહીં આપની સેવામાં રહેવાશે નહિ. આપે મહેને જે પુરસ્કાર આપ્યો છે, તેના પદો આપ પાછો લ્યો, અને મહેને ખીજે જવા માટે આજ્ઞા આપો કેમકે રાજપૂતોને પોતાના પ્રાણ કરતાં પ્રતિજ્ઞા ધણી વડાલી છે.” આમ હમીરજીએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા વ્યક્ત કરી.

માણસુરને હવે ચોક્કસ ખાત્રી થઈ કે હમીરજી કે જેની શૌધમાં અત્યારસુધી બ્રમણ કર્યું છે તે આ જ છે, માટે હવે મારા કાર્યની સમાપ્તિ થઈ. આમ વિચાર કરી તેના હર્ષની અવધિ રહી નહિ. હર્ષ-વેશમાં ઉભો થઈ હૃય કર જોડી તે કહેવા લાગ્યો કે “હમીરજી! હું અહીં અરજણજીની કીર્તિ ફેલાવવા આવ્યો નથી પણ આપની શૌધમાં ની-કળ્યો છું. અરજણજીને અત્યંત પશ્ચાત્તાપ થયો છે અને આપના વિના ઝુર્યા કરે છે. જ્યારથી આપ તેમને ત્યાગી ની-કળ્યા છો ત્યારથી તેઓની રિચિતિ દયાજનક થઈ ગઈ છે. તમામ સુખનાં સાધનોના તેમણે ત્યાગ કર્યો છે અને ફક્ત એકાંત સેવન કરે છે. આપ જો તેમને બેળાસર નહિ મળો, તો તેમાંથી ખરાબ પરિણામ આવશે, માટે આપ મારી સાથે પધારો અને આપના બંધુને મળી તેમને સંતોષ આપો.” આવી રીતે ચારણે હમીરજીને સ્વદેશ આવવા અને અરજણજીને મળવા પ્રાર્થના કરી.

મહારાજા:—“ખારોટજી ! તમારી વાતચીત ઉપરથી એમ માલુમ પડે છે કે હુમીરજીને તેમના બંધુ સાથે તકરાર થઇ હોવાથી જ તે અહીં આવ્યા છે. તેમને અરસ્પરસ શા કારણથી તકરાર થઇ છે?”

માણસુર:—“મહારાજા ! તકરારનું મુળ કારણ તપાસતાં તો આપને હાસ્યજનક લાગશે. નજીવી તકરારનું બચાવ સ્વરૂપ થયું. એ તકરાર એવી છે કે તે તો પ્રથમ માનવામાં જ ન આવે કે એવી તકરારમાં અરજણજી જેવો ક્ષમાવાન પોતાના પ્રિય બંધુને દેશવટો આપે ! પણ દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે. જે શબ્દ બીજને સાધારણ લાગે તે શબ્દો સમયપર આવો વિછોડ પડાવે છે. આપ સંભળશો એટલે આપને પણ આશ્ચર્ય થશે.” એમ કહી કુકડાની લડાઇનો અર્થેત હેવાલ માણસુરે કહી સંભળાવ્યો. તેથી મહારાજાને હસતું આવ્યું અને આશ્ચર્ય સાથે તેમણે કહ્યું કે “વાહ ! આ તો બંને વચ્ચે જામરી તકરાર અને તેમાં દોષ હોય તો અરજણજીનો જ છે કે આવા નજીવા કારણ માટે બંધુ જેવા બંધુને કડુ વચન કહી તિરસ્કાર કર્યો.”

માણસુર:—“તેમની એ ભુલનું સંપૂર્ણ પ્રાયશ્ચિત્ત તેમને મળી ગયું છે, અને પોતે કરેલી મૂર્ખતાથી ઉપજેલા પરિણામથી પશ્ચાત્તાપરૂપી કીડો હૃદયને કોતરી મહાન દુઃખસાગરમાં ચાતના ઉપજાવે છે. હવે તો હુમીરજીની નાવ મગી આવે નહિ ત્યાંસુધી મુખ થવાનું જ નહિ. એમના દુઃખનું આપ સમક્ષ પુરું બચાવ કરવાને હું શક્તિમાન નથી, પણ હુમીરજી જાણી શકતા હશે, કેમકે તે અરજણજીના હૃદયને પુરું પારખી શકે છે. તેમના વિયોગનું દુઃખ સહન ન થવાથી શોધ કરી તેમની પાસે હુમીરજીને તેડી લાવવા તેમણે જ મને મોકલ્યો છે.”

મહારાજા:—“હુમીરજી ! અરજણજીએ અત્યામહથી તમને વેદાવ્યા છે. માટે તમારે તેમની પાસે જવું જ જોઈએ કેમકે જ્યાંસુધી

બાઈઓમાં તકરાર હોય ત્યાં સુધી જ જુદાઈ રહે છે અને તકરાર બંધ પડે એટલે જેમની તેમ પ્રીતિ કાયમ રહે છે:—“ હાંમે માર્યા કોઈ દિવસ પાણી જુદાં પડતાં જ નથી ” એ કહેવત સત્ય છે. બંધુ ગમે તેવો કુર હોય છતાં બંધુભાવ તજવો જ નહિ. સહબંધુઓમાંથી બંધુત્વ નાશ પામવું જ નથી. ભરતજીની માતા કૈકેયીએ પોતાને માટે અપયશ લીધો પણ પવિત્ર ભરતજીએ પોતાની બ્રાતૃભક્તિ તજી નહોતી. મહારાજ યુદ્ધિષ્ઠિરે સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છતાં જ્યેષ્ઠ બ્રાતાની આજ્ઞા શિરોવંધ ગણી લીધાજીનાદિ બ્રાતાએ સહન કરવામાં કચાશ રાખી નહિ અને બંધુ બાવમાં જરા પણ ન્યૂનતા થવા દીધી. નહોતી. એવા ધણા દાખલા બ્રાતૃભક્તિ વિષેના મળી આવશે અને તમે પણ બધું જાણો છો એટલે તમારા જેવા બ્રાતાભક્તે તો ભક્તિમાં અટલ રહેવું જોઈએ. આત્મજનોનો કદાપિ ત્યાગ કરવો નહિ, કેમકે—

“ આત્મજનં પરિત્યજ્ય પરજનં સમાશ્રયેત્ ।

સ્વજનમેવ લયં યાતિ યથા રાજ્યમધર્મતઃ ॥

“ જે મનુષ્ય પોતાના કુટુંબ અથવા મિત્રવર્ગનો પરિત્યાગ કરીને પરાયા વર્ગનો આશ્રય લે છે, તે જેમ અધર્માચરણથી રાજ્ય નાશ પામે છે એવી રીતે પોતાની મેજે જ નાશ પામે છે. માટે બાઈને તજી પારકો આશ્રય લેવો જ નહિ અને પારકો આશ્રય પરાધિનતા સિવાય મળતો નથી. પરાધિનતા જ દુઃખનું કારણ છે. તમેને અહીં ગમે તેવી સારી રીતે રાખીએ, અધિકાર આપીએ અને તમે રાજ્યની સેવા જીવને ભોજે બળવો, છતાં તમારી કદર કરવી, તમેને યોગ્ય ઉપહાર આપવો તે રાજ્યની સત્તાની વાત છે. તમે કાર્ય કુશળ હો, છતાં તમે સ્વતંત્રતાથી કામ કરી શકો નહિ. કોઈ કામ એવું હોય કે જેમાં રાજ્યને નુકસાન થવું હોય અને તે તમે સારી પેઠે જાણતા હો, છતાં રાજ્યની

ધંધા હોય તેમ જ કરવું પડે. તેથી તમેને ખેદ થાય અને છેવટે તે રાજ્યની નોકરી અને હદ છોડી જવાની ફરજ પડે. પણ તમે તમારા રાજ્યમાં હો અને કાર્ય કરો, તો તે તમારા કાયમના હિતનું જ થાય. બીજે ગમે તેવી કાર્યદક્ષતા રાખો પણ તેમાં કાયમનું હિત થવાનો ઓછો સંભવ રહે છે; માટે પરાધિનતા એ પરાધિનતા જ !

“ પરાધિન રહ્યા વિના જીવનનો નિર્વાહ કરવો એ જ જન્મની સપ્તળતા છે. જેઓ પરાધિન છે તેઓને જો જીવતા કહીએ તો પછી મરેલા કોને કહેવા ? બીજનો આશ્રય ન લેતાં પોતાના ઘરમાં પોતાના પુરૂષાર્થથી મેળવેલા ફળ શાકનું સ્વતંત્રપણે ભોજન કરવું તે જ ઉત્તમ છે. પરાયે ઘેર તિરસ્કાર પામીને નિત્ય પ્રતિ નાનું પ્રકારનાં મિથ્યાન ભોજન કરવામાં આવે તો તે પણ સુખકારક નથી. માટે સારા પુરૂષો તો તેમ કરવાને ઇચ્છતા નથી. પરાધિનતા એ સર્વ સુખ છે, સ્વાધિનતા એ સર્વ સુખ છે; સુખ અને દુઃખનું સંક્ષેપમાં એ માણે લક્ષણ જાણવું. માટે હુમ્મીરજી ! તમે તમારા રાજ્યમાં જાઓ. એક તમારા સરખા વીર પુરૂષને અજાગ કરવા એ અમેને એક પો પાડવા જેવું છે પણ પોતાના સ્વાર્થ સાથે બીજનું હિત પણ જાણવું જોઈએ. વળી અરજણજી જેવા બંધુપ્રેમાને વિયોગનું દુઃસહ દુઃખ છે તે પણ પ્રથમ ખ્યાલમાં લેવું જોઈએ. માટે જ તમારી ઇચ્છા નહિ છતાં વતન પ્રત્યે મોકલવાની ખાસ આવશ્યકતા જણાયાથી અમેને અત્યાચ્છ કરવાની જરૂર પડે છે. ”

મહારાજનું લંબાણ અને વિદ્વતાપૂર્ણ બાપણ સાંભળી હુમ્મીરજીનો નિશ્ચય અટક રહ્યો નહિ અને પોતાના વડિલ બંધુની આવી રીતિ સાંભળીને અત્યંત દીલગીર થયા અને મહારાજ પ્રત્યે બંને હાથ જોડી બોલ્યા કે:— “ નામવર ! આપની આજ્ઞા માનવી પ મારો

ધર્મ છે, કેમકે આપ મારા આશ્રયદાતા છો; મારે આપની આજ્ઞા માની હું આવતી કાલે સહવારે જ સ્વદેશ પ્રતિ ગમન કરીશ.”

હમીરજીનો જવાબ સાંભળી ચારણને તેમજ મહારાજાને અતિ સંતોષ થયો.

પ્રકરણ ૧૨ સું.

પ્રત્યાગમન.

હમીરજી આણસુર સાથે જોધપુરથી રવાના થયા અને વાતાવિનોદ કરતા સ્વદેશ તરફ ચાલ્યા. હમીરજીના રાજપૂતો ઘણા જ હર્ષમાં આવ્યા અને પોતાના કુટુંબી જનેને મળવા આતુર થઈ અરસપરસ વાતો કરવા લાગ્યા કે, “ભાટ ચારણની જ્ઞાતિ રાજપૂતોને શૌર્ય પ્રેરનાર અને કીર્તિ ફેલાવનાર છે. ભાટ-ચારણો ન હોત તો રાજપૂતોની કીર્તિ કાણ ફેલાવત અને શૌર્ય કાણ પ્રેરત ?” આ સાંભળી હમીરજી બોલ્યા કે “આ વૃક્ષ તમે આરામ લ્યો અને તે વિષે જરા મારે કહેવાનું છે તે સાંભળો.” સર્વે ઝાડ તમે બેઠા એટલે હમીરજી કહેવા લાગ્યા:—

“ભાઈઓ! આપણા વડિલોએ ચારણોને અપૂર્વ માન આપ્યું છે તે યોગ્ય જ કરેલું છે, કેમકે ચારણ ભાટોથી જ રાજપૂત ગુણો ટકા રહ્યા છે. તેઓ ન હોત તો આપણાં કર્તવ્યોનું બાન આપણને કાણ કરાવત ? દેશેદેશમાં રાજપૂતોની જ્વલંત કીર્તિ ઝગમગ રહી છે, તે એમાનાથી જ. ચારણને જે “દેવીપુત્ર” કહેવામાં આવે છે તે પણ યોગ્ય જ છે, કેમકે તેમની જનની, ભગિની કે સ્ત્રી આપણને પૂજ્ય છે. તેનું કારણ પણ આપણા માથે કરેલ ઉપકારનો બદલો જ છે. આપણે તેમની પ્રત્યે ભગિનીની નજરથી જોઈએ છીએ અને આપણી તરફ તે

બ્રાતૃભાવ રાખે છે, તે તેમની આપણી પ્રત્યે સહૃદયતાની નિશાની છે. ત્યાંસુધી આપણે ચારણદેવ અને તેમની સ્ત્રીઓને દેવી જોવો. પૂજ્ય ભાવ રાખી માન આપીશું ત્યાંસુધી આપણી ઉન્નતિ થતી જ રહેશે; પણ જ્યારે ચારણો આપણી દૃષ્ટિએ હલકા અને નિરપયોગી દેખાશે ત્યારે આપણી ક્રમે ક્રમે અવનતિ થતી જશે.

“જે રાજપૂતને ચારણ દેખતાં જ પૂજ્ય ભાવ થતો નથી, તેનો યથાશક્તિ સત્કાર કરતો નથી, જેનું હૃદય તેને દુઃખી જોઈ પ્રવતું નથી અને જે ચારણના રક્ષણ માટે પોતાના પ્રાણને બહાલા ગણે છે તે રાજપૂત ધર્મને જાણતો જ નથી. ચારણ આપણને દૈવી બળ પ્રેરનાર અને સત્યવક્તા છે. તે આપણી ખુશામતથી પ્રશંસા કરવા કરતાં આપણું શ્રેય અને કીર્તિ કેમ થાય તેમ કરવા તત્પર રહે છે. આપણને કટુ વચન કહી શૌચ પ્રેરે છે તે પણ આપણા હિતની ખાતર જ, તેમાં તેનો સ્વાર્થ નથી. ચારણ માટે દેવાળદેવ ગોહિલે ખાંધે ધુન્સરી ધરી ખેતર વાવ્યું. ગેમત્રણ ગોહિલે કેવી સ્થિતિમાં ચારણને બચાવ્યો અને પોષણ આપ્યું. હા’ ગોહિલે ચારણને માટે કેવી ઝુમ્બેશ ઉઠાવી? એવી જ રીતે ધણા રાજપૂતોએ ચારણ માટે ધણું કર્યું છે.

“જે રાજપૂતને આંગણે ચારણ લુપ્તો ખેડો હોય તેણે ત્યાંસુધી ભોજન કરવું નહિ. તેને યથાશક્તિ અન્ન આપવું અને તેની કવિતાની કદર કરવી.”

આ સાંભળી માણસુર બોલ્યો:—“ઠાકાર! ચારણોએ પણ રાજપૂત પ્રત્યે તેવી રીતે જ વર્તવાનું છે. જે ચારણ રાજપૂતને દેખતાં જ તેમના વડિલોની કીર્તિ નથી સંભળાવતો તે ચારણ નહિ. જે ચારણ રાજપૂતોની નિંદા કરે છે, તેને અપકારનો દોષ લાગે છે. વળી જે રાજપૂતની કવિતા કરતો નથી અને દાન લે છે તેને આવતા જન્મમાં મગર

મચ્છનો જન્મ લેવો પડે છે અને જે રાજપૂતોમાં સંપ રખાવવા પ્રયાસ ન કરતાં કુસંપ વધારે છે અગર કુસંપ હોય તેને સમાવવા પ્રત્યે દુર્લક્ષ રાખે છે તેણે વૃથા વિદ્યા ધારણ કરી ગણાય છે. પણ તે કરતાં વિશેષ તેનામાં મૂર્ખતાનો દોષ ગણાય છે. જ્યારે ચારણો વૈખરી વાણીમાં ન-દારી કવિતા કરશે અને રાજપૂતનું અન્ન ખાઈ તેની અને તેના અન્નની નિંદા કરશે ત્યારે રાજપૂતોના હૃદયમાંથી પૂજ્ય ભાવ જતો રહેશે અને કાષ્ઠ આશ્રય પણ આપશે નહિ તેથી હલકટ ધંધા કરી ગુજરાન ચત્રા-વવાની તેને ફરજ પડશે. મારે ચારણે રાજપૂતોને પોતાના આશ્રયદાતા ગણી સદાય ઉપકાર માનવો જ જોઈએ.”

આવી રીતે પરસ્પર વાર્તાલાપ કરી આરામ લઈ સૌએ પ્રયાણ કર્યું અને ગરવી ગુજરાતનું અવલોકન કરતાં સૌ આશ્ચર્ય.

સ્થળે સ્થળે રસાળ વૃક્ષોની ઘટા દષ્ટિગોચર થાય છે. તેમાં રહે-તાં પક્ષીઓ ફરનિ કરી પોતાની ભાષામાં ગીત ગાતાં હોય તેમ જણાય છે. આનંદમાં આવી પક્ષીઓ ડોલતાં વૃક્ષોપર વિવિધ પ્રકારે ગેલ કરે છે. સુમધી પવનની શીતલ લહરીઓથી તેમનાં પીછાં જુદાં પડી તેમની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે. આકાશ પણ સ્વચ્છ અને નિર્મળ હોવા-થી તેજને પ્રલવાય ન હોવાથી આ પક્ષીઓનો નિર્દોષ આનંદ જોવા સર્વ પોતાની ગતિને રોકતો હોય તેમ ધીમી ગતિએ ચાલે છે. આપણા મુસા-ફરે સર્વનું અનુકરણ કરીને કે આ કુદરતની રચના જોવામાં તદ્દસીન થયા હોવાથી ધીમે ધીમે ચાલે છે.

હમીરજીએ ચાલતાં ચાલતાં આશ્ચર્ય પ્રત્યે કહ્યું કે:-“આરો-હણ! કુદરતનું અવલોકન કરવાથી કવિત્વ શક્તિ આવે છે, તો રાજ-પૂતો કવિ થઈ શકે કે નહિ? કવિતા કરી ન શકે તોપણ સહમજી સ-હવા જોઈતી તો શક્તિ જોઈએ જ, એવું માનવું છે તે સત્ય છે કે કેમ?”

માણસુર:—“અલખત! રાજપૂતોના જેવી કવિતા ખીજ કાઢ-
થી કરી શકાય જ નહિ. પ્રાચીન કાળમાં રાજપૂતો ઘણા વિદ્વાન કવિ-
ઓ થયા છે. મનુમહારાજની રચના અને કેટલાંએક ઉપનિષદો, ભાર્ગ-
વરિ, ભોજ આદિ સંસ્કૃત કવિઓમાં આશ્ચર્ય પમાડે તેવા હતા. આધુ-
નિક સમયમાં જેમણે ગોહિલ, કચ્છના લખધીરજ વગેરે ઘણા સારા
કવિઓ થઈ ગયા છે. તે સિવાય, કવિતા સહમજનાં તો શું પણ કવિ-
તાની કિંમત પણ આંકી શકતા અને તે પ્રમાણે પુરસ્કાર પણ આપતા.
વળાં રાજપૂતોને તો કવિતા જાણવાની જરૂર છે અને જ્યારે રાજપૂતો
કવિતા જાણતા ન હોય તો કવિની કદર કરી શકે નહિ અને કવિની
કદર ન થાય તો કાવ્ય કરવાનો કોઈનો ઉત્સાહ રહે નહિ; તેથી કવિઓ-
દારા જે કીર્તિ ટકા રહી છે તે રહેવા પામે જ નહિ.”

હુમીરજી:—“મહેને પિંગળ જાણવાનો શોખ છે. આપણે પ્રવા-
સમાં સાથે રહેવાનું છે માટે કવિતા જાણના માટે મને પિંગળ સહમજવો.”

માણસુરે ઘણી ખુશીથી, લઘુ ગુરુ, આઠ ભેદ, આઠ ગણુ, સમ
છંદ, વિષમ છંદ, છંદના નિયમો, કવિતાના પ્રકાર વગેરે તમામ પિંગળ
કહી સાંભળાવ્યું અને હુમીરજીએ એવા ધ્યાનથી સાંભળ્યું કે તેમને
કવિતાનો તોલ કરવા જેટલી શક્તિ આવી. તેથી તેમને અનહદ
આનંદ થયો.

માણસુર:—“ભાઈ! આપણે સૌરાષ્ટ્રની સરહદ પર આવી પહોં-
ચ્યા હીએ; હવે ફક્ત એ જ દિવસનો રસ્તો ગડાગી જવાનો અવશેષ
રહ્યો છે. આપને જોઈને અરજચું અને જે આનંદ થશે તે વર્ણવી શકાય
તેમ નથી.”

હુમીરજી:—“એ તો છે જ! અમો જાનેને તેમજ થશે. ઠીક!
આપણે હવે વિશાંતિ લઈ આવતી કાંઠે રવાના થઈશું.”

આમ કહી એક રથજો સૌએ વિશ્રામ કર્યો અને બીજો દિવસે સૌ રવાના થયા. હમીરજી અને માણસુર પોતાનાં માણસો સાથે ચાલ્યા આવે છે. સૂર્ય અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે. ત્યાં રસ્તેથી થોડે દુર કોઇ મનુષ્યનું શય્ય પડ્યું હોય તેમ જણાયું એટલે માણસુરે પોતાના ઘોડાને ઉભો રાખ્યો અને હમીરજી તરફ જોઇ તે બોલ્યો કે:—

“ ઠાકોર! અહીં ધીંગાણું—લડાઈ—થએલ જણાય છે. જુઓ! કોઇ મનુષ્ય મએલો પડ્યો છે. તેના પડેરવેશ ઉપરથી તે રાજપૂત હોય તેમ જણાય છે. મારી આ કલ્પના સત્ય હોય તો મારાથી આગળ ચલાશે નહિ, કારણકે ચારણનો ધર્મ એવો છે કે, પરિચિત અગર અપરિચિત રાજપૂતના શયને જુએ તો તેને ઢહન કર્યા સિવાય આગળ ચાલે નહિ, અને ચામે તો તે ચારણ જ કહેવાય નહિ. ” માણસુરે રાજપૂત પ્રત્યેની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરીને કહ્યું.

“ જો એમ જ હોય તો તમે ખાત્રી કરો અને પછી તેને અગ્નિ સંસ્કાર માટે આપણે બધા મળીને તજવીજ કરીએ. ” હમીરજીએ તેને અનુમોદન આપતાં કહ્યું.

માણસુર પોતાના ઘોડાને મૃત મનુષ્યના શય્ય તરફ ફેરવી આડે માર્ગે લઇ શય્ય પાસે ગયો, તો તેનાપર તલવારના સખ્ત જખમો જણાયા. જખમોથી તેનું શરીર ભરાઇ ગએલું હતું અને તેણે કરીને તે આ દશામાં પડ્યો હતો.

“ હજી આનો પ્રાણ છેક શરીર છોડીને ચાલ્યો ગયો નથી. ” માણસુરે ખારીકાથી જોઇને ઉદ્ગાર કાઢ્યો. વળી તે મનમાં બચડ્યો કે, “ આવો સૌન્દર્યયુક્ત નવયુવાન એકલો કેમ? અને શા કારણથી તેને લડાઇ થઇ હશે? આનો દુસ્ત્રમ કોણ હશે? ” આમ ધણી કલ્પના કરી પણ તેના મનનું સામાધાન થયું નહિ.

માણસુર તે પડેલા મનુષ્યની સુશ્રૂષા કરવામાં ગુંથાયો. હુમીરજી તેની રાહ જોઈને માર્ગ વચ્ચે ઉભા હતા, પણ માણસુર હજી કેમ ન આવ્યો? હજી તે ત્યાં શું કરે છે, આમ મતેગત પ્રશ્નો કરતા હતા. જેમ જેમ સમય જતા લાગ્યો તેમ તેમ હુમીરજીની ચિંતા વધવા લાગી તેથી તેજસિંહ તરફ શરીને તે બોલ્યા કે:-

“તેજસિંહ! જાઓ, જરા જુવોને માણસુરભાઈ હજી કેમ રોકાયા છે?” હુમીરજીની આજ્ઞા થતાં તેજસિંહ માણસુર પાસે ગયો અને જુએ છે તો એક મનુષ્ય પડેલો છે અને માણસુર તેની સુશ્રૂષા કરે છે. તેણે પોતાના પોટલીયામાંથી પાણી લઈને તેના મુખ ઉપર છાંટ્યું. થોડું જળ તેના મુખમાં રેડ્યું એટલામાં તેજસિંહ આવી પહોંચ્યો.

“શું તે જીવે છે?” આવતાં જ તેજસિંહે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા. તેના પ્રાણ હજી ગયા નથી.”

“તારે તો એક મનુષ્યનો જીવ બચાવવાને આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું.”

“જો આને સુરક્ષિત સ્થળે લઈ જવ.માં આવે અને યજ્ઞ બગાય તો તેવો સંભવ છે ખરો.”

* ચામડાનો ગોળ જેની ઉપર પાણી પીવા માટેનું છીદ્ર હોય છે અને ખુચ હોય છે. પોટલીઆને રાખની કારીગરી, કોરણી વગેરેથી સુંદર બનાવવામાં આવે છે. તેમાં પાણી ધણું જ ઠંડું રહે છે. વળી તેને ટાંગવા માટે ચામડાની વાધરી હોય છે, તેથી ઉપાડવાની તકલીફ રહેતી નથી. એ સમયમાં બધા આવા પોટલીયા જ વાપરતા હતા. તેની કિંમત પણ સારી આપવી પડતી હતી.

× પરદેશી બાવળ (કાઠીઆવાડમાં ગાંડો બાવળ પણ કહે છે) નાં

“ ચાલો ત્યારે નજીકના ગામડામાં તેને લઈ જઈએ.”

“ બેશુદ્ધ મનુષ્યને ઘોડાપર લઈ જવાથી કદાચ તેના પ્રાણ જવા સંભવ છે, માટે તેને બીજી રીતે લઈ જવો જોઈએ. તમે જઈને ઠાકોરને અહીં મોકલો તો બધી વ્યવસ્થા બને.”

તેજસિંહ તુરંત જ હમીરજી પાસે આવ્યો. “ હજી તે મનુષ્ય ગાતપ્રાણ થયો નથી. જે ઘોડી માવજત કરવામાં આવે તો બચી શકે તેમ છે.” આવી રીતે કહેવાથી હમીરજી તુરંત માણસુર પાસે આવ્યા.

“ કેમ માણસુરભાઈ ! તે માણસ જીવે છે કે ?” હમીરજીએ દૂરથી જ પ્રશ્ન કર્યો.

“ કાંઈ હરકત આવે તેવું જણાતું નથી.” માણસુરે વળતો જવાબ આપ્યો.

“ આપ ધા ભાંગવામાં કુશળ છો માટે હરકત અવશે નહિ.” હમીરજી પાસે આવી ઘોડાપરથી નીચે ઉતરતા બોલ્યા.

“ હા, પણ એને કોઈ બીજો રથજો લઈ જવાની જરૂર છે, કારણકે ધા ભાંગતાં પહેલાં દુધ પાવું પડશે. જે પ્રથમ દુધ પાવામાં ન આવે તો પછી તેનાથી આરામ થાય ત્યાંસુધી દુધ ખાઈ શકાય જ નહિ,

લીલાં કાપેલાં બાળી, તેના અંગારાને તેલમાં ઘૂંટી જખમો ઉપર બાંધવામાં આવે છે, તેને ધા ભાંજ્યો કહે છે. ધા ભાંજનાર ધણો કુશળ હોય છે. આ સિવાય બીજી દવાથી પણ ધા ભાંજાય છે અને ત્રણ પાટા બદલાવવાથી તદ્દન આરામ આવે છે. કહેવત છે કે ‘તરવારના ધાથી મા રૂએ અને બરછીના ધાથી બાપ રૂએ’ કેમકે તરવારનો ધા ભાંજીને જ્યારે પાટો છોટે ત્યારે લગભગ અડધો કુટ પ્લોગો દેખાય તેથી તેની માને પ્રાર્થના પડે, પણ બાપને કાંઈ ચાલ નહિ. બરછીનો ધા દેખાય નહિ, પણ ધણો ઉંડો હોય છે, તેથી તેના બાપને પ્રાર્થના પડે છે.

અને દુધ સાથે ગોળ આપવાથી જ ભાંગ્યું હાડ પણ સાઈ થાય છે. વળી ઘા ભાંગ્યા-પાટા બાંધ્યા-પછી તેને દુધ આપવામાં આવે તો જરૂર તેને ઘનર થઈ આવે અને તેના પ્રાણ બચવા માટે આશા રહે નહિ.” આણસુરે ઘા ભાંગવામાં પ્રથમ દુધની આવશ્યકતા અને તેનું કારણ કહી સંભળાવ્યું.

“હા એ ખરું કહ્યું; માટે તેને સામે ગામે લઈ જઈએ, કેમકે મનુષ્ય તરીકે આપણી દ્રવજ છે કે બીજાના પ્રાણ બચાવવા બનતી મહેનત કરવી. વળી આવા જખમીને તો જરૂર મદદ કરવી જોઈએ, કેમકે જખમી થવું તે પણ શરવીરનું લક્ષણ છે. શરવીરે શરવીરની સહાય કરવી જોઈએ, માટે આપણે પણ તેમજ કરવું. પણ આને લઈ જવો શી રીતે ?” હુમીરજીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ઘોડા ઉપર તો તે બેસી શકે તેમ નથી ! તેમ જ આપણી પાસે ડોળી પણ નથી, માટે ડોળી કરીને લઈ જઈએ તો જ બને.” આણસુરે રસ્તો સૂચવ્યો.

હુમીરજીએ પોતાના ચાર સ્વારને જખમી મનુષ્યને લઈ લેવા હુકમ કર્યો, એટલે પોતાના ઘોડાને બીજા સ્વારને સોંપી તેઓ જખમી પાસે આવ્યા. જાડી પીછોડીના છેડાને એકઠા કરી ગાડો વાળી અને તેમાં લાકડીઓ ખોસી જખમીને તેમાં સુવરાવી લાકડીઓ ખભે લઈ તેઓ ચાલવા લાગ્યા. રાત્રિનો એક પ્રહર ગત થતાં પાસેના ગામડામાં તેઓ આવી પહોંચ્યા.

આ અપરિચિત વ્યક્તિ શત્રુ છે કે મિત્ર, ચોર છે કે સાહકાર, તેનો વિચાર ન કરતાં હુમીરજી અને આણસુર બંને પોતાના બન્ધુ પેટે તેની સુરક્ષા કરવા લાગ્યા. આણસુરે પ્રથમ દુધ મંગાવી પાતું, પછી ઘા ભાંગવાનાં સાહિત્યની તૈયારી કરી અને પછી કુશળતાથી પાટા બાંધ્યો.

ગામમાં ખખર પડ્યા હતા કે, બહારની ધર્મશાળામાં મુસાફરો ઉતર્યા છે તેમાં એક સખત ધાયલ થયેલો છે. આવું સાંભળી ગામનો રખેવાળ ને ખીજઓ આવી એકત્ર થયા.

“આ મનુષ્ય તો આજે અહીં હતો. પોતાના ઘોડાને અહીં આંધી તે વિશ્રાંતિ લેતો હતો અને ત્રિજે પહોરે અહીંથી ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યો ગયો હતો. આ તે જ મનુષ્ય છે. તેને વચમાં કોઈ લૂંટારા મળ્યા હોવા જોઈએ અને તેમણે જ તેને જખમી કર્યો જણાય છે.” જોનારમાંનો એક મનુષ્ય બોલ્યો.

“ના, ના; આ લૂંટારાનું કામ નથી. જો લૂંટારાએ જ તેને જખમી કર્યો હોત, તો તેના ઉપર આવાં કિંમતી આબૂપણો તેઓ રહેવા દેત નહિ. કોઈ તેના દુશ્મનોએ જ આ બિચારાનો પ્રાણ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો જણાય છે.” ખીજએ પોતાની મુદ્દિ ચલાવી.

“હા હા, એ વાત ખરી.” વચમાં એક જણ આગળ આવીને બોલ્યો: “હું રસ્તે ચાલ્યો આવતો હતો ત્યારે ચાર ઘોડેસ્વારો મને મળ્યા હતા. તેઓ અંદરોઅંદરે વાતો કરતા હતા કે, હવે તે જીવતો તો નહિ રહ્યો હોય ને? આમ એક જણાનું બોલવું સાંભળી ખીજએ કહ્યું કે, ના ના, આવા જખમથી તે જીવતો રહે ક્યાંથી? એ તો તુરત જ મરણને શરણ થયો. ત્યારે ખીજએ કહ્યું કે જો જીવતો હશે તો આપણી ધડીઓ ભરાઈ ચૂકી તેમ સમજજો. આમ તેઓ વાતો કરતા હતા તે આ મનુષ્યની જ હશે. હવે મને એની ખાત્રી થઈ.” ત્રીજએ પોતે સાંભળેલી વાત કહી સંભળાવી.

ગામના મનુષ્યોને પણ એ ધાતકી વર્તણૂક ઉપર તિરસ્કાર અને જખમી મનુષ્ય ઉપર દયા આવી. “ગામમાંથી જોઈતાં સાધનો અમે

પુરાં પાડીશું, માટે જે જોઈએ તે રખેવાળને કહેશે, એટલે લાવી આપશે.” ગામના મુખીએ કહ્યું.

ગામના મુખીનો યોગ્ય શબ્દોમાં માણસુરે ઉપકાર માન્યો. ગામ-લોકો પોતપોતાને સ્થળે ગયા. ત્રીજે દિવસે પાટો છોડવામાં આવ્યો. આ વખતે જખમને બંને તરફ સોજો ચઢી આવ્યો હતો ને જખમ ભયંકર લાગતો હતો, પણ હુમીરજી અને માણસુર આથી ગભરાયા નહિ. ઉઠ્યા તેઓ ખુશ થયા અને જલદી આરામ આવશે એવી આશા બંધાઈ.

પંદર દિવસમાં તો જખમીને તદ્દન આરામ થયો. પૂર્વવત્ સ-શક્ત થવાથી પોતાને તદ્દન જીવન આપનાર હુમીરજી પ્રત્યે આભારની લાગણી પ્રદર્શિત કરતાં તે બોલ્યો કે:—“હકાર! આપે મારા ઉપર કદી નહિ વાળી શકાય તેવો ઉપકાર કર્યો છે, માટે આ ઉપકાર હું કેવી રીતે વાળી શકું?”

“આમાં કાંઈ ઉપકાર છે જ નહિ. મનુષ્યે મનુષ્યને મદદ કરવી જ જોઈએ. તે પ્રમાણે મેં કર્યું હોવાથી ઉપકારનો બદલો આપવાની કાંઈ જરૂર જ નથી. તમે સોજા થયા એ જ ધ્વિરનો આપણે ઉપકાર માનવાનો છે, માટે એવો કાંઈ વિચાર કરવાનો જ નથી. આપ કોણ છો અને જખમી કરનાર કોણ હતા તે જણાવશો તો અમારા ઉપર તમારો ઉપકાર થશે.” હુમીરજી અબાણ્યા હોવાથી તેનો પુરતો પરિચય મેળવવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

“હકાર! હું જેતપુરનો વાળો કાઠી છું. માફ નામ આંપોવાળો છે. મને જખમી કરનાર મારા વિધાસુ મિત્રો હતા.” આંપોવાળો એટલું કહી અટકી ગયો અને તેનામાં ક્રોધનો અવિર્ભાવ થવાથી શ્વાસો-શ્વાસની ક્રિયા જોરથી આલવા લાગી.

“શું તમારા મિત્રોએ જ તમારા પ્રાણુ લેવાનો વૃણિત ધધો કર્યો?” હમીરજીએ આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું.

“હા, એ મારા મિત્રો હતા. હું તેમનાથી જરા પણ જુદાઈ રાખતો નહિ. તેઓની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને હું બનતું કરતો અને મારા હોસ્ત ગણતો. તમે જાણો છો કે જેતપુરનાં સાડાત્રણસે ગામ છે. આ રાજનો હું એકલો જ માલેક છું. જો હું ન હોઉં તો મારા નજીકના કુટુંબીને રાજ મળે, તેથી તેણે મારા બેવડા મિત્રોને પોતાના પક્ષમાં લીધા અને તેઓ શિકારને મીશે અહીં સુધી મને લાવ્યા. આ ગામે આવ્યા ત્યારે તેઓ ગામથી દુર ચાલ્યા અને હું અહિં વિશ્રાંતિ લેવા રોકાયો. તેઓ શિકારની શોધ કરવા આગળ જાય છે તેમ મને સ્હમ-જવ્યું. હું ત્રીજે પહોરે અહીંથી રવાના થઈ તેમને મળ્યો. તેઓનો ગુપ્ત સંકેત હું સમજી શક્યો નહિ, તેથી તેઓએ પ્રથમ થોડી રાખેલી મંત્રણા મારા જાણવામાં આવી નહિ. અહીંથી નીકળી તેઓ એક વૃક્ષ તળે બેઠા હતા, ત્યાં જઈ થોડેથી નીચે ઉતરી હું તેમને મળ્યો. તેમણે કુશળતાથી જોવા માટે મારાં હથિઆરો છીનવી લીધાં, પછી મારા ઉપર હુમલો કર્યો. મને નિષ્પ્રાણુ થએલો જોઈ તેઓ ચાલ્યા ગયા પણ સુભાગ્યે આપ આપવાથી હું બચવા પામ્યો.” ચાંપાવાળાએ હંકારમાં હકીકત કહી સંભળાવી.

પ્રકરણ ૧૩ સું.

સોમનાથજીપર ચઢાઈ.

મહમ્મદ ગીઝની જ્યારે સોમનાથજીપર ચઢી આવ્યો અને અહીં બેઠા થઈ સમ્પત્તિ લૂંટી ગયો ત્યારથી જ વિધર્મીઓનો ડોલો સોમ-

નાથજી ઉપર હતો. જેની જેની સત્તા થતી તે ગધા સોમનાથજી ઉપર લૂંટ ચલાવતા. આવી રીતે સોમનાથપર સાત ચઢાઈઓ થઈ હતી એમ કહેવાય છે.

૧૦૨૪ માં મહમ્મદ ગીઝની આવીને વિશાળ દેશનો નાશ કરી શિવલિંગના કડકા કરી સાથે લઈ ગયો, ત્યારથી સોમનાથનું દેર બગ્ન સ્થિતિમાં જ હતું. પણ જ્યારે કુમારપાળ જૈન ધર્મ તથા શૈવ ધર્મમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે દેશનો જીર્ણોદ્ધાર કરી શિવલિંગની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરી, પણ પ્રથમના જેવી જાહોજલાલી થઈ નહિ.

સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના નૃપતિઓનો સોમનાથજી ઉપર અપૂર્વ ભાવ હતો અને જ્યારે મહમ્મદે તેનો નાશ કર્યો ત્યારે ભાવ ધણો ઓછો થયો હતો. પણ કુમારપાળે શૈવધર્મમાં આવી દેશનો જીર્ણોદ્ધાર કરી શિવલિંગની સ્થાપના કરી, ત્યારથી સોમનાથજીપર કમે કમે શ્રદ્ધા બેસવા લાગી હતી. તેથી ધણા રાજાઓ ત્યાં વર્ષાસન મોકલતા થયા હતા, તેમ કેટલાકો તરફથી ગામો પણ અપાયાં હતાં.

જો વખતે હિન્દુ અને મુસલમાનોને ધર્મ માટે ઝગડા થતા હતા. મુસલમાનો એમ માનતા હતા કે, ખીજને ધરલાગી બનાવવાનું પાક પરવર-દીગારનું પવિત્ર કર્મમાં છે, ત્યારે હિન્દુઓ પોતાના ધર્મમાં અટલ રહેવા સર્વસ્વનો ભોગ આપતા હતા. આવી રીતે ધર્મ માટેના ઝગડા અત્યંત વધી પડ્યા હતા. મુસલમાનો હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યે ઘૃણાની દૃષ્ટિથી જોતાં, તેમજ હિન્દુઓ મુસલમાની ધર્મ પ્રત્યે તિરસ્કાર વૃત્તિ રાખતા. આ કારણથી બન્ને કોમો વચ્ચે સારો સંબંધ હતો નહિ. જરા તરા મુસલમાને સાંમળ્યું કે અમુક હિન્દુએ અમુક મુસલમાનને આમ કર્યું કે તુરત જ તે અને ખીજ હિન્દુઓપર તેઓ હુમલો કરતા. તેથી જ્યાં ત્યાં અશાંતિ જ રહેતી અને બંને કોમો વચ્ચે ધણું અંતર પડ્યું હતું.

સોમનાથજી માટે પણ તેવો જ પ્રકાર બન્યો હતો. સોમનાથજીમાં દીલ્હી તરફથી નીમાએલા સુખા કુદરખાને થાણું મેલ્યું હતું અને તે થાણામાં બધા મુસલમાનો જ હતા. રસુલખાન નામનો તે થાણાનો ઉપરી હતો. તે ઘણો જ ધર્માર્થ અને હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ કરનારો હતો. તેના હૃદયમાં એમ જ થયાં કરતું હતું કે હિન્દુ ધર્મનો લોપ થાય અને સર્વત્ર મુસલમાની ધર્મનો ઝુંડો ફરકે પણ આમ કરવાને તે અશક્ત હતો તેથી તે હિન્દુઓનો દ્વેષ કરીને જ માત્ર શાન્ત રહેતો.

એક વખત મહાશિવરાત્રિનો તહેવાર હતો. શ્રદ્ધાળુ ભક્તો દૂર દુરથી સોમેશ્વરના દર્શનને આવ્યા હતા. લોકોની ગીરદી સોમનાથ પટ્ટણમાં ધણી જ થઈ હતી. બધા ભક્તો સોમેશ્વરનાં દર્શન કરી આનંદ મેળવતા હતા.

થાણાનો નાયક રસુલખાન આટલા બધા હિન્દુઓ એકત્ર થાય ખંડ થયું તેમ માનતો હતો, તેથી સોમનાથજીના મહાંતને તેણે માણસોને વિખેરી નાંખવા અને શિવરાત્રિનો મહોત્સવ ન ઉજવવાનો હુકમ કર્યો.

રસુલખાનનો હુકમ મળતાં મહાંત ગજરાજગરજીએ યાત્રાળુમાંથી સારા સારા મનુષ્યોને એકત્ર કર્યા અને રસુલખાનનો હુકમ કઠી સંભાળાવ્યો. આથી બધાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. ગજરાજગરજી બધાને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે:—

“ભાઈઓ! અત્યારે આપણી ઉપર મુસલમાનો જુદમ મુગર છે અને આપણા ધર્મને તોડી પાડવાને મથન કરે છે, માટે આપણે મુગે મોઢે સહન કરીશું તો અંતે બધાને મુસલમાન થવાનો સમય આવશે. માટે આપણે આપણા ધર્મને માટે પ્રાણની પણ દરકાર રાખવી જોઈએ નહિ. આજે તો આપણો પવિત્ર ઉત્સવ ન ઉજવવા માટે હુકમ

કર્યો તો કાલે અહીંથી સોમનાથજીની મૂર્તિ ઉપર તલાઇ પાડશે, માટે આવી રીતે ધર્મનું અપમાન થાય અને આપણે મુઝે મોઢે સહન કરીએ તે બંને જ નહિ. બંને ધર્મનું રક્ષણ કરતાં આપણા પ્રાણ જાય, બંને આપણને કષ્ટ સહન કરવું પડે, પણ આ હુકમને તામે થઈ ઉત્સવ બંધ રાખવો નહિ. કહો, બધાનો શો મત છે ? ”

ગજરાજગરની વાત સાંભળી બધા હિન્દુઓનું લોહી ઉછળી આવ્યું અને રસુલખાનના હુકમની દરકાર નહિ કરતાં શિવરાત્રિનો ઉત્સવ ક્રિશ્ચીત ઉત્સાહથી ઉજવવો એવો બધાનો મત પડ્યો. રસુલખાન જો આડે આવે તો લડાઈ કરવી એવો બધાએ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. અને ‘જય સોમનાથજી’ ની ગગનભેદક ગર્જના કરી.

રસુલખાનને પણ આ ખબર મળ્યા હતા, તેથી ગમે તેવી રીતે હિન્દુઓને વિખેરી નાંખવાની વેતરણમાં જ તે હતો. અત્યારે મુસલમાનો અલ્પ સંખ્યામાં ને હિન્દુઓ મોટી સંખ્યામાં હતા, તેની દરકાર ન કરતાં રસુલખાન પોતાની સત્તા ચક્રાવવા પોતાના સાથીદારો સાથે સશસ્ત્ર થઈ મહાંત ગજરાજગરજી પાસે આવ્યો અને સનાનો દોર ચક્રાવતો બોલ્યો કે—

“અરે દુષ્ટ! મારા હુકમને અમાન્ય કરી તું ઉત્સવ શરૂ રાખે છે અને ઉલ્ટા હિન્દુઓને ઉશ્કેરે છે, પણ મુસલમાનની તીક્ષ્ણ તેગની તને હજી ખબર નથી. જો, આ મારી શમશેર હિન્દુઓના રક્તની જ તરસી છે, માટે આ ઉત્સવ બંધ કરીને બધાને વિખેરી નાંખ, નહિ-તો તારી સાથે બીજાઓનો પણ કાળ નજીક આવ્યો છે તેમ નક્કી માનજે.”

રસુલખાનના શબ્દો સાંભળી ગજરાજગરના ક્રોધનો અવધિ થયો. પોતાના ધર્મકાર્યમાં વિઘ્ન નાંખનાર રસુલખાન પર ઓછ પીસીને તે બોલ્યો કે:—“તારા જેવાથી કશું બનનાર નથી. અમે આરંભેલો

ઉત્સવ બંધ રહેશે નહિ, માટે તારે આ વખતે કાંઈ પણ શબ્દ બોલવો નહિ. તારી શમશેર હિન્દુ રક્તની પીપાસુ છે તેવી જ રીતે હિન્દુઓની શમશેર મુસલમાનના રક્તની પીપાસુ છે. જો તું તારું શ્રેય ઇચ્છતો હોય તો અહીંથી અત્યારે ગુપ્તગુપ્ત ચાલ્યો જા, નહિતો અત્યારે જ હિન્દુઓના ક્રોધનો ભોગ થઈ પડીશ.”

રસુલખાન ગજરાજગરની ધમકીથી ડરી જાય તેવો નહોતો. તે હિન્દુઓને તુચ્છ જાણતો હતો, તેથી તેમની દરકાર ન રાખતાં પોતાની શમશેરને નસ કરી ગજરાજગર ઉપર ધસી આવ્યો. આવું જોઈ યાત્રાળુઓ પોતાના મન પર કાચુ રાખી શક્યા નહિ. રસુલખાન અને તેના સોમનાથજી પણ ભૂખ્યા વાદળની પેઠે ધસી આવ્યા અને ઝપાઝપી શરૂ થઈ. હિન્દુઓની સંખ્યા વધુ હતી, તેથી થોડા મુસલમાનો ટકી શક્યા નહિ અને થોડી જ પળમાં રસુલખાન સાથે બધા મરણને શરણુ થયા.

શિવરાત્રિનો ઉત્સવ ધામધુમથી ઉજવ્યો, પણ મુસલમાનો સાથે પૈર બંધાવાથી સાદું પરિણામ આવશે નહિ, તેમ ગજરાજગરને લાગતાં સોમનાથજીના બચાવ માટેની ચિંતા તેને થવા લાગી. રસુલખાનના સમાચાર પહોંચતાં જ મુસલમાનો સોમનાથજી પર ધસી આવે તેવો સંભવ હતો. આવા વિચારથી આખા સૈરાલ્યમાં સોમનાથજીના બચાવ માટેની મદદ મેળવવા તેણે માણસો મોકલ્યા.

રસુલખાન મરાયાના બપોર સુદરખાનને પડ્યા કે તુરત સોમનાથજી ઉપર ચઢાઈ લઈ જવા તે અધીરો થયો અને રસુલખાનના પૈરનો બલો સોમનાથજીનો ધ્વંસ કરીને લેવો એવો તેણે પ્રતિશ્રવ કર્યો.

સોમનાથજીપર ચઢાઈ લઈ જવા તેયારી કરી. સૈન્યને કુચ ક-

રવાનો સમય આવ્યો ત્યાં હુદરખાનને એવા ખબર મળ્યા કે, ખરહા-
નપુરના આદિલખાંએ સુલતાનપુર અને નંદુરપાર ઉપર ચઢાઇ કરી છે.
આવા સમાચારથી સોમનાથજીપરની ચઢાઇ સુલતાની રાખી તે ફોજ
તેજે સુલતાનપુર તરફ રવાના કરી.

મળલ દરમળલ કરતાં હુદરખાન સુલતાનપુર પાસે આવી પ-
હોંચ્યો અને આદિલખાં પણ પોતાના લશ્કર સાથે સામેથી આવ્યો.

હુદરખાન અને આદિલખાં વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. આ
વખતે હુદરખાનની સમ્પૂર્ણ તૈયારી હતી, તેથી આદિલખાં સામે ટકી
શક્યો નહિ. તેના સૈનિકો એક પછી એક બુશાથી થવા લાગ્યા અને
છેવટે હતાશ થઇ આદિલખાંએ સુલેહનું કહેણ મોકલ્યું. આદિલખાં
પાસેથી પુરતો દંડ લઇ તેને હુદરખાંએ છોડી મુક્યો.

આદિલખાં જેવા દુશ્મનનું દમન કરવાથી હુદરખાનના ગર્વનો
પાર રહ્યો નહિ. હવે તેની દ્રષ્ટિ સૌરાષ્ટ્રપર પડી. રસુલખાનને મારી
હિન્દુઓએ પોતાનું બચંકર અપમાન કર્યું હતું, તેનું વૈર લેવાને તે ઉત્સુક
થઇ રહ્યો હતો; પણ વચમાં આદિલખાં ચઢી આવવાથી તે ઉત્સુકતા
થોડા દિવસને માટે સમાવી દેવી પડી, તેથી તેને ઘણું લાગી આવ્યું
હતું. પણ હવે સર્વ વિદ્વેષો ગયાં હોવાથી, નિશ્ચિંતતાથી પોતાનું સૌરા-
ષ્ટ્રનું કાર્ય પૂર્ણ થશે એમ માની તે તૈયારી કરવામાં શુંથાયો.

શિલાનો દરવાજો તોડે તેવા મજબુત હાથાઓ, ઉટ્ટો, વગેરે
તેજે મોટી સંખ્યામાં એકઠાં કર્યાં. બચંકર ગર્જના કરવાવાળી તોપો
અને તેની સાથે કુશળ ગોલંદાજોને તેજે સાથે લીધા. થોડેસ્વાર અને
પદાતિઓની પણ ઘણી સંખ્યા હતી. લડાઇને લગતો સમ્પૂર્ણ સામાન
એકત્ર કરવામાં તેજે જરા પણ કંજુસાઇ કરી નહીં. તેની આવી જ-

બરી તૈયારીથી એમ જણાતું હતું કે જાણે આખી પૃથ્વીનો પરાજય કરવા માટેની જ એ તૈયારી હોય !

એક તો સૌરાષ્ટ્રનાં બધાં રાજ્યો પાસેથી ખંડણી વસુલ કરવાની હતી અને બીજું કારણ સોમનાથમાં થએલા હુલ્લડનો સમ્પૂર્ણ અદ્ધો લેવાનો હતો. ખંડણી વસુલ કરવી તે એ સમયમાં સહેલું નહોતું; કેમકે સૌરાષ્ટ્રના ઘણા રાજા રાણાઓ શરવીર અને જાતિય ગૌરવ જાળવવાવાળા હતા. ખંડણી આપવી તે એક જાતની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ થવાનું તેઓ માનતા અને પ્રાણને કે સર્વસ્વને ભોગે પ્રતિજ્ઞા જાળવવા મથન કરતા. વળી સૈનિકો વગેરેનાં ખર્ચો તેઓ હદ કરતાં વિશેષ રાખતા. બધાને પહોંચી વળવા જેટલી ઉપજ આવતી નહિ, કેમકે જ્યાં ત્યાં અંધાધૂંધી ચાલતી હોવાથી જમીનો પુરતી ખેડાતી નહિ.* ગામની આસપાસની જમીન ખેડાતી અને ગામથી રહેજ દુર જમીન હોય તે ખીલકુલ ખેડાતી નહિ તેથી જ્યાં ત્યાં વેરાન દૃષ્ટિએ પડતું હતું. પુરતી જમીન ખેડાતી ન હોવાથી ધનભંડાર ખાલી રહેતા, તેમાં પાંચ વર્ષની ખંડણી ચડી ગએલી હોવાથી ઘણાંખરાં રાજ્યોથી ખીલકુલ ખંડણી પુરી થઇ શકે તેમ નહોતું.

આ બધી હકીકત ઝુંઝરખાનના જાણવામાં હતી, તેથી ઘણું

* ગામની આસપાસની જમીન ખેડાતી તેનું કારણ એ કે લોકો દેશ કરવાને કાઠ આવી નહોતે તેવા ભય રહેતો. અમુક ઘોડેસ્વારો ગામમાં આવતા તેને 'પાજ' કે 'ઘોડાવાઈ' કહેતા અને તેને ભેગા અડ કે કાઠ લેવાણ ઉપર ખસતો તેને 'સાડીકો' કહેતા. તે દુરથી ઘોડેસ્વારોને ભેઈ મનેત ધ્વજ ઉઠી કરતો, તેથી આસપાસના કૃષિકારો કે મનુષ્યો એકત્ર થઇ પોતાનો અચાનક રતા. હજી પણ ઘણા ગામોએ 'કાઠા' વગર છે અને ગામ પાસે ગોળ કાઠવાનાં કે ખીલ નિશાનો મળી આવે છે.

સ્થળે લડ્યા સિવાય ચાલશે નહિ એમ માની તેણે અપૂર્વ તૈયારી કરી હતી.

ગુફરખાન સૌરાષ્ટ્રની ખંડણી વસુલ કરવા અને સૌમનાથજીપર ચઢાઈ કરવાને આવે છે, તેવા વર્તમાન આખા સૌરાષ્ટ્રમાં વાયુવેગે પ્રસરી ગયા હતા, તેથી સર્વનાં મન ઉદ્દેગમાં રહેતા. રાજ-રાણાઓ પણ પોતપોતાની તૈયારીમાં ગુંથાવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

વિનોદમાંથી વૈર.

જુનાગઢમાં અપૂર્વ શોભા વિસ્તરી રહી છે. ગિરનાર પર્વત આકાશનો થાહ લેવા ધન્યજ્ઞો હોય તેમ પોતાનું ગાંભીર્ય બતાવી રહ્યો છે. તેનાં વિશાળ શૃંગોપર શોભતાં વિવિધ દેવાલયો રોમ્પથી અંકિત હોય તેમ સૌન્દર્યમાં અતિશય વૃદ્ધિ કરે છે. અનેક યાત્રાળુઓ ગુફ દત્તાત્રય આદિની યાત્રાર્થે ગમન કરે છે. ગુફા-કંદરાઓમાં થતો શંખ-ધ્વનિ યોગિઓનો વાસ જણાવી આપે છે. હરિઆળી વનસ્પતિ નીલ-વર્ણ પોશાકનું બાન કરાવે છે અને આખો ગિરિ નીલવર્ણ વસ્ત્રો પરિધાન કરી રહ્યો હોય તેવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે. ઔષધના ભંડારરૂપ હોઈ ધન્યવંતરી વૈદ્ય સાક્ષાત્ પોતાનું ઔષધાલય કરી ત્યાં રહ્યા હોય તેમ અનુમાન થઈ આવે છે. વિવિધ જાતનાં પક્ષીઓનો ધ્વનિ હૃદયને આલ્લસાડ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે. સર્વ દિશાઓએ પોતાની ક્ષિતિજ ગર્ભમાં છુપાવી રાખેલી છે. ભગવાન સર્વ પક્ષ પોતાનાં રક્ષિતથી સર્વ વસ્તુઓને માંજ કુસુમાદિને વિકસાવી રંગબેરંગીતા સાથે પરિપક્વતા પ્રસરાવી રહ્યો છે. આખા જુનાગઢમાં સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાના વ્યવસાયમાં ગુંથા

થાવા દોડધામ કરી રહ્યા છે. કચેરીમાં શોભતા સભ્યો કચેરીનો વખત થઈ જવાથી ઉતાવળથી કચેરીમાં આવી પોતાની બેઠકપર બેસે છે. આમ એક એક કરતાં બધા સભ્યોથી કચેરી ચિકાર ભરાઈ ગઈ. રાહ મોકલસિંહનું આગમન થતાં સર્વ સભ્યો ઉભા થઈ તેને જયઘોષથી વધાવી, રાહ સિંહાસનારૂઢ થવા બાદ સૌ પોતપોતાની જગ્યાએ બેઠા.

વિભેજ કે જે રાહનો માનીતો હતો અને જેની બહેન દેવલ-દેવી રાહને આપી હતી, તે પણ પોતાની બેઠકે બેઠો હતો. એક વરસ અરજણજી હતા. બંને રાહને સરખી સગાઈના થતા હતા અને બંને શરવીર હોવાથી એક બીજા પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિથી જોતા હતા તથા પ્રેમથી રહેતા હતા.

વિજા વાળનું શરીર કદાવર હતું. મુખપર શીર્ષ ઝગઝગી રહ્યું હતું. તેનાં ચળકતાં નેત્રોની પ્રભા દુશ્મનોને આંજી નાંખે તેવી તીક્ષ્ણ હતી. તેની રંગે રંગે રાજપૂત રક્ત વહન કરતું હતું. પોતાના બળપર સમ્પૂર્ણ ભરસો હોવાથી બીજા પોતા કરતાં ઓછા શરવીર છે તેવું તેને અભિમાન હતું. તેનો એવો સ્વભાવ હતો કે, કોઈ પણ વસ્તુ તે ખરીદે તેનાં બીજા પાસે વખાણ કરાવવાનું તે વધુ પસંદ કરતો હતો. પોતાની વીરતાથી તેણે રાહને વશ કરી લીધા હતા.

કચેરીમાં અશીશુભક્તો ઘણા હોવાથી કેટલાએક કસુબો ઘોળ-વામાં રોકાયા હતા તો કેટલાક બીજાને પાવામાં ઉત્સુક બની અગ્રહથી પાતા હતા. ઠેકાણે ઠેકાણે કસુબાની ખેંચતણ થતી હતી અને તેમાં જ સૌ લીન બન્યા હતા. અરે અશીશુ ! તારી અદ્ભુત સત્તા છે ! તેં મોટા મોટા શરવીર રાજપૂતોને વશ કરી સખત જંજીરથી જકડી લીધા છે. તારી સત્તાનો ભોગ થઈ પડેલ મનુષ્યને તું જ જીવનદોરી છે. તું જ શરીરચંદ્ર અક્ષાવવાની બાબ છે. તારી જ અધીનતા સ્વીકારવામાં તંપર

રહી સર્વસ્વ તને જ માનનારા તારા ભક્તો તારી સેવામાં હાજર રહે છે. અરે ! જેના હૃદયતપ્તપર તું આરૂઢ થાય છે તેને રમકડાની પેઠે નચાવવામાં તું ચુકતું નથી. વળી તારી સાથે તારો પરિવાર પણ આવી નિવાસ કરી રહે છે, તેથી તારા ભક્તોનાં શરીરનાં અંગોપાંગમાં તારો જ હુકમ પ્રસિદ્ધ છે. તારી માનીતી સ્ત્રી આળસ તે પણ પોતાની સત્તા ઓછી જમાવતી નથી ! તે નિદ્રાને કાઢી પોતાનું સ્થાન બનાવે છે અને તંદ્રાને સાથે રાખે છે. આળસ, સુસ્તી અને તંદ્રા મળી મનુષ્યને એક પાછનો બનાવી દે છે ! અરે ! પણ તારા અતુલ પરાક્રમની તો અવધિ જ છે ! તારો જે પૂજક બન્યો તે તારી ભક્તિમાં ચુસ્ત જ બની રહે છે. તેને તારા વિરૂદ્ધ ઉપદેશ કાંઈ અસર કરી શકતો નથી; તારી નિંદા તે શ્રવણ કરી શકતો નથી, તારા અવગુણોનો તેના હૃદયમાં લેશ પણ પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી, પણ તારા આગમનથી જ તે પ્રસન્ન રહ્યા કરે છે. તું સૌન્દર્યનો નાશ કરનાર, શક્તિને હરનાર, નિરૂપમાતાનો આહક બનાવનાર, ગીરાસ, પ્રભુતા અને સંપ વગેરે દૈવી ગુણ, દૈવી સમ્પત્તિ વગેરેનો ભોગ લાઇ, કુસંપ, નિંદા, આળસ, ઈર્ષ્યા, ઇક્ષ્યા, હુમ્મુલ્હિ વગેરે રાક્ષસી ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવે છે, છતાં તારામાં જ તારા ભક્તો આસક્ત રહે છે. તારા સામ્રાજ્યથી રાજપૂતોમાંથી વિદ્યા ગઇ, સહિષ્ણુતા ગઇ, અખંડ સામર્થ્ય ગયું અને પ્રજાવાત્સલ્ય પલાયન કરી ગયું. વડિલોએ અનેક ભોગો આપી મેળવેલો ગીરાસ વ્યાપારીઓને ત્યાં વેચાવો. શરવીરતાને બદલે કાયરતા પ્રાપ્ત કરી, છતાં તારા પર પ્રીતિ રાખનારા રાજપૂતોપર હે ! તજ્જરા દેવ ! કૃપા કર ! કૃપા કર !! અને તારો અધિકાર ઓછો કરી સ્વરાજ્ય આજ ! હવે તારા ભક્તોપર દયા લાવ અને તે હરણ કરેલું તમામ ઐશ્વર્ય રાજપૂતોને પાછું બક્ષ ! હે ! રાજપૂતોના દેવાધિદેવ ! આ અંતરી કંઈજાનક કાકલુદીબરી સ્તુતિ સાંભળી દયા કર !

જો, તું આ કચેરીમાં કેવા માન-પાનને મેળવી રહ્યા છે ! તેં ઘણા-ને હાર અપાવી છતાં પણ તને હેયાનો હાર, માયાનો મુકુટ અને પ્રાણ કરતાં પણ પ્યારો ગણે છે; માટે કાંઈક રહેમ લાવ ! અભારે આખું કચેરીમાંડળ તારી પસંદગી મેળવવા કેટલી આતુરતા જણાવે છે ? એક બીજાને પાવા કેટલી તનતોડ મહેનત કરે છે ?

આખી કચેરી અત્યારે અશીલુના કેશમાં મસ્ત બની રહી છે. સર્વે પોતપોતાની વડાબની વાતો કરે છે અને આત્મશ્લાઘા કરે છે. તેમાં વિજા વાઝએ પોતાની ખરીદેલી તરવાર બતાવી કહ્યું કે “ જુઓ, આ તરવાર કેવી સરસ છે ? ” એમ કહી પાસે બેઠેલાને જોવા આપી અને એક પછી એક લઈ બધા જોવા લાગ્યા તથા તરવારની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે ફરતી ફરતી અરજણજીના હાથમાં આવી ત્યારે તે જોવા લાગ્યા અને ખુશામતીઆની ખોટી ખુશામતથી અન્યથ થયા.

વિજો વાઝે અરજણજીનો ભાવ રકમજી જવાથી બોલ્યો કે:-“અરજણજી ! આ તરવાર એવી તો તીક્ષ્ણ છે કે સો વીધાંના સારવા બેતરમાં જેમ રાંપ જાય અને ક્યાંય પણ અટકે નહિ અને સડસડાટ ચાલ્યા કરે, તેમજ આ તરવાર શત્રુદળને દળવામાં પણ ક્યાંય અટક્યા શિવાય શત્રુની કતલ કરે, ગમે તેવા શસ્ત્રીરને પરાસ્ત કરે, પણ હાથને દગ્ગ સરખી આવે નહિ.”

આ વાઝ સાંભળી અરજણજીને ક્રોધ ચઢ્યો અને કહ્યું કે:-“વિજાજી ! એમ કહેવું વ્યર્થ છે, કેમકે સો વિધાંમાં રાંપ જાય તેમ તમારી તરવાર દુશ્મનપર જાય પણ સો વીધાંના સારવામાં બાવળ બોરડી કે ખીજકાતું હુંડું આવ્યું હોય તો રાંપ બાંગી જાય તેવી જ રીતે શસ્ત્રીર આગળ તમારી ગમે તેવી સારી તરવાર હોય તોપણ નકામી થઈ જાય.

આ બધા હામાં હા મેળવી ખોટી ખુશામત કરે છે. કાષ્ટ સાચું કહે-
તું જ નથી !”

વિજેશ્વર—“આ શું ? માફ અપમાન ! હજીસુધી તમે મારા
પરાક્રમથી અજાત છો ? મેં મારા પ્રયત્ન વિક્રમથી અનેક યોદ્ધાઓને
પરાસ્ત કર્યા છે. આ હુજીઓના અતુલ બળ સામે થવાને કોણ
સમર્થ છે ?”

અરજશ્વર—“તમે શરવીર છો તે હું સારી પેઠે જાણું છું.
તમારી શરવીરતા પ્રત્યે મને ઘણું માન છે, પણ કહેવત અનુસાર
“શરને માથે સવાશેર હોય જ.” વળી દરેક શરવીરને પોતા કરતાં
વિશેષ બળવાળો મળી આવ્યો છે, માટે તેમાં અભિમાન કરવું
યોગ્ય નથી.”

આ સાંભળી વિજેશ્વરે પોતાના આસનેથી ઉભો થયો અને
ક્રોધથી રક્ત નેત્ર કરી કહેવા લાગ્યો કે—“કેમ અરજશ્વર ! તમે પણ
શરવીરતાનો ફાંકો રાખો છો, પણ હજીસુધી તમને સવાશેર મળ્યો નથી
ત્યાંસુધી જ ટાયલું આવડે છે ? પણ મારા જેવો સામો લડવા આવે
અને સન્મુખ રહી લડે, ફત્તેહ મેળવે, ત્યારે જ શરવીરતા મણાય; માટે
છે હીમ્મત ? હીમ્મત હોય તો તરવાર પકડો, તરવાર ન હોય તો
હું આપું.”

આ વચનો અરજશ્વરને તીરની પેઠે વાગ્યાં, શોષિત ઉછળવા
લાગ્યું અને પોતાનો જુસ્સો હાથ ન રાખી શકવાથી એકદમ ઉભા
થઈ કહેવા લાગ્યા કે, “શું ! પૃથ્વી નિર્વીર્ય થઈ છે ? બધા શું ખાય-
લા બની ગયા છે કે આટલું અભિમાન રાખે છે ? તમારા જેવા અભિ-
માનીઓને હાથ બતાવી અભિમાન તોડવું એ જ માફ કર્તવ્ય છે. તમે
જેમ મે તરવારો બાધો છો તેમ હું પણ મે તરવારો ધારણ કરું છું,

એટલે તમારી તરવાર લઈ લડવાની જરૂર નથી, પણ મારી પાસે એ તરવારો છે. જે આ તમારી નવી ખરીદેલી તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો મારી પાસેથી બીજી તરવાર આપું.”

વિજેજી—“ માફ અભિમાન તોડનાર કોઈ જન્મ્યો જ નથી ! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આ મારી તરવાર રાંપ જેવી છે તે સો વીધાંના સારવાની જીગ્યાએ તમે જ થશો અને તમને જ આ તરવારનો આસ્વાદ ચખાડીશ.”

અરજણ—“ તમારી તરવાર સો વીધાંનું સારવા જાણી રાંપ બનાવશે તો હું હુંડું થઈશ અને તમારી રાંપને વાળી દઈશ.”

વિજેજી તુરત જ હાથમાં નક્કી તરવાર લઈ લડવા તૈયાર થયા કે તુરત જ વળતો જવાબ આપવા અરજણજી તૈયાર થયા. આમ વિનોદમાંથી જાને યોદ્ધાઓ એકદમ ઉશ્કેરાઈ સિંહની પેઠે ગર્જના કરવા લાગ્યા. મોકલસિંહ પણ વિસ્મય પામ્યો. વિનોદમાંથી આ પરિણામ આવશે તેનો સ્વપ્ને પણ તેને ખ્યાલ નહોતો. કચેરીમાં પોતાની સન્મુખ તેમને લડવા ઉત્સુક થએલા જેઠા એકદમ ઉભા થઈ રાંધે કહ્યું કે—“ શું આનું નામ શરવીરતા કે ? મારી મર્યાદાનો ભંગ દરી રાજભક્તિનો ફાંકો રાખો છો, તો તમારી આ વર્તણૂક યોગ્ય છે કે ? આ તમે અંદરે અંદર શું કરી બેઠા છો ? આથી તમારી શરવીરતા ગણાશે નહિ, માટે બસ કરો.”

વિજેજી અને અરજણજી રાહની આગા મારી શાંત થયા. કચેરી બરખાસ્ત થતાં તેઓ પોતપોતાને સ્થગે ગયા અને આ સમાચાર જોતજોતામાં સર્વત્ર ફેલાઈ ગયા. નગરજનો આ સમાચારથી ચિંતા કરવા લાગ્યા કે આ બંને રાજ્યના હિતેચ્છુઓ વચ્ચે કુસંપ થવાથી કોઈ

દુશ્મન ચઢી આવશે, માટે બંનેને સુલેહ થાય તો સાઈ. અંતઃપુરમાં પણ આ સમાચાર પહોંચેલા હોવાથી વિજ્ઞેશનાં બહેન દેવલદેવી અરજણનાં બહેન ઉમાદેવી કે જે પોતાની શોક્ય થાય તેની પાસે ગયાં.

દેવલદેવી:—“ બહેન ! તે કાંઈ સાંભળ્યું કે ? અરજણના મારા ભાઈ સાથે હરિદાઈ કરે છે પણ તે જણતા નથી કે વિજ્ઞેશ કેવા શરવીર છે ! વળી તેમની પાસે વાળ રાજપૂતો ત્રણસે આળીસ બહાદુરો છે, ત્યારે અરજણના પાસે ફક્ત પંદર પોતાના આંગિક રાજપૂતો છે; માટે તે વિજ્ઞેશની ક્ષમા માગે તો સાઈ, નહિતો વિપરીત પરિણામ આવશે. ”

ઉમાદેવી:—“ બહેન ! આ તમે શું બોલો છો ? શું મારો ભાઈ રાજપૂત નથી ? તમારા ભાઈની તરવાર વાગે છે અને મારા ભાઈની નથી વાગતી ? વિજ્ઞેશ શરવીર છે તો અરજણના શું બોલો શરવીર છે ? માટે આવો મિથ્યા પ્રલાપ શામાટે કરો છો વાર ? ”

દેવલદેવી:—“ હજી તું અજ્ઞાન છે. તેને રાજબોનાં પરાક્રમની ખબર નથી. મને અફસોસ થાય છે કે અરજણનાં થોડા દિવસમાં વિજ્ઞેશ મારશે. એટલે તું રહમનની ક્ષમા મગાવે તો સાઈ, કેમકે વિજ્ઞેશને અરજણનાં નલોચો મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ”

ઉમાદેવી:—“ શું ક્ષમા ? છટ છટ ! ક્ષમા કોણ માગે ? શું મરવાથી ડરી એક રાજપૂત ક્ષમા માગશે ? ! બીલકુલ નહિ બને. આવા બાવલા થવાની શિખામણ અરજણનાં હું કદી આપવાની જ નહિ. શું અરજણના કાયર છે કે વિજ્ઞેશ તેને નલોચો મારશે અને અરજણના કાંઈ કરી નહિ શકે ? કદાચ તેમ જ થશે અને મારા ભાઈને મારનારને મારનાર કોઈ નહિ નિકળે તો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું તેનો ચોક્કસ બીલકુલ

પાળીશ નહિ એટલું જ નહિ પણ તેનું રનાન પણ નહિ કરૂં. કેમકે આવી રીતે મરાયલો તે મારો ભાઇ જ નહિ, તેમ ખીજ ભાઇએને ભાઇ તરીકે પણ માનીશ નહિ. ”

દેવલદેવી:—“હું તો સારા માટે કહેવા આવી હતી, પણ તને મોઝ્ય લાગતું નથી તો તારા મનની તું મુખત્યાર છે; માટે મરજી પ્રમાણે કર. ” આમ કહી દેવલદેવી પોતાના મહેલ તરફ ગઈ.

ઉમાદેવીએ અરજણજીને બોલાવી કહ્યું કે:—“માઈ! હવે તમારે અહીં રહેવું સલામતીભરેલું નથી. અહીં રહેવાથી વિજે વાજે કાંઈ પણ દુગો કરી વખતે અમંગળ કરે અને દુગાને લઈને તમે કાંઈ ન કરી શકો તો મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મારે વર્તવું જોઈએ; માટે તમે ગદાળી જાઓ. ત્યાં માણસો વગેરે એકત્ર કરો એટલે વિજેજી આવે તો ખતાવી અપાય કે શરવીર રાજપૂત સાથે લડતાં કેટલું સહન કરવું પડે છે. ”

અરજણજી:—“એ ખરૂં છે, પણ હું અત્યારે ગદાળી જઈ તો વિજાજીને જણાવ કે મારી ખીકથી નહાસી ગયો; માટે બે માસ રહી પછી જઈશ. રાહને પણ મેં એમ જ કહ્યું છે કે હું માંડ રક્ષણ કરી લઈશ. ”

વિજાજીએ દાવપેચ કરી અરજણજીને સપડાવવા ક્યાશ રાખી નહિ, પણ ચાલાક અરજણજીએ તેને કોઈ રીતે શાવવા દીધો નહિ. આ સમાચાર રાહ મોકલસિંહના જાણવામાં આવતાં વિજાજીને બોલાવી કહ્યું કે અરજણજી જ્યાંસુધી અહીં રહે ત્યાંસુધી તમારે ખીલકુલ દેવ રાખવો નહિ, કેમકે અહીં કાંઈ અરજણજીને નુકસાન થાય તે મને જ નાચો-ચીમરેલું થાય; માટે હું હુકમ કરું છું કે આ આગાનું ઉલ્લંઘન કરશો નહિ અને તેમ કરશો તો રાજની ખરા બહેરી લેશો. ”

વિજેજી અદમ્યસહ નમન કરી બોલ્યો કે “આપ નામદારની

આજા પાળવી એ મારી પ્રથમ ફરજ છે એમ હું માનું છું. અહીં અરજીઓ સાથે વિગ્રહ ન કરવાની આપની આજ્ઞા શિરસાવધ માનું છું; માટે અત્યારથી અરજીઓને હરકત કરવાનું કોઈ કાર્ય મારા હાથથી થશે નહિ; પણ જ્યારે તે ગઢાણી જશે ત્યારે મારી પ્રતિજ્ઞા પાળવા પ્રયાસ કરીશ, કેમકે પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવી તે રાજપૂત ધર્મથી વિરુદ્ધ હોવાથી તેમ થઈ શકશે નહિ, પણ આપે કરેલી આજ્ઞાનું પરિપાલન કરવામાં રખસન થશે નહિ. ”

મોક્ષસિંહ:—“ બસ ! મારી પણ એટલી જ આજ્ઞા છે. પછી તમે અને અરજીઓ ગમે તેમ કરશો, તેમાં મને વાંધો નથી. જ્યારે હુમીરજી આવવાના સમાચાર આવશે ત્યારે જ અરજીઓને ગઢાણી જવા રજા આપી શકાશે, તે પહેલાં રજા અપાશે નહિ. માટે જ તમને આવી આજ્ઞા કરવાની ફરજ પડે છે. ”

વીજેજી એ આજ્ઞા ઉપર સિર નમાવી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૫ સુ.

કૃદરખાન.

મહમ્મદ તખલખ ખીજાએ ફરહત ઉસ્મુદ્દીના ખંડને સમાવી દેવા અને ગુજરાતની ખંડસી વસૂલ કરવા કૃદરખાનને સુખો નિમ્નો, સારથી તેના મનમાં તાલાવેલી થઈ હતી કે ખંડીઆ રાજાઓને એક-દમ હાથમાં રાખવા. આવા વિચારથી પ્રથમ રાસ્ટીખાનની પૂઠ પકડી અને પાટણ પાસે કુંજુ ગામ આગળ લડાઈ કરી, તેમાં તેણે રાસ્ટીખાનનો પરાજય કર્યો.

કુદરખાન આ લડાઈમાં જય પામ્યો હોવાથી સૈરાણના રાજાઓને નમાવવાનો તેણે વિચાર કર્યો અને સૈરાણ તરફ કૃત્ય કરવાને તૈયારી કરી; પણ આશિર ખરહાનપુરના આદિલખાંએ સુલતાનપુર અને નંદુરખાર ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાના સમાચાર સાંભળી પોતાની ફોજ તે તરફ લઈ ગયો અને તેણે આદિલખાંને હરાવ્યો, તે આપણે જોઈ ગયા. કુદરખાનના વડિલો મુસલમાન ન હતા પણ સહારણ અને સાધુ નામના ઢાંકના વાળા રાજપૂતો હતા. તેને ઠાસરા ગામ જગીરમાં મળ્યું હતું. ફિરોજ તબલખ દિલ્હીની ગાદીએ આવ્યા પહેલાં તે એક દિવસ શિકાર કરવા નિકળ્યો અને શિકાર પાછળ એટલો પડ્યો કે દિશાતું ભાન રહ્યું નહિ; તેથી અવળે માર્ગે ચઢી તે ઠાસરા આવ્યો. સહારણ તથા સાધુને ફિરોજ આવવાની ખબર પડતાં તેને તેમણે ઘણાં માનપાનથી પોતાના ગામમાં આણ્યો.

આમ એકાએક દીલ્હીનો ખાદશાહ લુલો પડવાથી એકલો આવ્યો અને પોતાને ત્યાં પરાણા તરીકે રહેવાની ખુશી બતાવી તેથી બંને ભાઈઓના આનંદનો અવધિ થયો. અધિકારની લોહપતાવળા બંને ભાઈઓને અધિકાર મેળવવાની સારી સંધિ પ્રાપ્ત થઈ હોવાથી ફિરોજશાહની મહેમાનગીરી કરવામાં તેમણે કયાશ રાખી નહિ. ખાદશાહ પોતાના હાથમાં આવ્યો છે, તે પોતાનો જ રહે તેવી તેમની ઇચ્છા હતી અને ખાદશાહ જેમ રાજ રહે તેમ કરી તેની પ્રીતિ સમ્પાદન કરવી કેમકે અત્યારે ગમે તે પ્રકારે ખાદશાહને પોતાનો કરી નહિ લઈએ અને તેના પ્રીતિપાત્ર નહિ થઈએ તો તે દીલ્હી ગયા પછી આપણને શાદ પણ નહિ કરે માટે શું ઉપાય કરવો એ વિચારમાં બંને ભાઈ મુંઝાયા.

સહારણ:—“ભાઈ! આપણે હવે શું કરવું? ખાદશાહ આપણો જ રહે તે માટે કાંઈક ઉપાય કરવો જોઈએ. તેની પસંદગી મેળવવા

ઉપાય શું કરવો કે જેથી કરી બાદશાહ આપણા ઉપર સદાય પ્રસન્ન રહે અને આપણે મોટે હોદ્દે ચઢીએ ?”

સાધુ:—“બાદશાહને પ્રસન્ન કરવાનો રસ્તો અત્યારે સહેલો થઈ ગયો છે કેમકે જે પોતાની કન્યા અથવા ભગિની આપી સંબંધથી જોડાય છે તે તુરત જ શહેનશાહનું માન પામે છે, અને તે ઉપરાંત વિશેષ માન જોઈતું હોય તેણે લગ્ન સંબંધ સાથે મુસલમાન ધર્મ સ્વીકારવો એટલે પછી કહેવું જ શું? જેવું જોઈએ તેવું માન મળે.”

સહારણુ:—“આપણે પણ એનું જ અવલંબન કરવું અને આપણી ભગિની ફિરોજશાહને આપી સાથે મુસલમાન થવું, પણ આ તક જવા દેવી નહિ, કારણકે બાદશાહ અહીં છે એટલે આપણી માગણી કમુક્ત કરશે જ. વળી આપણી ભગિની સ્વરૂપવાન હોવાથી બાદશાહ પણ આનાકાની કરશે નહિ. વળી આપણે મુસલમાન થવાના છીએ તેથી પણ બાદશાહ આપણી માગણી ધણી ખુશીથી સ્વીકારશે.”

સાધુ:—“જો એમ થાય તો મારી કોઈ વાતની ના નથી, કેમકે ફિરોજશાહ ભવિષ્યનો શહેનશાહ છે, એટલે આપણી લાગવગ પણ વધુ થશે, અને ભવિષ્યમાં જખરી જગીર મેળવવાને ભાગ્યશાળી થઈશું.”

બંને ભાઈઓ સંમત થયા અને પોતાનો વિચાર ફિરોજશાહને જણાવ્યો. ફિરોજશાહ પણ તેના વિચારને સમ્મત થયો, કારણકે સહારણુની સૌન્દર્યવતી ભગિની ઉપર તે મોહિત થયો હતો. પોતાના વિચારને અનુકૂળતા મળતાં તેણે લાંબી લાંબી આશાઓ આપી અને મુસલમાની ધર્મની દીક્ષા અપાવી. સહારણુનું નામ વાજી ઉલ્મુલ્ક અને સાધુનું નામ શમશૈરખાન પાડયું અને તેની ભગિની સાથે વિધિસર નિકાલ કરી વાજી ઉલ્મુલ્ક ઉર્ફે સહારણુ વગેરેને લઈ તે દીલ્હી આવ્યો.

વાળ ઉલ્લુકનો દીકરો થયો તેનું નામ ઝુશરખાન પાડયું. જ્યારે ફરહત ઉલ્લુકે બંડ કર્યું ને તે સ્વતંત્ર થવાની કોશીશ કરવા લાગ્યો ત્યારે તેને દાખી દેવા ઝુશરખાનને ગુજરાતનો સુબો નીમી મોકલ્યો.

ઝુશરખાન નિડર અને સાહસિક હતો અને મુસલમાન ધર્મમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાન હતો. બાદશાહે તેને જ્યારથી ગુજરાતનો સુબો નિમ્યો ત્યારથી જ તેનામાં હિન્દુ દેવોપરનો તિરસ્કાર વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. તેનો એવો નિશ્ચય હતો કે હિન્દુ દેવોના નાશ કરવાથી હિન્દુઓની શ્રદ્ધા હિન્દુ ધર્મ પ્રત્યે ઓછી થશે અને તેઓ ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકારશે. આવા હેતુથી તે દેવો પ્રત્યે ઘાતકી થયો હતો.

ગુજરાતના રાજાઓને તાબે કરી બધી વ્યવસ્થા કરી એટલે સૈરાણ પ્રતિ તેની નજર મધ અને સૈરાણના રાજાઓને જિતી બાદશાહની પ્રીતિ સમ્પાદન કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. પોતાના સરદારોને એકત્ર કરી પોતાનો વિચાર બહાર કરીને તે બોલ્યો કે—

“મારા બહાદુર શરવીરો! તમે દીલ્હીની શહેનશાહતના નિમકહલાલ સૈનિકો છો અને તમારા બાહુબળથી ગુજરાતની ઉત્તમ વ્યવસ્થા થઇ ચકી છે. તમે તમારાં સ્ત્રી પુત્રો અને પ્રાણ કરતાં શહેનશાહતની સેવાને ઉત્તમ માનો છો, એ તમારી રાજ્યભક્તિ જ પુરવાર કરી આપે છે. તમારી વીરહાક આગળ હિન્દુઓનું કાંઇ જોર ચાલતું નથી, કેમકે હિન્દુઓ મૂર્ખ છે. એક પથર ઉપર કેટલું દ્રવ્ય બરબાદ કરે છે? આવી તેની બેકદરથી જ પાક પરવરદીમારે ઇરાનથી મુસલમાનોને મોકલ્યા છે. તેવા મંદ હૃદયી હિન્દુઓને દંડ દઇ ખરા ઇસ્લામ ધર્મનું સ્વસ્થ આપણે સ્થાપવું જોઇએ. મૂર્તિઓમાં કોશી સંકિત છે તે પણ બતાવી આપવું જોઇએ. તમે જાણો છો કે પવિત્ર ઇસ્લામ ધર્મ કેટલી મોટી છે. તેના ઝુંડા નીચે આવનાર મનુષ્ય અનેક

સુખો ભોગવે છે, અને છેવટે પરવરદીગારની સમીપ જવાને ભાગ્ય-
શાળી બને છે. મારા પિતા આદિ પણ હિન્દુ જ હતા પણ જ્યારે
તેમનામાંથી અંધ શ્રદ્ધાનો લોપ થયો અને ભાગ્યોદય થયો ત્યારે તેમનાં
હૃદયમયજી પુણ્યાં અને કુરાને શરીરની પવિત્ર આજ્ઞા માની તેઓ સુરસ્તે
વળ્યા અને સુસલમાન થઈ તેમણે પોતાના જીવનનું સાર્થક કર્યું. હું
મારા પિતા વિગેરેનો મહદ ઉપકાર માનું છું કે, તેઓ સુરસ્તે દોરાયા
અને મને પણ સુરસ્તે પ્રેર્યો અને હું ખુદાતાલાને શરણે રહ્યો.

“આપણા કુરાને શરીરની આજ્ઞા છે કે વિધર્મીઓને પોતાને
વશ રાખો, તેનાપર સત્તા ચલાવો; આ આજ્ઞા પ્રમાણે આપણે ચાલવાને
તૈયાર છીએ. આપણા ધર્મ માટે પ્રાણ અર્પણ કરવા પડે તો આપણે
આનંદથી તેમ કરવા તૈયાર છીએ. કેમ? મારા વિચારને તમે
બધા સમ્મત તો હશે જ, કેમકે તમને પણ ધર્મ સિવાય બીજું કંઈ
બહાલું નથી.”

આલક્ષ્યાન ઉભો થઈ નમીને અદ્યક્ષસર બોલ્યો:—“મારા ખાવોદ!
આપ જેવા શ્રેય સુખાની પસંદગી કરવા માટે બાદશાહ સલામતે હકા-
પણુભર્યું કાર્ય કર્યું છે. આપની ઇસ્લામ ધર્મ પ્રત્યેની અટળ અને દ્રઢ
શ્રદ્ધા છે, તેથી જ આપે ઇસ્લામ ધર્મ પ્રવર્તાવવાનો ભાર પ્રયાસ આપ્યો
છે. આપ જે કાર્ય કરશો તે કાર્યમાં અમે આપને જીવને જોખમે
પણ મદદ કરીશું. અમારા પ્રાણની દરકાર રાખ્યા વિના ગમે તેવી આજ્ઞા
પાળવા અમે તૈયાર છીએ. જ્યારે આપ ઇસ્લામ ધર્મ માટે આટલી
જહેમત ઉઠાવો છો, ત્યારે અમે શામાટે પ્રાણની દરકાર રાખીએ?
ધર્મ માટે મરણ બહેતર છે અને આ જીંદગીનું સાર્થક્ય જો કંઈ હોય
તો ધર્મ દ્વારા કરવી તે જ છે. માટે શરમાવો, આપનો શું ફુકમ છે?
કહો તો અમારી તિફલ તલવારથી બધા હિન્દુઓનાં મસ્તક જુદાં

કરીએ અને કહે: તો તેમને બંધીવાન કરી આપની સંમુખ હાજર કરીએ.”

હુકમખાન:—“બિરાદર! તારા જેવો શરવીર સેનાપતિ શું ન કરે? તે ધારે તે કરી શકે. તારી સ્હાયથીજ ગુજરાત દેશની વ્યવસ્થા જળવાઈ છે અને થોડી મુદતમાં ઘણું કાર્ય આપણે કરી શક્યા છીએ. હજી આપણે ઘણું કાર્ય કરવાનું છે અને લડાઈઓ જીતવાની છે. ગુજરાત આપણી સત્તા નીચે સમ્પૂર્ણ આવી છે પણ હજી સૌરાષ્ટ્રના બધા રાજાઓને નમાવી ચઢેલ ખંડણી વસુલ કરી દીલ્હીપતિની આજ્ઞા વર્તાવવાની છે અને તે કાર્ય તારા જેવા રણચતુર સેનાપતિ અને આપણા બહાદુર સૈનિકોની સ્હાયથીજ સહેજમાં પાર ઉતારી શકવાને આપણે બાગ્યશાળી થઈશું.”

આલદખાન:—“શું આપનો વિચાર સૌરાષ્ટ્રપર ચઢાઈ લઈ જવાનો છે? જો તેમજ હોય તો અમારાં અહોભાગ્ય છે, કેમકે નવી નવી લડાઈઓ લડવાનું આપણા સૈનિકો વધુ પસંદ કરે છે. સૌરાષ્ટ્ર જેવો દેશ જેવાનું તથા વિજય મેળવી મનરંજક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનું કોને ન ગમે? મને તો એમજ જણાય છે કે આપણી વીરલાક ગુજરાતમાં જેવી ગઈ રહી છે તેવી સૌરાષ્ટ્રમાં પણ ગર્જવવી જોઈએ.”

હુકમખાન:—“મારો પણ એ જ મત છે, કે જલદી સૌરાષ્ટ્ર તરફ કૂચ કરવી અને જેઓ ઘણાં વરસથી ખંડણી ભરતા નથી એવા રાજાઓ પાસેથી બમણી ખંડણી લેવી. તે સાથે તેમને સખત શિક્ષા કરવી અને બતાવી આપવું કે દીલ્હીશ્વરની પ્રમળ સત્તા સામે કોણ શિર ઉન્નત કરી શકે છે? આજે બધા સમક્ષ આ વાત છેડવાનું કારણ એટલું જ કે સૌરાષ્ટ્ર પર ચઢાઈ લાઈ જવા માટે બધાનો સૌ મત છે તે મારે જણવું.”

આલદખાન:—“નામવરનો જે વિચાર તે જ સર્વનો વિચાર હોય. આપના હુકમ અનુસાર વર્તવું તેજ આમાર્શ કર્તવ્ય છે, માટે એમાં

આપ અમારો મત પુછો તે નકામું છે. અમે તો હુકમના તાબેદાર જ છીએ. આપ ફરમાવો ત્યારે કુચ કરવા તૈયાર જ છીએ. કહો, મારા બહાદુર શૂરવીરો ! આપણા નામવરનું કહેવું આપે અક્ષરશઃ સાંભળ્યું હશે. માટે બધાનો વિચાર શો છે તે જણાવો.” આ વાક્ય પૂરું થતાં જ ત્યાં બેઠેલા સૈનિકો અમલદારો એકદમ ઊભા થયા અને નમ્ર તરવારો કરી “અશ્લાહો અકબર” નો ગગનભેદી અવાજ કરી સન્મતિ આપવા લાગ્યા.

ઝુફરખાન આ દેખાવથી ઘણો પ્રસન્ન થયો. અને બધાને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો: “શાબાશ મારા બહાદુરો ! તમારી બહાદુરી, બળ, સાહસ અને એકનિષ્ઠાથી જ સૈરાયત્પર ચઢાઇ કરી હું વિજયધ્વજ શરકાવી શકીશ, અને બતાવી અપીશ કે હિંદુઓ કરતાં મુસલમાનો કેટલા બળવાન છે. તેઓ આપણા સામે ટકવાને શક્તિવાન નથી જ.”

આલશખાન:- “આપણે જલહી કુચ કરવાની તૈયારી કરવી જોઇએ અને પ્રથમ ક્યાં જવું તે પણ જાહેર કરવું જોઇએ; માટે આપ નામદાર જણાવશો કે પ્રથમ ક્યાં જવું ?”

ઝુફરખાન:- “તમે અત્યારથી જ સૈરાયત્પર જવાની હકીકત સર્વત્ર જાહેર કરો અને આખા શુજરાતના મુસલમાન ખિરાદરોને આવવા આમંત્રણ કરો. તૈયારી થયા બાદ તુરત કુચ કરવાની છે અને રસ્તામાં આવતાં રાજ્યો પાસેથી ખંડણી લઈ સિદ્ધા સોમનાથ પદચ્છ પર જવું છે, કેમકે ત્યાંના હિંદુઓએ ખંડ કરી રસુલખાનનો વધ કર્યો છે.” સૌએ ઝુફરખાનની આજ્ઞા ઝીલી લીધી.

પ્રકરણ ૧૬ સું.

મૈત્રી.

ચાંપાવાળાના જન્મમેળે આરામ આવ્યો, તેથી હમીરજી, માણસુર અને હમીરજીના રાજપૂતો આનંદમગ્ન થયા. જાણે કે કોઈ સ્વ-જનને પુનઃ પ્રાણ મળ્યા હોય તેમ તેમને લાગવા માંડ્યું. હમીરજી પણ ચાંપાવાળા ઉપર પોતાના એક બન્ધુ તરીકે પ્રેમ રાખતા હોવાથી તેમના આનંદની પરિસીમા રહી નહિ.

ચાંપાવાળાને હવે સમ્પૂર્ણ શક્તિ આવી હતી. જન્મમથી આવેલી અશક્તિ તદ્દન દુર થઈ હતી, તેથી પ્રમાણ કરવાનો વિચાર હમીરજીએ જણાવ્યો. ચાંપાવાળા ધણા આનંદ સાથે સમ્મત થયો, અને બીજે દિવસ પ્રાતઃકાળમાં તેમણે પ્રમાણ કર્યું.

“ગદાળી હવે ધણી દુર નથી.” માણસુરે શાંતિનો ભંગ કરીને કહ્યું.

“અહીંથી કેટલા ગાઉ હશે?” હમીરજીએ ઉત્સુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો. “હવે ફક્ત પંદરેક ગાઉ હશે. જુઓ, સામે દેખાય તે ‘સાક્ષેમાળ’ ડુંગર છે. ત્યાંથી ફક્ત છ સાત ગાઉ જ થાય છે. મધ્યાન્હે આપણે ‘સાક્ષેમાળ’ ડુંગરમાં પહોંચીશું, અને ત્યાં પાસાદાળ (મધ્યાન્હ સમયે પ્રવાસ કરતાં ધડીક સવું તે) કરીશું અને પછી સન્ધ્યાકાળ પહેલાં તો સુખરૂપ અક્ષણી પહોંચી જઈશું.” માણસુરે ખુલાસો કર્યો.

ઉત્સાહભરે ચાલતાં મધ્યાન્હ સમયે સાક્ષેમાળ ડુંગરના મધ્ય ભાગમાં સૌ પહોંચ્યા. ડુંગરાળ પ્રદેશનો રસ્તો જરા વિકટ હોવાથી પોતાની ગતિ મંદ કરવા સિવાય તેમનો છુટકો નહોતો. તેથી ડુંગરમાં પ્રવેશ કરતાં જ પોતાના અધેને તેઓ ધીમા ધીમા ચલાવતા. અડધ-

ચડા અને ઢોળાવવાળા રસ્તામાં ચાલવું જરા મુશ્કેલ જણાયું તેથી સપાટ પ્રદેશ પેઠે ચલાવું નહિ. અથ પશુ પોતાના સ્વારની સલામતીની કાળજી રાખતા હોય તેમ આસ્તેથી પણ માંડતા હતા. સ્વારો પણ ઢોળાવ આવતો ત્યાં લગામ ખેંચીને ઘોડાને મદદ કરતા હતા, તેથી ઢોળાવ ઉતરતા ઘોડાને ઠોકર વાગવાની ધારિત નહોતી. લગામ જોરથી ખેંચાતી એટલે ઘોડાઓને ‘અમણું’ જોર આવતું તેથી ઢોળાવ ઉતરવા તેને વધુ તકલીફ પડતી નહિ. ઢોળાવ ઉતરતા કે પુરત સામે ચઢાણ આવતું. આ વખતે બધા સ્વારો લગામો ઢીલી મૂકી દેતા અને પોતાના શરીરનું વજન કેશવાળી ઉપર રાખતા એટલે ચઢાણ ચઢવાને પણ વધુ મુસીબત પડતી નહિ.

“હવે આપણે મધ્ય ભાગમાં આવ્યા છીએ.” આણસુરે કહ્યું.

“સમય પણ મધ્યાહનનો થયો છે.” વિશ્રાંતિના હેતુથી તેજસિંહે વચમાં જ ટહુકો કર્યો.

“વડની છાયા પણ અત્યારે મધ્યમાં જ છે.” રામસિંહે વડની ધાટી છાયા જોઈ કહ્યું.

“શું બધાને અહીં જ વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર છે કે?” હમીરજીએ બધાની ઈચ્છા જાણવાની નિશાસાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“અહીંયા બે ધડી પાસાઢાળ થાય તો ઠીક.” આણસુરે બધા તરફથી જવાબ આપ્યો.

“મારી પણ એવી જ ઈચ્છા છે.” આંખવાળાએ અતુરતા આપી.

વડવૃક્ષની ગંભીર છાયા નીચે પોતપોતાના ધાંસીયા પાથરી સો બેઠા અને ઘોડાને આસપાસના ધાસમાં ચરવા છોડ્યા.

બે ઘટિકા પર્યંત વિશ્રાંતિ લીધા બાદ બધા સ્વારો તૈયાર થયા. અશ્વોપર રવાર થઈ તેઓ માર્ગક્રમણ કરવા લાગ્યા કે, પુરત એક

મૃગનું ટોળું જમણી તરફ ઉતર્યું. તે મૃગની સંખ્યા છની હતી. વળી તે જમણી તરફ ગયું તેથી અપશુકન અ્યાં, કેમકે મૃગને માટે કહેવાય છે કે, જાતાં જમણા અને વળતાં ડાબા ઉતરે તો સાફ પણ તેથી ઉઘટા ઉતરે તો તેની પાછળ ઘોડા દોડાવી પાછા વાળવા જોઈએ. અત્યારે પણ હજી એવી જ માનિનતા સૌરાષ્ટ્રમાં જોવામાં આવે છે, પણ એ અરસામાં મૃગનાં શુકન-અપશુકનની માનિનતા હઠથી જપાદે હતી.

હમીરજી અને ચાંપાવાળો બંનેના અંધો સાથે હતા. તેઓ આનંદવાર્તા કરતા હતા. તેમાં મૃગના ટોળા સામે ચાંપાવાળાની દ્રષ્ટિ પડી. એકાએક વાત બંધ કરીને તે બોલ્યો કે:—“હમીરજી! આપણું ઘર તરફ વળીએ છીએ, તેમાં હરણુ જમણી તરફ ગયાં માટે આ અપશુકન ચક્ષાની લેવાય તેવાં નથી.”

“હા બાપુ! આ અપશુકનનું ફળ ઘણું ખરાબ છે. સર્પ અને ખરનાં અપશુકનો છે, પણ તેનાં શુકનો સારાં છે તેમ હરણુ-મૃગનાં શુકન અને અપશુકન પણ છે. ઘર તરફ વળતાં જમણી તરફ ગયાં અને તેની સંખ્યા બેકીની છે. જો એકી હોત તો એછો બાધ હતો.” આણસુરે ચાંપાવાળાના કથનને પુષ્ટિ આપી.

“સર્પ અને ખરનાં તો અપશુકનજ ગણાય છે; તેનાં શુકન શી રીતે ગણાય?” હમીરજીએ આશ્ચર્ય દર્શાવતાં કહ્યું.

“શુકન શાસ્ત્રમાં તેનાં શુકન કહ્યાં છે.

ખર ડાબો વશીયત જમણો, પેસંતો પાતાળ;

કાં તો પામે પદ્મિની, કાં તો રાજદરબાર.

“જાતાં કે વળતાં ખર ડાબો ઉતરે અને વશીયત-સર્પ જમણો ઉતરીને તુરત પાતાળમાં-રાક્ષામાં જાય તો તેને સુંદર સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય.

અગર રાજદરબારમાં માન મળે. અને તેવી કિલ્લાં કિતરે તો પ્રાણની હાનિ કરે. તેવુંજ આ મૃગનું સમજાવે.” માણસુરે શુકન અપશુકનના કળનો નિર્દેશ કર્યો.

બીજા સ્વારોને આસ્તે આસ્તે ચાલવાનું કહી હુમીરજી અને ચાંપાવાળાએ પોતાના અશ્વો મૃગ ટોળા પાછળ દોડાવ્યા. ‘મૃગનું’ ટોળું પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ગએલું હોવાથી અને સ્વારોએ પશ્ચિમ તરફ અશ્વોને દોડાવ્યા.

હુમીરજી અને ચાંપાવાળાએ વાયુવેગે અશ્વોને મૃગની પાછળ દોડાવ્યા, પણ મૃગો ફાળ ઉપર ફાળ ભરતા ચાલવા લાગ્યા. ધડીકમાં તે અદ્રધ્ધ થાય તો ધડીકમાં દ્રષ્ટિએ અચર થતા હતા. મૃગોની ચપળ ગતિ આગળ અશ્વોની ગતિ મંદ હોય છે, કેમકે—

રણુ બટાકિડા જે ચરે, થોડા પહેલાં જાય;

દામન પુછે કંથજી, હરણાને ધી ટોળુ પાય ?

તેવી રીતે મૃગ ટોળું ખાડા ટેકરા ઓળંગતું આગળ ચાલ્યું. અને સ્વારો તેનો પીછો છોડતા નહોતા. જેમ જેમ તેઓ આગળ ચાલવા માંડ્યું, તેમ તેમ પોતાના સાથીઓની વચ્ચે અંતર વધવા લાગ્યું.

અવિશ્રાંતપણે બે ઘટિકા પર્યંત અશ્વો દોડાવ્યા, છતાં મૃગને પાછા વાળી શક્યા નહિ, પણ સાહસિક સ્વારો પોતાના કામથી કંટાળ્યા નહિ અને પાછળ પડ્યા.

થોડે દુર ગયા કે તુરંત ચાર સ્વારોનો ભેટો થયો. ચાંપાવાળાને જેમ સ્વારો ખચાયા અને આશ્ચર્યમુગ્ધ બન્યા. ચાંપોવાળો ચારે સ્વારોને ઓળખી ગયો, તેથી તેનું શોણિત કિલ્ણી આલ્યું. તેના વૈરાગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો અને તે હુમીરજીને કહેવા લાગ્યો કે—

“આ ચારે મારા મિત્રો હતા. તેમણે જ મારા પ્રત્યે ભેદના

યહ પ્રાણુલેવાને મને જખમી કર્યો. મિત્રો છતાં શત્રુનું કાર્ય કરનાર દુષ્ટ મિત્રોને દેખી માફ લેાહી ઉડળી ગયું છે. અચાનક તેનો બેટો થવાથી હવે તેમને હું છોડનાર નથી. મારા પ્રાણુ લેવા ઇચ્છનારના પ્રાણુ હું લઈશ ત્યારે જ જ'પીશ. અનાયાસે આજે ઉત્તમ સંધિનો લાભ મળ્યો છે, તો તે જવા દઇશ નહિ. ”

ચાંપાવાળાના બેવડા મિત્રોને પ્રત્યક્ષ થએલા જોઇ હમીરજીને કોષ પસુ ઉછળી ગયો. આવું જોઇ ચારે સ્વારે ચાંપાવાળાનો ગુપ્ત હેતુ જાણી ગયા. પોતે ચાર છે અને સામા બે સ્વારે છે, એટલે પહોંચી શકશે નહિ, આમ વિચાર કરી તેઓ લડવા ઉત્સુક થયા. પોતાના આયુધો હાથમાં ધારણ કરી હમીરજી અને ચાંપાવાળા ઉપર તેઓ તુટી પડ્યા.

ચાંપાવાળા લડવા તૈયાર જ હતો. જેવા ચારે જણા સામા ધસ્યા કે તુરત પોતાના અશ્વને તે સામે લાવ્યો અને હસ્તમાં નમ્ર તસ્વાર લઇ બોલ્યો કે—

“ કૃતદ્ધો ! વિશ્વાસઘાતીઓ ! તમારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવવા તૈયાર થાઓ. કરેલાં અપકૃત્યોનો જવાબ દેવા પરમ કૃપાળુ પાસે મોકલવાની મને પ્રમાણ થઈ છે. હું તમને થોડી જ ક્ષણોમાં ત્યાં પહોંચાડીશ. હવે તમારા અપવિત્ર પગલાંથી હું ભૂમિને અપવિત્ર થવા દઇશ નહિ. તમે મારા દોસ્ત થઇ તમારો મિત્રધર્મ છોડી પ્રાણુ લેવાનો વૃણીત ધંધો લઈ વિશ્વાસઘાત કર્યો તેનો સમ્પૂર્ણ બદલો લેવા તૈયાર થાઓ. તમારા અસ્તિત્વની આ પૃથિવી ઉપર આવશ્યકતા નથી. તમારાં સ્થાન મુખે દુનિયાને બતાવી કૃતદ્ધ તરીકે ઓળખવા કરતાં યમસદનમાં જવાને તૈયાર થાઓ. દુષ્ટો! તૈયાર થાઓ અને ઇશ્વર સ્મરણ કરો. ”

ચાંપાવાળાનાં વચનો સાંભળી છ'છેડાયેલા સિંહની પેઠે ચારે સ્વારે ચાંપાવાળાની આસપાસ વિંટળાઇ ગયા. ચારે દિશાએ ચારે

સ્વાર રહી મધ્યમાં ચાંપાવાળાને રાખ્યો. હુમીરજી આ બધો બનાવ અનિમેષ નેત્રે જોયા કરે છે. જ્યારે ચારે તરફ સ્વારો ફરી વળ્યા ત્યારે હુમીરજીના મનમાં ચિંતા થવા લાગી. પોતે જોયા કરે છે તે વિષે સંકોચ થયો, એટલે વામ હસ્તમાં ઢાલ અને દક્ષિણ હસ્તમાં તલ્વાર લઈ તે ચાંપાવાળાની મદદ કરવા ઉત્સુક બન્યા.

ચાંપાવાળો શરવીર હતો. તેની સાથે હુમીરજી હોવાથી તે દ્વિગુણિત ઉત્સાહમાં આવ્યો હતો. પોતાનો પ્રાણુ લેનાર બેવડા મિત્રોનો પ્રાણુને ભોગે નાશ કરવા પ્રેરાયલો હોવાથી આસપાસ દ્રષ્ટિ ન રાખતાં સામેના બે સ્વારો સાથે તે લડવા લાગ્યો. ચાંપાવાળાને પાછળ રહેલા બે સ્વારો હરકત ન કરે એ હેતુથી પોતાના ઘોડાને આગળ ચલાવી હુમીરજી તેઓની આગળ જઈ ઉભા અને લડવા લાગ્યા.

આવનારા ચારે સ્વારો કાઠી જતના હતા. આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે ચાંપાવાળાને જખમી કરનાર પણ તેઓ જ હતા. અત્યારે જેતપુરમાં તેમની સમ્પૂર્ણ સત્તા ચાલતી હતી. ચાંપાવાળાનો પિત્રાર્ધ નિઃશંક બની બધી મીલકતનો માલિક બન્યો હતો, તેથી આ ચારેને સમ્પૂર્ણ ચાહતો હતો; તેનાથી પોતાને રાજ્યપ્રાપ્તિ થઈ છે તેમ માની તેઓ જે કહે તે માન્ય રાખતો. હવે ચાંપાવાળાનો ભય રહ્યા નથી, આ દુનિયા છોડીને ચાંપાવાળો ચાલ્યો ગયો છે, તેમ દ્રઢ નિશ્ચય હોવાથી તે નિષ્કંટક રાજસુખ ભોગવતો હતો.

આ ચારે સ્વારોની લોભવૃત્તિ વૃદ્ધિગત થવા લાગી. હવે પોતાને કોઈ શાસન કરે તેવું નથી એમ માની તેઓ લૂંટ ચલાવવા લાગ્યા. ઘોડેસ્વાર થઈ જ્યાં ત્યાં તેઓ ભટકતા હતા અને જે રસ્તે મળતું તેને લૂંટતા હતા. આજે પણ એ હેતુથી જ તેઓ નિકળ્યા હતા. એક સૈનીની જાન કે જેની પાસે દ્રવ્ય અને આબૂપણો ધણું છે તે સાહેબ-

ળમાં થઈને ગઢડા ગામે જવાની છે તેવા સમાચાર સાંભળી તેને લૂંટવા માટે તેઓ આવ્યા હતા, પણ કદી નહિ ધારેલો તેવો ચાંપાવાળાનો ભેટો થયો. ચાંપોવાળો જીવતો છે એવું જાણવાથી પોતાનું સર્વ સુખ ગયું તેમ માની તેનો પ્રાણ લેવા તેઓ તૈયાર થયા હતા.

ચાંપોવાળો પોતાની સામે લડનાર સ્વારોને પહોંચી વળવાને સમર્થ હતો, ત્યારે હમીરજી પણ શરવીર હતા, તેથી સામાના ધાતુક-વી અપળતાથી પોતાની તરવાર ચલાવતા હતા. આવી રીતે યુદ્ધ ચાલતાં સૂર્ય કક્ત અરધી ઘટિકા રહ્યો એટલે ચારે સ્વારો ગતપ્રાણ થઈને જમીન ઉપર પડ્યા. દુશ્મનો હણ્યા અને પોતાનો વિજય થયો, તે બેઠક બંનેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. દુશ્મનને હણવામાં મૃગટોળાને પાછા વાળવાનું કાર્ય અધવચ રહ્યું. હવે મૃગટોળું દ્રષ્ટે પડશે નહિ, વળી દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો, આમ વિચાર કરીને તેમણે પોતાના અશ્વો પાછા ચલાવ્યા અને પોતાના સાથીઓને ગઢડા ગામે પોતાનો મેળો-ભેટો થશે એમ કહેલું હોવાથી આડે રસ્તે થઈને મધ્ય રાત્રિએ ગઢડા ગામે આવ્યા. તેઓ ચેલા નદીને કાંઠે ગઢડા ગામની પશ્ચિમે (અત્યારે નારાયણ ધરો છે ત્યાં) પડાવ નાંખી પડ્યા હતા, ત્યાં આવી મળ્યા.

ચેલા નદીમાં રાતવાસો રહી ચાંપાવાળાને સાથે લઈ હમીરજી ગઢાળીમાં આવ્યા. આ વખતે અરજણજી જીનાગઢમાં હતા, પણ ચાંપોવાળો સાથે હોવાથી તે આનંદમાં રહેવા લાગ્યા.

ચાંપાવાળાની એક બન્ધુ તરીકે મીજમાની કરી તેથી ચાંપાવાળાનો પ્રેમ દિગ્બુજિત થયો. પોતાપર કરેલ ઉપકારના બાર તળે દબાઈને તે બોલ્યો: “હમીરજી! તમે મારા પર જે ઉપકાર કર્યો છે તેનો બદલો આ જન્મમાં હું આપી શકું તેમ નથી પણ હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, આજથી તમારી સાથે મારી મૈત્રી થઈ છે. એક મિત્ર તરિક્કીની જે જે

ફરજો છે તે બધી પાળવાને હું બંધાઉં છું. તમે રાજપૂત છો અને હું કાઠી છું, પણ આપના હુદોજી અને અમરજીજી બંધુ છે તેમ હું તમારો એક બંધુ છું.”

“તમે જેવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરો છો તેવી રીતે હું પણ પ્રતિજ્ઞા કરું છું. તમને મારા બંધુ તરીકે ગણી મારાથી બનતી સહાય કરીશ. વળી મિત્રના ધર્મો બળવીશ. મૈત્રી સર્જન સાથેની જ કરવી તેમ કહ્યું છે, કેમકે

“મિત્ર એસા કિજીએ, દાલ સરીખા હોય;
સુખે નિત્ય પાછળ રહે, દુઃખમાં આગે હોય.
સર્જન મિત્ર બહોત હે, તાલી મિત્ર અનેક;
જીસ દેખે છાતી દરે, સો લાખનમાં એક.

“મિત્રો ઘણા મળે છે પણ બધા સ્વાર્થવાળા હોય છે, જ્યાં-સુધી સુખી હોય એ ત્યાંસુધી જ મિત્રો આપણા રહે છે, પણ જ્યારે આપણે આવે ત્યારે ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જાય છે. તેવા મિત્રો મિત્રો નહિ પણ મિત્ર રૂપમાં શત્રુ જ છે. તેવાનો ત્યાગ કરવામાં લાભ છે.” હુમીરજીએ કહ્યું.

“હા, એ ખરું છે. મારા પુશામતીયા મિત્રોથી મને અનુભવ થયો છે. એ ચારેને મારા બન્ધુ પેટે મેં રાખ્યા હતા પણ સ્વાર્થને ભોગ પડી મારો જ ધાત કરવાની બાજી તેમણે રચી. માટે મિત્રો કરવા પહેલાં તેના હૃદયને ઝોળખવું જોઈએ. આપની મને પૂર્ણ ખાત્રી થઈ છે, માટે આપની સાથે કાયમની મિત્રતા રહે તેમ ઇચ્છું છું વળી આપને જ્યારે જ્યારે લડવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મને બોલાવવો, તેમાં જરા પણ અચકાવું નહિ, તેવું મને વચન આપો.” આંખવાળાએ મિત્રતા દ્રઢ કરવા કહ્યું.

“હું તેવું વચન આપું છું. આપને તેવો પ્રસંગ આવે તો મને ખબર આપવાનું પણ વચન આપો.” હમીરજીએ વચન આપતાં સાથે વચન માંગ્યું.

“આપને વચન આપું છું કે મારે લડવાનું થશે ત્યારે આપને ખબર આપીશ.” ચાંપોવાળાએ કહ્યું.

આવી રીતે હમીરજી અને ચાંપોવાળો અરસપરસ દ્રઢ મૈત્રીથી બંધાયેલા અને પોતાની ફરજને બળવવા પ્રતિજ્ઞાથી બંધાયેલા. માણસુર ગઢવી પણ આ મૈત્રીથી આનંદ પામ્યો અને પોતપોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં દૃઢ રહેવા તેણે ઉભયને ઉપદેશ આપ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

શું હું ક્ષત્રિય નથી?

ચારણ સાથે હમીરજી ગુજરાત તથા સૌરાષ્ટ્રમાં ગઢાણીએ આવ્યા અને તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, અરજણજી જીનાગઢ ગયા છે. આ સમાચારથી પોતાના બંધુને મળવાની ઉત્કંઠા પૂર્ણ થઈ નહિ. અરજણજી કેટલા બહાલથી બેઠશે, મને નિહાળી અત્યંત સુખ પામશે, વગેરે અનેક તરંગો અને વિચારો ઉદ્ભવતા હતા તે એકાએક નષ્ટ થયા અને પોતાના સમાચાર અર્થિલા દુદાજીને મોકલ્યા તે સાથે જીનાગઢ ખબર આપવા પણ દુદાજીને વિનંતિ કરી.

હમીરજી ગઢાણીમાં રહ્યા પણ અરજણજીને મળવાની ઉત્કંઠાએ પૂર્ણ સુખ થયું નહિ. અરજણજી પોતાને વિયોગે જાગીર છોડી નોકરી કરે છે અને જ્યાંસુધી તેમને મારા સમાચાર નહિ પહોંચે ત્યાંસુધી

ચિંતાયુક્ત રહેશે. વળી અહીં આવતાં પણ વિલંબ થશે, માટે હું જીનાગઢ જઈ અને અંધુ, પહેલ વગેરેને મળું, આમ વિચાર કરે છે, તેવામાં સ્વારે આવી હુમીરજીના કરમાં એક પત્ર મુક્યો. સ્વાર અર્થિ-લાનો હોવાથી તે ઉત્સુકતાથી પત્ર વાંચવા લાગ્યા તે પત્રમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું.

“ કનિષ્ઠ અંધુ હુમીરજી !

“ અરજજીજીની સાથે તકરાર થવાથી ઘણી મુદતથી તમે પર-દેશ ગયા હતા અને માણસુર ગઢવીના પ્રયાસથી ગઢાણીએ આવ્યા, તે સમાચાર સાંભળી અત્યંત આનંદ થાય છે, અને તમને મળવા માટે અમે આવીએ છીએ. અરજજીજી જીનાગઢ હોવાથી તમને એન પડતું નહિ હોય. માણસુર સાથે બે દિવસ રહેશો એટલે અમે આવી મળીશું.

“ હી.

“ દુદોજી. ”

પત્ર વાંચી હુમીરજીને અત્યંત હર્ષ થયો. પોતાના વડિલ અને ગાદીપતિ અંધુને મળવાની તેમની જિજ્ઞાસા વિશેષ તીવ્ર બની.

દુદોજી પોતાના રસાલા સાથે આવી પહોંચ્યા અને હુમીરજીને ઘણા વહાલથી હૃદયાલિંગન દઈ બેઠ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે:—“ હુમી-રજી ! તમે મને મળ્યા વગર પરદેશ આપ્યા ગયા તે દીક કયું નહિ. જો મને મળ્યા હોત અગર ખગર આપ્યા હોત તો હું તમને પરદેશ જવા દેત નહિ, પણ જે બનવા કાળે બનવાનું હતું તે બની ગયું. હવે સુખે-થી અહીં રહો. અરજજીજીને તમારી ખબર આપીશું એટલે તે પણ તુરત જ આવશે. ”

હુમીરજી:—“ આપની પાસે ન આવવાનું કારણ એટલું જ કે, આપ મને પરદેશ મોકલવા માટે અરજજીજીને કપકો આપો અને એક

એ દિવસ વિત્યા બાદ અરજણજીને પોતાના શબ્દોનો પચાત્તાપ થાય. આપ ઠપકો આપત તેથી કોઈ પણ પ્રકારે હું આજ્ઞા પાળી શકત નહિ. વડિલ બંધુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું રાજપૂત ધર્મથી વિરુદ્ધ હોવાથી, ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તવું પડત એમ વિચારી તુરત જ હું ચાલ્યો ગયો અને તેમણે માણસુર ગઢવીને મોકલ્યા એટલે આવ્યો. મારા વિયોગે અરજણજી જીનાગઢ ગયા છે, તે જાણી જીનાગઢ જવાનો વિચાર હતો, પણ આપ અહીં જ રહેવા આજ્ઞા કરો છો, એટલે હવે જીનાગઢ જવાનો વિચાર માંડી વાલ્યો છે. અહીં માણસુર ગઢવી આનંદ કરાવે છે.”

દુદોજી:—“ તમે જીનાગઢ જવાના છો તેમ મને સમાચાર મળ્યા તેથી જ એવી આજ્ઞા કરી છે, કેમકે અરજણજી અહીં આવ્યા પછી જીનાગઢ જવાનો તમારો વિચાર હોય તો જજો. ”

હમીરજી અને દુદોજી એ દિવસ બેગા રહ્યા. ત્રીજે દિવસે દુદોજી અર્થિલા જવા તૈયાર થયા અને હમીરજીના કહેવાથી પોતાની સ્ત્રીને ગદાળી રહેવા દઈ પોતાની રાજધાની તરફ રવાના થયા. પોતાનાં પત્નીને તે બલામણુ કરી ગયા કે અરજણજી આવે ત્યાંસુધી તમે અહીં રહો. હમીરજીને ઓછું આવવા દેશો નહિ. ”

દુદોજીનાં પત્ની પ્રથમથી જ હમીરજી પ્રત્યે પુત્ર તુલ્ય વાત્સલ્ય રાખતા હોવાથી હમીરજી પણ તેમને માતા જેટલું માન આપતા હતા.

દુદોજીને વળાવવા હમીરજી એ ગાકિસુધી ગયા હતા અને પાછા આવી પીયાવે ઘોડાને પાણી પાવા લાગ્યા એટલે પાણીઆરીઓની નીચે મુજબ વાતો તેમના સાંભળવામાં આવી.

પહેલી:—“ જો ખંદેન ! મેં સાંભળ્યું છે કે આપણા દેશમાં મુસલમાનની ફાજ આવી છે અને પાટણમાં સોમનાથજી ઉપર જમ છે. ”

ખીજી:—“હા; મેં પણ સાંભળ્યું છે કે મુસલમાનો સોમનાથજીપર જાય છે, અને ત્યાં જળપરી લડાઈ થવાની છે.”

આ વાત સાંભળી હુમીરજી ગામમાં આવ્યા અને અંત:પુરમાં જન્મવા ગયા. જન્મતાં જન્મતાં તેમણે દુદાજીનાં પત્નીને કહ્યું: “બાબી! આપણા દેશમાં મુસલમાનો ચઢી આવ્યા છે. સોમનાથજીના પવિત્ર સ્થાનને તેઓ બ્રહ્મ કરશે કેમકે હિન્દુઓના દેવોના નાશ કરવો તેમાં તેઓ ધર્મ માને છે. પણ હાલમાં ક્ષત્રિય ખીજી રહ્યું જણાતું નથી. ક્ષત્રિયો નિર્મૂળ થયા જણાય છે. વીર જનની વંધ્યત્વ દોષવાળી થઈ હશે કે જેથી તેના ઉદરમાં હવે વીર પુરુષ ઉત્પન્ન થતો નથી?”

દુદાજીનાં પત્ની:—“મુસલમાનો સોમનાથજી ઉપર ચડી આવે છે, તેના અવરોધ માટે ક્ષત્રિયો રહ્યા નથી એમ શા ઉપરથી કહો છો? ખીજો ક્ષત્રિયોતું ખીજી રહ્યું નથી પણ તમે તો ખરા ક્ષત્રિય પુત્ર અને વીર પુરુષ છો ને? ત્યારે ખીજીતું શું કામ છે?”

હુમીરજી:—“તો હું અત્યારે જ પ્રતિજ્ઞા કરું છું અને આજથી સોમનાથજીના ચરણમાં માંડે શિર સમર્પિત કરું છું તથા લડવા જવા તૈયાર થાઉં છું.”

આમ કહી જમી પોતાના રાજપૂતો પાસે જઈ હુમીરજી કહેવા લાગ્યા કે:—“બંધુઓ! આજ રોજ મેં માંડે શિર સોમનાથજીને અર્પણ કર્યું છે અને મુસલમાનો સામે લડવા જવા તૈયાર થાઉં છું, તો જે શિવભક્ત હોય, મહાદેવજીની રૂઢમાળામાં જેમને મસ્તક આરોપવું હોય તે જ મારી સાથે ચાલો. જેને સ્ત્રી પુત્રાદિકનો સ્નેહ હોય તે સુખેથી ઘેર રહો.”

“હાકોર! આપે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે જ મારી પણ પ્રતિજ્ઞા છે. એવો કોણ કાયર પુરુષ હશે કે જે યુદ્ધનું આમંત્રણ થતાં મિથ્યા સુખ

ભેવાની આજ્ઞા ગમે ? રાજપૂતો માટે એવી જ્ઞાતિ છે કે સ્વદેશ અગર
 વિદેશમાં લડવા માટે આમંત્રણ આવે કે તુરત જ રાજપૂતે જવું, ત્યાં
 વિજય મેળવે એ પ્રાર્થના કરી સ્વર્ગમાં દેવાંગના સાથે રહી અનેક
 વર્ષો પર્યંત સુખ ભોગવવું, એ જ રાજપૂતોને યોગ્ય છે; અને આ તો
 ધર્મ માટે જ લડવાનું છે. દરેક મનુષ્યને ધર્મ જ સ્થાયક છે. ધર્મ
 મનુષ્યનો એવો બંધુ છે કે મૃત્યુ થયા પછી પણ સાથે રહ્યા કરે છે.
 સ્ત્રી પુત્રાદિક સર્વે શરીરની સાથે સંબંધ રાખનારાં હોવાથી પરલોકમાં
 માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી કે શાંતિ, એ કોઈ સ્થાયક નથી, કેવળ પોતાનો
 ધર્મજ સ્થાય રહે છે. જે મનુષ્ય ધર્મને માનતો નથી અને પવિત્ર પુર-
 પોની નિંદા કરી હસે છે, ધર્મ ઉપર અવિશ્વાસ રાખે છે, તેનો જલદી
 વિનાશ થાય છે, તેમાં સંશય નથી. ધર્મ ઉપર દ્રેપ રાખી બુદ્ધિશૂન્ય
 મનુષ્યો ખોટું રસ્તે દોરાય છે, તે અને તેનું અનુકરણ કરનારાઓ પણ
 દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ધર્મ અર્થે લડવામાં બીજાની સહાયતાપર
 ન રહેતાં પોતે એકલાએ જ ધર્મ માટે આચરણ કરવું. જે રાજપૂત
 યુદ્ધમાં પોતાના સ્વામી માટે લડતાં દેહત્યાગ કરે છે, તેનો ધર્મ કાયમ
 રહે છે અને પોતે કરેલાં દુષ્કર્મો મરણપરનાં હોમાઈ નષ્ટ થઈ જાય છે
 અને પછી સ્વર્ગને પામે છે. પણ જે પોતાના સ્વામીને માટે લડતો નથી,
 યુદ્ધ તજી પલાયન કરે છે, તેનાં સર્વ પુણ્યો તેનો સ્વામી ભોગવે છે,
 અને પોતાના સ્વામીના પાપોનો ભોક્તા પોતે થાય છે. રાજપૂતોને યુદ્ધ
 સિવાય કોઈ બીજો ધર્મ નથી, યુદ્ધ સિવાય બીજું ઉત્તમ કર્મ નથી,
 યુદ્ધ સિવાય ઉત્તમ તીર્થ નથી અને ધર્મયુદ્ધ સિવાય સરલતાથી મોક્ષ-
 ની પ્રાપ્તિ નથી. સર્વ કર્મ, તીર્થ અને યજ્ઞ યુદ્ધમાં જ છે. યુદ્ધને અ-
 ભાવે જ કર્મો કરવાનાં છે. તેથી જ યુદ્ધસમયે કર્મો ન કરવાં તેમ કહ્યું
 છે. પરમ યજ્ઞ પણ યુદ્ધને કહેલો છે. રણભૂમિ તે યજ્ઞભૂમિ છે, શસ્ત્રાસ્ત્ર

શ્રુવો છે, તેના વડે હવ્ય પદાર્થો હોમાય છે, દુસ્મનની ચતુરંગ સેના તે સમીધા છે, તેનું શ્રોણિત ધૃત છે, શરવીરોને કિતેજક વચ્ચેના તે વેદપાઠ છે. “મારો મારો” એ ધ્વનિ “સ્વાહા” ઉચ્ચાર છે. આ સ્વયંચાલુ જ્ઞ તત્કાળ મળે છે. તેમાં વિજયથી લક્ષ્મી આદિ સર્વ સંપત્તિ મળે છે, અગર પ્રાણુલાગ થાય છે તો અપ્સરાઓને વરી પારલૌકિક સુખને ભોગવત્ર છે. માટે અમારે કોઈને ઘેર રહેવું જ નથી. અમે આપની સાથે અરિહણ ઘણવાને અગર સમરભૂમિમાં શયન કરવાને તૈયાર છીએ. માટે સત્વર આગા કરો.” વીરસિંહે યુદ્ધના લાભો અને યુદ્ધને ધર્મ સાથે સરખાવતાં વિક્રતાપૂર્ણ બાષણ કર્યું.

વીરસિંહનાં ધર્મજનુની વાક્યો સાંભળી હુમીરજીને અતિશય હર્ષ થયો, તેથી સર્વને ઉદ્દેશી તે કહેવા લાગ્યા કે:—

“રાજપૂતો! આપ સર્વની અનુમતિથી વીરસિંહે જે વિક્રતા-ભરેલું બાષણ કર્યું તેથી મ્હને ઘણો પ્રેમ આવે છે અને આપ સર્વને રાજપૂત ધર્મ વિષે અગાઉ ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. ફક્ત અત્યારે એટલું જ કે, તમામ ધર્મો કરતાં ક્ષત્રિય ધર્મ ઘણો વિકટ છે, તેથી જ શાસ્ત્રમાં યોગપંથ સાથે તેને સરખાવ્યો છે તે બરાબર છે કેમકે બ્રહ્મરંધ્રને ભેદી યોગીઓ પરમપદને પામે છે, તેમ જ શરવીર પણ તે જ મતિને પામે છે. માટે પરમ પદને પામવાનો રસ્તો અત્યારે ખુલ્લો છે તો જલદી તૈયાર થાઓ.” આમ કહી હુમીરજી શસ્ત્રાસ્ત્ર સજવા ગયા.

હુમીરજીએ શરીરે ઢીલો પાચળમો ધર્યો. ૩ ભરેલી જાડી બંડી પહેરી, મસ્તકપર શિરપેચ ધારણ કર્યો, સર્વાંગે બપ્પર પહેર્યું, બપ્પર ઉપર પાખરને ધારણ કરી કમરમાં ખર્જી લટકાવ્યું અને જમણી બાજુએ બેટમાં કટાર, જમણે, પેચ, કબજ વગેરે ખોશી, પૃથ્થ પર સોનાના કુખા-

વાળા અને રંગ બેરંગથી ભરેલી ગેંડાના ચર્મથી કુશળ કારીગરે બનાવેલી, અંદર રેશમની ગાદલી અને ગાદલીને ચાર પડખે રૂપાની ચાર કડીઓવાળી, તેને જકડીને બાંધી લીધેલ મજબુત વાધરવાળી, શીરથી કડીસુધી શોભતી ઢાલ બાંધી લીધી. જમણા હાથમાં કેળવેલા ગીરનારી વાંસનો બનાવેલો તેજસ્વી ભાલો ગ્રહણ કર્યો જેમાંથી સૂર્યનાં કીરણોથી વિદ્યુત પેડે ચમકારા અને અગ્નિ પેડે જ્વાળાનાં પ્રતિબિંબો નિકળતાં હતાં. શિરપર ટોપ પહેરી તેમાંથી લટકતી કડીઓની પ્રકિતઓથી તેમણે પોતાના બંને કપોલ આઘાતિત કરી લીધા. તેથી સર્વાંગ લોહમય ભાસવા લાગ્યું. અંગમાં પીછોરી પગરખાં અને જમણા પગના પગરખા પાસે ખોબલો અને તેમાં ભાલો ભેરવી આયુધો સજી અશ્વારૂ થઈ હમીરજી ચોકમાં આવ્યા કે તમામ રાજપૂતો એકઠા થયા અને ચાલવાની આજ્ઞાની રાહ જોતા ઉભા.

હમીરજી:—“રાજપૂતો! આપણે હવે જલદી કુચ કરી પ્રથમ નિવાસ-રાતવાસો મારા પોતાના ગામ સમઢીઆળામાં જ કરવો નો છે, માટે તમે સર્વે ત્યાં જાઓ. હું જેઠ બ્રાતૃપત્નીની આજ્ઞા લઈ આવું છું. તમે અગાઉ જઈ બંદોબસ્ત કરી રાખશો એટલે હું આવી પહોંચીશ.”

આવી આજ્ઞા થતાં રાજપૂતો સમઢીઆળા તરફ રવાના થયા અને હમીરજી સૈનિક લેખાસમાં સજ્જ થઈ દુકાળનાં સ્ત્રી પાસે આજ્ઞા મેળવવા ગયા અને નમીને વિનયથી કહેવા લાગ્યા કે “હું સોમનાથ-જીના રક્ષણ માટે પ્રાર્થાર્પણ કરવા ક્ષત્રિય જાતિનું ગૌરવ રાખવા જાઉં છું માટે મને આનંદથી આજ્ઞા આપો.”

દુકાળનાં પત્ની—“હમીરજી! મેં તો તમારી મફત કરી હતી તેમજ તમે આ શું કરી બેઠા? હજી તમારા વડીલ બન્ધુનો મિલાપ થયો નથી. તેમને મળ્યા સિવાય યુદ્ધમાં જાઓ તે યોગ્ય કહેવાય?”

હુમીરજી:—“ભાભી ! તમે જે કહો છો તે સત્ય છે પણ મારી પ્રતિજ્ઞા કોઈ દિવસ મિથ્યા થતી નથી. મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે મારે પ્રાણને ભોગે પણ પાળવી જ જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાપાલન એ જ રાજપૂતોનું જીવન છે.”

દુદાજનાં પત્ની:—“સંખ્યાબંધ સુસજ્જમાનો સામે યુદ્ધ કરવું તે બાળકના ખેલ નથી. હજી તમે બાળક છો, વળી કુંવારા છો, સંસારનાં સુખોથી અનભિજ્ઞ છો, તો આવી હઠ છોડી દો.”

હુમીરજી:—“યુદ્ધ કરવું તે રાજપૂતોનો ધર્મ છે. ધણા ક્ષત્રિયો બાળપણમાં લડ્યા છે અને તેમણે દુસ્મનોને પોતાના બાહુબળથી તારાજ કર્યા છે. રાજપૂતનું બાળ પણ બાર વર્ષની ઉમ્મરસુધી જ ગણાય છે. બાર વર્ષની ઉમ્મર થઈ એટલે તે લડવાને લાયક થઈ જ ગયો તેમાં શક નથી. બાર વર્ષના રાજપૂતને લડવા યોગ્ય નથી તેમ કહેવું કે શંકા રાખવી તે કાપુરૂષનું કામ છે. માટે હું તો તે કરતાં ધણી મોટી ઉમ્મરનો છું. મને હવે બાળક કહી રણભાર માનશો નહિ.”

દુદાજનાં પત્ની:—“તમે રાજપૂત છો, ખરું ક્ષત્રિય તેજ ધારણ કરવાવાળા છો, પણ હજી તમે ઐહિક સુખોનો અનુભવ મેળવ્યો નથી. ચુંગાર શું છે તે વિષે ચત્કિંચિત્ પણ વિચાર તમે કર્યો નથી. કોઈ યોગ્ય કન્યા સાથે લગ્ન કરી તમે પુત્રપ્રાપ્તિ કરી હોત તો મને ધણા સંતોષ થાત કેમકે પુત્ર વિના સુકિત નથી, પુત્ર વિના ધર્મ નથી, પુત્ર વિના કર્મ નથી અને પુત્ર વિના તમામ વભવો નકામા છે. ધણા વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે દરેક મનુષ્યે પુત્રપ્રાપ્તિ કરવી જ જોઈએ, માટે પુત્રપ્રાપ્તિ પછી જ રણમાં લડવા જવાનું કર્યું હોત તો યોગ્ય હતું.”

હુમીરજી:—“તે તમારી માનિનતા જીલભરેલી છે, કેમકે પિતા-મહા દિષ્ટિએ લગ્ન કર્યું જ નહોતું; તેમને કોઈ સંતતિ નહોતી, તો મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ નહિ હોય ? હનુમાનજી, પરશુરામ, નારદજી

વગેરે ધણા મહાન્માઓ કુંવારા જ રહ્યા હતા તેથી એવી શંકા રાખવાની નથી. વળી હું તો લગ્ન કરવા જ જાઉં છું અને ત્યાં બે કન્યાઓ તૈયાર હશે. લડતાં પ્રાણત્યાગ થાય તો અપ્સરાઓ અને વિજય થાય તો કીર્તિ, આવી રીતે બે કન્યાઓ છે અને તેને વરવું તે રાજપૂતોનું જ કામ છે, નહિ કે કાપૂરપોતું!”

દુદાજીનાં પત્નીઃ—“તમારૂં કહેવું યથાર્થ છે અને રાજપૂતોને એ જ ધર્મ છે કે વિજય મેળવવો કે સ્વર્ગ મેળવવું, પણ લડવા વખતે સાંસારિક સુખોનો ખ્યાલ પણ લાવવો નહિ, એક ચિત્તે દુશ્મન દમન કરવું એ શરવીરોનું કર્તવ્ય છે.”

હમીરજીઃ—“અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળવું તે યોગ્ય અને ઉત્તમ છે. તેના જેવું સુખ બીજું કોઈ નથી. બ્રહ્મચર્યથી બળ, બુદ્ધિ, શૌર્ય, ધૈર્ય અને વિજય પમાય છે. બ્રહ્મચર્યવાળા પુરૂષનું શરીર વજ્રમય થાય છે, નિરોગી રહે છે, તેનામાં દુર્ધટ કાર્યો કરવાને ધૈર્ય અને સાહસ રહે છે, લડવાને ઉત્સાહ આવે છે, ધવાયા છતાં ઓછી યાતના થાય છે, તેનું તેજ અસ્ખલિત રીતે પ્રગટ થઈ દુશ્મનનાં નેત્રોને આંજી નાંખે છે, તે કોઈ દિવસ મરવાથી ડરતો નથી, દુશ્મનની હજારોની ફાજ સામે સિંદ પેડે તે નિડર રહી લડે છે, તે માટે જ રાજપૂતોને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું આપણા શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યું છે. પણ તેથી વિરૂદ્ધ વર્તી જે રાજપૂત વ્યભિચારાદિથી કે અયોગ્ય ઉત્તરે લગ્ન કરી અપકવ વીર્યનો વ્યય કરી બ્રહ્મચર્ય તોડે છે તે પોતાના આત્માનો જ ધાત કરે છે તેમાં સંશય નથી. વળી તેવા રાજપૂતનું હૃદય બીરતાવાળું હોય છે, તેની તેજ-સ્વિતા હોતી નથી, તેનું શરીર કૃશ અને નિર્બળ હોય છે, તેથી અનેક રાજોનું નિવાસ સ્થાન બને છે. તેના પુત્ર પુત્રી નિર્વીર્ય, નિર્બળ અને બાયલા જેવા ઉત્પન્ન થઈ કુળને કલંકિત કરે છે. તેઓ દુશ્મનથી ડરી અન્ય પ્રાપ્ત કરી સદાને માટે બીજાના પાદકાંત બને છે.”

દુદાજનાં પત્ની:-“તમે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે. હું તમારી પરીક્ષા કરતી હતી કે તમારો ઉત્સાહ ઓતરો કુંવર જેવો છે કે ક્ષાત્રત્વથી બરપુર છે ? મારી પાસે આવેશમાં આવી પ્રતિજ્ઞા કરો અને યુદ્ધ વખતે તે ઉત્સાહ રહે નહિ તો જગતમાં અપદ્ધર્તિત અને નિંદનીય થાઓ તેથી જ મેં અહીં રહેવા કહ્યું હતું, પણ હવે મને ખાતરી થઈ કે પવિત્ર ગોહિલ કુળ ઉન્નત્વ કરવા તમારો જન્મ છે માટે સુખેથી યુદ્ધમાં સિધ્ધારો અને વિજય મેળવી બહેલા પાછા આવો.”

હંમીરજી:-“તમે એક શુદ્ધ રાજપૂતાણી હોધ તેને છાજતો ઉપદેશ કર્યો છે. જ્યાંસુધી આપના જેવી સતી રાજપૂતાણીઓની હયાતી હશે ત્યાંસુધી રાજપૂતોનો ઉત્સાહ જેવો ને તેવો કાયમ રહેશે. રાજપૂતાણીનો એવો ધર્મ છે કે પોતાનો પતિ, દિયર, જેઠ, પુત્ર કે આંગિક સંબંધી યુદ્ધમાં જય ત્યારે શૌર્ય પ્રેરવું અને સાધ્ય હોય તો પોતે શૌર્યથી લડવું અગર તેમ કરવું અસાધ્ય હોય તો પોતાનું શરીર અગ્નિમાં પ્રજ્વળવું, પણ દુશ્મનને હાથ ચડવું નહિ અને પોતાના કુળની પ્રતિષ્ઠા રાખવા જેમ રાજપૂતો દેહત્યાગ કરે છે તેમ રાજપૂતાણીઓ પણ કરે છે. જ્યારે રાજપૂતાણીઓનો ઝંભોર થાય છે ત્યારે પતિ દેખતાં અગ્નિપ્રવેશ એટલા માટે કરે છે કે અમે વીરાંગના અને વીરજનનીઓ છીએ, અમળા જાતિ છતાં પણ અમે અમારા પ્રાણુની કે શુષ્ક સાંસારિક સુખોની લોલુપતા રાખતાં નથી. તમે પુરૂષો શૂરવીર છો અને રાજપૂતો છો માટે દુશ્મન સાથે લડો, વિજય અગર મૃત્યુને વરો, અમે તમારો સંગ છોડી છીએ છીએ, તેથી અમારામાંથી માયા છોડો, દુશ્મનો સામા લડી ક્ષાત્રત્વ ઝળકાવો, એ બતાવવા માટે અને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે જ રાજપૂતાણીઓ તેમ કરતી હતી. વળી કેટલીએક રાજપૂતાણીઓએ હાથમાં શસ્ત્રો ધારણ કરી દુશ્મનોને પોતાની વીરતાથી આંજ નાખેલ

છે. સાંભળો, હું થોડાક રાજપૂતાણીઓના ધર્મ કહું છું. જે રાજપૂતાણી પોતાના પતિ, પુત્ર વગેરે યુદ્ધમાં જતી વખતે રૂદન કરે છે, તેનાં નેત્રાંમાંથી જેટલાં અશ્રુમિંદુઓ સ્રવે છે તેટલા જન્મ સુધી તે કાપુરપની પત્ની અને સ્નેહ પુત્રની માતા થાય છે. જે રાજપૂતાણી પોતાના પતિ, પુત્રાદિકને યુદ્ધમાં જવા આનાકાની કરે છે તેનાં પુણ્યો હોય છતાં સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થતી નથી. પોતાનો પતિ સ્વર્ગમાં અન્ય સ્ત્રીનો પતિ થઈ અનેક સુખો ભોગવે છે અને પોતે પક્ષીમાં પણ નીચ થોનીને પ્રાપ્ત થાય છે. જે રાજપૂતાણી પોતાના પતિ, પુત્રાદિકને યુદ્ધમાં જતી વખતે કુળ ધર્મને લાંછને પોતાની નાખુશી વ્યક્ત ન કરી શકે પણ અંતરમાં નાખુશીની ઉર્મિઓ ઉદ્ભવાવે છે, તેની શુદ્ધતા માટે શંકા રખાય છે. માટે રાજપૂતાણીઓને યોગ્ય છે કે પોતાના પતિ પુત્રાદિકને યુદ્ધમાં જવા માટે ઉત્સાહિત કરવા, અને કહેવું કે, હે પતિદેવ ! તમે યુદ્ધમાંથી પલાયન કરશો નહિ અને પલાયન કરશો તો હું આપની અર્ધાંગના નથી તેમ માનજો, કારણકે કાપુરપની સ્ત્રી કહેવરાવવા કરતાં મને વૈધવ્ય કે મૃત્યુ બહાલું છે. દુર્દૈવ વશાત્ આપ સ્વર્ગનિવાસી થશો તો આપના મૃત શરીર સાથે સહગમન કરી હું સ્વર્ગમાં ભેટીશ અને જો વિજય પ્રાપ્ત કરશો તો અહીં બધા ઉત્સાહથી ભેટી અહર્નિશ આપની સેવા કરીશ. રાજપૂતાણીએ પોતાના પુત્રને કહેવું કે, પુત્ર ! તારા માટે મેં અનહદ કપટો વેઠ્યાં છે, તેનો બદલો તારે આજ આપવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે, માટે યુદ્ધમાં બીરતા બતાવી, પીઠ દહ, પલાયન કરી મને કલંકિત કરતો નહિ. તું યુદ્ધ છોડી પાછો આવીશ કે પ્રાણ બહાલો કરીશ તો ભોંકો મારી શુદ્ધતામાં ખામી ગણશે અને મને બ્યભિચારિણી કહેશે કે બીજી અવનવી શંકા લાવશે. કાં તો સમુખ રહી પ્રાણ તજજો અગર વિજય મેળવજો. તેમાંથી એક પણ નહિ કરે અને પીઠ બતાવી પાછો આવીશ તો મારા

હાથથી તારો વધ કરીશ તે ચોક્કસ માનજે. આ મારો ઉપદેશ સ્મરણમાં રાખી મારી કીર્તિ વધારજે. આવી રીતે રાજપૂતાણીએ પતિ પુત્રાદિકને ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ.”

હુમીરજીએ રાજપૂતાણીઓના સંક્ષિપ્ત ધર્મ કહી સંભળાવ્યા તેથી હુદાજીનાં પત્નીએ પ્રસન્ન થઈ હુમીરજીને કેસરની અર્ચા કરી અક્ષતથી વધાવ્યા અને સુગંધિત પુષ્પમાળા પહેરાવી આશિષ દીધી કે “વત્સ ! તમારો જય થાઓ ! અને વહેલા ઘેર પધારો.”

હુમીરજીએ પોતાનાં માનવત્ જ્યેષ્ઠ બંધુનાં પત્નીને ગદ્ગદ કંઠે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું કે, “આપે મારા પ્રત્યે પુત્રવત્ વાત્સલ્ય રાખી લાડથી ઉછેર્યો છે તેથી હું આપનો ઋણી છું. આપની આશિષથી હું દુઃખનોત્તર તારાજ કરીશ. અસંખ્ય સુસલમાનો સામે સુઠીબર રાજપૂતાણી વિજયી થઈ પાછા આવવું અસંભવિત છે પણ યુદ્ધમાં પાછી પાની કરીશ નહિ.” એટલું કહી હુમીરજીએ તત્કાળ પ્રયાણ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૮ સુ.

લાખખાઈ.

ભગવાન દિનકર પોતાની મુસાફરી લગભગ પુરી કરવા આવ્યા છે. તેમનો રસ્તો લગભગ ચાર ઘટિકાનો રહ્યો છે. ગાયરમાંથી ગાયો આદિ પશુઓ પોતાનાં બહાલાં બચ્ચાંઓને બહાલથી ભેટવાની ઉત્કંઠાથી ઉત્સાહભરે ગામ તરફ રવાના થયાં છે. તેમનો રક્ષક પછવાડે તેમને સિદ્ધે રસ્તે ચાલવાનો સંકેત કરે છે.

પીયાવે પશુઓનો કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. પનઘટપર પાણીઆરીઓ નવરંગીત ચીરો પહેરી ભોતીભરી ઇંટોણી મસ્તકપર મેલી ગળ-

ગતિથી પોતાની સાહેલીઓ સાથે વાર્તાલાપ કરતી ચાલે છે. તેમાં કેટલીએક માથે ભરેલ બેઠા સાથે સામી મળે છે અને રસ્તા વચ્ચે ઉભી રહી અવનવી વાતો કરે છે કે “આ શું? આટલા બધા સ્વારો?”

કેટલાએક ઘોડેસ્વારોએ આવી પોતાના ઘોડાને પાણીથી ઘેરી પીવરાવી ગામમાં પ્રવેશ કર્યો. ભરેલાં બેઠાં સાથે પાણીઆરીઓએ પણ પાછળ પાછળ પ્રવેશ કર્યો.

ગામ નારું પણ દેખાવડું હતું અને તેની ઉત્તર દિશા તરફ મનને આનંદ પમાડનારી નદી નિર્મળ જળથી વહન કરતી હતી. તે નદીના બન્ને કિનારા ઉપર વૃક્ષઘટા નવપક્ષવિત અને નિલામ્બરથી આચ્છાદિત હોઈ શોભતી હતી. તેમાં પક્ષીઓ કલરવ શબ્દ કરી આમોદ કરતાં હતાં. નદીની વક્રતાથી અનુમાન થતું હતું કે તે પોતાના પતિ સમુદ્રને મળવાને એટલી બધી ઉત્સુક હતી કે તેને પોતાની ગતિનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું. તેના ગર્ભમાં રહેલા જંતુઓ અને રેતીને પોતા સાથે લેવા પ્રેરતી અને સ્થાન બ્રહ્મ કરી મહોન્મત કરિણી પેઠે મહાલતી, ખગખગ અવાજ કરતી તે ત્વરિત ગતિથી ચાલે છે. પોતાના નિર્મળ જળથી અનેક પશુ પક્ષી અને ગ્રામ મનુષ્યોને તે સંતોષ આપે છે.

ગામમાં ખીજ વર્ષ કરતાં કૃષિકારો વિશેષ દૃષ્ટિએ પડે છે છતાં વસ્તી વિવિધ પ્રકારની છે. સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાના ધંધામાં જ્યોતપ્રેત થએલા જણાય છે. અત્યારે કૃષિકારો કૃષિ કાર્યમાં પ્રવર્તેલા હતા તેથી ગામમાં વૃદ્ધજનો અને વ્યાપારીઓ જ દૃષ્ટિએ પડતા હતા.

તમામ ઘોડેસ્વારો ગામમાં આવી એક વિશાળ ડેહો અને તેમાં જુદા જુદા ઝોરડાઓ હતા તેમાં આવી ઉતર્યા. આ ઝોરડાઓ એવા ઘોડેસ્વારોના ઉતારા તરિકે વપરાતા હતા તેથી તેમાં કાંઈ વાસ કરતું નહોતું. ફક્ત એકાદ બે માણસો રખવાળ તરીકે રહેતા હતા, તે ઘોડેસ્વારોને

જોઈ બ્યવસ્થા કરવા આમતેમ કરવા લાગ્યા. કોઈ સુવાનાં સાહિત્યો ગામ રખવાળ અને નોકરોને સાથે લઈ એકત્ર કરવા લાગ્યા. કોઈએ પાણી ભરવાવાળાને બોલાવી પાણી ભરવા સચના કરી. રાંધવા માટે કઠીયારાઓને સરપણ તૈયાર કરવાનું અને કોળી વગેરેને ઘોડાઓ માટે ધાસ-ચારો, ચંદી વગેરે એકઠું કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. મોદીખાનેથી રસોઈની સામગ્રી લાવી ગામોટીને બોલાવી તેમણે રસોઈની તૈયારી કરવા માંડી.

ત્રણ દિશાએ ઓરડા અને વચમાં વિશાળ એક હતો, ત્યાં ગાલીચો ખિજાવી ઘોડેસ્વારો બેઠા હતા. વચમાં ગાદીતકીઓ ખાલી પડેલા હતા. તે બધા કોઈની રાહ જોતા હોય તેમ અસ્પર્શની વાતોથી જણાઈ આવતું હતું. સૂર્ય અસ્તાચળ પર જઈ ક્ષિતિજમાં સંતાવા લાગ્યો હતો, તે સમયે એક પાણીવાળો ઘોડાપર સ્વાર થએલ યુવાન અને તેની પાછળ ત્રણ સ્વારો સાધારણ ઘોડાપર હતા તે આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈ બધા સ્વારો બેઠકપરથી ઉભા થયા અને ચારે ઘોડેસ્વારો નીચે ઉતર્યા. તેમાં ત્રણ સ્વારો પોતપોતાના અશ્વો જતે બાંધવા લાગ્યા, પણ પાણીવાળો ઘોડેસ્વાર બીજાને ઘોડો આપી ગાદીતકીયો બેઠો હતો તેના પર બેઠો. તેની ચળકતી આંખો, પ્રચંડ બુજબુજો અને સર્વાંગસુંદરતાથી તેની આસપાસ વિંટળાઈ બેઠેલા બધાનો તે નેતા હોય તેમ અનુમાન થઈ આવતું હતું.

“હાકોર માટે જરા કસુંબો તો કરો, કારણકે ચાડીકો લાગ્યો સહે કશું.”

“ના ના ! ત્રણ ગાડીમાં ચાડીકો રોનો ! શું મારે બધા છે ?” હાકોરે કહ્યું.

“બંધાણુ તો નથી પણ બંધાણુ? તો છે ને? સોશી^૨ બંધાણુને પણ હરાવી દે, માટે આજ તો છોટો કમુખો ભો.” તેજસિંહે ટકુકો કર્યો. ખરલમાં અશીષુ નાંખી વાટી ગાળી કમુખો તૈયાર કરવામાં આવ્યો, અરસપરસ પાવા માટે ખેંચતાણુ થઇ અને વધુ પાવાનો પ્રયાસ થયો. અશીષુ જ્યેકે ઝેર છે છતાં મિત્ર શત્રુ છે કેમકે જેના ઉપર બહાલ હોય તેને જ આગ્રહથી વધારે અંપાય અને વધુ ખેંચ કરી આપે તે સ્નેહની નિશાની ગણાય છે. ગમે તેવું વૈર હોય પણ સામસામે કમુખો પીએ એટલે વૈર બંધ પડે અને મૈત્રી બંધાય, પણ તે મિત્ર થઇ શત્રુની ગરજ સારનાર છે. તેનું વ્યસન મહાન હાનિ કરનાર પુરવાર થયા છતાં રાજપૂતો તેને છોડતા નથી એ દીલગીરીની વાત છે.

જમવા માટે રસોઇ તૈયાર થઇ એટલે સર્વે જમવા ઉઠ્યા અને એક પંક્તિએ બેસી આનંદવાર્તા કરતાં જમી, મુખવાસ લઇ, શયન કરવા માટે એકી સાથે પાથરેલા ઢોલીઆપર બેઠા. સૌ હુક્કામાંથી ધુંકો કાઢતા વાતોના તડાકા મારવા લાગ્યા અને એક પછી એક નિદ્રાવશ થયા.

રાત્રિનો ચોથો ભાગ ગત થયો અને સર્વ મનુષ્યો આરામ બેતા નિદ્રાદેવીની ગોદમાં સ્વપ્નસૃષ્ટિનું અવલોકન કરવા લાગ્યા. સર્વત્ર શાંતિ વ્યાપી રહી. આખું ગામ નીરવ અને નિર્જન જેવું થઇ રહ્યું. પક્ષી સરખું પણ ફરકતું નહોતું. ફક્ત ઘોડેરવારોમાંથી એક જ મનુષ્યને આવતી નહોતી. તેના મુખપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવતું હતું કે તે વિચારવમ્બજમાં તણાય છે. દીપકનો પ્રકાશ તેના મુખપર પડતો હોવાથી વિશાળ કપાળમાંથી નિકળતી તેજપ્રભા દીપકજ્યોતથી શ્રદ્ધિ

---

૧ બંધાણુ વિના અવર નવાર કમુખો પીએ તે. ૨ બંધાણુ ન હોય તે.

પામતી હતી, છતાં વિચારમગ્નતા અસ્પષ્ટ રહેતી નહોતી. તેને વિચારની તત્ક્ષિણતાથી નિદ્રા આવતી નથી. ધડીકમાં સુએ છે, વળી બેસે છે અને હુકામણીમાંથી મંદ મંદ કુકો બેંચી રાત્રિ નિર્ગમન કરે છે.

આમ વિચારવમગ્નમાં તેને નિદ્રા આવી નહિ. ફક્ત સત્રિને ચોથો ભાગ જ અવશેષ રહ્યો. માથું ચઢી આવ્યું. નિદ્રા નહિ જ આવે તેમ લાગવાથી એકદમ ઉભો થઇ પોતાના અશ્વને સજ્જ કરી તે સ્વાર થઇ નીકળ્યો અને ગામ ફરતી પ્રદક્ષિણા કરી દક્ષિણ દિશા તરફ આવ્યો.

પ્રિય વાચક! આ વ્યક્તિ તો ઝોળખાઇ ગઇ હતી. પોતાના રાજપૂતોને અગાઉ સમઢીઆળા મોકલી પોતાનાં બંધુપત્નીની આજ્ઞા મારે હુમીરજી પાછળ રહ્યા હતા, તે છેક સાંજ પડતાં સમઢીઆળે ત્રણ સ્વારો સાથે આવી પહોંચ્યા હતા અને ઠાકોર કહી વીરસિંહે સંબોધેલ અને વિચારવમગ્નથી નિદ્રા ન આવવાથી અચારુદ ચઇ રહેલ કરવા નીકળેલ હુમીરજી જ છે; મારે ચાલ! આપણે પણ તેની સાથે રહેલ કરવા નીકળીએ અને મંદ સુગંધી શીતળ પવનથી મગજને તાજું બનાવીએ.

ગામની દક્ષિણ દિશાએ હુમીરજી આવ્યા કે તુરત કોઇના કંરણ રૂદનનો ધ્વનિ શ્રવણગોચર થયો. સ્વર કોઇ ઝીનો ખરા અંતઃકરણની લામણીવાળો જણાતો હતો. નજીક જતાં હુમીરજીને જણાઇ કે રૂદન સાથે કોઇના નામની કવિતા તે ગામ છે. તે સાંભળવા હુમીરજી ઉભા રહ્યા અને રૂદન સાથે ગવાતા સોરઠા નીચે મુજબ સાંભળવા લાગ્યા:—

ઠહાલા મારા વીર, અમથી અળગો તું થયો;

રહે ન મનમાં ધીર, વીર તારા વિયોગથી!

અમને કરી ઉદાસ, પુત પરવર્યો એકબે,

ક્યાં જઇ રે'સો વાસ, લાખણથી તું લાડલા!

હુમીરજીને સોરઠા બહુ પ્રિય લાગ્યા અને થોડાપર સ્તબ્ધ થઇ

તે સાંભળવા લાગ્યા. સોરઠા એકાએક બંધ થયા અને એક વૃદ્ધ બાઈ જાપરની બહાર આવી. તેના વાળ રોમ્બ જેવા શ્વેત હતા, માથાપર કિનની કાળી કામળ ઓઢી હતી. શરીર વૃદ્ધ છતાં સશક્ત હતું. તેના મહેરવેશ ઉપરથી તે ચારણ સ્ત્રી છે તેમ જણાઈ આવતું હતું. હમીરજીની દૃષ્ટિ એ વૃદ્ધ સ્ત્રી પર પડતાં જ થોડા પરથી તે નીચે ઉતર્યા કે તુરત વૃદ્ધ સ્ત્રીએ ઓવારણાં લઈ કહ્યું કે, “હમીરજી! અત્યારે અહીં ક્યાંથી?”

હમીરજી:—“આઈ! આપ સા કારણથી વિલાપ કરો છો?”

રૂદન કરનાર વૃદ્ધ સ્ત્રી ચારણીયાણી હતી. તેનું નામ લાખબાઈ હતું. તેણે હમીરજીના પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું કે:—“કુમાર! મારો દીકરો લાખણશી થોડા દિવસ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યો છે. તે દુઃખ સહન નહિ થઈ ચક્રવાથી દરરોજ અત્યારે તેનાં મરસીયાં કહી હૃદયભાર ઓછો કરે છું.”

હમીરજી:—“જેવા લાખણશીનાં મરસીયાં કહો છો તેવાં મારાં મરસીયાં કહો. મને સાંભળવાની ધણી ઉમેદ છે.”

લાખબાઈ:—“બાપ! આ શું બોલ્યો? તને માતા બોડીઆરની રખા! આવડ ધણું આયુષ આપે, મારા વીર! મરસીયાં તારાં હોય? તું હજી બાળક છે. મરસીયાં મુવા માણસનાં કહેવાય, જીવતાનાં કહેવાય નહિ. તારા પર જોગમાયા પ્રસન્ન થાય અને કરોડ દિવાળી રાજ્ય કરે!”

હમીરજી:—“મેં સોમનાથજીને મારું શિર અપર્ણ કર્યું છે, મારે હવે હું મુવેલો જ છું, કેમકે અસંખ્ય મુસલમાન સૈન્ય સામે વિજય પામી ચક્રવૈજય નહિ અને મારું માથું શિવાર્પણ કરીને પછી જ મારે લડવાનું છે, તો મુખેથી મરસીયાં કહો એટલે હું સાંભળું તો ખરો! મુવા પછી કહેશો તે હું ક્યાં સાંભળવા આવવાનો હતો?”

“તારાપર જંગમાયા પ્રસન્ન થાય અને કરોડ દિવાળી
રાખ્ય કર!”

(પૃષ્ઠ ૧૪૮)

લાખખાઇ:—“ હુમીરજી ! મરસીયાં કીધા પછી મોહું જોવાય નહિ તેથી જ જીવતાનાં કહેવાતાં નથી. તમારાં મરસીયાં કહ્યા પછી તમારું મોહું હું જોઇશ નહિ, માટે આ જમ્મ છોડી દો. ”

હુમીરજી:—“ હું અત્યારે જ અહીંથી રવાના થવાનો છું અને પછી પાછો આવવાનો નથી, માટે મરસીયાં કહેવામાં બાધ નથી. હું જમ્મ કરતો નથી પણ સત્ય જ કહું છું માટે મારા મરસીયાં સુખેથી કહો. ”

લાખખાઇ:—“ તમારે મરસીયાં સાંભળવાની ઉત્કંઠા છે તો કહીશ પણ બ્યારે લડાઈ શરૂ થશે ત્યારે કહીશ, માટે ત્યાંસુધી ધીરજ ધરો. ”

હુમીરજી:—“ બાઇ ! તેવો આપનો વિચાર છે તો સુખેથી બુદ્ધ વખતે કહેજો. હું મારા માણસો સાથે આપને સોંપનાથજી મોકલવાનો પ્રબંધ કરું છું. ”

લાખખાઇ પાસેથી રજા લઇ હુમીરજી ઘોડેસ્વાર થઇ પોતાને કિતારે આવ્યા. આ વખતે સૂર્યોદય થયો હતો. હુમીરજીના માણસો સચ્ચા-ત્યામ કરીને હુમીરજીનીની શોધખોળ કરતા હતા. કોઈ કહેતું હતું કે ઠાકોર ઘોડો ફેરવવા ગયા છે, કોઈ કહે ના ત્રા, એ તો પાછા ગઢાળી ગયા હશે અને હમણાં આવશે, ત્યારે કોઈ કહેતું કે પોતે એકલા જ લડવા ગયા હશે, આપણને સાથે લઇ જવા નહિ હોય, એટલે એકલા છુપી રીતે ગયા હશે. આવી રીતે તેઓ તર્ક વિતર્ક કરતા હતા, એટલામાં હુમીરજી જમ્મ પહોંચ્યા એટલે બધાને આનંદ થયો.

ઠાકોરની શોધખોળ થતી અને રાહ જોવાતી હોવાથી કોઈએ કમુંબા પીધા નહોતા. બધાના શરીરમાં ઉતાર આવી ગયો હતો. પણ પોતાના નેતા સિવાય એકલા પીવાય નહિ, આવો રિવાજ હોવાથી કમુંબા વિના-ઉતારથી બધાનાં શરીરો શિથિલ થઇ ગયાં હતાં. આ

વખતે હમીરજીને આવતાં જ બધાના આનંદનો પાર નહોતો, કેમકે બધાને નવું ચેતન્ય આપનાર કસ્ટોમો તુરત જ મળશે તેવી આશા થઈ આવી હતી.

કસ્ટોમો તૈયાર થયો, બધાએ પોતપોતાના માપ પ્રમાણે પીધો, એટલે હમીરજીએ ચાર સ્વારને આજ્ઞા કરી કે “આઈ લાખબાઈને લઈ પરમાર્થ સોમનાથજી તરફ જાઓ; હું આવું ત્યાંસુધી તેમની સેવા કરજો. કોઈ વાતથી તેમને તકલીફ પડવા દેશો નહિ.”

હમીરજીની આજ્ઞા થતાં જ ચાર સ્વારે તૈયાર થયા અને આઈ લાખબાઈ માટે એક રથ તૈયાર કરી તેમાં તેમને બેસારી સોમનાથજી તરફ રવાના થયા. હમીરજી પણ માણસો સાથે આઈને મોકલ્યા પછી નિશ્ચિંત થયા.

પ્રકરણ ૧૯ સું.

ચાંપાવાળાની ચિંતા.

“હવે મને અહીં ઘણા દિવસ થયા છે, માટે ઘેર જવાની રજા આપો.” ચાંપાવાળાએ પોતાના ગામ જેતપુર જવા માટે હમીરજી પાસે રજા માંગી.

“આપના સહવાસથી મને આનંદ થાય છે, માટે થોડા દિવસ રહીને પછી જાઓ.” હમીરજીએ થોડા દિવસ રહેવાનો ચાંપાવાળાને આગ્રહ કર્યો.

“જેતપુરની ગાદી ઉપર મારો પિત્રાઈ પોતાનો દાવો કરી પચાવી પાડવાનો ઇરાદો કરે છે. મારી ગેરહાજરીથી લશ્કર વચેરેને પોતાના

મતમાં તે મેળવી લે તો પછી ગાદી મેળવવી મુશ્કેલ પડે, માટે હવે વધુ વખત મને રોકશો નહિ.” ચાંપાવાળાએ સમજળ કારણ આગળ લાવી ઘેર જવાની આવશ્યકતા જણાવી.

“બહે, જ્યારે એમ જ છે તો સુખેથી પધારો.” હુમીરજીએ જવાની સમ્મતિ આપી.

ચાંપાવાળો હુમીરજી પાસેથી રાજ્ય લાઇ જેતપુર તરફ રવાના થયો. જુદા પડતી વખતે હુમીરજીએ કહ્યું: “તમે થોડા દિવસ રહ્યા હોત તો હું સાથે આવત પણ ઉતાવળ કરી એટલે મારો ઉપાય નથી. સાહસ ન કરો અને શાંતિથી કાર્ય કરો તો સાફ. અત્યારે તમારી પાસેથી રાજ્ય છુટી ગયું છે, તમે એકલા છો, તમારો કાંકો ચાલાક છે, તેણે કાર્યભારીઓ વગેરે પ્રજાના અંગેસરોને પક્ષમાં લીધા હશે, માટે જેતપુરથી થોડે દૂર રહી બધી તપાસ કરજો અને જો જરૂર જણાય તો મને બોલાવજો.” આ શિખામણ ચાંપાવાળાએ યાદ રાખી હતી.

થોડા દિવસમાં ચાંપાવાળો જેતપુરની નજીક આવી પહોંચ્યો. તેણે પાસેના ગામડામાં એક ખેડુતને ઘેર ઉતારો કર્યો. તેણે ગુપ્ત વેશે પોતાના રાજ્યની બધી હકીકત મેળવી એટલે પોતાના કાકાની કપટનજા તેના જોવામાં આવી. પોતા એકલાથી રાજ્ય મેળવી શકાશે નહિ, તેમ ખાતરી થઈ કેમકે બધા કાર્યવાહકોને મુળવાળાએ પોતાના પક્ષમાં લીધા હતા. વળી ચાંપાવાળો મરાયો નથી, જીવતો છે, તેવા સમાચાર પણ મળ્યા હતા, તેથી તે વિશેષ સાવધ બન્યો હતો. કિલ્લાપર તોપો અને લશ્કરની ગોઠવણ તેણે કરી હતી. કાંઈ બહારનો માણસ આવી જેતપુરની ચર્ચા જોઈ ન જાય તેવો સખ્ત બંદોબસ્ત તેણે કર્યો હતો.

આ વખતે ચાંપાવાળો તદ્દન નિરાધાર હતો. શું કરવું, શી રીતે પોતાની ગાદી હસ્તગત કરવી, એ વિચારે તેને કાંઈ સુજનું નહોતું. થોડા

આણસોથી લડીને વિજય મેળવી શકાય તેમ નહોતું. જો કોઈ ખીજો રસ્તો કરવામાં આવે તો જ મુળવાળાનો પરાભવ કરી શકાય. આવી રીતે વિચારમાં તે તલ્લિન રહેતો, પણ શું કરવું, તે સુજતું નહોતું.

એક વખત ચાંપાવાળાએ પોતાનો વેશ પલટાવી કોઈ ન જાણી શકે તેમ ગુપ્ત વેશે જેતપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. જેતપુરમાં તેનો મિત્ર હતો, પણ તેના ઉપર હવે તેને શ્રદ્ધા રહી નહોતી કેમકે પોતાના વિશ્વાસુ અને જાની દોસ્તોએ દગો કર્યો તો આ મિત્રનો વિશ્વાસ કેમ આવે? તેને એમ થયા કરતું હતું કે, જો મારા મિત્ર પાસે જઈશ અને તે લોભ-વશ થઈ મને પકડાવી દેશે તો મારો ઉપાય ચાલશે નહિ. આમ વિચારતો તે શહેરનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. આ વખતે પોતાના પક્ષમાં કોઈ હોય તેમ જણાયું નહિ, તેથી તે હતાશ થયો. છેવટે પોતાના મિત્રના ઘર પાસે તે આવ્યો.

ચાંપાવાળાનો મિત્ર જાતનો આડો કાઠી હતો. મૂળ તેનું વતન ભીમોરા હતું પણ તેના વડિલોએ રાજ્યને દીકરી આપવાથી જેતપુરમાં તેઓ આવ્યા હતા અને સાં ગીરાસ આપ્યો હતો, તેનાથી તેઓ ગુજરાન ચલાવતા હતા. વિશેષમાં રાજ્યની નોકરી પણ તેઓ કરતા હતા. આવી રીતે બે પેઢીથી સ્થાયી વાસ કરીને તેઓ રહ્યા હતા. તેનો પિતા રાજ્યમાં માનીતો હતો, પણ તેનું સાઈ માન હતું નહિ. ચાંપાવાળો ગાદીએ આવ્યો ત્યારપછી જરા તરા રાજ્યમાં માયું મારવા લાગ્યો હતો. તેનું નામ જેઠસુર ધાધલ હતું.

જેઠસુર અને ચાંપાવાળો બાળપણથી સાથે રહેતા હતા, પણ જોડાએ તેવો અને વચ્ચે પ્રેમ થયો નહોતો. જેઠસુરનો ચાંપાવાળા ઉપર પ્રેમ હતો અને તે તેને જીમરથી ચાહતો હતો. ચાંપાવાળો પોતાના ખીજા ચાર મિત્રોને પ્રમાણિક અને વિશ્વાસુ માનતો હોવાથી જેઠસુર ધાધલ

ઉપર તેને સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ ન હતો, છતાં તેને છેક તિરસ્કારી કાઢતો ન હતો. તે સાધારણ રીતે તેની સાથે વર્તતો હતો.

જેઠસુર મને મદદ કરશે કે નહિ, આ વિચાર કરતો ચાંપોવાળો જેઠસુરના ઘરમાં છુપાઈને ચર્ચા જોવા લાગ્યો. આ વખતે જેઠસુર પોતાની સ્ત્રી સાથે વાતચિતમાં યુગ્મજોડો હતો.

“પ્રાણનાથ! આપણો રાજા જીવતો છે એમ આજે મેં સાંભળ્યું છે. શું તે વાત સત્ય છે?” જેઠસુરની સ્ત્રીએ પોતાના પતિની પાસે આવતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“મારા સાંભળવામાં તે વાત આવી નથી. ચાંપોવાળો જીવતો ક્યાંથી હોય? તેનો તો દુષ્ટ મિત્રોએ પ્રાણ લીધો. આવા વિશ્વાસવાદી મિત્રો સાથે મિત્રતા ન રાખવા ધણી વખત તેને મેં ઇસારામાં કહેલું પણ તેણે માન્યું નહિ, તો છેવટે આ રજા આવીને ઉભું રહ્યું.” જેઠસુરે બળાપો કરતાં કહ્યું.

“ચાંપોવાળો જીવતો છે તે વાત સત્ય હોય તો આપ તેને કાંઈ મદદ કરી શકો કે?” સ્ત્રીએ ઉંડી લાગણીથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ચાંપોવાળો જીવતો હશે તો તેને ગાદી મેળવી આપવામાં મારા પ્રાણનો ભોગ આપતાં વિચાર પણ કરું નહિ, પણ તે જીવતો છે એમ જાનવાને મને પણ કારણ મળતું નથી.” જેઠસુરે શંકા લાવી કહ્યું.

“હું પાણી શેરે મઘ હતી, ત્યાં વાત થતી હતી કે ચાંપાવાળા-એ પોતાના દુષ્ટ મિત્રોને મારી વેરનો બદલો લીધો છે. આપણા કિલ્લા ઉપર લશ્કર વગેરેની ગોઠવણ થઈ તેનું કારણ પણ ચાંપોવાળો જીવતો છે, તે છે. આખા શહેરમાં આ વાત ચર્ચાય છે પણ તમે હાલમાં બહાર જતા કે કોઈની સાથે હળતા મળતા નથી તેથી અજાણ છો.”

જેઠસુરની સ્ત્રી જ્યાં આગળ વાત કરવા જતી હતી ત્યાં અચાનક ચાંપોવાળો આવી ઉભો રહ્યો, એટલે વાત અટકાવી જેઠસુર સામે આવ્યો. બંને મિત્રો એક બીજાને ભેટી પડ્યા.

“બધું ! તમારા આગળ મારા દુઃખની શું વાત કરું ? વિશ્વાસ-ધાતી મિત્રોથી મને કાણું શોચવું પડ્યું. છેવટે રાજ્ય પાલ્ય ગયું. અત્યારે હું નિરાધાર જેવો થઈ ગયો છું. આખા શહેરમાં તમારા સિવાય મારું કોઈ હિતસ્વી નથી.” ચાંપોવાળાએ નીચે બેસતાં ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“બનવા કાળે બધું બને છે, તેમાં ચિંતા કરવી નકમી છે. વિપત્તિ વખતે ધૈર્ય રાખવું એ વીર પુરુષનો ધર્મ છે. માટે ધીરજ અને ખંતથી પાછું તમારું રાજ્ય મેળવી શકાશે.” જેઠસુરે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું.

“મને તો એકે દિશા સુજતી નથી. તમે કાંઈક રસ્તો બતાવો તો તે પ્રમાણે કાર્ય કરું.” આવું ચાંપોવાળાનું બોલવું સાંભળી જેઠસુર મોજ રહ્યો અને ચાંપોવાળાને પોતા સાથે આવવાનું કહી ત્યાંથી એકાંત સ્થળમાં ગયા અને ધીમે સારું કોઈ ન સાંભળે તેમ શુપ્ત વાત કહી; એટલે ચાંપોવાળાના મુખપર તેજ ઝળકવા માંડ્યું : “હા, એ જ રસ્તો ચોખ્ખો છે.” તેટલું જ તે ઉતાવળે બોલ્યો.

જેઠસુરની સ્ત્રીએ તુરત કંસાર કરી નાંખ્યો અને બંને મિત્રો સાથે બેસી જમ્યા. કેટલીક શુપ્ત વાત કરી તેઓ છુટા પડ્યા. ચાંપોવાળો પોતાના સ્થળે આવ્યો અને પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો.

પ્રકરણ ૨૦ અં.

પ્રેમોદ્ભવ.

હૃમીરુ અને તેમના રાજપૂતો ચાલતા ચાલતા ગિરની દક્ષિણે દોણ (ગઢડા) નામના સ્થળે આવી પહોંચ્યા.

અત્યારે કુદરતે પોતાનું સૌન્દર્ય અતિશય વધાર્યું છે. પવનની મંદ મંદ અને શિતળ લહરીઓ આવે છે. આસપાસ ચંપો ચંખેલી જુદા, મોગરો, કરેણ વગેરે વગેરેનાં પુષ્પોમાંથી નિકળતા સદૃશ પરિમલનાં રજકણો નેત્રને આનંદ આપે છે અને નાસિકા વાટે પ્રાણવાયુ સાથે દરેકનાં ઉદરમાં જવા લાગે. પ્રયાસ કરે છે, પણ નાસિકામાં જતાં જ નાસિકાના મધ્યસ્થાન તંતુઓ તેમને ઉદરમાં જતાં અટકાવી સિદ્ધા મગજ પ્રતિ પ્રેરે છે; તેથી મગજ પુષ્ટ બને છે અને તેમાં ધડી પેઠે રહેલી બધી આકૃતિઓ સદૃશ રજકણોને ગ્રહણ કરવા તલપી રહી પરિમલને બક્ષ કરી શ્વાસેન્દ્રિયને સંતુષ્ટ કરે છે.

સૃષ્ટિસૌંદર્યથી નેત્ર શાંત થતાં હતાં ને સર્વ દિશાઓએ પોતાના ગર્ભમાં રાખેલાં પણ દૂરનાં વૃક્ષોને ક્ષિતિજમાં અદ્રશ્ય રાખ્યાં હતાં અને પ્રૌઢ પર્વતો વગેરેને બહાર કાઢી પ્રદર્શનમાં ખુલ્લા મુક્યા હતા. કુસુમકળીઓપર મધુકર મહોન્મત્ત થઈ ગુંગરવ કરતા હતા. કોઇ પક્ષીઓ પ્રેમોન્મત્ત થઇ પોતાની પ્રિયા સાથે પ્રેમકલહ કરી પાંખોવટી લડાઇ કરતા હતા તે જાણે બંને યોદ્ધાઓ દંડ યુદ્ધ કરતા હોય તેમ ભાન થતું હતું. મયૂરો ક્ષણે ક્ષણે થન થન નાચી રહ્યા હતા. તેનાં પીછાં મયૂરના માથાપર સર્પાકૃતિ તુલ્ય નીચાં વળેલાં હતાં. મયૂરના પત્ન-સ્થાન વર્ણને લઇ જાણે શી કૃષ્ણપર શેષ નારાયણે પોતાની રેણુ વટી

ઢાયા કરી હોય તેમ જણાવું હતું. જેમ શ્રી કૃષ્ણનો નામ અને રૂપ જોઈ ગોપીઓ મુગ્ધ થઈ આસપાસ વિંટળાઈ જતી હતી તેમ મયૂરી-ઓ પણ તેની પાસે નેત્રાશ્રુની ઇચ્છાથી પ્રેમધેલી બની રહી હતી.

વિશાળ તડાગમાં હંસો સ્વચ્છદે વિચરતા હતા. તેના કિનારા સંગેમરમરના પથરથી બાંધેલા હતા. તેના પર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં સામે પ્રતિબિંબ પડતો હતો. તેથી પ્રેક્ષકના મનમાં રોમ્પથી આચ્છાદિત થએલા કિનારા હોય તેવો ભાસ થતો હતો. આ દ્રશ્ય નેત્રને ધણું રમ્ય લાગતું હતું. પક્ષીઓ કિલકીલાટ કરી શ્રવણપુટમાં સુધાધારા રેલાવતાં હતાં અને આનંદ પામતાં હતાં.

સરોવરના તટ અને પનલટપર આવી હમીરજી આ સર્વ દ્રશ્ય જોતા હતા. વીર રસ જાણે મૂર્તિમંત થઈ પ્રત્યક્ષ આવી આ સર્વ દ્રશ્ય નિહાળતો હોય તેમ અનુમાન થતું હતું. તેના કટિપ્રદેશમાં તીક્ષ્ણધારી તલવાર લટકતી હતી. વામ હસ્ત તલવારની મૂઠપર મુકી તેને આશ્વાસન આપતો હોય તેમ જણાવું હતું. તલવાર ચતુર્શોણિતની તૃપાતુર હોવાથી જાણે હસ્તને કહેતી હોય કે મને તૃપામુક્ત કર તેને વામ કર ધીરજ આપતો હોય તેવો ભાસ થતો હતો.

સામેથી સ્ત્રીઓનું ઘંટ માથે બેઠાં લઈ આવતું તેમની દૃષ્ટિએ પડતું. તેમનાં વસ્ત્રો સ્વામ રંગનાં હતાં અને શરીરનો રંગ પણ તેવો જ હતો તે જાણે સ્વામ રંગી અગ્રો હોય તેમ જણાવું હતું. તેમાં વિદ્યુતની પેઠે કોઈ નવયૌવના બાળા જળહળતું બેઠું માથે લઈ આવતી હમીરજીની દ્રષ્ટિએ પડી અને તે બેઠા ઉપરથી સૂર્યનાં કિરણો પસાર થઈ તેના મુખપર જ્યોતિ અર્પી રહ્યાં હતાં, તેથી તેના વદનનું સૌન્દર્ય વિશેષ ખીલી નીકળ્યું હતું. શ્વેત કપોલપર હિંચુલનું બિંદુ-હુંદલું હતું, તે રક્તના બિંદુ જેવું સોભતું હતું. બને બ્રૂમુદી સુધી વક

કમાનની પેઠે કેસકલાપની પાટી ઢાળી હતી અને તે કમાનમાં તિરછાં નમ-
નરૂપી સરતું સંધાન કરી મન્મથ અદ્રશ્યરૂપે રહેલો હોય તેમ જણાતું
હતું. તેનાં ચપળ અને ચળકતાં નેત્રોમાંથી બાણો છૂટતાં હતાં. કંઠમાં
સંકેદ સ્ફાટીકની માળા ઉદ્ગચ્છળસુધી લટકતી હતી. તેનાં કુચદ્વય ઉન્નત
છતાં નાણુક હતાં, તે જાણે યુવાવસ્થાને વધાવવા તૈયાર થઇ રહ્યાં હોય
તેમ અનુમાન થતું હતું. તેનાં બંને હસ્તો હસ્તીની ચંદ્ર પેઠે શોભતાં
હતાં; તેમાંનો એક હસ્ત બેટા સાથે લપેટાઈ ગયો હતો. પાંચે
આંગળાં પહોળાં થઇ બેટાની સાથે સુવર્ણ પેઠે ચળકી રહ્યાં હતાં. બીજા
હાથમાં તેણે ધડો લટકતો રાખ્યો હતો. પવનની મંદ મંદ લહરીઓથી
ઓઢેલા અંબરનો પાલવ ત્રિવલ્લીને દ્રશ્યમાન કરતો હતો અને અગાહ
નાબી સાથે સ્પર્શ કરતો હતો. તેની કદળી સ્થંભ જેવી જંઘાઓપર લાલ
રંગતું અંબર લપેટાએલું હતું. પગમાંના ગુપુરનો મધુર મંદ મંદ ધ્વ-
નિ નિકળતો હતો. તેની ચાલ હંસની પેઠે મલપતી હતી.

આવી સૌન્દર્યયુક્ત બાળા ઉપર હુમીરજીની એકાએક દ્રષ્ટિ પ-
ડતાં તે અમકયા અને તેમને રોમાંચનો અનુભવ થયો. હૃદયમાં એકાએક
કોઇ નવીન સ્ફુર્ણનો આવિર્ભાવ થયો, હૃદય ધડકવા લાગ્યું, મુખપરથી
સ્વેદનાં બિન્દુઓ ટપકવા લાગ્યાં, ઝીણી અને ન સમજી શકાય તેવી ક-
મ્પારી થવા લાગી, પોતે ક્યાં ઉભો છે અને કોણ છે, તેનું પણ બાન
રહ્યું નહિ. તેમનાં ચપલ નેત્રો એ બાલા ઉપર સ્થિર થતાં સર્વસ્વ હરાઇ
ગયેલાની માફક વ્યગ્ર રીતે તે બહાવરા બન્યા. તે જરા સામા આલ્યા,
વળી સ્થંભ્યા છતાં નેત્રો બાળાની સામે જ હતાં. દ્રષ્ટિ સ્થિર હતી, મન
પણ તલ્લિન થયું હતું અને બાલા પાસે ગયું હતું, શરીરને પાસે લઇ
જવા પ્રેરણા હતું પણ ચાકેલા મનુષ્યની પેઠે તેમના પગ ચાલતા નહોતા.
અસોઆસની પ્રક્રિયાઓ વિશેષ થવા લાગી. પોતાનાં મન તથા શરીરનો

એકાએક ફેરફાર જોઇ તે વિચારવા લાગ્યા કે “ અરે ! મને આ શું થાય છે ? આ બાળા કોણ હશે ? તેને જોતાં મારું હૃદય મારા હાથમાં રહેતું નથી. શું તેણે મારાપર કંઇ જાદુ પ્રયોગ કર્યો હશે ? ના, ના, તેવું કંઇ નથી પણ તેની જુરફી જ કોઇ અમરકારી છે. જેમ શંકરને જીવવા માટે ઉમાએ બીલડીતું સ્વરૂપ લીધું હતું તેમ કોઈ અપ્સરાએ મને વશ કરવા માટે કંઇ પ્રપંચ તો નહિ કર્યો હોવને ? ”

આવી રીતે તે મનોગત પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા પણ અંતઃકરણથી કંઇ પ્રતિકૃત્તર મળ્યો નહિ તેથી નિરાશ થયા. વળી આગળ ચાલ્યા અને પગ અટક્યો : “ અરે ! પ્રચંડ સિંહ કે અગણિત સૈન્ય સામે ચાલતાં કોઇ દિવસ નાસીપાસ થયો નથી પણ આ બાળા કોણ છે, તે પુછવા જવા માટે મારી હિમ્મત કેમ ચાલતી નથી ? વળી તે બાળાનાં કટાક્ષમાંથી શુભ એવું શું મારા હૃદયને બેદ છે કે તેની સામે ચાલવાની મારામાં શક્તિ બીલકુલ રહી નથી ? શું મારું હૃદય અત્યારે બિરૂતાને પ્રાપ્ત થયું હશે ? નહિ નહિ, તેમ તો છે જ નહિ. માટે ચાલ ! કોઇ પણ યુક્તિથી એ બાળા સાથે વાત કરે. ” આમ વિચાર કરી તે આગળ ચાલ્યા અને નવચૌવનાની સામે જઈ આરાપર ઉભા. બાળાની દ્રષ્ટિ પણ તેમની સામે જ હતી. તેની દ્રષ્ટિમાંથી તીવ્ર કટાક્ષ બાહ્યો નિકળવા ચાલુ જ હતાં. તે કટાક્ષે અચેત અવસ્થામાં હમીરજીને મુક્યા તેથી તે સ્થિર અને જડવત્ બન્યા. વળી શુદ્ધિ આવી અને અનિમેષ દ્રષ્ટિએ તેને તે જોવા લાગ્યા.

બાળા પણ આ નવયુવાન અને વીર રસની મૂર્તિને દેખી મુગ્ધ બની ગઈ હતી. મનમાં તે વિચારવા લાગી : “ મનમથ પોતે જ સાક્ષાત્ વીરમૂર્તિ ધારણ કરી પ્રત્યક્ષ ઉભો છે કે શું ? ઠંડી બીલકુલ ન હોવા છતાં મને રોમાંચ શેના થયા ? મારા શરીરમાં કંપનો આવિર્ભાવ કેમ થયો શરીર ધ્રુજે છે કેમ ? હૃદયમાં પલકા શેના થતા હશે ? એાષ્ટો પણ શરૂ છે !

આખા શરીરમાં ઝમઝમાટી શેની થતી હશે? આ બધું શું થાય છે, તેની અને ખબર પડતી પડતી નથી. આ વાત હું કોને કહું? ખુલાસો પણ કોણ કરે? અરે! મારાં નેત્રો તેનામાં સ્થિર થઈ દ્રષ્ટિ તેની પાસે ગઈ તે પાછી આવતી જ નથી. શું મારી દ્રષ્ટિ તેની પાસે જ રહેશે? દ્રષ્ટિ તેના તરફ ગઈ તે તો ગઈ. માફ ચિત્ત તેની પાસે જઈ હૃદયને લઈ જવા તૈયાર થયું. શું આ કોઈ મારા ચિત્તનો ભૂટારો હશે અને ભૂટવા જ આવ્યો હશે?"

પ્રણયીઓની દ્રષ્ટિ સામસામી ફેંકાઈ, અધવચ્ચ એકત્ર થઈ હતી અને જેમ પાણી પાણીમાં મળવાથી વિલીન થાય તેમ તે એકરૂપ થઈ હતી. મહાન યોગીશ્વરોની પેઠે ત્રાટક થઈ અને ત્રાટકમાં પ્રણયીઓ સમાધિસ્થ થયાં. અને જાણે કોઈ બીજી જ સૃષ્ટિમાં હોય તેમ અનુભવવા લાગ્યાં. વળી જાણે એકબીજાનો કર મિલાવી આકાશપથે સ્થિતહાસ્ય કરતાં એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના ગમન કરતાં હતાં. પોતે ક્યાં જાય છે તેનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી, માનસિક સુખનો અનુભવ લેતા હોવાથી સૃષ્ટિમાં તે બે સિવાય બીજું મનુષ્ય તેમની દ્રષ્ટિએ પડતું નથી, વાર્તાલાપ કરવા અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં સુખ ખુલતું નથી. હૃમીરજીએ ધડકતે હૃદયે અને ફરકતે ઓળે અસ્ફુટ વચ્ચે કાંઈક બોલવાનો મહામહેનતે પ્રયત્ન કર્યો અને 'પ્રિય-એટલો અર્ધો શબ્દ નિકળ્યો કે તુરત જ એક ભયંકર મૂર્તિ આવી અને એક જ ઝપાટે તેણે હૃમીરજીને નિચે ફેંકી દીધા! હૃમીરજી ચમકીને આસપાસ જોવા લાગ્યા કે પોતે સરોવરને કિનારે જેમના તેમ ઉભા છે. બાળા પણ અનિમેષ નયને સાધુ જેવું રહી છે. આ બનાવથી ચકિત થઈ તે વિચાર કરવા લાગ્યા કે શું મહેનતે સ્વપ્નું તો નહિ થયું હોય? ના, ના, સ્વપ્નું તો નહિ પણ મારા હૃદયને કાંઈ ચમત્કારનો અનુભવ થયો. પ્રણયીઓ વિચારનિદ્રામાં હતાં એવામાં બાળાને એકાએક સ્વર સંભળાયો:-

“પાર્વતી ! તારે ઘેર નથી આવવું? આ શું કરે છે? શું જુએ છે?” એક સાહેલીએ પાર્વતીની સ્થિતિ જોઈ ઉપાલમ્બ કર્યો.

પાર્વતી એકદમ નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈ હોય તેમ ચોંકી અને સરમીંદી થઈ કહેવા લાગી કે:—“બહેન ! મારે આવવું છે. તું આમ ઉતાવળી કેમ થઈ છે? શું મોડું થયું છે? જવાબ છે હવે !”

સાહેલી:—“તારે તો હજી રાયણમાં ગાજતું હશે ! બીજીઓ ક્યારનીએ બેઠાં બરીને ચાલી ગઈ અને ઘરનાં અરધાં કામો પથ્થુ કરી રહેવા આવી. હું તારી પેઠે આમ ખોટી થઈ રહું તો ચાલે નહિ. શું અત્યારમાં આપણે નવરાં છીએ?”

પાર્વતી:—“આપણે ક્યાં અહીં બેસી રહેવા આવ્યાં છીએ? હજી તો ચાલ્યાં આવીએ છીએ. તેમાં મોડું શું થયું અને બીજીઓને એવડી શી ઘાડ આવી હતી કે મને સુકીને ચાલી ગઈ? મેં તો હજી બેઠું પણ બધું નથી. ચાલ હવે જલદી કર !”

સાહેબ:—“શું મોડું નથી થઈ ગયું? આજ તને આ શું થઈ આવ્યું છે? આપણને આવે જુગના જુગ ગયા અને હું બેઠું માંજ ક્યાંસુધી બેસી રહી છતાં તું કંઠિા ઉતરી જ નહિ. તને આજ જુત બરાણું જણાય છે. તારે તો ઘેર કામ કરનાર ઘણાં અને વળી તું લાકડવાઈ એટલે તને કાંઈ કાંઈ કહે નહિ, પણ મારે તો બધું કામ કરવાનું છે, માટે મોડું થાય તે મારે કેમ પાલવે?”

આટલી વાતચીતમાં પણ પાર્વતીની દ્રષ્ટિ હમીરજી તરફ જ હતી. ખોતાની બહેનપણી પાસે હોવા છતાં તેનું બાન પણ રહેતું નહિ અને તેનાં સ્વચ્છંદી નેત્રો ચક્રેરી પેઠે જ હમીરજીમાં લાગી રહ્યાં હતાં. તેની ચાલાક બહેનપણી આ બધું જોઈને જાણી ગઈ હતી કે આ અજાણ્યા યુવકમાં પાર્વતીનો પ્રણય બંધાયો છે. તે મનમાં વિચારવા લાગી કે

ચંચળ તેત્રા હાથ રહ્યાં નહિ. કિનારે ઉભેલા હુમીરજી પ્રત્યેજ
તે લાગી રહ્યાં ચને તેનામાં તક્લિન થયાં. (પૃષ્ઠ ૧૬૧)

“પાર્વતી બહુ જ સરલ સ્વભાવની છે. પ્રણય શું તે પીછાનતી નથી. પોવનવન ખીસ્યા છતાં હજી મનમથનો આાવર્ભાવ બીલકુલ થયો જ નથી, છતાં આ અપરિચિત નવયુવકને જોઈ તેને શું થયું હશે ? ખરે ! અત્યારે આ બાબતનો ઉપાલમ્ભ નકામો છે.”

પાર્વતીને પણ પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન થઈ આવતાં તે એકદમ પગથીયાં ઉતરવા લાગી પણ આગ્રહી નેત્રો હુમીરજી તરફ જ હતાં તેને તે કોઈ રીતે રોકી શકી નહિ. તેને મનમાં અનેક કુતૂહલો થવા લાગ્યાં કે આ મદનમૂર્તિ કોણુ હશે ? શા કારણથી તેના પર મને આટલો અતુરાગ થતો હશે ? આમ વિચાર કરતી તે જળ સમીપે આવી પહોંચી. ખેટું ભરવા જળમાં દ્રષ્ટિ કરી ત્યાં પણ યુવાન નરની મૂર્તિ દ્રશ્યમાન થઈ ! આ જોઈ તે ચમકી આસપાસ જોવા લાગી અને જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ ફેંકે છે ત્યાં ત્યાં હૃદયમૂર્તિ દેખાઈ ! પાર્વતી ગભરાઈ ગઈ અને મહા મહેનતે ખેટું માથે લઈ બહાર નીકળી. ચંચળ નેત્રો હાથ રહ્યાં નહિ. કિનારે ઉભેલા હુમીરજી પ્રત્યે જ તે લાગી રહ્યાં અને તેનામાં તદ્દલીન થયાં. ત્યાં ફેર તેની બહેનપણીએ કાંઈ કહ્યું એટલે તે વિચારમાંથી જાગ્રત થઈ ચાલવાનો પ્રયાસ કરવા લાગી. નેત્રો પોતા સાથે આવવા આનાકાની કરતાં હતાં. પ્રણય, લજ્જા અને ભયનો ઉદ્ભવ થયો હોવાથી તે સર્વનું પરસ્પર યુદ્ધ ચાલ્યું. હુમીરજીને છોડી એકલા જવાનું તેને બીલકુલ રચ્યું નહોતું. પ્રણય તેની તરફ જ ખેંચતો હતો ત્યારે ભય ધર તરફ ખેંચવા લાગ્યો. વળી લજ્જા ભયનો પક્ષ કરવા લાગી એટલે અત્યારે તો ભયનો જય થયો અને પાર્વતીએ પોતાની બહેનપણી સાથે ચાલવા મંડયું, પણ હઠીલું હૃદય તો ત્યાં જ રહ્યું. ચાલતાં કાંઈ પણ બહાનું કાઢીને તે પાછળ જોતી હતી. નેત્રો તેને તેમ કરવા પ્રેરતાં હતાં અને મનહર મૂર્તિનું અવલોકન કરવા તેમ કરવાની શરજ પાડતાં હતાં. આમ કરતાં તે ગામમાં આવી પહોંચી.

પાર્વતી દ્રષ્ટિમયાદાની બહાર જવાથી હમીરજીને તાલાવેલી થવા લાગી અને તે વિચારવા લાગ્યા કે, “આ યૌવનવનમાં દોલાયમાન થઇ રહેલી મનમોહના સ્ત્રી કોણુ હશે? મારા મનને હરણુ કરવાના કિ-
 દેશથી કોઇ અપ્સરા અહીં આવી હશે અને શું આપણું અસ્થ સુખ જ નિર્માણુ થયું હશે? આવી અલૌકિકતા અને સર્વાંગની સુંદરતા તો કોઇ દિવસ મેં જોઈ નથી. અરે! આખી સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય તેનામાં જ જોવામાં આવે છે! માફ સર્વસ્વ તેણે હરી લીધું છે.” વળી પોતાની સ્થિતિનું ભાન થતાં હમીરજી બબડવા લાગ્યા કે “હું રાજપૂત થઇ આ એક અ-
 ગ્રાત બાળાના સૌન્દર્યમાં વિમોહ પામ્યો તે શું રાજપૂત ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય છે? મારો ધર્મ શું છે? શું હું તે ધર્મ પણ વિસરી ગયો? સ-
 દ્ધિમાં લાવણ્યવતી સુંદરીઓ ધણી દ્રષ્ટિએ પડે તેથી હૃદય આવું નબળું બનાવવું યોગ્ય નથી. પોતાના રાજપૂત ધર્મની ઉપેક્ષા કરવી એ જ રા-
 જપૂતને હાનિકર્તા છે. મેં મારું શિર સોમનાથજીને અર્પણુ કરેલું છે. વળી લાખબાઇ પાસે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારે જીવન લંબાવવું નથી અને લડાઈમાં પ્રાણાર્પણુ કરવું છે. પ્રતિજ્ઞા એ જ રાજપૂતોનું સર્વસ્વ છે. મિથ્યા સુખને છોડવાનો જે નિશ્ચય મેં કર્યો છે, તેને જ મારે વળગી રહેવું જોઈએ. મેં સાંભળ્યું છે કે બદ્રિનારાયણની બાર વરસમુધી કલ્પસાધના કરવાથી સ્વદેહે કૈલાસમાં જવાય છે, પણ રસ્તા વચ્ચે અપ્સરાનું શહેર આવે છે, અપ્સરાઓ તેને મોહ પમાડી ત્યાં જ રાખે છે અને આગળ જવા માટે વિદ્ય નાંખે છે, તેથી કૈલાસમાં જઈ શકાતું નથી, પણ તેમાં મોહ ન પામે તો તેનાથી કૈલાસનું સુખ મેળવી શકાય છે. તેનું જ આ રૂપક હશે અને જેમ અહીં મને થયું તેમ કદાચ ત્યાં પણ હશે, કેમકે મારે માફ શિર શિવાર્પણુ કરી કૈલાસમાં મહેશ્વરની સે-
 વામાં જવાનું છે અને તેમાં કંટકરૂપ થવા આ દેવાંગના સમાન કોઈ

રમણી મને છળવા તો નહિ આવી હોય ને ! શું માફ હૃદય આટલું બધું તેનામાં વિમોહ પામ્યું ? તે તો ગઈ પણ માફ સર્વસ્વ સાથે લેતી ગઈ !

“ હે જગદીશ્વર ! તારી અકળ લીલા છે. જે મહાન શરવીરો અખંડ ધૈર્ય અને શૌર્યથી મહાન શત્રુને પરાસ્ત કરી શકે છે, ત્રણે લોક પોતાને તાબે કરી શકે છે અને ચાહે તે કરવાને સમર્થ થાય છે, પણ સ્ત્રીથી મોહીત થએલ હોય, હૃદય હરાઈ ગયું હોય તો તેના પ્રેમપાશમાં બંધાઈ તે વશ રહે છે અને જેને સર્વસ્વ માને છે, તેનામાંથી છુટવા ઇશ્વર કૃપા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. માટે દયાળુ પિતા ! મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરાવજો.

“તે રમણી ગમે તે હોય, હવે તે તરફનો વિચાર લાવવો જ નહિ અને ક્ષણિક સુખની આશા છોડી પ્રતિજ્ઞામાં દ્રઢ રહેવું.” આમ અવનવા વિચારમાં હુમીરજી ઉભા છે. તે ક્યાં છે તેનું પણ ભાન નથી. વિચાર-મુગ્ધ હોવાથી આસપાસ શું છે તે પણ જાણી શક્યા નહિ. ત્યાં પાછળથી ખભે કોઈના હસ્તનો સ્પર્શ થયો કે વિચારનિદ્રામાંથી તે જાગૃત થયા અને ચમક્યા.

“ ઠાકોર ! આપ એકાએક અહીં આટલે દૂર કેમ આવ્યા ? આપે કહ્યું હોત તો અમે આપની સાથે આવત. આપની શોધ ક્યારના કરીએ છીએ. આપ અરણ્યમાં ક્યાં હશે તેની જ અમને ચિંતા થતી હતી. માટે હવે જલદી તંબુ તરફ પધારો.” વિરસીહે ચાલવાનો સંકેત કરી કહ્યું.

હુમીરજી:-“ હું અરણ્ય જોવા માટે નિકળ્યો અને ચાલતાં ચાલતાં અહીં આવી પહોંચ્યો. આ પાસે જ ગામ છે અને આ તળાવની શોભા જોતો હતો. હવે પાછો ફરવાનો હતો ત્યાં તું આવી પહોંચ્યો, માટે હવે સાથે જ ચાલીએ. જો, મારો અશ્વ મેં પાસેની ઘટા પાછળ બાંધ્યો છે તે તરફ ચાલ અને પછી જઈએ.”

વીરસિંહના આગ્રહથી હમીરજી ત્યાં ઉભા રહ્યા અને વીરસિંહ ઉતાવળે જઈ ઘોડાને લઈ આવ્યો. હમીરજી તેના પર સ્વાર થયા અને બંને વાતો કરતા તંબુ તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

વેગડાની મુલાકાત.

છાવણીની પશ્ચિમ દિશા તરફ પથરની ટેકરીઓ અને કાંટાવાળા યોરીયાંની ધીમતા હતી. તેમાં બીલટોળી છાવણીને લૂંટવા આસપાસ ભરાઈ બેઠી હતી. સર્વ બીલ બેગા થવાની આશાએ કાંઈ સંકેત કરતા હોય તેમ મુખમાં બે કરાંચુલીઓ ધાલી સીસોટીયો કરવા લાગ્યા, તે સાંભળી પક્ષીઓ ચુપ થઈ ગયાં. પક્ષીઓને સમજાયું કોઈ ધાતક સમડી આવો શબ્દ કરે છે. આથી તેઓ નિઃશબ્દ થઈ ઝાડની ડાળીઓમાં ભરાઈ ગયાં. સીસોટીનો નાદ સુણી એક સમડી ઉડતી ઉડતી ચીસ પાડવા લાગી તે જોઈ એક બીલે તેના તરફ તાકીને તીર એવા જોસથી ફેંકયું કે સમડી તુરત જ નીચે પડી. તેથી બીલ ખુશ થતો ખીજાઓને કહેવા લાગ્યો કે “ચાલો ભાઈઓ! આપણે આ લૂંટમાં લાભ મેળવીશું માટે સંજ્ઞ થઈ ઢીલ ન કરતાં છાવણી તરફ જઈએ, કેમકે શુકન સારાં થાય છે.” આવું સાંભળી તમામ બીલોને એકઠા કરી હાથમાં કામઠાં અને ભાલકાં લઈ તેઓ છાવણી તરફ ચાલતા થયા અને પાસે આવી રક્ષકોને કહેવા લાગ્યા કે “તમારા નેતાને કહો કે અમારી સાથે મુઠ્ઠા કરે, નહિતો તમામ મીઠકત અમારે સ્વાધીન કરે.”

રક્ષકો આ અપમાનસચક શબ્દો સાંભળી રક્ત નેત્રો કરી કહેવા

લાગ્યા કે “અયે કીરાત! આ શું બોલે છે? શિવાળ સિંહના શિકારની ઇચ્છા રાખે પણ તે વ્યર્થ છે. તેમ તમે રાજપૂતોને લૂંટવા ચાહો છો તે પણ વ્યર્થ છે. તમે તમારે રસ્તે જતા હો ત્યાં જાઓ.”

બીલ: “તમે જાઓ અને તમારા નેતાને કહો, નહિતો અસારે જ તમારો ઘાત કરવામાં આવશે.”

રક્ષક:—“બીલ! તું આટલો બધો કેમ છકી ગયો છે! હું તારાં આ વચ્ચેનાથી ડરી જઈ તેવો ડરપોક નથી; પણ નેતાની આજ્ઞા વિના તને શિક્ષા કરી શકું નહિ તેથી જ મારા નેતાને કહું છું અને તે તારો ગર્વ ઉતારશે. તું ઉભો રહે અને દુર ઉભેલા તારા સાથીઓને બોલાવ કે તારી સાથે યમસદનમાં આવે, નહિતો ન્હાસી જશે.” આમ કહી રક્ષક હુમીરજી પાસે ગયો અને બીલની વાત કહી તેથી હુમીરજી તંબુની બહાર નીકળી બીલ પાસે આવ્યા અને એકીટસે જોવા લાગ્યા.

બીલ:—“યુવક! તારાં હથિઆરો છોડી દે અને અમારે શરણે ચા. તારી છાવણીમાં જે જે મિલકત હોય તે પણ અમને સોંપી દે, નહિતો તમે બધાં માર્યા જશો.” આ શબ્દ સાંભળતાં જ હુતાશનમાં ધૃત હોમાયું હોય તેમ હુમીરજીને રોમે રોમ શૌર્ય ઉજળવા લાગ્યું, નેત્રો લાલ થયાં, અંધર દાંત સાથે પીસ્યા, બુકુટી ફરકવા લાગી, બંને હરતો વિંજવા લાગ્યા અને પ્રલયકાળના સૂર્ય પેડે વક્ર નેત્ર કરી તેમાંથી અગ્નિની ચિલુગારીઓ નીકળવા લાગી. કમરે લટકાવેલી અસીપર હાથ મેળો, તરવાર મ્યાનમાંથી બહાર દાઢી કે તુરત જ કાંઈક વિચાર આવ્યો તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી વિચારવા લાગ્યા કે તે અત્યારે મારે શિર ધર્મસંકટ આવ્યું છે, કેમકે મારું શિષ્ય મેં સોમનાજીને અર્પણ કરેલું છે, માટે બીજાની સાથે લડાઈ કરતાં મરણ થાય તો પ્રતિજ્ઞાબંધનો દોષ લાગે અને મારે દેવ ઝગણ રહે. જો લડાઈ ન કરું તો આ લોકો

સર્વસ્વ લૂંટી લે, તેથી આજ દિવસસુધી મેળવેલ કીર્તિનો નાશ થાય. વળી રાજપૂત રીતિ પ્રમાણે હું કાપુરૂષ ગણાઉં. ત્યારે હવે ઉપાય શો કરવો? હું લડી શકું તેમ તો નથી, લડું તો સોમનાથજીને શિષ્ય અર્પણ થઈ શકે નહિ; માટે હથિઆર વગેરે આપી દેવામાં હરકત થું છે? હીમાળે ગળવા જવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે અર્જુને યુદ્ધ કર્યું નહોતું અને પોતે લૂંટાયા હતા. વળી જ્યારે દ્રૌપદીને સભામાં આણી દુર્યોધને ચીર ખેંચ્યાં ત્યારે વડિલ બંધુની આજ્ઞા માટે તેમ થવા દીધું તો મારે મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે લૂંટાવું અને પ્રતિજ્ઞા સાચવવી, કેમકે રાજપૂત ધર્મ પ્રતિજ્ઞાથી સચવાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે યુદ્ધ ન થઈ શકે તેમાં રાજપૂત ધર્મને બાધ આવતો નથી માટે તેની માંગણી કયુલ કરવી.

આવા વિચારથી શાંત થઈ તે કહેવા લાગ્યા કે:—“અરે, દુનિયાને દુઃખ દેનારા કુર મનુષ્ય! બલે મારાં હથિઆર વગેરે જે લેવું હોય તે લઈ જા. અને તેની દરકાર નથી. હું તમારી સાથે અત્યારે યુદ્ધ કરવાનો નથી, કેમકે મેં સોમનાથજીને માંડે શીર અર્પણ કર્યું છે; તેથી તમારા માટે તે વપરાય તેમ નથી.” એમ કહી તેમણે પોતાતું ખર્જ છોડી નીચે મુક્યું. એટલામાં તમામ બીલો એકત્ર થયા. તેમને જોઈને તે કહેવા લાગ્યા કે, “અરે બીલો! તમે અને કાયર સમજતા નહિ. હું લડવાને અશક્ત છું એટલે હથિઆરો છોડું છું અને મરવાથી ડરું છું એમ પણ માનશો જ નહિ. મરવું તે રાજપૂતોને સ્હેલું જ છે. મરવાથી રાજપૂત કોઈ દિવસ ડરવાનો જ નથી. તમે હજી રાજપૂતોની સાથે લડાઈમાં ઉતર્યા નથી, ગોહિલ કુળના શૌર્યથી અપરિચીત છો; પણ હું એકલો જ તમે બધાને પુરો પડવાને બસ છું. છતાં નિરપાય! જે પ્રતિષ્ઠિત કુળમાં મહાન ચરવીરો થઈ ગયા છે તેમનો જ હું વંશજ છું. રાજપૂતો સિંહ છે, તમે તે સામે તુચ્છ છો, પણ પ્રતિજ્ઞાબંધના

દોપથી જ કંઈ છું. માટે તમારો હેતુ સાધ્ય કરી ચાલતા ચાઓ.” હુમીરજીએ ઉશ્કેરાઈને કહ્યું.

બીલનો નાયક વેગડો દૂર ઉભો રહી તમામ ચર્ચા જોતો હતો અને વિસ્મય પામતો હતો કે આવો શૂર અને ધીર પુરૂષ શા કારણથી લડાઈ કર્યા સિવાય હથિઆર છોડે છે? કુતૂહલ થવાથી તે વિચારવા લાગ્યો: “સોમનાથજીને શીર અર્પણ કર્યું છે, ગોહિલ કુળમાં જન્મ છે,” આમ બોલે છે માટે કોઈ ગોહિલ રાજપૂત હશે કે શું? કદાચ તેમજ હોય તો તેને લૂંટવો એ ખરાબ દેખાય. આમ વિચાર કરી આગળ આવી વેગડો ઉભો રહ્યો.

વેગડો:—“યુવાન! હું મિત્રતાથી પુછું છું કે તમારું નામ શું છે?”

હુમીરજી:—“લૂંટવા આવી મિત્રતા બતાવવી તે વિચિત્રતા છે, પણ ન્યારે મિત્રતાથી પુછો છો ત્યારે કહું છું કે તમારું નામ હુમીરજી છે. પણ તમારું નામ શું છે તે જણાવશો?”

વેગડો:—“તમારું નામ વેગડો છે અને હું બધા બીલનો નાયક છું. તમે ક્યાં રહો છો તે જણાવવાની કૃપા કરશો?”

હુમીરજી:—“હું અર્ધલા રહું છું.”

વેગડો:—“ત્યારે તો આપ લીમજી ગોહિલના સંબંધી હશો.”

હુમીરજી:—“હા, હું તેમનો જ કનિષ્ઠ પુત્ર છું.”

વેગડો:—“આપ શું લીમજી ગોહિલના સુપુત્ર છો? લીમજી ગોહિલ સાથે મારો ગાઠો સ્નેહ હતો. તેમના જેવા ઠાકોરો થોડા જ હશે. આમ ક્યાંસુધી પધારો છો?”

હુમીરજી:—“સોમનાથજી ઉપર મુસદ્દમાન લશ્કર ચઢી આવે છે, માટે તેના રક્ષણ માટે જાઉં છું.”

વેગડો:—“આ શું બોલો છો? તમે હજી જુવાન છો, માટે સ-મજલ્યુ વિના તમે આ પગલું ભર્યું છે. પણ હવે મુસલમાનોનું જોર વધતું જાય છે, બધા હાકોશો તેમને વશ થઇ ગયા છે અને તેમને પોતપોતાનું સામ્યવતું ભારી થઇ પડ્યું છે, ત્યાં ખીજનું કોણ રક્ષણ કરવા જાય? વળી અંદરોઅંદર કુસંપને લઇ ખરાબી થાય છે અને તેથી જ મુસલમાનો કાવી ગયા છે. જો આપણામાં સંપ હોય તો મુસલમાનોનું શું ગળું છે કે તેઓ દેવ પર દષ્ટિ સરખીએ ફેંકી શકે?”

હમીરજી—“આ બધી હાડમારી કુસંપની જ છે. કુસંપથી જ મુસલમાનોનો પદાધાત સહન કરવો પડે છે. પણ કિપાય શો? હવે તો એ જ કે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરવો, એટલું જ મારા માટે અવશ્ય કર્મ છે.”

વેગડો:—“એ ઉત્તમ વિચાર છે. રાજપૂતોનો ધર્મ પણ એ જ છે કે સામે પગલે મરવું; પણ અહીં કેટલું રહેવાના છો?”

હમીરજી:—“અમે આજે રાતવાસો રહી આવતી સહવારે સોમનાથજી તરફ રવાના થઇશું કેમકે અમાઉ જવાથી બંદોબસ્ત થઇ શકે.”

વેગડો: “હજી મુસલમાનોને આવવાને ચાર મહિનાની વાર છે કેમકે મને પાકે પાયે ખબર મળ્યા છે કે હુશરખાન રસ્તામાં આવતાં દરેક રાજ્ય પાસેથી ખંડણી લઇ આખીનતા સ્વીકારાવી પછીજ સોમનાથજી ઉપર આવવાનો. મારે પણ સોમનાથજીના રક્ષણ માટે જવાનું હોવાથી મારા ભીક્ષો મારફતે તપાસ કરાવું છું. માટે ઉતારણ કરવાની જરૂર નથી. હાલમાં તમે મારા મીજમાન થઇ માફ ધર પવિત્ર કરો; રાજપૂતોના શુભો મેં સાંભળ્યા છે તેમ અનુભવ્યા છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે જ રાજપૂતો પ્રત્યે મારો પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. આપના પિતા

લીમળ ઠાકાર સાથે મારો ગાઢો સ્નેહ હતો, તેથી હું તમારી મીઠમીની કયાં સિવાય તમને જવા દઇશ નહિ. ”

હુમીરજી:—“ના, ના, લીલરાજ! સોમનાથજીમાં મારે તુરત જવાનું છે અને થોડા દિવસ સોમેશ્વરનાં ચરણોમાં રહી પાર-લૌકિક શ્રેય કરવા માટે બક્ષિત કરી આનંદ લેવો છે. માટે તમે અમને રોકશો નહિ.”

વેગડા:—“હુમીરજી! તમે હજી યુવાન છો માટે આમ અધીર થયા છો. સોમનાથજીની સખાતે (રક્ષણ માટે) મારે પણ આવવાનું છે. આપણે બંને સાથે જઇશું. બંનેનાં માણસો એકત્ર હશે તો આપણે ધણું સાફ કાર્ય કરી શકીશું. વળી મુસલમાનોને આવવાને હજી ચાર માસની વાર છે. સોમનાથજી અહીંથી નજીક છે તેથી પણ ઉતાવળની જરૂર નથી. ત્યાં જઈ બજન કરવા કરતાં અહીં રહેવાથી આપના રાજ-પૂતો સાથે મારા બીલોને પણ તાલીમ મળશે, તે યુદ્ધમાં ઉપયોગી થશે. હવે ખરું બજન દુસ્મનોને દળવા માટે જ કરવું. મારી વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી મેં પણ છેલ્લો નિર્ણય સોમનાથના ચરણમાં પ્રાણ અર્પણ કરવાનો કર્યો છે. વળી હું મારા જાનસુસો મોકલી મુસલમાન લશ્કરની તપાસ કરાવતો રહીશ.”

વેગડાની શુદ્ધ હૃદયની લાગણીથી અને સમાનજાતિ વ્યસનેષુ સર્વ્ય એ સત્રાનુસાર હુમીરજી સંમત થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે આવો શરવીર સાથે હશે તો બહોત ઉપયોગી થશે. વળી લડવાનો સમય લાંબો છે તો લીલરાજ સાથે મૈત્રી કરી હોય તો સાફ. લીલરાજ યુદ્ધ કરવામાં નિપુણ જણાય છે, તેથી વ્યૂહરચનામાં પણ મદદ મળશે, રાજપૂતો શ્રમિત થયા હશે તેમને પણ વિશ્રાંતિ મળશે અને ઉત્સાહમાં આવશે. માટે આમંત્રણ સ્વીકારવામાં હરકત નથી. આમ મનોગત વિચાર કરી હુમીરજીએ કહ્યું કે:

“લીલરાજ! તમારી માંગણી હું પાછી વાળી શકતો નથી, તેથી આનંદથી તમારું આમંત્રણ સ્વીકારું છું. કોઈ તમારા તરફથી આમંત્રણ કરવા આવશે કે તુરત જ અમે તેની સાથે તમારે ત્યાં આવીશું.”

વેંગડો:—“આપે મારા પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. આપની આ ઉદારતા અને કૃપાથી મને સંતોષ થયો છે. અત્યારે હવે મધ્યાહ્નનો સમય થયો છે. હું હવે ઘેર જવાની રજા લઉં છું. ઘેર જઈ બારોડાજીને આપની પાસે મોકલીશ અને તેની સાથે આપ પધારી માંડે ગૃહ પવિત્ર કરશો.”

હમીરજી:—“આપ ખુશીયા પધારો અને બારોડાજી આવશે ત્યારે તેમની સાથે અવશ્ય અમે આવીશું. એક વખત આપેલ વચન પ્રાણ જતાં સુધી અમે પાળીએ છીએ. વળી તમે તો અમારા સ્નેહી નિકળ્યા માટે તમારું આમંત્રણ સ્વીકારવામાં અમને હરકત નથી. પણ દુશ્મન હોય અને તેને પ્રમાદથી વચન અપાઈ ગયું હોય તોપણ પાળવું જ જોઈએ. પછી ભલે તેની તરફથી સહન કરવાનું હોય કે પ્રાણ તજવાના હોય, છતાં એક વચન માટે બધું સહન કરવા કદી બદલે રહીએ છીએ, કેમકે રાજપૂતોમાં વચન પાળવાનો ગુણ પ્રધાનપણે રહેલો છે.”

હમીરજીએ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું એટલે વેંગડો અને તેનાં માણસો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વિજાજીની કુટીલતા.

આગળના પ્રકરણમાં જોઈ ગયા પ્રમાણે વિજાજી અને અમરજીજી વચ્ચે વૈરની લાગણી ઉદ્ભવી હતી, તેને કેટલોએક વખત મધ

ગયા પછી અમરજીજી પોતાના રાજપૂતો સાથે ગઢાળી આવ્યા, પણ હુમીરજી પોતાને મળ્યા સિવાય સોમનાથજી તરફ ગયા હોવાથી અમરજીજીથી મળી શકાયું નહિ, તેથી અત્યંત દુઃખી થયા. વિધિની ગતિ વિચિત્ર છે, એમ માની વિનમ્રજી સામે ઉભા રહેવાની તેમણે તૈયારી કરવા માંડી અને તે વ્યવસાયમાં બંધુવિરહ જોછો જણાવા લાગ્યો.

અમરજીજીને બળવત્તર ચિંતા એ જ હતી કે વિનમ્રજી અણચિંત્યો આવી ચઢશે અને મારાથી કાંઈ નહિ અને તો માફ વચન નકામું જશે અને વિનમ્રજીનું વચન સત્ય ઠરશે. આવા વિચારથી તેમણે લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી. આસપાસથી મળી આવ્યા તેટલા માણસો એકઠા કરી તેમને તે તાલિમ આપવા લાગ્યા. હુમીરજીએ સોમનાથજીને શીષ અર્પણ કર્યું એટલે હવે મિલાપ થવો અશક્ય છે, તેમ વિનમ્રજી જેવા દુરાગ્રહી મનુષ્યની પ્રબળતા આગળ લડાઈમાં વિનમ્ર મેળવવો પણ અશક્ય છે કેમકે વિનમ્રજી જેટલો શરવીર સાહસિક અને મનુષ્યબળવાળો છે તેટલો જ કૌટિલ્ય કરવામાં પણ કુશળ છે, માટે જીવનની આશા છોડી વચન પ્રત્યે લક્ષ આપી પારલૌકિક શ્રેયઃ કરવું, એવો અમરજીજીએ પોતાના મનથી ઠરાવ કર્યો.

અમરજીજીએ આ અસાર સંસારનો મિથ્યા મોહ છોડવા માંડ્યો અને પારલૌકિક શ્રેયઃને માટે નિશ્ચય કર્યો હોવાથી ગઢાળીથી ત્રણ માઈલ દુર ચોસલા પાસે એલડીઆ મહાદેવની પૂજા કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને કેટલાએક અંગરક્ષકો સાથે દર સોમવારે શિવપૂજા કરવા જવા લાગ્યા. રૂઢાભિષેક કરી પંચાક્ષરની માળા ફેરવ્યા પછી જ તે ગઢાળી આવતા. પૂજા કરતી વખતે તેમણે એવો નિયમ રાખ્યો હતો કે ગમે તેમ હોય, પ્રાણત્યાગ થાય, પણ પૂજા પૂર્ણ થતાંસુધી મૌન્ય પાળવું.

આ નિયમનું પરિપાલન તે કરતા હતા અને પોતાના અંગ-રક્તકેને પણ એવી આરા હતી કે, પૂજા પૂર્ણ થયા પહેલાં વિજેજી કદાચ આવી ચઢે તોપણ માફ ધ્યાન સ્ખલિત કરવું નહિ; તમારાથી અને તેટલી સવચેતીથી લડવું, પણ મારી પૂજાવિધિમાં અપૂર્ણતા આવવા દેવી નહિ.

અરજજીજીને જીનાગઢથી આવ્યાને ઘણા દિવસો થઈ ગયા, છતાં વિજેજી ચઢી આવ્યો નહિ, તેમ આવવાનાં ચિન્હ પણ જણાયાં નહિ તેથી અરજજીજીને વિચાર આવ્યો કે વિજેજી તે વાત વિસરી ગયો હશે અગર રાહે કાંઈક ઉપદેશ આપવાથી તેના મનનું પરિવર્તન થયું હશે; નહિતો આટલા દિવસ તે જવા દે નહિ. આમ વિચાર કરી વધારાનાં માણસો તેમણે વિખેરી નાંખ્યા.

અરજજીજી વિજીજીની કુટિલતા જાણતા હતા, છતાં “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ” એ ન્યાયે વિજેજી નહિ આવે તેમ વિચાર કરી મનુષ્યો વિખેરી નાંખ્યા અને નિઃશંકપણે પોતાનાં ખીજાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થયા, પણ દર સોમવારે શિવાભિષેક વગેરે કરવાનું ચાલુ રાખ્યું.

વિજેજી પોતાનું બોલ્યું પાળવા આતુર થઈ રહ્યો હતો. તે જાણતો હતો કે “અરજજીજીની સામે રહી લડવાથી તે કોઈ દિવસ નફોયો મરાશે નહિ. પોતાના મારનારને માર્યા શિવાય તે મરવાનો નથી અને મને તેનો એક ધા થયો તો નફોયો ગણાય નહિ, તેમ એવો શૂરવીર કોઈ દિવસ વડીઓ લીધા વિના મરે નહિ; માટે હવે શો ઉપાય કરવો? આવેશમાં આવી વિચાર કર્યા વિના પ્રતિજ્ઞા કરી તે બોલું કર્યું, પણ હવે કોઈ ઉપાયે તે સિદ્ધ કરવી જોઈએ.

વિજેજી રાત્રિ દિવસ ચિંતા કરવા લાગ્યો. કોઈ રીતે અરજજીજીને નફોયો મારી શકાય તેમ હતું નહિ, તેથી તેણે પોતાના જમ-

સોની નળ પાથરી દીધી. એક જસુસ ખાસ ગઢાળીમાં રાખ્યો અને ગઢાળીથી રસ્તામાં આવતા દરેક ગામમાં અંકેક જસુસ રાખ્યો. તે એક ખીનની મારફતે ગઢાળીના ખંચર આપવા લાગ્યા. અરજણુએ તૈયારીથી વિનળને મ્હાત કર્યો. હવે અરજણુને મારી શકાશે નહિ, તેમ નિર્ણય થયો, પણ હિમ્મત ન હારતાં વિચાર કર્યો કે “લાગ આવતાં કાંઈ પણ રીતે કામ પાર પાડવું.”

“અરજણુએ માણસો વિખેરી નાંખ્યા છે અને હવે વિનળ આ વાત લુલી ગયા હશે અગર તે કાર્ય છોડી દીધું હશે આવા વિચારથી તેણે ચિંતા છોડી દીધી છે” એવા સમાચાર જસુસદ્વારા વિનળને મળવાથી તેનામાં નવું ચૈતન્ય આવ્યું અને વિશેષમાં સમાચાર મળ્યા કે દર સોમવારે ગઢાળીથી દુર શિવપૂજા માટે અરજણુ જાય છે. સાથે હવે એક જ નોકર લઈ જાય છે. જ્યારે પૂજામાં બેસે છે ત્યારે મૌન્યવ્રત અને અડગ આસન રાખે છે.”

આ સમાચાર વિનળને બહુ જ રમ્યા અને આ સંધિનો લાભ લેવાનો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. વેળાસર ધારેલો હેતુ પાર પાડવા તે ઉત્સુક થયો. પોતાનો વિચાર રાહ વગેરેને ન જણાવતાં પોતાનાં એક-સો ને ચાળીશ માણસો સાથે તેણે કુચ કરી.

થોડા દિવસોમાં જ રવિવારની રાત્રે બેલડીઆ મંદાદેવથી પશ્ચિમે કાળુભાર નદીને કિનારે ઝાડખોડ-નાનાં ઝાડો, તલમાવળ વગેરેની ધીચતા અને નહેરાં ખાતરાંમાં થોડાઓને બાંધી સૌ છુપાઈ રહ્યા.

વિનળએ પોતાના એક અંગરક્ષકને કહ્યું કે:—“પૃથ્વિરાજ! આપણે ૨ વારે અરજણુ શંકરની પૂજા કરવા બેસે ત્યારે જવાનું છે અને અરજણુ જ્યારે ધ્યાનમગ્ન હોય ત્યારે હું ઇશારો કરું એટલે પાછળથી તરવારના એક જ ઝટકાથી તેનું શિર ઉડાવી દેવાનું છે, જેથી આપણું વચન પૂર્ણ થાય.”

પૃથ્વિરાજ:—“આપ આ શું કહો છો? રાજપૂત કોઈ દિવસ આખું ધૃષ્ટિ કાર્ય કરે જ નહિ. વળી આપ શરવીર અને રાજપૂત ધર્મને જાણવાવાળા હોવાથી આવી આજ્ઞા સામ્રાટે કરો છો? સન્મુખ આવ્યા સિવાય છેતરીને શત્રુને મારવો તેમાં શરવીરતા ગણાય નહિ માટે આવી હીચકારી આજ્ઞા કરી સદાને માટે મને કલંકિત કરશો નહિ.”

વિજેશ:—“ગમે તેવી મારી આજ્ઞા હોય પણ તમે પાળવા બંધાએલા જ છો. શું સ્વામીધર્મને તમે માન આપતા નથી? સ્વામીની આજ્ઞા ગમે તેવી હોય છતાં શિરસાવંધ માનવી જ જોઈએ માટે તમારે તમારો ધર્મ બળવવો જોઈશે.”

પૃથ્વિરાજ:—“જ્યારે આપ જ ધર્મને તિલાંજલિ આપો છો ત્યારે અમો આપની આવી ધર્મ વિરૂદ્ધ આજ્ઞા ન માનીએ તે અચોક્ક્ય નથી. હા, એટલું કહું કે મારી પાસે હજુરી છે, તે મારે બદલે એ કામ કરી શકશે કેમકે તે રાજપૂત ન હોવાથી ગમે તે કાર્ય કરવા સંકામ્બ નહિ.”

વિજેશ:—“ભલે! એ પણ ઉત્તમ! આપણે તો કામથી કામ છે.”

પૃથ્વિરાજ પોતાના માણસને પાસે બોલાવ્યો એટલે વિજેશને તેને વાત કહી સંભળાવી અને તે સાથે કામ સમાપ્ત થયે જીનાગઢ જઈ સારો પુરસ્કાર આપવાની અને પોતા પાસે રાખી સારો પગાર આપવાની લાક્ષણિકતા આપી તેથી વિજેશના વિચારને મળતો થઈ તે પ્રમાણે કરવા તેણે હામ બીડી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

અરજણનું પૂન.

સોમનારાનું પ્રભાત અરજણને ભયંકર ભાસવા લાગ્યું. દિશાએ શૂન્ય દેખાવા લાગી, કોઈ પણ વસ્તુ પ્રિયકર નહિ પણ અયગારક જણા-

વા લાગી, મંદ અને શિતલ વાયુલહરીઓ અસિની પ્રચંડ જ્વાળા પ્રમાણે સરીરને સંતપ્ત કરવા લાગી. મનમાં ઉદાસીનતા અને ચિત્તની અવ્યવસ્થિતતાથી ગભરામણ થવા લાગી. દરેક દશ્ય બયોત્પાદક જણાવા લાગ્યું.

આ બધું જોઇ અરજણીને આશ્ચર્ય થયું, પણ તેનું ખરું કારણ અટકળી શકાયું નહિ. તેથી શૈયાદિથી પરવારી વેળાસર શિવ ધ્યાન મગ્ન થઇ ચિત્તની શાંતિ મેળવવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો અને નોકરને બોલાવી પોતાનો અશ્વ તથા પૂજા સામગ્રી તૈયાર કરવાની તાઠ્ઠી આપી. નોકર તરત જ અશ્વ સજ્જ કરી લાવ્યો. અરજણી શૈયાદિથી પરવારી ગઢાળીથી નિકળી બેલડીઆ મહાદેવે આવ્યા અને શિવાલયમાં પ્રવેશ કરતા જ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:

“ દેવ તો મહાદેવ દેવ સાચે દિલે કાધી સેવ,
ઉપની જટામાં ગંગ, ઉજળી ભલુતિ અંગ;
ચડતી કળાએ ચંગ ખિરાજે લલાટ ખંગ,
આગ તો ધખતિ આગ, જળાહળ જગ જગ,
હળાહળ કંઠ કાળા, મેખળી છે રૂંઠાળા,
ચક્ષે હે નેત્રમેં જ્વાળા, પ્રભાતે ઉઠ લીંગ પખાળા.
ડમરને ડાક નાટારંગ નાટારંગ નહિ જાણું જનતભાત.

સખર શબ્દ સાથ આકૃતણું કુલ ચડે અનંત કાળ.

“બોમ હર હર હર મહાદે...વ હર! જય શંભો! કૈલાસ પતિ હર!”

આવી રીતે સ્તુતિ કરીને તે શિવાલયમાં દાખલ થયા અને પંચામૃતાદિથી શિવલિંગને યથાવિધિ સ્નાન કરાવી ચંદન અક્ષત અબ્જીલ ગુલાલ અને બિલ્વપત્ર ચઢાવી, નૈવેદ્ય ધરી, ગૌમુખી લઇ માળા જમાં તે ફેરવવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં નોકરે આવી કહ્યું કે:—

“બાપુ! કાળુભાગમાં ઉપરવાસથી ઘોડાની લીલી લાદ તણાતી આવે છે અને ઘોડા જાડા-ધણા હોય તેમ જણાય છે.”

અરજણજી:—“જે જે! આ જાડ પર ચઢીને જે જોઈએ, ઉપર વાસ કાંઈ દેખાય છે?”

નોકર તુરત પીંપળનાં જાડપર ઉંચે ચઢ્યો અને નદી કિનારે પશ્ચિમ દિશા તરફ જોવા લાગ્યો. એક ધ્યાનથી જોઈ નીચે ઉતરી તે બોલ્યો કે, “હાકોર! આ નજીકની જાડખોડમાં ઘોડા હોય તેમ જણાય છે અને તેનાં પૂછવાળ ઉડે છે.”

અરજણજી:—“તું ત્વરા કર અને ગઢાળી જઈ ખબર આપ કે આપણાં માણસો જલદી આવી પહોંચે, કેમકે વખતે વિજેજી આવ્યો હોય તો ના ન કહેવાય! મારે હજી માળા ફેરવવાની છે, માટે વિલંબ કર નહિ.”

આજ્ઞા મળતાં જ નોકર ઘોડેસ્વાર થઈ ગઢાળી તરફ રવાના થયો અને અરજણજી એક ચિત્તથી ગૌમુખીમાં હાથ નાંખી ‘નમઃ શિવાય’નો મંત્ર જાપી માળા ફેરવવા લાગ્યા.

નોકર ગઢાળી તરફ જવાના ખબર સાડીકાઓ (ઉંચે ચઢી દુરથી આવતા દુસ્મનની ખબર આપનાર) વિજળીને આખ્યા કે તુરત જ વિજળીને ચટપટી લાગી. માણસોને સાથે લઈ તેણે શિવાલય શરતો ઘેરે ધાવ્યો અને એક નોકર સાથે શિવાલયમાં જઈ અરજણજીને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો કે:—“અરજણજી! આમ બગધ્યાન ધરવાથી તું ઉગરવાનો નથી, માટે તૈયાર થા અને તરવાર પકડ.”

અરજણજીને પૂજનની અપૂર્ણતા હોય લાંસુધી મૌનવ્રતનો નિયમ હતો અને માળા થોડી અધૂરી હતી તેથી હાથની ઇશારતથી ધૈર્ય ધરવા કહ્યું, પણ આવી અપ્રાપ્ય સંધિનો લાભ જવા દેવો નહિ, તેમ વિચારી વિજળીએ નોકરને તક્વારનો ધા કરવાની આજ્ઞા કરી.

વિજળની આજ્ઞા થતાં જ નોકરે પાછળથી તત્વારનો સખત ઝટકો માર્યો કે તુરત જ અરજણીનું મસ્તક શિવલિંગપર પડ્યું. આવું હીચકાફું અને રાજપૂત ધર્મથી વિરુદ્ધ કૃત્ય કરેલું જોઈ અરજણીના શરીરમાં શૌર્ય પ્રગટ થયું. હાથમાં તલવાર લઈ તે માત્ર ધડથી ઉભા થયા અને નોકર પાછો ફરી શિવાલયને ત્રિજો પગથીએ પહોંચ્યો કે તુરત જ પાછળથી તલવારનો ઝટકો માર્યો. નોકરનું મસ્તક ધડથી જુદું થયું અને અરજણીનું ધડ પણ સાથે ધરણીપર ઢળ્યું !

અરજણીનું આમ ધાર્યા પ્રમાણે મૃત્યુ થયું અને વિજળના શરીરને કાંઈ પણ જખમ થયો નહિ. પોતાનું બોલવું સત્ય થયું, તેથી વિજળને ઘણો જ હર્ષ થયો. દેવલદેવી અને ઉમાદેવી વચ્ચે થએલ તકરાર વિજળના જાણવામાં હોવાથી તેણે દેવલદેવીને પ્રસન્ન કરવા અરજણીનું મસ્તક લઈ બે ઘોડેસ્વારો જુનાગઢ તરફ રવાના કર્યા અને પોતે બીજો રસ્તો થઈ જુનાગઢ તરફ પ્રયાણ કયું.

જિજ્ઞેષુ બેલડીઆ મહાદેવથી પોતાના રાજપૂતોને સાથે લઈ જુનાગઢ ઉતાવળથી પહોંચવા આતુર થયો અને પાછળથી કેાઈ આવી ન પહોંચે તેની તેણે કાળજી રાખવા માંડી. પોતાના રાજપૂતોને તે કહેવા લાગ્યો કે:-“ માણસ ગઢાળી ગયું છે તેથી અરજણીના સમાચાર જાણવા માણસો આવશે. અરજણીના મરણના સમાચાર તુરતમાં જ સર્વત્ર ફેલાઈ જશે. અર્થિલાથી દુદાણ વગેરે આવી પહોંચશે તો રસ્તામાં વિદ્ર થશે અને કચેરીમાં અરજણીને નક્ષોયો મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે પ્રતિજ્ઞા ભંગ થશે, માટે ગમે તે પ્રકારે સત્તર જુનાગઢ પહોંચવું જોઈએ. મને ભય છે કે ગોહિલોના ચપળ સ્વારો આપણને ભેટશે જ, કેમ કે અરજણીના મરણના દુઃખદાયક સમાચાર તેઓને અત્યંત ઉત્તેજિત કરશે.”

વિજળએ બે સ્વારો અરજણીનું મસ્તક લઈ જુનાગઢ તરફ

મોકલ્યા હતા. ફક્ત એટલો જ ઉદ્દેશ હતો કે પોતે શસ્ત્રીર છે, એવું લોકો જાણે ! દ્વારિકા અને ધર્મ વિરુદ્ધ પગલું ભરતાં તેણે વિચાર કર્યો નહિ અને તે મિથ્યા કીર્તિના લોહુપી બન્યો હતો; હવે અત્યારે ભયનો સંચાર થવાથી જીનાગઢ પહોંચવાને એ અધીરો બની ગયો હતો !

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મીનમાની.

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમાં સમાવા લાગ્યા, તેની સાથે તેજ પણ અદ્રશ્ય થવા લાગ્યું. અંધકારને આમંત્રણ થયું તેથી દૃષ્ટિમ પ્રકાશની આવશ્યકતા પડશે એમ ધારી ઘેર ઘેર તેનાં સાહિત્યોની તૈયારી થવા લાગી. વેગડાને ઘેર આજે વિશેષ ધમાલ હોય તેમ જણાતું હતું. આજે ઉત્સવ હોય તેવો આનંદ પ્રવર્તી રહેલો હોવાથી મસાલો પ્રકટાવા લાગી હતી અને નોખત, ઢોલ, તાંસાં વગેરે ગર્જવા લાગ્યાં હતાં. કેટલાં એક બીલો ઘોડેસ્વાર થઇ વેગડા પાસે આવી ઉભા રહ્યા હતા. ઘેડાઓને પણ આજે આનંદનો દિવસ હોય તેમ તેઓ નૂતન નૃત્યો કરવા લાગ્યા હતા. આખા ગામમાં દીપોત્સવી પેઠે દીપમાળાઓ થવા લાગી હતી. લક્ષપ્રસંગ પેઠે બજારો હાટો અને મકાનોને લોકો તોરણો, ચાકળા અને પતાકાથી શોભાવવા લાગ્યા હતા. સર્વ સ્થળે ઉત્સાહ દેખાવા લાગ્યો હતો. વેગડો આનંદિત મુખમુદ્રાથી મંદ મંદ હસતો હતો. તેનું હૃદય સ્પષ્ટ જણાઇ આવતું હતું કે આજે તેના આનંદની પરિસીમા રહી નથી. તે અપગ નેત્રથી માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો હોય તેમ તેની દ્રષ્ટિ કાશ્વત્ હોવાથી જણાતું હતું. તે કાષ્ઠની ઉત્કંઠાથી રાહ જોતો હતો, તેટલામાં એક અશ્વ-પર આરૂઢ થઇ બહારોટજી આવ્યા.

વેગડો સર્વ તરફ જોઈ આનંદથી કહેવા લાગ્યો કે:—“ભાઈઓ! આજે આપણે ત્યાં નવા મીજમાનની પધરામણી થાય છે, માટે તેની તન, મનથી સેવા કરવામાં તુટી પડવા દેતા નહિ. હવે તુરતમાં જ જાઓ અને રાજપૂત વીરોને આપણે ત્યાં માનપાનથી તેડી લાવો. તેઓ આપણે શીમાડે જ છે. હું સામૈયું લઈ સામે આવું છું.”

ખારોટજી સર્વ સ્વારો સાથે હુમીરજી તરફ જવા નીકળ્યા. સર્વ વ્યવસ્થા ખારોટજીની જ દેખરેખ નીચે રાખવામાં આવી હતી, કેમકે રાજપૂતોના રિવાજથી ખારોટજી પરિચિત હતા અને તે રાજપૂતોમાં જ ઉછરેલા હતા. આજ દિવસસુધી ખારોટજીને કોઈ રાજપૂત દ્રષ્ટિએ ન પડેલો હોવાથી આજે તેમના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. વળી રાજપૂતો પ્રત્યે વેગડોનો પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરનાર પણ ખારોટજી જ હતા. તમામ બીલ સ્વારો હુમીરજીના મુકામ પાસે આવ્યા, એટલે હુમીરજીના રક્ષકો ખારોટજીને સન્માન આપવા સામા ચાલ્યા અને તેમને માન સહિત હુમીરજીની પાસે લઈ આવ્યા.

હુમીરજી અત્યારે બાળસૂર્યની પેઠે તેજ:પુંજથી અંકિત હતા. તેમણે વિશાળ લલાટમાં કેસર અર્ચા ત્રિપુંડ કરેલું હતું. બે નેણ વચ્ચે કુંમ કુંમની રેખા શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહી હતી. કંઠમાં ઝીણા મણિકાની રૂ-દ્રાક્ષની માળા લટકતી હતી, તે ઉપરથી તે શિવભક્ત છે તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. તેમણે શરીરપર શક્ત હીલો સુરવાળ અને બારીક બંડી પહેરી હતી. માથાપર ઝીણી પીછોડી જ વીંટાળી હતી. આવા સાદાં કપડાંમાં પણ સૌંદર્ય ખીલી નીકળ્યું હતું. ખોળામાં તરવાર પડી હતી અને તકીઆને અટલેલીને તે ગાદીપર બેઠા હતા.

હુમીરજીમાં એક વીરને જાણતાં તમામ લક્ષણો સ્પષ્ટ જણાઈ આવતાં હતાં. ખારોટજીને જોતાં જ તે ઉભા થયા અને હૃદયલિંગન

દર્ધ હર્ષથી મળ્યા. ખારોટજીનું હૃદય હમીરજીની વીરસની મૂર્તિ જોઈ
હર્ષથી છલકાવા લાગ્યું અને તેમના વડિલોના ગુણો તે કાબ્યમાં જોલવા
લાગ્યા:

“જો જાણત જડ ધાર, સાચાં મોતી વાવશે;
(તો) વવરાવત વડવાર દે બાધો દેખાળદે!
ખળ હળ મીઠું ખીર જેમલ આંગળીએ વહું!
શોષો આપ શરીર ચારણ પોખો ગોહિલે!
અંબનું દર્ધ દાન જળ અંબર સાંઝે ધર્યા!
જોવા તેને બાણ ઉભો થંભી આભમાં!
સાજ અમિત ઉદાર દેતો દાન દુકાળમાં,
સાપ સુવર્ણ હાર જેના કર અડતાં બન્યો!
ખેમર વાની રેત! કિયાં તુંબાં સામઠાં!
તેમાં ધઉંની રેલ સૌનક ભક્ત તળે ખળે!”

ખારોટજીના મુખમાંથી હમીરજી વડિલોની કીર્તિ સાંભળી પ્રસન્ન
થયા અને સ્મિત કરવા લાગ્યા. તેમણે પોતાની સામે ખારોટજીને આસન
આપ્યું, પોતાનો હુકકો આપ્યો અને માણસને કસુંબો કાઢવાની આજ્ઞા
કરી. જ્યારે કસુંબો તૈયાર થયો ત્યારે હમીરજીએ દક્ષિણ હસ્તની અં-
જલીમાં કસુંબો લઈ ખારોટજી તરફ હસ્ત પસારી કહ્યું કે: “ખારોટજી!
કસુંબો મીઠો કરો.”

ખારોટજી:—“ઠાકેર! આજે કસુંબો બહુ થયો છે, માટે થોડો
આપો; જરા પણ ઉતાર નથી, પણ આ તો મળ્યા વશેક લીધા વિના
છુટકો જ નહિ માટે જરા ઓછો આપો, નહિતો આનંદ રહેશે નહિ.”

આમ ધણી રકઝકને અંતે ખારોટજી કસુંબો લેવા સમ્મત થયા

અને દક્ષિણ હસ્તથી હુમીરજીનો કુસુંબાવાળો હસ્ત ઝાઢી વામ હસ્તની અનામિકા અંગુલી કુસુંબામાં ભોળી રંગ દેવા લાગ્યા.

“ અમલ અટંકા જે ન પિયા, રણમાં ન કીયા રોષ;
તે નર કોડી સરીખડા, પિયા ન ચમ્મડ પોષ;
અરધો માવ અમલરો, અપટી ભાંગ ન પાય;
તે નર કોડી સરીખડા, ધાને ધાન સમાય.
રંગ હે રંગીલાકું, દશરથકા બ્રહ્મીલાકું;
રંગ હે રમેયાકું, નંદકા કનેયાકું. ”

આવી રીતે રંગ દહ બારોટજીએ ત્રણ અંજલી કુસુંબો પીધો, પછી હુમીરજીને ત્રણ વખત પાયો અને હુકાની ટુંકો લેતા કહેવા લાગ્યા કે “ આપ સત્વર પધારો. વખત ધણો વહી ગયો છે, માટે ઉતાવળ કરો. ”

હુમીરજી તુરત બીજા તંબુમાં જઈ વસ્ત્રાલંકારોથી સજ્જ થઈ બારોટજીની પાસે આવ્યા અને અશ્વારોહણ કરી પોતાના રાજપૂતોની સાથે ચાલતા થયા. તેઓ ગોંદરે આવ્યા કે વેગડો કેટલાએક ગામલોકો સાથે સામેયું લઈ ઉભો હતો. તેણે સત્કારસૂચક કુમ્કુમ અક્ષત એક કુમારિકા પાસે હુમીરજીના કપાળે ચોડાવ્યાં અને કુસુંબના હારો આરોપણ કર્યા. પછી સાથે સાથે વાઘચંત્રના નાદ અને ગ્રામ્ય સ્ત્રીઓનાં ગીતો સાંભળતા સો ગામમાં ચાલ્યા. ગામ શોભાયમાન હતું અને દીવાઓથી જળહળી રહ્યું હતું. ધ્વજ પતાકા બજારમાં ફરકતા હતા. અટાંગીઓપર ઝાઢી સ્ત્રીઓ કુમ્કુમ અક્ષત અને સોગંધિત કુસુંબોવતી હુમીરજીને વધાવતી હતી અને પરસ્પર વાતો કરતી હતી.

પહેલી:—“ બહેન! રાજપૂત જેવા શૂ-વીરો કોઈ હોય જ નહિ. તેમની દબતા અને રણકુશળતા ખરેખર પ્રશંસનાય હોય છે. તે પોતાના બળ અને સાહસ ઉપર જ સદા વિશ્વાસ રાખે છે. ધન્ય છે એવા રાજપૂતોને! ”

બીજી:—“હા, બહેન ! જો તો ખરી ! આ યુવક કેટલો સ્વરૂપ-વાન છે ? શું આટલી કિશોર વયમાં તે લડવા જાય છે ? આવા પતિને યુદ્ધમાં જતાં તેની સ્ત્રીએ કેમ અટકાવ્યો નહિ હોય ?”

ત્રીજી:—“મેં સાંભળ્યું છે કે તેણે હજી લગ્ન જ કર્યા નથી અને લગ્ન કર્યા હોય તોપણ રાજપૂતાણીઓ કોઈ દિવસ પોતાના પતિને યુદ્ધમાં જવા દેવામાં આનાકાની કરતી જ નથી, પણ યુદ્ધમાં જવા ઉત્સાહીત કરે છે અને ઉપદેશ કરે છે કે ‘પાછા ફરી પીઠ બતાવતા નહિ. રણમાં વિજય કરજો અગર પ્રાણ અર્પણ કરજો. મરવાથી ડરશો નહિ, પણ પીઠ બતાવી નહાસી આવશો તો હું સુખ જોઈશ નહિ.’ આમ ઘણાં પ્રેત્સાહક વચનો કહે છે અને આનંદથી સ્વહસ્તે યુદ્ધની તૈયારીઓ કરી આપે છે. જ્યારે પતિ યુદ્ધમાં જવાની છેલ્લી રજા લેવા આવે છે ત્યારે આ અસાર સંસારનો મિથ્યા મોહ મટાડી પારલૌકિક સુખ લેવાને તે પ્રેરે છે. માટે જ આવી વીર નારીઓના પતિઓ અને પુત્રો રણમાં માહોમ કરે છે. ધન્ય છે ભારતની દેવીઓને !”

આવી રીતે નગરનારીઓ અવનવી વાતો કરે છે અને હમીરજીને જોઈ આનંદ પામે છે. હમીરજી પણ ચાલતા ચાલતા પોતાને ઉઠારે આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં બિછાવેલા ગાલીચા ઉપર બેઠા.

હમીરજી ખારોટજી સામું જોઈ ઉત્કંઠાથી પૂછવા લાગ્યા કે:—
“ખારોટજી ! તમેજી આવી વસ્તિમાં વાસ શા કારણથી કર્યો ? તમારું માન અને ગૌરવ રાજપૂતોમાં હોય તેટલું બીજા હોતું નથી; માટે રાજપૂતોને છોડી અહીં રહેવાનું કારણ શું ?”

ખારોટજી:—“ઠાકેર ! આપનું માનવું યથાર્થ છે અને મારો વાસ બીલ સાથે હોવાથી આપને આશ્ચર્ય થાય, તે પણ સંભવિત જ છે, કારણકે ચારણોનું જેટલું માન રાજપૂતો સાચવે છે તેટલું બીજા

સચવાતું નથી. ચારણો અને રાજપૂતોના પરસ્પર ગાદો સંબંધ છે. એ સંબંધ એટલો મજબૂત છે કે કોઈ રીતે છુટે તેમ નથી. આપે મારી હકીકત જાણવા ઇચ્છા બતાવી તેથી જણાવું છું; સાંભળો:—

“એક વખત હું આ પાસેના જંગલમાં થઈ જતો હતો, ત્યાં આ ગેમલ નામનો બીલ કેટલાએક માણસો સાથે ફરતો હતો અને રસ્તે જતાં મને તેનો ભેટો થયો. હું ઘોડેસ્વાર હતો પણ તેઓ છુપાઈ રહેલા હતા અને અચાનક મારા ઘોડાને વિંટળાઈ વળ્યા તેથી નહાસી શક્યો નહિ. મારી પાસે જે કાંઈ હતું તે ધમકાઈ દઈ તેમણે લાંબા લીધું અને મેં ધણી આજીજી કરી પણ તેણે માન્યું નહિ. છેવટે તેને દયા આવી એટલે વેગડા પાસે આવી વિનંતી કરવા કહ્યું. તે પ્રમાણે હું વેગડા પાસે ગયો અને તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો:

“અરજુન! યોથાં ફેંક! તારાં તીર ઉડી ગયાં!
આ તો ભડ છે એક કિરાત ખીન્ને—વેગડો!
અરજુન! દેવત આજ તારું ના અજમાવજે!
આ તો શંભુનાથ કિરાત ખીન્ને—વેગડો!
અરજુન જોડી હાથ થાકી પદ જોને પડે,
તે હરનો તું હાથ જમણો—સાવજ વેગડો!
હરની ત્રીજી આંખ અનંગથી છો ઉધડે!
પણ ચારણનો વાંક શું છે? વીરા વેગડો!
થરાનાં હથિઆર ચારણ ને તરવાર આ,
તેની સામે ધાડ તારી હોય ન—વેગડો!
કોનાં ગાથું ગીત? ગીત કોણ ગવરાવશે?
જો હંસાની રીત, હંસા મુકે! વેગડો!
ચારણ હરની જીમ! તું તો હરની આંખડી,

જુદા અંગ શરીર ના ના કર તું—વેગડા!
 તુંમાં ઝઝે માલ—ઝઝેડી જગ લે ભલે!
 પણ હું ના મરનાર તારો માર્યો! વેગડા!*

“આવી રીતે મેં તેનાં વખાણુ કર્યા એટલે મારા ઉપર તે પ્રસન્ન થયો અને મારો માલ પાછો આપ્યો, સાથે ખીજી પણ વસ્તુઓ આપી મને સંતોષ્યો અને કહ્યું કે, “ખારોટજી! હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી છે, તો તમારા જેવા મારી પાસે કવિ હોય તો મારા દિવસો નિર્ગમન થાય, માટે મારી પાસે રહો તો યોગ્ય વર્ણન આપીશ અને માન પાનથી રાખીશ. આમ કહેવાથી હું અહીં રહ્યો છું.” ખારોટજીએ પોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

અદ્ય મિલન.

જે વખતે એક બાળુએ ખારોટજી અને હમીરજી વાર્તા-વિતોદ કરે છે તે વખતે ખીજી બાળુએ વેગડો બીલ આનંદમાં આવી દોડધામ કરે છે. બસેં માણસો માટે જમવાનું તૈયાર કરાવવાનું હોવાથી ઘણાં માણસોની દોડધામ થઈ રહી છે. જમવાનો વખત થઈ જશે એવી ચિંતાથી “તાકીદ કરો, તાકીદ કરો” એવા સ્વરો ધડી ધડી રસોઇઆને સંભળાવવામાં આવે છે.

જમવા માટે તમામને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેથી હમીરજી તમામ રાજપૂતો અને ખારોટજી સાથે આઠ્યા. સૌ પટે (જમવાની

* હમીર કાવ્ય (સ્વ. કલાપી)

સગવડવાળી જગાએ) જઈ પહોંચ્યા અને પાંતિઆંપર જઈ એક પંક્તિએ બેઠા.

હમીરજીની પાસે સુખડનો આગ્રેડ, મુંદર જળપાત્રો, સુવર્ણ થાળ, વાડકા વિગેરે મુકાયા અને પીરસવાનું શરૂ થયું. હમીરજી સ્વસ્થ ચિત્તે બારેટજી સાથે વાતો કરવા લાગ્યા.

બારેટજી:—“ ઠાકોર! આપ કુંવારા છો અને આપે સોમનાથજીને શીર અર્પણ કર્યું એ શું? લગ્ન કરીને સાંસારિક સુખોનો અનુભવ લેવો જોઈએ અને ત્યારપછી જ આવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.” બારેટજીનો કાંઈક આંતરિક હેતુ હોય પણ તે છુપાવી વાત કરતા હોય તેમ હમીરજીના મુખ સામે તે જોવા લાગ્યા.

હમીરજી:—“ આજ દિવસ સુધી અનિવાર્ય કારણોને લઈને લગ્ન કર્યા નહોતા; ત્યાં એકાએક યુદ્ધમાં જવાનું ઉપસ્થિત થયું, તેથી લગ્ન થઈ શક્યાં નથી અને હવે લગ્ન કરવાં પણ અશક્ય છે, કેમકે મરવા માટે તૈયાર થએલ મનુષ્યની વેરે કોઈ સ્ત્રી લગ્ન કરવા સંમત થાય નહિ. તેમ હવે મિથ્યા મોહમાં ચિત્ત રાખવું તે પણ મૂર્ખતા જ છે. હવે તો સોમેશ્વરનાં ચરણોમાં જ ચિત્ત રાખી પારલૌકિક સુખની ઇચ્છા રાખવી, એ જ યોગ્ય છે.”

બારેટજીનો કાંઈક હેતુ સિદ્ધ થયો હોય તેમ માની તે કહેવા લાગ્યા કે:—“ શું યુદ્ધમાં જતી વખતે લગ્ન થઈ ન શકે? હજી એવી સતી સ્ત્રીઓ છે કે પુનર્જન્મમાં રાખ રાંધવાની શરતે પણ લગ્ન કરવા તૈયાર થાય, અને અહીંના સુખને ન ઇચ્છતાં સહગમન કરે. તેવી સુંદરી સાથે લગ્ન કરવાં એ આપના જેવાને યોગ્ય જ ગણાય.”

હમીરજી:—“ એ બધું ઠીક! પણ યુદ્ધમાં જતી વખતે સ્ત્રી સાથે પ્રેમ સંબાધણ કરવું યોગ્ય નથી કેમકે તેમ કરવાથી તેનામાં ચિત્ત રહે

છે, અને પુરૂષ પ્રાણ અર્પણ કરતાં અચકાય છે. વખતે પલાયન કરવા પણ તે પ્રેરાઈ જાય છે. તેથી જ સ્ત્રી સાથે પ્રેમસંભાષણ ન કરવું જોઈએ, તેવો મારો મત છે. તો પછી લગ્ન કેવી રીતે કરી શકાય ? કેમકે નવપરિણીતા સ્ત્રીના સુખમાં તો સર્વ સુખ માનવામાં આવે છે. યુવાવસ્થા છે તે વિષયમાં બોલુપી બનાવનાર છે. તેમાં નવપરિણીત દમ્પતીઓ કે જે યૌવનવનમાં વિચરતાં હોય તેમનો એકબીજામાં અપૂર્વ પ્રેમ હોય છે. પ્રેમની શરૂઆતમાં જીદાં પડવાનું તેઓ અંતઃકરણથી ઇચ્છતાં નથી અને તેવો પ્રેમ બદલ થએલો વીર સારી રીતે યુદ્ધ કરી શકતો નથી.”

ખારોટજી:—“ ઠાકોર ! આ આપ શું બોલ્યા ? શું નવપરિણીત દમ્પતીઓ આટલાં બધાં બોલુપી થઈ યુદ્ધમાં કાંઈ ન કરી શકે ? તે આપનું માનવું થોડું નથી, કેમકે આપણે એક અભિમન્યુનો જ દાખલો લઈએ. જ્યારે યુદ્ધમાં જવા તે તૈયાર થઈ બહાર નિકળ્યો ત્યારે ઉત્તરા કુંવરી વૈરાટનગરથી આવી. એ બંનેનાં લગ્ન થયાં ત્યારથી કાંઈ દિવસ નેત્રમિલન પણ થયું નહોતું. અભિમન્યુ જેવા નવયુવકને ઉત્તરા જેવી સૌંદર્યવતી અને સદ્ગુણવતી, સતી શિરોમણિ, મનરંજક, સમાનવયસ્ક સ્ત્રીનો પહેલ બહેલો મિલાપ થયો છતાં તેને મિથ્યા મોહ લાગ્યો નહોતો અને શરવીરતા સાથે તેણે પ્રાણ વિસર્જન કર્યા હતા.”

આવી રીતે ખારોટજીનું કહેવું પૂર્ણ થતાં જ ભોજન પીરસાવાનું શરૂ થયું. વેગડા બીલની પુત્રી પાર્વતી હાથમાં દબેલ સાકરનો થાળ લઈ પીરસવા આવી. તેને જોતાં જ હમીરજીની સ્મૃતિ તાજી થઈ અને એકી ટોસે તેની તરફ જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, સરોવર કિનારે માઈ હદય હરણ કરનારી લલના શું અહિંયા જ છે ? શું તે જ લલના પોતાનાં કરકમળથી મને ભોજન પીરસશે ! આહા ! આ હરિણાક્ષીના નૌન્દ-

યંમાં મને એટલી બધી મોહકતા લાગે છે કે હું માફ સર્વસ્વ ખોઈ બેસું છું. આમ વિચારતંદ્રામાં હમીરજી સ્તપ્થ થઈ ગયા.

પાર્વતી પીરસતી પીસરતી હમીરજી પાસે આવી અને હમીરજી ઉપર દ્રષ્ટિ પડતાં જ તેને ઝીણી અને ન સહમજી શકાય તેવી કમ્પારી છુટી અને તે રધંબી. હમીરજીને બધા સમક્ષ પોતાને હાથે પીરસતાં તેને લજ્જા કિત્તન થવા લાગી. હસ્ત ધ્રુજવા લાગ્યા. પાસે જવાની અને પીરસવાની હિમ્મત રહી નહિ અને કુતૂહલ થવા લાગ્યું કે “અરે ! મહને આ શું થાય છે ? આ યુવક પાસે હું જઈ શકતી નથી. લજ્જા મને એટલી બધી નિર્બળ કેમ બનાવે છે ?”

પાર્વતી અનેક વિચાર તરંગોમાં ડુબવા લાગી. બન્નેની દ્રષ્ટિ મળી. પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા જોરથી ચાલવા લાગી. આ બધું ચંચળ નેત્રથી ધારોટજી જોઈ રહ્યા હતા અને જાણી ગયા હતા કે “બંનેમાં પ્રેમનાં સમ્પૂર્ણ બીજો રોપાયાં છે, માટે પાર્વતી સાથે લગ્ન કરવામાં હમીરજી સમ્મતિ આપશે જ. મેં હમીરજીનું હૃદય જાણી લેવા જે વાત કરી હતી તેમાં તો વિજય થયો હતો અને આ પ્રણય પણ મારા વિચારને પુષ્ટિ આપશે.” આમ વિચાર કરી આનંદમાં આવી ધારોટજી કહેવા લાગ્યા કે “હમીરજી ! આ પાર્વતી વેગડમાઈની પુત્રી છે. તેની માતા તેને બાળ વયમાં છોડીને ગુજરી ગઈ છે અને જ્યારથી હું આવ્યો ત્યારથી તે મારી પાસે જ રહે છે. તેને મેં યોગ્ય શિક્ષણ આપ્યું છે અને મેં જ ઉછેરીને મોટી કરી છે. તે સર્વગુણસમ્પન્ન છે. વળી ભીલ જાતીમાં સૌન્દર્ય ઓછું હોય છે પણ પાર્વતીમાં વિધાતાએ છુટે હાથે સૌન્દર્ય આપેલું છે. જેવું તેનું બાહ્ય સૌન્દર્ય છે, તેવું જ આંતરિક સૌન્દર્ય વધારવા અને સહવિદ્યા બાણાવી ગુણયુક્ત કરવા બનતો શ્રમ કર્યો છે.” પાર્વતી અને હમીરજીનું તારામૈત્રક થએલું હો-

વાથી અને પાર્વતી લજ્જાથી પીરસી શકશે નહિ, તો આ ગુપ્ત પ્રણયની વાત બધા જાણી જશે, એવા વિચારથી જ હમીરજીની દ્રષ્ટિ અને ચિત્ત પોતા પ્રત્યે ખેંચવાના ઉદ્દેશથી જ આરોહણએ વાત છેડી.

હમીરજીની દ્રષ્ટિ આરોહણ સામી લાગતાં જ પાર્વતીમાં હિંમત આવી પણ પ્રતિક્ષણે હમીરજીનાં ચપ્પા નેત્રો પાર્વતી તરફ જતાં હતાં ! પાર્વતીને પણ પોતાની સ્થિતિનું ભાન થયું અને આસ્તેથી દબાયેલે પગલે તે હમીરજીની નજીક આવી અને પીરસવા માટે સાકરને હાથમાં લીધી; પણ પાસે આવી મુખાવલોકન કરતાં ચક્રોરીની પેઠે તૃપિત નેત્રો કાખમાં રહ્યાં નહિ. સાકરની મુઠ્ઠી જેમની તેમ રહી. થાળ નીચે પડી જશે કે શું એમ હાથની કમ્પારીથી જણાવા લાગ્યું, તેથી થાળ મજબૂત પકડી રાખ્યો. હવે શું કરવું તેની તેને સજ્જ પડી નહિ. આમ જોઈ હમીરજીનું વિશેષ ધ્યાન પોતાપ્રતિ ખેંચવા અને પાર્વતીને ભાન કરાવવા આરોહણ બોલ્યા કે “જુઓ ભાઈ! આ અધી વ્યવસ્થા પાર્વતીએ જ કરી છે.” વળી પાર્વતી પ્રત્યે જોઈ આરોહણ બોલ્યા કે “ખેટા ! હમીરજીને સાકર વધુ પીરસજે તેમને સાકર વધુ પ્રિય હશે માટે પીરસવામાં ખામી રાખીશ નહિ.”

પાર્વતી આરોહણનાં વચ્ચનોથી ચમકી અને ગભરાઈ વિચારવા લાગી કે “આરોહણને મેં તો દેખ્યા જ નહિ. મારા વિચારોને તે જાણી ગયા નહિ હોયને ! કાંઈ જોમ તો નહિ પડ્યો હોય ને !” આમ વિચાર આવવાથી ઉતાવળે હમીરજીને સાકર પીરસી અને પ્રેમભરી દ્રષ્ટિથી નિહાળી તે ખીજને પીરસવા ચાલી.

આરોહણ હમીરજીને વધુ વાતોમાં રોકવા કહેવા લાગ્યા કે—
“હજી પાર્વતીનાં લગ્ન થયાં નથી. તેની યોગ્ય ઉમર થઈ ગઈ છે, પણ તેનું જેવું સૌન્દર્ય છે, ગુણ છે, તેને યોગ્ય બીલ જ્ઞાતિમાં પતિ મળવો અસંભવિત જ છે અને આવી કન્યાને બીલ સાથે પરણાવવાથી કાગડાની

કાટે મણિ બાંધવા જેવું થાય માટે તેને યોગ્ય પત્ની મળે નહિ ત્યાંસુધી તેને અવિવાહિત જ રાખવી, તેવા વિચારથી હજી કાંઈ કંઈ નથી.” હુમીરજી તો એટલી ટાંઝે બહુ સાંભળ્યા જ કરતા હતા. પાર્વતી અવિવાહિત છે તે શબ્દોથી તેના મનમાં અનેક તરંગો સાથે હર્ષ પણ થવા લાગ્યો. ખારોટજી તો પોતાની વાત ચલાવ્યે જ ગતા હતા અને હુમીરજીના મુખમંડળપર શું શું ફેરફારો અને વિચારોનું પરિવર્તન થાય છે, તેનું અવલોકન કરતા હતા. જેમ જેમ વાતો આગળ ચાલતી તેમ તેમ મુખમંડળપર થતા ફેરફારો વગેરે જોઈને તે આનંદ પામતા હતા.

તમામ વસ્તુઓ પીરસાઈ ગઈ. જમવાનું શરૂ થયું. સૌ કોઈ જમવામાં મશગુલ હતા, પણ હુમીરજીનાં નેત્રો પાર્વતીને જ શોધતાં હતાં ! તેમણે જેમ તેમ જમી લીધું અને પછી તે પોતાને ઉતારે ગયા.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પૂર્વ વૃત્તાંત.

પ્રાતઃકાળમાં હુમીરજી વગેરે શય્યાનો ત્યાગ કરી નિત્ય કર્મોથી પરવારી વિનોદાત્મક વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. ખારોટજી ત્યાંથી ઉભા થઈ વેગડાને ઘેર આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે:—“વેગડભાઈ ! આપણી પાર્વતી સર્વ રીતે યોગ્ય થઈ છે, માટે લગ્ન કરવાની આવશ્યકતા છે, પણ તેને યોગ્ય પતિ તમારી જ્ઞાતિમાં મળવો મુશ્કેલ છે. તો હુમીરજી સાથે લગ્ન કરવાને શી હરકત છે ?”

વેગડો:—“ખારોટજી ! તમારું કથન સત્ય છે. વળી પાર્વતી-એ પોતાને યોગ્ય પતિ મળે તો જ લગ્ન કરવાં, નહિતો કોઈમાર્ગ.

વસ્થામાં જિંદગી ગાળવી એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, તે પણ મારી જાણ બહાર નથી. તે હમીરજી સાથે લગ્ન કરવા સમ્મત થશે જ પણ હમીરજી સમ્મત થશે નહિ, કેમકે રાજપૂતો આપણી કન્યાના કાષ્ટ દિવસ સ્વીકાર કરે જ નહિ. ”

ખારોટજી:—“હું તે વિષે ચર્ચા કરું અને સમજાવવા પ્રયત્ન કરું, પણ આ વિષે પાર્વતી જાહેનનો શો મત છે? તે જાણવું જોઈએ. ”

વેગડો અને ખારોટજી એકા હતા, ત્યાં પાર્વતીને બોલાવવામાં આવી. ખારોટજીએ કહ્યું કે “ જાહેન! હમીરજી સાથેના લગ્નમાં તું સમ્મતિ આપે છે? ”

પાર્વતી:—“આપ વડિલોને મારી સમ્મતિની શી જરૂર છે? આપ કરતા હશે તે યોગ્ય જ કરતા હશે અને જે થાય છે તે વિધિના યોગે જ થાય છે; પણ એટલું છે કે તમારાથી એ રાજપૂત માનશે જ નહિ અને જ્યારે ન માને ત્યારે મારી પાસે તેમને લાવજો એટલે પૂર્વજન્મની હકીકતથી હું તેમને મનાવીશ. ”

પાર્વતીનું બોલવું સાંભળી ખારોટજી પ્રસન્ન થયા અને ઉતાવળે હમીરજી પાસે આવ્યા. હમીરજીને એકાંત ખોરડામાં બોલાવી તે કહેવા લાગ્યા કે:—“હમીરજી! તમો લડવા જાઓ છો, પણ હજી કુંવારા છો અને વેગડભાઈ પોતાની કન્યા આપવા ખુશી છે તો પાર્વતી સાથે લગ્ન કરો. ”

હમીરજી:—ખારોટજી! આ શું બોલો છો? શું રાજપૂતો રાજપૂતાણી સિવાય બીજી સ્ત્રીને ગ્રહણ કરી શકે? બીજાકુલ નહિ. રાજપૂત થઈ શકે કન્યા સાથે લગ્ન કરી સંકરતા દાખલ કરવાથી તો પછી રાજપૂત શોણિત બીજાકુલ રહે જ નહિ. એક રાજપૂત શકે કન્યાને ધર્મસહચરી બનાવી શકે જ નહિ. શું તેનાથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા

રાજપૂત ધર્મને જાણી શકે? આપ ગાહિલકુળની કીર્તિ અને ગૌરવથી અપરિચીત છો કે મ્હને આપું લગ્ન કરવા બલામણુ કરો છો?"

ખારોટજી:—“અત્યારે તમે લડવા જાઓ છો, પણ કુંવારા હોવાથી અપ્સરાઓ વરશે નહિ, કેમકે અપરિણીતને અપ્સરાઓ પસન્દ કરતી નથી. વળી લગ્ન વિના પુત્રપ્રાપ્તિ થતી નથી અને પુત્ર સિવાય સ્વર્ગપ્રાપ્તિ નથી* એમ શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે, માટે જ લગ્ન કરવાં જોઈએ.”

હમીરજી:—“લગ્ન કરવાં તે યોગ્ય છે, પણ સ્વજ્નતિય સિવાય લગ્ન કરવાં તે યોગ્ય નથી. ક્ષત્રિય થઈને શદ્રા સાથે સંબંધ શી રીતે થઈ શકે?”

ખારોટજી:—“બીલ શદ્ર છે, પણ મૂળ તો ક્ષત્રિયોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે અને તેની ઉત્પત્તિ વેનરાજથી છે. નિષાદ નામના પુત્રથી તેના વંશજો બીલ કહેવાયા છે, માટે મૂળ તો તેઓ ક્ષત્રિયો જ છે. વળી આ લગ્ન આપદ્ધર્મરૂપ છે અને અપવાદ છે. નિયમને બાધકર્તા નથી. આપત્તિમાં આવાં લગ્નની હરકત નથી. વળી ગમે ત્યાંથી કન્યારત્ન વગેરે લેવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. શાંતનુ રાજાએ દીમર કન્યા મત્સ્યગંધા સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને તેનાંથી વંશવૃદ્ધિ થઈ હતી, તે શું તમે નથી જાણતા?”

હમીરજી:—“પ્રાચીન કાળની વાત જવા દો. તે વખતે શાસ્ત્ર પ્રબળ હતું; અત્યારે રૂઢી પ્રબળ છે. વળી શાંતનુએ ક્ષત્રિય કન્યા કે જે દીમરને ત્યાં ઉછરેલી હતી તેની સાથે લગ્ન કર્યા હતાં છતાં તેને જ્ઞાતિ બહાર રહેવું પડ્યું હતું અને વિચિત્રવીર્યને કોઈ કન્યા આપતું નહોતું તે પણ શાસ્ત્રમાં જ છે. માટે આવાં લગ્ન થઈ શકે જ નહિ.”

* અનંતાઃ પુત્રીનામ્ લોકાઃ નાપુત્રસ્ય લોકેઽસ્તીતિ શ્રુયતે.

“આપ મારી સાથે પધારો કેમકે પાર્વતીને તમેને આ બાબત કાંઈક કહેવું છે. તેનું સાંભળી યોગ્ય જણાય તે ઉત્તર આપશો.” આરોહણ હારી ગયા હોવાથી બીજી રીતે હેતુ સિદ્ધ કરવાનો રસ્તો યોજ્યો. આરોહણની વિનયિથી હમીરજી પાર્વતી પાસે ગયા. તેમના આગમનનું હાઈ સમજીને પાર્વતી બોલી:-“હકોર! આપ લગ્ન કરવાની શા કારણથી ના કહો છો? આપણે પૂર્વજન્મથી જ વિયોગી છીએ, માટે આપણે પૂર્વ જ્ઞાતાં સાંભળો:

“પૂર્વે તમે શિવદાસ નામના બ્રાહ્મણ હતા અને તમારા બાઇનું નામ દીક્ષિત હતું. તમે બંને બાઇઓ ગંગાજીનું પવિત્ર જળ લઈ સોમનાથજીને ચઢાવતા અને રસ્તામાં નેમચંદ નામના વાણીયાનું ગામ આવતું તે નેમચંદ બ્રાહ્મણબક્ત અને આસ્તિક હતો. હું નેમચંદની પુત્રી હતી. તમેને જોઈ મારા મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તમારી સાથે લગ્ન કરવાં એવું હું ઇચ્છતી. તમે આવતા ત્યારે હું તમારો સારી રીતે સત્કાર કરતી; તેથી તમે મારા પર પ્રસન્ન રહેતા. એક વખત મારા પિતા બહારગામ ગયા હોવાથી મને સમ્પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળી. તમે પણ તે દિવસે આવ્યા હતા, તેથી કેટલાક દિવસનો ગુમ રહેલો ભાવ વ્યક્ત કરવાની સંધિ પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી મેં કહ્યું કે “જ્યારથી મેં આપને પ્રથમ જોયા છે, ત્યારથી મારા મનમાં પતિભાવ ઉત્પન્ન થયો છે અને આપની સાથે લગ્ન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે.” ત્યારે આપે કહ્યું કે, “હું ઉચ્ચ વર્ણનો છું, એટલે તારી સાથે શી રીતે લગ્ન કરી શકું?” આ વચ્ચેના સાંભળી મેં કહ્યું કે-“મારી સાથે લગ્ન કરવાની આનાકાની કરશો તો હું આત્મહત્યા કરી તમેને સ્વીકૃત્યાનું પાપ આપીશ.” આ વચ્ચેનાથી આપ કંપી ગયા અને કહ્યું કે “સોમનાથજીને ગંગાજીની છ કાવડ ચઢાવી છે. આ સાતમી કાવડ

ચઢાવવી છે, તે ચઢાવ્યા પછી તારી સાથે લગ્ન કરીશ. ” આ વાત મારી અપર માતાએ ગુપ્ત રીતે સાંભળી હતી, તેથી તેણે તમામ વૃત્તાંત મારા પિતાજી આવતાં જ તેમને કહ્યો. મારી અપર માતાએ પ્રથમથી જ પ્રપંચ કર્યો હતો અને તમારી કાવડમાં દાગીના ગુપ્ત રીતે મુકી દીધા હતા, તેથી તેણે મારા પિતાને જાહેર કર્યું કે આજે વડેલા ગએલા બ્રાહ્મણો દાગીના ચોરી ગયા છે. આમ જાહેર કરી પાછળ સ્વારે મોકલી તમને પાછા બોલાવ્યા અને તમારી કાવડમાંથી દાગીના કાઢ્યા અને પછી તમોને સખત માર મારવામાં આવ્યો. તે જુદા મારાથી સહન થઈ શક્યો નહિ, તેથી ઇશ્વર પાસે મેં પ્રાર્થના કરી કે અન્ય ભવમાં આપને જ પતિ તરિકે પામું; એમ કહી કટાર ઝુપાવી હું તમો હતા ત્યાં આવી. મારા પિતાને સમ્બોધન કરી મેં કહ્યું કે “જે મારો ભાવી પતિ છે અને નિર્દોષ છે, તેની ઉપર જુદામ કરવાથી પણ હું મારો નિશ્ચય ફેરવવાની નથી. ભલે આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે હું તેને મળીશ. ” એમ કહી કટાર મારા પેટમાં મેં ભોંકી દીધી કે દુરત જ મારા પ્રાણ નીકળી ગયા. મને આપને જોતાં જ આટલી વાતની સ્મૃતિ થઈ આવી છે. આપે તપશ્ચર્યા કરી પ્રાણ વિસર્જન કર્યા હોવાથી રાજપૂત કુળમાં જન્મ લઈ રાજપૂત જ રહ્યા. મેં આત્મઘાત કરેલો હોવાથી રાજપૂતને ત્યાં જન્મ લીધો, પણ દુર્દૈવવશાત્ બીલને ત્યાં હું ઉછરી. ”

હુબીરજી:—“શું તમારો જન્મ રાજપૂત કુળમાં છે? તો અહીં તમે શી રીતે આવ્યાં? આ વાત મને કુતુહલ ઉત્પન્ન કરે છે, માટે ખરી હકીકત જણાવો તો મારા મનનું સમાધાન થાય. ”

વેમડો:—“એક વખત હું શિહોર પાસે સરોવરના બીડા પા-
ર્શ્વમાં કે જ્યાં માઈ રહેવાનું સ્થળ છે અને જ્યારે જ્યારે એ તરફ

આવું છું ત્યારે ત્યાં જ રહું છું ત્યાં ગયો. ત્યાં રહી હું આસપાસ ફેરો કરતો હતો. એક વખત પાર્વતીનાં માતૃપિતા ખીજે મામ જતાં હતાં. પાર્વતીની માતા ગાડામાં હતી અને તેનો પિતા ઘોડેસ્વાર હતો. તેમને મારાં માણસોનો ભેટો થયો અને લડાઈ થઈ, તેમાં પાર્વતીનો પિતા અને રથ હાંકનાર અરાધા. તે બેઈ તેની સ્ત્રી બે વરસની પાર્વતીને બાણોએ મુકી લડવા લાગી અને તેને પણ મારાં માણસોને ધામલ કર્યાં. તે સાથે તેને સખત જખમ થયો હોવાથી તથા પતિના મરણનો આઘાત થવાથી તે પ્રાણહીન થઈ, તેથી મારાં માણસો પાર્વતીને લઈ મારી પાસે આવ્યાં અને તેમણે સર્વ વૃત્તાંત મને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી મારું હૃદય આર્દ્ર થયું અને માણસોને એકલી તેઓનો વિધિ સહિત અગ્નિદાહ કર્યો તથા પાર્વતીને મારી પુત્રી કરી ઉછેરી.”

ખાશાદજી:—“હાકેર! પાર્વતીમાં આટલું બધું લાવણ્ય, સૌન્દર્ય વગેરે છે, તેવું બીલ કન્યામાં સમ્ભવે ખરું કે? અત્યાસ્થુધી પાર્વતીનાં લગ્ન ન કરવાનું કારણ પણ એ જ છે કે રાજપૂતની કન્યાને બીલની વેર અપાય જ નહિ. જો યોગ્ય સંધિ પ્રાપ્ત થાય તો જ લગ્ન કરવાં નહિતો તેને કુંવારી રાખવી, એવો નિશ્ચય કરેલો છે.”

આ સાંભળી હમીરજીના હૃદયપર અસર થઈ અને તે વિચાર કરવા લાગ્યા કે ભલે પૂર્વ જન્મની વાત સાચી હોય અગર જુઠી હોય, તે સાથે મને સમ્બંધ નથી પણ તે રાજપૂત કન્યા છે તે સિદ્ધ વાત છે. વળી તેનું અપૂર્વ સૌન્દર્ય પણ સાક્ષી પુરે છે કે તે હિન્દુ કુળની હોવી જોઈએ. તેણે મારા હૃદયનું આકર્ષણ કર્યું છે અને મારા હૃદયપર આટલી બધી છાપ પાડી છે, તે પણ પૂર્વના અજ્ઞાતમંથ જ હશે. વળી મારે તરવણું છે તારે લગ્ન કરવાં તે જ યોગ્ય છે. અપરિચીતને અપસરાઓ તરતી તરીકે અને અત્યારે મને કોઈ કન્યા આપે પણ નહિ. આ

બહુ સારો યોગ થાય છે. પણ પાર્વતી રાજપૂતમાં ઉછરી હોત તો સાફ હવું કારણકે રાજપૂત રિવાજ પ્રમાણે તે સતી થાત. હવે પાર્વતીમાં એ સંસ્કારો ક્યાંથી આવ્યા હશે ? ”

હુમીરજીને વિચારમુગ્ધ જોઈ ખારોટજી બોલ્યા : “ ઠાકોર ! આમ કેમ સ્તબ્ધ થયા છો ? જે વિચાર હોય તે જણાવો તો ખુલાસો થઈ શકે. ”

હુમીરજી :—“ વિચાર તો કાંઈ કરતો નથી. લગ્ન કરવાં એ તો ઠીક છે, પણ યુદ્ધમાં તો પ્રાણ તજવાના જ છે. પાર્વતી રાજપૂત રિવાજથી અનભિય છે અને તે અહીં ઉછેરેલી હોવાથી સતીના ધર્મો.....”

પાર્વતી વચમાં જ બોલી ઉઠી : “ શું શું !! આપ અને સતીધર્મથી પરાંગમુખ માનો છો ? હા, હવે હું સ્હમજી કે આપના મનમાં બેઠમ ભરાયો છે કે આપ સોમનાથજીને પ્રાણ અર્પણ કરો અને હું સતી ન થાઉં, પણ સોમૈયાના સોગમ લાઈ હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે આપના પ્રાણ વિસર્જન થયા પછી હું સ્વર્ગગમન કરીશ. શું મારા શ્વરા પતિને અપ્સરાઓ લાઈ જાય તે બંને ખરું ? એક સતી સ્ત્રી તે સહન કરી શકે જ નહિ. ”

આવું સાંભળી હુમીરજી આનંદમાં આવ્યા અને ખારોટજીને તેમણે કહ્યું કે “ જ્યારે આપ સર્વેનો આટલો બધો આગ્રહ છે ત્યારે હું ખુશીથી લગ્ન કરીશ, માટે આપને યોગ્ય જણાય તેમ કરો. ”

પાર્વતીએ તુરત જ પુષ્પમાળા હુમીરજીના કંઠમાં આરોપણ કરી અને પોતાને કૃતકૃલ માની લજ્જાસહ નીચી દ્રષ્ટિએ તે ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૭ સુ.

સસરાને હાથે જમાઈનો ઘાત !

અરજણજીને બેલડીઆ મહારાવની પૂજા કરતા છોડી નોકર અથવા દોડાવી ગઢાળી ગયો અને તેણે વિજેજી આવ્યાના સમાચાર આપ્યા.

તમામ લડાઈમાં સર્જી થયા અને આસપાસ મેવડો (જિંટ ૨ ૧૨) ફેરવ્યો અને કહેવરાવ્યું કે બેલડીઆ મહાદેવે એકમ થવું.

ગઢાળીમાંથી થોડા રાજપૂતો તુરત જ રવાના થયા અને ત્વરાથી બેલડીઆ મહાદેવે પહોંચ્યા. ત્યાં તપાસ કરતાં મલુમ પડ્યું કે અરજ-જુજનું એકલું ઘડ જ છે; મસ્તકને દુશ્મનો સાથે લઇ ગયા છે. આ બનાવથી તમામનું રક્ત ઉછળી આવ્યું. આ-પાસનાં ગામેથી પણ ભા-યાતો આવી પહોંચ્યા એટલે, તેમણે ધામેત્ર ગામે વરસિંહદેવને અને અર્ધિલા દુદાજીને આ બાબતના સમાચાર કહેવા મેવડો મેા લ્યો.

વરસિંહદેવ કે જે અરજજુજના કાકા થતા હતા અને વિભજીના સસરા થતા હતા તેમને *ધામેલનાં સાત ગામ ગીરાસ તકિે મળ્યાં હતાં. વરસિંહદેવ શરીરે સશક્ત તથા શરવીર હતા. તેના આખા શ-રીરપર મોટાં મોટાં અને ઘટ રૂંવાડાં હતાં. પહેરવેશમાં તે એક કાંમળની ગાતડી બીડના, એક કાંમળી પહેરતા, એક માથે વંટાળતા અને આખો દિવસ શિવભજનમાં મસ્ત રહેતા.

વરસિંહદેવને અરજજુજ મગયાના સમાચાર મળતાં તે પોતાના રાજપૂતો સાથે રવાના થયા અને વિભજીનો પિછો લીધો.

ગઢાળીથી માણસો અને અર્ધિલાથી દુદોજ પોતાનાં માણસો લઈ વિભજીની પાછળ થયા. મજલ દરમજલ કરતાં તેઓ હાથસણીને પાધર ઉતારાદે-શૈવુંજ નદીમાં આવી પહોંચ્યા અને શૈવુંજમાં ઘોડાને પાણી પાવા લાગ્યા. તે વખતે દુદોજ મોલ્યા કે:-

“ ભાઈઓ ! આપણે આટલેસુખી આવ્યા અને વિભજીની સાથે મેટા થવાને હવે ઝાઝો વખત નથી; પણ હજી કાકા આવ્યા નહિ. કાકા શિવાય વિભજી બધાને ભારે પડે તેવો છે, માટે કાકા આવી પહોંચે તો સાઈ.”

* ધામેલ હામનગર પાસે આવેલું છે.

સામંતસિંહ:—“કાકા! કાકાને તુરત જ ખખર પહોંચાડવામાં આવ્યા છે. આપણી પાછળ જ તે આવતા હશે, માટે ચિંતા કરવા જેવું નથી. આપણે તેમની રાહ જોઈ રહીશું તો વિનિયમ છટકી જશે માટે સત્વર જઈએ.”

દુદાજી:—“હા આયો.”

ઉપરની વાત પાણીઆરીઓ પાણીનાં બેઠાં ભરતી ભરતી સાંભળતી હતી, તેમને સામંતસિંહે પૂછ્યું કે “અહીંથી કોઈ સ્વારને જતા તમે જોયા છે?”

પાણીઆરી:—“અમે પહેલી વખત પાણી આવીયું, ત્યારે થોડો સ્વારો નીકળ્યા હતા તે ગામની દક્ષિણ બાજુએ પહોંચ્યા હશે.”

આ સાંભળી દુદાજીએ સ્વારોને ઉતાવળે વાર ખેંચવા (અથવા હાંકવા) કહ્યું અને વિદ્યુત વેગે સૌ આગળ ચાલ્યા. પાણીઆરીઓ બેઠાં ભરી ગળગામિની પેઠે પરસ્પર વાતો કરતી ગામ તરફ ગઇ અને ખાલી બેઠાં લઇ ફેર પાણી ભરવા આવી.

વરસિંહદેવ પોતાના રાજપૂતો સાથે પાણીઆરી પાણી ભરતી હતી ત્યાં શેત્રુંજીમાં આવી પહોંચ્યા અને પાણીઆરીઓને પૂછવા લાગ્યા કે “પહેનો! અહીંથી કોઈ સ્વારોને જતા જોયા?”

પાણીઆરી:—“હા, હમણાં જ સ્વારો ગયા; તે એમ વાતો કરતા હતા કે હજી કાકા આવ્યા નહિ, તે તમે જ હશો. તમારામાં કાકા ક્યા?”

જોવિંદસિંહ:—“તમને પૂછે છે તેજ કાકા અને તેમની જ તેઓ રાહ જોતા હશે.” એક પાણીઆરી મોઢું મરડી બોલી કે:—“વાહ! કાકા તો નમણા છે ને શું? એમના તો કનૈયા કુંવર જેવાં હતા અને આ કાકા તો ખરેખર બારને બુલાવે તેવા છે. આમને માટે એટલા બધા શમાટે ઉતાવળા થતા હશે?”

“બાપ! હું તેના જ ખપનો છું એટલે તે મને યાદ કરે છે. મારી સીતેર વરસની ઉંમર થઈ છે એટલે હું ખીજના ખપનો નથી. જેને જેનો ખપ હોય તેને તે યાદે. તેની આંખે તે સારો જ દેખાય. તમને તે યુવકો સૌન્દર્યવાન જણાયા તેવી જ રીતે તેમની આંખે અત્યારે હું સૌન્દર્યવાન છું.” વરસિંહદેવે માર્મિકતામાં જવાબ આપ્યો.

વરસિંહદેવનાં વચનો સાંભળી પાણીઆરીઓ સન્નિવૃત્ત થઈ પાણી ભરી ચાલી અને વરસિંહદેવ અર્થો દોડાવી દુદાછાને જઈ મળ્યા. વરસિંહદેવને જેઈ તમામને નવું ચૈતન્ય આવ્યું અને *હાથેસણી ગામની ક્ષિણ તરફ વિજીતનો ભેટો થયો.

વિજીત સરધીર અને રણકુસળ હોવાથી વરસિંહદેવ પોતાના માથુસો સાથે તેની સામે જઈ ઉભા અને કહેવા લાગ્યા કે:—“વિજીત! તમે મારા જમાઈ છો. તમારા પ્રાણ લઈ મારી પુત્રીને વૈધવ્ય આપવાની મને શરૂ પડે છે, કેમકે રાજપૂત ધર્મ એવો જ છે કે, લડવા ઉત્સુક થએલા સામસામા યોદ્ધાઓ પિતા પુત્ર, માઓ ભાણેજ, સસરા—જમાઈ, ગુરુ શિષ્ય અને બન્ધુ એ બન્ધુ, ગમે તે હોય પણ તે વખતે સંબંધ નહિ રાખતાં એક ખીજના પ્રાણ લેવા એ જ ધર્મ છે; માટે મારી સાથે યુદ્ધ કરો.”

વિજીત:—“આપ મારા વડિલ તરિકે છો. વડિલની આજ્ઞા પાળવી તેને પણ રાજપૂત ધર્મમાં પ્રધાનતા આપેલી છે; માટે હું લડવા તૈયાર જ છું. રાજપૂત કોઈ દિવસ લડવા કે મરવાથી ડરતો જ નથી.”

ત્યાં આગળ વાજ અને ગોહિલો વચ્ચે બચકર યુદ્ધ ચાલ્યું. અરજણના ધાતકી મરણથી ગોહિલો જીવપર આવી લડવા લાગ્યા. વાજઓ પણ વળતો જવાબ આપવામાં અશક્ત નહોતા. બંને તરફના

માણસો સરખા બળવાન, સરખા શરવીર હોવાથી કોઇ પાછું હડે તેમ નહોતું.

બરે આખા ન કે પાછા મરે કાં વેદના બાણ મારે,
નોય રજપૂતની વાત કે'તા નથી હોય રજપૂત ત્યાં તેમ હોયે.

આવી રીતે ત્રણ પ્રહરસુધી અવિશ્રાંત યુદ્ધ ચાલ્યું. શરવીરો ખરે-ખર જીવપર આબ્યા; સામસામી તલ્વારોનું સંઘર્ષણ થવાથી અમ્મિ ઝરવા લાગ્યો. કેટલાએકની તલ્વારો અધવચથી ભાંગવા લાગી. કેટલાકનાં ધડો મસ્તક વિનાનાં થઇ બૂચાયી થવા લાગ્યાં. કેટલાકનાં અવયવો સરી-રથી જુદાં પડવા લાગ્યાં. શોષિતસરિતા વહેવા લાગી અને માંસબક્ષી પક્ષીઓને ઉભણી થઇ.

વરસિંહદેવે મરવું કે મારવું એ જ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેમણે વિનજીને મારી તેનું મસ્તક જુદું કર્યું અને પોતાની પુત્રીને વિધવા કરી. વિનજીનું મસ્તક લઇ બે સ્વારોને જીનાગઢમાં ઉમાદેવી પાસે મોકલવામાં આવ્યા.

વિનજીના સ્વારો અરજણજીનું મસ્તક લઇ જીનાગઢમાં દાખલ થયા અને તેમણે દેવલદેવીને કહ્યું કે:—“અરજણજીને મારી વિનજી નિર્વિધને માણસો સહિત આવે છે અને અરજણજીનું માથું આપને પ્રથમ મોકલાવ્યું છે. વિનજીનું વચન પાળ્યું છે.”

દેવલદેવીએ અરજણજીનું મસ્તક હાથમાં લઇ ઉમાદેવી પાસે ઉતાવળે આવી કહ્યું કે:—“જેયું બહેન! મેં તો પ્રથમથી જ કહ્યું હતું પણ તેં માન્યું નહિ. જો એ વખતે મારું કહ્યું માની મારા ભાઇની અરજણજીએ મારી માંગી હોત તો આ સમય આવત નહિ અને તારે ભાઇ જેવા ભાઇનો સદાકાળનો વિયોગ થાત નહિ. તમો બંનેની અવ-ગામથી આ પરિણામ આવ્યું, મોટે તેનાં કળ હવે ભોગવ.” એમ કહી

તેણે મસ્તક બતાવ્યું અને ઉમાદેવીના જવાબની તે પ્રતીક્ષા કરવા લાગી.

અરજીજી મસ્તક જોવા છતાં દીલગીર ન થતાં ઉમાદેવી સરોપ કહેવા લાગી કે:—“અરજીજી નસોયો મરયો, માટે તે મારો બંધુ જ નહિ. આવા બંધુની જ્ઞેન તરીકે મને ઝોળખાવતાં મને સરમ થાય છે. એક રાજપૂત પોતાના પ્રાણ જતાંસુધી દુસ્મનને કાંઈ પણ ન કરી શકે અને નીચી ગર્દન કરી પ્રાણત્યાગ કરે તે રાજપૂત કહેવાય અરે કે? અને તેવા કાપુરો ભારત માતાને ભારરૂપ હોવાથી ઝોળા થાય તે જ ઇચ્છવાયોગ્ય છે. તે પ્રમાણે અરજીજી મરયો તે ઠીક જ થયું. કેમકે કાપુરો વધુ વખત જીવતા રહે તેમાં હાનિ જ છે.”

દેવલદેવી:—“બનવા કાળે જે બન્યું તે ખરું; તેનો આસોસ નહિ; માટે આલ હવે તેનું સ્નાન કરીએ.”

ઉમાદેવી આ વચ્ચેનાથી ઉસ્કેરાઈ ગઈ અને કહેવા લાગી કે:—“મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે સત્ય જ છે. મારી પ્રતિજ્ઞા હું કોઈ દિવસ ભંગ કરવાની જ નથી, કેમકે શુદ્ધ રાજપૂતાણીઓનો એ જ ધર્મ છે કે જે પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રાણાર્પણ પાળવી અને અમારે રાજપૂતાણી પોતે જ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે અને પોતાનો નિશ્ચય ફેરવે તો તેનાં જાતનો પણ તેવાં જ થાય અને છેવટે રાજપૂત ધર્મ નાશ પામે જેથી દેશની અધિગતિ થાય.

“જે રાજપૂતાણી પતિવ્રતા, ઇશ્વરપરાયણ, પોતાના ધર્મમાં કુસંગ હોય તે જ વીરજનની થાય છે. તેના પુત્રો મહાન પુરુષ થાય છે. રાજપૂતાણી ગૌરવ, કીર્તિ અને જગવિખ્યાતિ રાજપૂતાણીઓની સત્યનિકા અને પતિવ્રતને જ આભારી છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞા એ જ જીવન છે.

“અરજીજી દગાથી મરયો હોય અને પાછળથી મારા બંધુઓ કાંઈ પણ ન કરી શક્યા, વિજેજી નિર્વિદ્ધે પાછા જીવનગઢ આવે તો

પછી મારે શોકસ્નાનાદિ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન જ નથી, કેમકે રાજ-પૂત થઈ પણ પ્રમાણે મૃત્યુ પામે, દુસ્મનને કાંઈ પણ નિશાની ન કરે, તે રાજપૂત જ નહિ; અને એવો ભલે બ્રાતા, પિતા, પુત્ર કે પતિ હોય પણ તેને માટે વ્યર્થ શોક શા કારણથી કરવો જોઈએ ? હું તો શોક-સ્નાન કાંઈ કરવાની જ નથી. ”

દેવલદેવી:—“ બહેન ! આ હક છોડી દે. મારો ભાઈ કેવો વીર-પુરુષ છે તે શું તું નથી જાણતી ? તેની સામે તારા મુઠીભર બંધુઓ શું કરી શકવાના હતા ? વળી વાળની તલ્વાર ધણી તીક્ષ્ણ હોવાથી તેની સામે કોઈ ટકી શકે જ નહિ. વળી રાહની પૂર્ણ મહેરબાનીથી તેની સામે કોઈ દ્રષ્ટિ પણ કરી શકે નહિ, તો અરજણુ કે દુદાણ શું કરી શકવાના હતા ? ”

ઉમાદેવી:—“ અત્યારે તમે ગમે તેમ માનો પણ મારે અરજ-ણુનું સ્નાનાદિ કરવું નથી; તેને માટે મને આગ્રહ કરશો નહિ. ”

દેવલદેવી ગર્વિત થઈ પોતાના મહેલ તરફ ગઈ. ઉમાદેવીએ મન-માં વિચાર કર્યો કે શું અરજણુ આવી રીતે મરાય ખરો ? એ વાત તો ખીલકુલ અસંભવિત જ છે. હા, કાંઈ દુર્ગો થાય તો માનવાયોગ્ય છે. જે દુર્ગાથી અરજણુને મારેલ હશે તો દુદાણ ઓછો શસ્ત્રવીર નથી. કાકા વરસિંહદેવ એકલા જ બધા વાળએને પહોંચી વળવા બસ છે; માટે ગદાગીથી ખરી હકીકત આવ્યા સિવાય કાંઈ પણ નિર્ણય કરવો નકામો છે. જે અરજણુ, દેવલદેવી કહે છે તેમ, મરાયા હોય અને વિજેણ સલામત આવે તો મારે અને અરજણુને કાંઈ સંબંધ જ નહિ. ”

ખીજે દિવસે વિજણુનું મસ્તક લઈ દુદાણના સ્વારો બુનાગદ આવ્યા અને ઉમાદેવીની પાસે જઈ મસ્તક અવનત કરી બોલ્યા કે:—

“બા! આપના બંધુ અરજીજી બેલડીઆ મહાદેવની પૂજા કરતાં દગાથી મરાયા અને મરાયા બાદ મારનારને મસ્તક વિનાના ધડે માર્યો. હુદોજી તથા કાકા વરસિંહદેવજી વિજ્ઞજીની પાછળ પડ્યા. તેમણે આપણા એકને બદલે ત્રણસેંહ આડત્રીશ વાળ સાથે વિજ્ઞજીને માર્યો અને તેનું મસ્તક આપને આપવા આપની હજીર અમને મોકલ્યા છે.”

આ સમાચારથી ઉમાદેવીને અતિશય હર્ષ થયો. વિજ્ઞજીએ ધર્મ વિરુદ્ધ કામ કર્યું તેથી તેને તિરસ્કાર છુટ્યો. આનંદથી મસ્તક હાથમાં લઈ ઉતાવળે તે દેવલદેવી પાસે જઈ કહેવા લાગી:

“બહેન! ગર્વ કોઇનો રહ્યો નથી અને રહેવાનો નથી. તમે તથા વિજ્ઞજીને અનહદ ગર્વ હતો અને તે ગર્વથી મારા બાઇને વિના વાંકે માર્યો, તેથી મારો બાઇ એક જ મરાયો પણ તમારા તો ત્રણસેંહ આડત્રીશ સાથે વિજ્ઞજી પણ મરાયા, માટે આલો આપણે સાથે મળી સ્નાન કરીએ.”

દેવલદેવી પોતાના બંધુનું મસ્તક જોઇ અતિશય રુદ્ધ કરવા લાગી. અંતઃપુરમાં અતિશય કોલાહલ થઇ રહ્યો. દેવલદેવી અને ઉમાદેવીએ સાથે મળી બંનેનાં સ્નાનાદિક કર્યા. દેવલદેવીના ગર્વનું ખંડન થવાથી તેણે પુનઃ ઉમાદેવી પાસે કદી ગર્વ કર્યો નહિ. ઉમાદેવી ઉદ્ધર મનની હતી, તેથી તેણે દેવલદેવીનાં પૂર્વનાં ગર્વોક્ત વચનોને કદિ સંભાર્યા પણ નહિ. ત્યારથી બન્ને શાક્યો એકસંપીથી સાથે રહેવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

વરસિંહદેવનો સંસારત્યાગ.

વિનજીને મારી તેનું મસ્તક જીનાગઢ તરફ એ સ્વાસેની સાથે રવાના કરી દુદોણ અને વરસિંહદેવ પાછા શ્યા અને અમિત યજ્ઞેલા હોવાથી એક ગંભીર વંકટુક્ષ નીચે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા. વરસિંહદેવના બાણેને કે જોડો તેમની પુત્રી વિનજીને આપેલ તેના પુત્રો હતા, તે આ વખતે વિનજીની સાથે આવેલા હોવાથી લડાઈમાં સાથે હતા. તેઓની ઉંમર બાર અને દશની હોવા છતાં ઘોડેસ્વારીનું તથા લસ્કરી શિક્ષણ લેતા હોવાથી વિનજી પોતાની પાસે જ રાખતો કે જેથી તેમને લડવાનો અનુભવ થાય અને મુસાશરી વગેરેમાં સહિજતા શીખવાની મળે.

જોડિયો સાથે લડાઈ શરૂ થઈ તે વખતે બંને કુવંશને પ્રેક્ષક તરીકે બાણુમાં રાખ્યા હતા. પ્રેક્ષકપર ધ્યાન કરવો એ રાજપૂતોનો પરમ ધર્મ હોવાથી તેમને કોઈ જાતની હરકત આવી નહોતી અને તેઓ સલામત રહ્યા હતા.

વિનજી વગેરેનો નાશ કરી પોતાના બાણેનેની ઉપર વરસિંહદેવની દૃષ્ટિ પડતાં જ તેમણે તેમને વહાલથી બેઠી પોતાની સાથે લીધા. તેઓ અત્યારે વટવૃક્ષ નીચે રમત કરતા હતા તે જોઈને દુદોણ બીજા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે—

“બાઈઓ! કાકાશ્રીની શરવીરતાથી જ આપણે શતેહ પામ્યા છીએ. કાકા ન હોત તો આપણે બધા સહિસલામત રહ્યા તે રહેત કે કેમ તે શંકા છે. માટે આ બધા જગજ કાકાશ્રીને જ ઘટે છે. પણ એક કામ કાકાશ્રીએ બાહુ આર્જ્યું છે. આ કુમારોને સાથે લીધા છે તે ધ પાછને સામ ઉછેરવા જેવું ક્યું, કેમકે આપણે કુમારોના પિતા વગેરેના

નાશ કર્યો છે તો તે મોટા થશે ત્યારે બદલો લીધા સિવાય રહેશે નહિ, તે એટલેસુધી કે આખી જિંદગી આપણા નાશનો જ પ્રયાસ તેઓ કરશે; માટે ભાણેજોને ઉઠેરવાનું કામ તે સાફ કરતા નથી; પછી તો તેમને યોગ્ય લાગે તે ખર્ચ !”

રૂપસિંહ:—“આપનું કહેવું બરાબર છે, કેમકે પોતાના પિતા-
હિનું મરણ તેમણે નજરે જોએલું છે અને સમજી શકવાની શક્તિ છે,
તેથી જ તેમના હૃદયમાંથી ડાઘ છુંસાવાનો નથી. ધરનો સર્પ ધરનાને
જ કરડે, તેમ જ આ કુમારો આપણા અન્નથી પોષાશે છતાં આપણા
વિનાશનો જ ઉદ્ધમ કરશે.”

આ વાતચિત વરસિંહદેવ સાંભળતા હતા તેથી તેઓને અતિ-
શય ક્રોધ ચઢ્યો અને કુમારોને પાસે બોલાવી તસ્વારથી કાપી નાંખ્યા !
આ કૃત્યથી તેમને પોતાપર તિરસ્કાર આવ્યો અને વટજક્ષના મૂળમાં
બંને હાથ ભેરવી પોતાનાં કાંડાં ભાંગી નાંખ્યાં ! આ નહિ ધારેલા બંને બના-
વોથી હુદાજી વગેરે સ્તબ્ધ થઈ ગયા. કોષ્ટમાં બોલવાની શક્તિ રહી
નહિ. આ શું કર્યું ? કાકાને શું સૂચ્યું ? એવા વિચારો દરેકના મનમાં
ઘેળાવા લાગ્યા. સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું અને સૌ પરસ્પર
એક બીજાનું સુખાવલોકન કરવા લાગ્યા. છેવટે હુદાજી મૌન્યનો ભંગ
કરી વરસિંહદેવની સમુપજા જઈ કહેવા લાગ્યા કે:—

“કાકાશ્રી ! આપે આવું સાહસ શામાટે કર્યું ? આ નિર્દોષ
ભાણેજોનો વિનાશકારણે વધ કર્યો અને હાથનાં કાંડાં ભાંગી નાંખ્યાં !
આમ કરવાનું કારણ કાંઈ સમજાયું નહિ.”

વરસિંહદેવ:—“શું આ હાથે સુકૃત્ય કાંઈ થયાં છે ખરાં કે ?
જમાઇને મારી પુત્રીને વિધવા કરી, છતાં આ બે બાળકો નબાપા થયા
હતા અને પુત્રીને આશ્વાસનરૂપ હતા, તેને સાથે લીધા તે તમે સર્વેને

મોહ્યું નરિ. તેથી જ તેમનો વધ કર્યો. નિર્દોષ બાળકનો વધ કર્યો તે મહાન પાપ આ દાસથી જ થયું, માટે હાથનાં કાંડાને તેના કર્મનું ફળ આપવું જ જોઈએ; તેથી જ આમ કરવું પડ્યું છે.”

દુદાણ:—“અમારા કહેવાનો ઉદ્દેશ એવો નહોતો કે આ બાળકનો આપ વધ કરો; ફક્ત એટલો જ હેતુ હતો કે આપણી સથે રહેવાથી આપણી સ્થિતિ જાણી જાય અને પછી ગમે તેમ કરી આપણા નાશનો રસ્તો ભે; માટે પાસે ન રાખતાં તેમને ઘેર મોકલાવી દેના એમ જ કહેવું હતું.”

વરસિંહદેવ:—અનવા કાળ છે તે મિથ્યા થતું નથી. ક્રોધ એ મનુષ્યને અધમ સ્થિતિએ પહોંચાડનાર પાગલપણું છે. આ પાગલપણાથી—ક્રોધથી માણસ ન કરવાનું કરી બેસે છે અને પછી તેનું ખરાબ પરિણામ ભોગવે છે.”

દુદાણ:—“આપનું કહેવું યથાર્થ છે માટે જ કહ્યું છે કે ‘ક્રોધમાં વિચાર સાર’. ક્રોધમાં કાંઈક પણ વિચારને અવકાશ આપ્યો હોય તો તે રાક્ષસ દુષ્કૃત્ય કરાવતો આટલો છે અને શાંત્યનીય પરિણામ આવતું નથી.”

વરસિંહદેવ:—“દુદાણ! તમે સર્વે ખુશીથી ધર તરફ જાઓ. હું હવે આવવાનો નથી. મને આ અસાર સંસાર ઉપર હવે મિથ્યા મોહ રહ્યો નથી. પગભે પગભે પાપમય જીવન ગાળવા કરતાં ઇશ્વરપરાયણ થઈ ત્યાગવૃત્તિ રાખવી તે જ શ્રેષ્ઠ છે. જેણે કરી પારલૌકિક કાંઈ પણ ન કરી શકાય તેના સર્વશ્ચ ત્યાગ જ કરવો જોઈએ, માટે જ આ સંસારનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્્યા કરી કરેલાં દુષ્કર્મોના પરિતાપથી શરીર દગ્ધ કરી ઇશ્વર પાસે અપરાધિની માંથી માંગવા જવું એવો દ્રઢ સંકલ્પ મેં કર્યો છે; માટે જ હવે હું રજા માંગું છું.”

દુદાણ બંને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા કે:—“આપ અમને છો-

હીને જશો નહિ. આપને ધરારાધન કરવું હોય તો અર્થિલા રહી કરો. આપને સર્વ પ્રકારે સંગવડ કરી આપીશ અને આપની સેવા કરીશ; માટે જવાની વાત કરશો જ નહિ.”

વરસિંહદેવ:—“તમે મારા વિચારની આડે આવશો જ નહિ. અહીંથી મારે અદ્રિનારાયણ જવું છે અને ત્યાં બનતા પ્રયત્નથી અમ વેદી ગ્વાન સંપાદન કરવું છે, સંત પુરુષોની સેવા કરી જીવન સાર્થક કરવું છે કેમકે સંતની સેવના વિના મનની શુદ્ધિ થતી નથી, મનની શુદ્ધિ વિના ગ્વાન પ્રાપ્તિ નથી અને ગ્વાન પ્રાપ્તિ સિવાયનો ત્યાગ ટકી શકતો નથી. આવા ગ્વાન સિવાયના અલ્પત્યાગીઓની અધોગતિ થવામાં બાકી રહેતી નથી. સંસારની અટપટી માયામાં તે ઝીણલાઇ જાય છે; માટે ગ્વાન સંપાદન માટે એ સ્થળ યોગ્ય છે.”

વરસિંહદેવ દુહાજીને છોડી અદ્રિનારાયણ તરફ રવાના થયા અને દુહાજી દીક્ષમીરીથી વરસિંહદેવને છોડી અર્થિલા આવ્યા તથા અમરજયજીનું કિતર કારણ કહ્યું.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

સમ.

આજે ધણો જ આનંદનો દિવસ છે. ઘેર ઘેર આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો છે. વેગડાના ગૃહે કઢળીસ્થનો રાખાયા છે. બીજા સ્ત્રીઓ ગીત-ધ્વનિ કરી આનંદિત થાય છે.

હમીરજી અને પાર્વતીના શરીરે ઉમળું-પીડી ચોળી સુવર્ણ જેવા શરીરને વિશેષ સૌન્દર્ય આપવામાં આવ્યું છે. તમામ રાજપૂતો એ

* કેટલાક વરસિંહદેવે હમીરજીના સહર્મીનું હો છે.

પ્રકારના આનંદનો આસ્વાદ લે છે. લગ્નસમારંભ ધણી સારી રીતે ઉજવવા માટે વેગડો મનતો પ્રયત્ન કરે છે. ગૃહો વિવિધ રંગથી રંગેલાં અને ભરત ભરેલાં વસ્ત્રોથી આગ્રહાદિત કરેલાં હોવાથી અત્યંત દીપી નીકળે છે. માણસોની દોડધામ અને વાઘવત્રોના નાદથી આખું ગ્રામ ગરજ રહ્યું છે. સર્વના મુખમંડળમાં આનંદની છટા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

ચાર ઘટીકા કિંવસ અવશેષ રહ્યા. વરકન્યાને નિર્મળ જળથી સ્નાન કરાવી વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણથી સજ્જ કરવામાં આવ્યા. હુમીરજીએ લીલો રેશમી સુરવાળ ધારણ કર્યો. તેની પર છુટી સુધી લટકતો કેશરી રંગનો વાલો પહેર્યો. મસ્તકપર મૂલ્યવાન મંદિલ બાંધ્યું. કટીપર જરોતો દુપટો કસીને બાંધ્યો અને જમણી બાજુએ શત્રુના રક્તની પિપાસુ તરવાર લટકાવી. પાર્વતી અત્યારે કોઈ અપ્સરા હોય તેમ શોભતી હતી. મનવાંछિત પતિ મળવાથી તેનું હૃદય આનંદથી છલકાતું હતું. ગૌર ભાલ પર બંને કર્ણુ તરફ વેણીની પાટી ટાળી હતી અને પાછળ કેશકલાપનો મનોહર અંબોડો વાળ્યો હતો. તેણે માથાપર રેશમની લાલ સાડી ઝોલી હતી. ઉચ્ચ સ્તનપર કંચુકી અને તેપર સુવર્ણના હારો લટકી રહ્યા હતા. સુવર્ણ રંગની કમલનાલિકા સમાન કરકયમાં સુવર્ણનાં કંકણ અને ચુડીઓનો કર્ણુપ્રિય ખડખડાટ થતો હતો. રેશમી ભેંઠાથી કટીપ્રદેશ આગ્રહાદિત કરેલો હતો અને તેના પર રેશમી સાડી લપેટેલી હોવાથી તેની કેસરી સમાનકટી સ્પષ્ટ થતી હતી. ઉલટાવેલા કદળી સ્થંભ હોય તેવા પાદ્યુગજાનાં નૃપુરનો ઝીણો અને મધુર ધ્વનિ નીકળતો હતો.

હુમીરજી અચાનક થઇ વાઘવત્રોના નાદ અને રાજપૂતોથી પરિવેષિત થઇ લગ્નમંડપમાં જવા નિકળ્યા. આ વરઘોડો જોવા લલનાઓનાં ટોળાં બંબર અને અટારીઓપર એકત્ર થઇ પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યાં અને સ્ત્રીઓ પરસ્પર આનંદ કરવા લાગી:—

આ જોવો વર લાડલો કદિય તેં જોયો હતો પ્હેન શું ?
જો જો ખડ્ગ સુનેરી એ કરમહીં કેવું દિસે છે રડું ?
ઝોહો અથ કુદી રહ્યો પણ જરી અસ્વાર તો ના ડગે !
આહા ! એ મુખ તેજથી શશિ અને ઝાંખી મશાલો બને !

x x x x x

કિંતુ આ રાજપૂત યુદ્ધ કરવા જતો—શુણ્ય મેં નહીં !
શું આ ઉછરતું સુપુષ્પ મરવા જશે ? અરેરે ! સખિ !*

આવી રીતે લલનાઓ પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતી વચ્ચેડા પાછળ
લસમંડપમાં જવા નીકળી. થોડી વારમાં વરઘોડો પણ લસમંડપમાં
આવી પહોંચ્યો.

કેટલીએક સ્ત્રીઓની સાથે વેગડાની સ્ત્રી વર રાજને પોંખવા
હાથમાં ધૂસળ મૂશળ લાઇ ઈંડીઆ પીંડીઆ કરી પોખી આનંદ પામી
અને વરકન્યાને લસ મંડપમાં પધારાવ્યા.

લસવિધિ આવવા માંડી. રાજપૂત રિવાજ પ્રમાણે તમામ ક્રિયા
વિદ્વાન બ્રાહ્મણોદ્વારા થવા લાગી. +ચોરીને બદલે ચાર સુણ્ઠુ કલશોની
ચાર વેદની સાક્ષી માટે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી. મધ્ય ભાગમાં વેદી
બનાવી પવિત્ર વેદમંત્રોથી અને “સ્વાહા” ઉચ્ચારથી આહુતિ અપાવા
લાગી. પછી અનુક્રમે ક્રિયા ચાલુ થઇ. પ્રેમગ્રંથી (બંનેના પાલતુ એકઠા
કરી—છેડાછેડી) બાંધી, સમપદી અગ્નિપ્રદક્ષિણા ફેરા વગેરે થયા બાદ
હાથગરણનો સમય થયો અને સંબંધી જનો હાથગરણું કરી રહ્યા બાદ
વેગડો હાથગરણું કરવા આવ્યો.

પાર્વતી:—“ પિતાજી ! મારે કાંઈ પણ તોટો નથી. દ્રવ્ય આપનું

* હમીર કાવ્ય (સ્વર્ગસ્થ કલાપી.)

+ ચોરી બાંધવાનો રિવાજ રાજપૂતોમાંથી લાંબી મુસ્લિમી નાસ પામ્યો છે.

છે તે માફ નહીં, તેથી હાથગરણમાં મારે કાંઈ દ્રવ્ય જોઈતું નથી. કક્ત સોમનાથજીની લડાઈમાં જો મારા પતિ મરાય તો તેમનું મસ્તક હાથગરણમાં આપો; તે ન મારે હાથગરણ જોઈએ છીએ. ખીજું કાંઈ જોઈતું નથી.”

વેગડો:—“ મેં પણ માફ શિવ સોમેશ્વરને અર્પણ કર્યું છે. મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઈ છે તેથી મારે તો પ્રાણ વિસર્જન રણાંગણમાં જ કરવાના છે; તેથી તેવું હાથગરણ હું કરી શકું નહિ. વળી હુમીરજી મરાય અને મારા પ્રાણ રહે, તું સતી થાય, આ બધા બનાવો જોવા કરતાં મરણ ક્ષત્રમ છે. તો મારા પ્રાણ બચવાની ખીલકુલ આશા નથી. હા, એટલું વચન આપું છું કે જ્યાંસુધી આ શરીરમાં પ્રાણ હશે ત્યાંસુધી હુમીરજીની રક્ષા કરીશ.”

પાર્વતીનો કાકો ગેમલ આગળ આવી કહેવા લાગ્યો કે:—“પુત્રી! આવા માંગલિક કાર્યમાં આવી અમંગળ માંગણી શામાટે કરે છે? શું તું આવું અશુભ ધારી બેઠી છે?”

પાર્વતી ગુસ્સે થઈ બોલી કે:—“શું આપ નથી જાણતા કે કાકાએ સોમેશ્વરને પોતાનું શિવ અર્પણ કર્યું છે? વળી અમારું લમ ઐહિક સુખોને માટે થયું નથી, પણ પારલૌકિક સુખોને માટે થયું છે. ખરું સુખ પૃથ્વીતળપર નહિ પણ કાકોરના મરણ બાદ સ્વર્ગમાં મળવાનું છે અને સ્વર્ગીય સુખને બોલે સાંસારિક તુચ્છ સુખોની આશા રાખવી તેના જેવી અજ્ઞતા ખીજી શી હોઈ શકે? સતી સ્ત્રીઓ અને શરવીર પુરૂષો જીવન કરતાં મરણમાં જ સુખ, કીર્તિ, વૈભવ અને મહત્તા સમજે છે. માટે હું અશુભની નહિ પણ અત્યંત માંગલિકતાની જ માંગણી કરું છું. તો કાંઈ પણ અદેશો લાવ્યા સિવાય મારા પતિદેવનું મસ્તક લાવી આપવાનું વચન આપો.”

ગેમલ:—“ત્યારે શું મારા નસીબમાં જ સર્વ દુઃખો લખાયલાં છે? તારા પિતા સોમનાથજીને શીષ અર્પણ કરવાના છે, ત્યારે મારે શામાટે અર્પણ ન કરવું? વળી તમે સર્વનું દુઃખ નિહાળવા કરતાં મરવું શું ખોટું છે? સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો આ મહાન સમય પ્રાપ્ત થયો છે અને આ તક ગુમાવવી એ સ્વર્ગનાં દ્વાર સદાને માટે બંધ કરી દેવા જેવું છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રથમ તો એ જ છે કે મસ્તક લાવનારથી લડવું બને જ નહિ; કેમકે લડતાં પ્રાણ બચે તો વચન બચે અને લડે નહિ તો કાપુરૂપ ગણાય. શ્રી સોમશ્વરને માટે કાંઈ પણ ન કરવું કે ઉપયોગી ન થવું તે શું ઇષ્ટ દેવ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ અને ભક્તિનું લક્ષણ છે?”

પાર્વતી:—“આપ ભૂલો છો. સતી સ્ત્રીના ધર્મને અથે મદદ કરવી તે જ શરૂ પુરૂષનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. સતી સ્ત્રીને તમામ પ્રકારની સવડ કરી આપવામાં જ સર્વ ધર્મની સમાપ્તિ થાય છે. વળી આપની તો ધરજ છે માટે આપની પુત્રી શું પોતાનો ધર્મ તજે તેમ ધ્વંષિતો છો? જ્યારે મને મસ્તક મળે નહિ ત્યારે પતિથી સહગમન શી રીતે થાય? અને પતિથી સહગમન ન કરતાં જીવતાં રહેવું એ કલ્પકરૂપ નથી?”

છેવટે ગેમલ હમીરજીનું મસ્તક લાવી આપવા સમ્મત થયો અને તેણે તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી. હમીરજીના રાજપૂતોએ હાથગરજામાં પોતાના પ્રાણો આપવા વચનો આપ્યાં.

લગ્નવિધિ સમાપ્ત થયા બાદ ગોત્રિજ વગેરેની પૂજા કરી ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરી, નવદમ્પતી પોતાના આવાસમાં ગયાં.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ગુપ્ત સંકેત.

હુમીરજી આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. હુમીરજીની ચાલી આવે તે પહેલાં સોમનાથજી પહોંચવાને તે આતુર હતા, પણ વેગડાના જસુસોદ્ધારા ખજર મળતા હતા કે, તે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રના રાજાઓ પાસેથી ખંડણી ઉધરાતી છેવટે સોમનાથજી ઉપર આવવાનો છે. આવા સમાચારથી હુમીરજીને તુરતમાં શાંતિ થઈ.

એક વખત હુમીરજી બેઠા હતા. આરોહજી વીર પુરુષોનાં ચરિત્રો કહી સંભળાવતા હતા. તેમાં એક મનુષ્યે આવી હુમીરજીના હાથમાં પત્ર મુક્યો. આ પત્ર લાવનાર કાઠી જાતનો દેખાતો હતો, તેથી તે પત્ર પોતાના મિત્રનો હશે એમ ધારી તેમણે તે ઉત્સુકતાથી લીધો અને તે વાંચીને વિગતથી વાકેફ થયા.

હુમીરજીએ પાર્વતીને કાગળ વિષેની હકીકત કહી. પોતે ક્યાં જવાના છે, શું કામે જવાના છે, તે બધી વાત કહીને હુમીરજી પોતા સાથે ચાર માણસો લઈ આગંતુક માણસ સાથે ચાલતા થયા અને આંખવાળાને આવીને મળ્યા.

આંખવાળો હુમીરજીની રાહ જોતો હતો. હવે હુમીરજી આવવા જોઈએ તેમ તે વિચારતો હતો, એટલામાં હુમીરજી આવી પહોંચેલા હોવાથી તેનામાં નવું ચૈતન્ય આવ્યું. પોતાના કાકાએ સમ્પૂર્ણ તૈયારી કરી રાખી છે, તે અને પોતાને પકડવાનું જાહેરનામું કાઢ્યું છે, તે વાત પણ આંખવાળાએ તેમને કહી સંભળાવી, એટલે હુમીરજીએ કહ્યું કે:—
“ મુળવાળાની ગમે તેવી તૈયારી હોય પણ તેથી હરકત શી છે ?

આપણે જે કરવાનું છે, તે બીજી રીતે કરીશું. હાલમાં આપણી કાંઈ પણ હીલચાલ બહાર ન આવે તેની સાવચેતી રાખવાની છે ”

જેઠસુર ધાધલને ખબર આપવામાં આવ્યા કે, “ હમીરજી આવેલા છે, માટે તમારે ઉત્તર દિશામાં તળાવ છે, ત્યાં સૂર્યાસ્ત પછી મળવું. ” આ સંદેશો મળતાં જેઠસુર હર્ષિત થયો. પોતાની વફાદારી પ્રકટ કરવાની ઉત્તમ સંધિ પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી, ગમે તે બોમે આંખવાળાને મદદ કરવી, એ નિશ્ચયથી તે સૂર્યાસ્ત થવાની માર્ગપ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

“ પ્રાણનાથ ! આપને મળવા કોઈ યુવક આવ્યો છે. ” જેઠસુર બેઠો હતો ત્યાં જઈ તેની સ્ત્રીએ કહ્યું.

“ કોણ છે ? ” જેઠસુરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કોઈ અપરિચીત હોય એમ જણાય છે અને જરૂરનું કામ છે તેમ કહે છે. ” સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

“ એને કહે કે ધડીક બેસે. હું હમણાં જ આવું છું. ” જેઠસુર અંદરના ઝોરડામાં કસુંબો ખીતો હતો તેથી કામથી પરવારી લેવા માટે તેણે એમ કહાવ્યું.

જેઠસુર કસુંબો પી રહ્યો, માથુસે આવીને હુકકો આપ્યો, એટલે તેમાંથી ધુમાડો કાઢતો તે પોતાની ડેલીએ આવ્યો. આગંતુક યુવક જેઠસુરને જોઈ ઉભો થયો અને રિવાજ પ્રમાણે હૃદયાલિંગન ન કરતાં છુટા રામરામ ક્યાં. એ જોઈ જેઠસુરને એમ પણ જણાયું કે દેખાય છે તો રાજપૂત જેવો, પણ વિવેક ઓછો જણાય છે, છુટા રામ રામ કરીને બેસી ગયો પણ મારા શરીરનો સ્પર્શ કર્યો નહિ. ઠીક ! આપણે તેની સાથે શું કામ છે ? આવી રીતે મનોગત વિચાર કરી આગંતુક યુવકની સામે તે બેઠો.

“ક્યાંથી આવો છો?” હીંચણ બાંધી પલાંઠી વાળતાં જેઠસુરે પૂછ્યું.

“હું દુરથી આવું છું. તમારું થોડું કામ છે, એટલે આવ્યો છું.” આગંતુક યુવકે જવાબ આપ્યો.

“તમારું નામ શું છે?” યુવકની હકીકત જાણવા જેઠસુરે બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“મારી હકીકત જાણવાનો કાંઈ પ્રયાસ કરશો નહિ. હું તમને ઉપયોગી થવા આવ્યો છું, માટે તમારે કામ સાથે કામ રાખીને મારી હકીકત પૂછવાને બદલે મૌન્ય રાખવું.” આગંતુકે જવાબ આપ્યો.

“બોલો ત્યારે, એવું શું કામ છે?” જેઠસુરે વાત જાણવાની ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“તમે ચાંપાવાળાને ગાદી અપાવવા પ્રયાસ કરો છો, તેમાં હું મદદ કરવા ઇચ્છું છું; પણ શરત એટલી જ કે હું કોણ છું તે જાણવાની તમારે ઇચ્છા કરવી નહિ.” યુવકે આવવાનું કારણ બતાવ્યું.

“આ બાબત ધણી ગુપ્ત છે. તે તમારા જાણવામાં ક્યાંથી આવી? હજી કાર્યની શરૂઆત થઈ નથી, ત્યાં ગુપ્ત હકીકત બહાર આવે તો ધારેલું કાર્ય સફળ શી રીતે થાય? માટે જ તમારી હકીકત જાણવા મેં પ્રશ્ન કર્યો હતો. પણ તમે તે બાબત પૂછવાની ના પાડો છો એટલે તે બાબત પૂછતો નથી, પણ આ બાબત તમારા જાણવામાં ક્યાંથી આવી, તે તો મારે જાણવું જોઈએ.” જેઠસુરે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“એ બધું જવા દો. આપણી વાત છે તેનો નિર્ણય કરો.” યુવકે હુંકારમાં જ પતાવ્યું. “તમે હામીરજી અને ચાંપાવાળો સર્વસ્ત પછી તલાવને કાંડે ગુપ્ત કે ન માટે એકલા થવાના છો તે વાત સાચી છે કે નહિ?” યુવકે બીજો જ પ્રશ્ન કર્યો.

અગત્યક યુવકની જેમ જેમ વાત સાંભળતો ગયો, તેમ તેમ જેઠસુર આશ્ચર્ય પામતો ગયો. તેને મનમાં અવનવા તર્કો થયા કરતા હતા. “શું આ કોઈ દૈવી મનુષ્ય હશે?” એવો ઘડીભર વિચાર આવ્યો. આટલી નાની ઉંમર છતાં યુવકની વાક્યાતુરી અનુપમ છે અને રાજ-ખટપટના કાર્યમાં તે માથું મારવા તૈયાર થયો છે: એવા વિચારો તેના હૃદયમાં ઘોળાવા લાગ્યા. યુવક એકીટસે જેઠસુરના મુખનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં શું શું વિચારો થાય છે તે તે જોવા લાગ્યો. યુવકનાં તેજસ્વી નેત્રાનું તેજ જેઠસુરનાં નખળાં નેત્રો સહન કરી શક્યાં નહિ, તેથી તે નીચી દૃષ્ટિ કરી વિચારમાં તક્લિન થયો. આ જોઇ યુવક બોલ્યો કે: “મુળવાળાની તૈયારી ઘણી છે. તમે ફક્ત ત્રણ જણા છો; તો શી રીતે સામા થઇ શકશો?”

“સામા થઈ લડાઇ કરવાની નથી; પણ કોઇ ખીજી રીતે કામ કરવા વિચાર છે. હાલ તો અમે ત્રણ જણા છીએ, તેમાં તમારી સહાય મળી, તેવી જ રીતે ખીજની પણ સહાય મળવા સંભવ છે; તે મળ્યા પછી શું કરવું તેના નિર્ણય થઇ શકશે.” જેઠસુરે સત્ય હકીકત કહી.

“હું અત્યારે તો રજા લઉં છું, પછી તમને મળીશ, પણ મારી સહાય છે તે વાત ચાંપાવાળાને કે હમીરજીને હાલમાં જણાવવાની નથી. હું જે જે સલાહ આપું તે પ્રમાણે કામ કર્યું જાએ, એટલે કામ ધણું સુલભ થશે.” યુવક આટલું કહીને ઉભો થયો અને જેઠસુર કાંઈ બોલે તે પહેલાં તો પોતાના અશ્વપર સ્વાર થઇ તે ચાલ્યો ગયો.

જેઠસુરને કાંઈ કામ પડી નહિ. એ તો યુવકના વિચારમાં જ બેઠો હતો. કેટલો સમય થયો તેની સમજ પડી નહિ, ત્યાં જેઠસુરની સ્ત્રીએ આવી પાછળયા હરત રપર્શ કર્યો. એટલે વિચારનિદ્રામાંથી તે જાગ્યો. તેની સ્ત્રીએ કહ્યું કે:—“સાંજ તો પડી ગઇ છે, તમે હજી બેસી શું રહ્યા છો? શું કામે જવું છે તે જાણતા નથી?”

“હા ! વખત તો થઇ ગયો ને હું તો વિચારમાં ને વિચારમાં બેસી રહ્યો ! મને તેનું બાન રહ્યું નહિ; માટે હવે તું જાહેર નોકરને કહે કે મારો ઘોડો તૈયાર કરીને લાવે. નહિતો પછી મોડું થઇ જશે.” જેઠસુરે પોતાના ધારેલા કાર્યની શુદ્ધિ લાવી કહ્યું.

નોકરે ઘોડા ઉપર સાજ નાંખ્યું અને તેને તૈયાર કરી જેઠસુર પાસે લાગ્યો, એટલે જેઠસુર પોતાની તકવાર કમરે લટકાવી પછવાડે બાલ બાંધી સ્વાર થયો અને જાણે ઘોડા ફેરવવા જતો હોય તેવો દેખાવ કરી, શહેરની બહાર આવી ઘોડાને ફેરવવા લાગ્યો. કોઇ પૂછતું કે “જેઠસુર-બાપ ! અત્યારે ક્યાંસુધી જવું છે ?” આવા પ્રશ્નનો એક જ જવાબ તે આપતો કે “આજે ઘોડો ઉદ્ભાત કરે છે તેથી જરા ફેરવવા જઈ છું, કેમકે થોડી ધડી ફેરવ્યા વગર તે જંગરાણુ (ચંદી) ખાશે નહિ.” આમ કહી થોડે થોડે ફેરવતો તે દુર ગયો અને કોઇની દ્રષ્ટિ ન પડે તેમ ઘોડાને દોડાવી સંકેતસ્થાને ગયો. પોતાના ઘોડાને શુભ સ્થળે બાંધી તળાવની પાળ ઉપર તે ચઢ્યો. આસપાસ દ્રષ્ટિ કરી પણ સર્વત્ર અધ-કારનું સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હતું, તેથી દુર દ્રષ્ટિ પહોંચતી નહોતી, એટલે મુખમાં બે આંગળીઓ ધાલી તેણે પ્રચંડ ધ્વનિ કર્યો. આ ધ્વનિમાં કાંઈ સંકેત હતો, એટલે સમો ધ્વનિ સંભળાયો. જેઠસુર તે તરફ ગયો.

“કેમ બહુ મોડું થયું ?” જેઠસુરને પાસ આવેલો જોષ બેઠેલી બે વ્યક્તિઓ પૈકી એકે પ્રશ્ન કર્યો.

“આવતાં જરા વાર લાગી, તેથી મોડું થયું” જેઠસુરે તે વ્યક્તિની પાસે બેસતાં જવાબ આપ્યો.

“ઠીક ! કાંઈ હરકત નહિ; અત્યારે પણ આવી પહોંચ્યા તે સાઈ જ કર્યું. આમ જાણ્યું હતું કે, કાંઈક અગત્યનું કામ આવી ગયું હશે, તેથી મોડું થયું પણ તમે આવશો એવી અમને ખાતરી હતી, તેવા રાહ

જોઈને બેઠા હતા. તમારી રાહ જોઈને મધ્ય રાત્રિસુધી રહેત.” વ્યક્તિએ પોતાનો નિશ્ચય હતા તે કહ્યો.

“આપણે હવે એક નિર્ણય ઉપર આવીએ. આપણે ત્રણ જણા છીએ અને કામ ઘણું મહત્વનું કરવું છે. તેમાં જો બીજાની સહાય મળી આવે તો જ પાર પડી શકે તેમ છે. આપણી હીલચાલ બીલકુલ ગુપ્ત રહેવી જોઈએ, જરા પણ બ્લેમ પ્રડતાં પ્રથમ તો જેઠેસુર ધાધલને વાંધા આવશે કેમકે જેઠેસુર ધાધલને સુજીવાળા પાસે જ રહેવાનું છે. જો સુજીવાળા તેના પર બ્લેમાય તો તેને પ્રતિબંધમાં રાખે એટલું જ નહિ પણ રાજદ્રોહી ગણી તુરત તેનો શિરચ્છેદ કરે અને આપણી મહેનત બધી ધૂળ મળે. વળી જેના જેના ઉપર જરાતરા આધાર રાખીએ છીએ તે પણ સંકોચાય, માટે જે કરવું તે ચાતુરીથી કરવું.” બેઠેલી વ્યક્તિઓ બીજી કોઈ નહિ પણ આપણી પરિચીત હમીરજી અને ચાંપોવાળો હતા. તેમાં હમીરજીએ ઉપર પ્રમાણે વાતનો પ્રસંગ છેડ્યો.

“એ વાતની ચિંતા રાખશો નહિ. સુજીવાળાથી પ્રજા અસંતુષ્ટ છે કેમકે તેની રાજનીતિ ઉત્તમ પ્રકારની નથી. પોતાને રાજ્ય મળ્યું તેથી તે એમ જ જાણે છે કે, હવે મારી બરાબરી કરે તેવો કોઈ નથી. વળી પ્રથમ જે જે અધિકારીઓ હતા, તેમને એક પછી એક તેણે દુર કરવા માંડ્યા છે. કોઈ પણ કારભારીપર તેને વિશ્વાસ નથી. બધાને ચંકાની દ્રષ્ટિથી જ તે જુએ છે અને એમ માને છે કે ચાંપોવાળો જીવતો રહ્યો તેમાં કારભારીઓનો હાથ છે. જો તેનો હાથ ન હોત તો ચાંપોવાળો જીવતો રહી શક્યો હોત નહિ. આવી રીતે બ્લેમચ્ચસ્ત થએલા સુજીવાળાને કોઈ પણ કારણ ઉપસ્થિત થાય તો તેનો ગુપ્ત બ્લેમ ખડાર આવે અને અધિકારીઓમાં વધુ અસંતોષ ફેલાય; તેને લઈ આપણું

કાર્ય સરલ થાય.” જેઠસુરે મુળુવાળાની હકીકત સાથે તેને અધિકારીઓ-થી બેઠાવવાની સલાહ આપી.

“ આ કાર્ય શી રીતે કરવું ? અધિકારી વર્ગને પક્ષમાં લેવો અને મુળુવાળાનો અધિકારીઓ ઉપરનો બેઠમ દ્રઢ થાય કે જોથી મુખ્ય મુખ્ય અધિકારીઓને તે દુર કરે અથવા તેઓ આપણા પક્ષમાં આવે, એ બંને શી રીતે ? ” ચાંપાવાળાએ આશ્ચર્ય દર્શાવી કહ્યું.

ઉપરની વાત સાંભળે છે ત્યાં પશ્ચિમની ધીમ જાડીમાંથી એક તીર આવ્યું અને ત્રણેની પાસે થઈ પસાર થઈ ગયું. આવી રીતે અચાનક શુભ તીર આવવાથી આસપાસ કોઈ દુસ્મનનાં માણસો હશે, તેમણે બધી વાત સાંભળી હશે, એમ માની તેઓ ઉભા થયા. જે તરફથી તીર આવ્યું હતું, તે તરફ તેઓ જોવા લાગ્યા પણ કોઈ દ્રષ્ટિએ પડ્યું નહિ; તેથી તેમને આશ્ચર્ય લાગ્યું પણ નજીકમાં જ ઘોડેસ્વારો આવ્યા હોય તેમ જણાયું. ઘોડેસ્વારો પાસે આવ્યા છે, જે તેઓ દેખી જશે તો બધો બેદ ખુલ્લો થઈ જશે, કેમકે તે ઘોડા મુળુવાળાના હતા, તે જેઠસુરના જાણવામાં આવ્યું હતું. કોઈ બાતમીદારે મુળુવાળાને એવા સમાચાર આપ્યા હતા કે, ચાંપાવાળો સામે માત્ર શુભ રીતે આવીને રહ્યો છે. આ બાતમી ઉપરથી ચાંપાવાળાને પકડવા તેણે ઘોડેસ્વારોને મોકલ્યા હતા. જેઠસુર આ બધું જાણતો હતો પણ અત્યારે વાતોમાં ભૂલી ગયો હોવાથી ઘોડેસ્વારોની વાત તેને યાદ આવતાં તેણે ધીમેથી કહ્યું કે “ સાક્ષો ! સાક્ષો ! આ ઘોડેસ્વારો આપણી નજીક આવ્યા છે, તે ચાંપાવાળાને પકડવા જ ગયા હતા; મારે આપણે જાડીમાં સંતાઈ જઈએ; નહિતો પકડાઈ જઈશું.”

ચાંપાવાળો, હમીરજી અને જેઠસુર ત્રણેય પશ્ચિમ બાજુની જાડીમાં અદ્રશ્ય થયા, પડ ઘોડેસ્વારો પાસે જ આવી ગએલા હોવાથી

એક સ્વામી દ્રષ્ટિ તેમના ઉપર પડી. આ વખતે ધીર અંધકાર હતો, તેથી તેઓ કોણ હતા તે તે ઓળખી શક્યો નહોતો, પણ કોઈ ત્રણ પુરષો નહાસી ગયા તેવી તેને ખાત્રી થઈ હતી, તેથી પોતાનો ઘોડો ઉભો રાખી બીજાને પણ તેણે ઉભા રાખ્યા અને તે બેઠ્યો કે, “અહીંથી કોઈ નહાસી ગયું છે માટે આપણે તપાસ કરીએ.” ઘોડેસ્વારો નીચે ઉતર્યા. એક સ્વારે ચક્રમક અને કડાતું સંઘર્ષણ કરી અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો, તેણે કરી મશાલ કરી અને તેના પ્રકાશથી નહાસનારનાં પગલાં તેઓ જોવા લાગ્યા. જે ઘોડેસ્વારે ‘કોઈ નહાસી ગયું છે’ તેમ કહ્યું હતું તે પગલું જોવામાં હુશિઆર હતો. ગમે તેટલાં વર્ષ પર જોએલું પગલું પણ તે ઓળખતો અને કહી શકતો કે આ પગલું અમુક માણસનું છે. આવી તેની આલાહી હોવાથી કોઈને પકડવા માટે જવાતું હોય ત્યારે આ માણસની સરકારી નીચે જ ઘોડેસ્વારો આપી તેને મોકલવામાં આવતો. જેની પાછળ તે ચડતો તેને પકડવા વિના તે છોડતો નહિ, કેમકે પચીસ ગાઉ સુધી તે પગમે પગમે ચાલ્યો જતો. ખાડા, ટેકરા કે ગમે તેવી જમીન હોય છતાં તે પગલાંને શોધી કાઢતો અને પાછળ પડી તે માણસ જ્યાં હોય ત્યાંથી પકડી પાડતો. તેથી આ કાર્યમાં તેની ખ્યાતિ સારી થઈ હતી; અત્યારે પણ તે જ માણસ હતો. બળતી મશાલ નીચે જમીન સુધી નમાવી તે પગે જોવા લાગ્યો. જે દિશા તરફ ત્રણે જણ નહાસી ગયા હતા, તે તરફ તે ચાલ્યો. તેની પાછળ અધા ઘોડેસ્વારો ચાલવા લાગ્યા. “ભાઈઓ! ૧૬૫ ત્રણ જ માણસો છે; તે કોઈ ચોર કે એવા હોવા જોઈએ, કારણકે આપણને જોઈને તેઓ નહાસ્યા છે. વળી તેમનાં પગલાંમાં ફણાનો ભાગ જમીનમાં ઊંડો ગયો છે. પાની ક્યાંક અડી છે અને ક્યાંક અડી નથી તેથી આપણા ડરથી જ નહાસ્યા છે તે ચોક્કસ થાય છે. મારી પાછળ ચાલો. દુર જતાં પગલાં સ્પષ્ટ દેખાશે

કેમકે ઝાડીમાં તેઓ સંતાયા છે; ત્યાં સંતાયા પછી આપણને જોવા તેઓ સ્થિર ઉભા હશે એટલે તેમનાં પગલાં સ્પષ્ટ પડ્યાં હશે. એ પગલાં જોવાથી જણાઇ આવશે કે, કોનાં પગલાં છે. જો કાંઈ પરિચીત મનુષ્યનાં પગલાં હશે તો પાછળ જવાની અત્યારે જરૂર નથી કેમકે તેને સહવારે પણ પકડી શકાશે, પણ જો અપરિચીતનાં પગલાં હશે તો અત્યારે શોધી કાઢીશું. આમ વાતો કરતો ઘોડેસ્વારોને સાથે લઇ તે આગળ ચાલ્યો. થોડેક દૂર જઇ નીચો નમી તે પગલાં જોવા લાગ્યો. એકી ટસે પગલાં સાચું ઘડીબર જોઇ આનંદમાં આવી જઇ તે બોલ્યો કે:—

“આ પગલાં પૈકી જે જણાનાં ઝોળખાય છે; ત્રીજા માણસનું પગલું ઝોળખાતું નથી, પણ જેના માટે આ.....”

જ્યાં તે આગળ બોલવા જાય છે ત્યાં એક તીર આવ્યું. હાથમાં મશાલ રાખી નીચો નમી તે પગમાં જોતો હતો અને કહેવા જતો હતો, એટલામાં જમણા પડખામાં તીર બેંકાઇ તે આરપર નીકળી ગયું, એટલે અડધો સપ્ત પકાર નિકળતાં જ તે બૂશાચી થયો અને તુરત જ તેના પ્રાણ ગયા. દૂર રહી હુમીરજી વગેરે આ તમાસો જોતા હતા. જેઠસુરે પગે જોનારને ઝોળખ્યો હતો, એટલે પેતાને તે ઝોળખી દાઢશે તેવી તેને શંકા થઇ આવી હતી. ત્યાં અચાનક તીરથી તેના પ્રાણ ગએલા જોઇ જેઠસુરના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ.

મુખ્ય માણસના મરાવાથી બધા ઘોડેસ્વારો તેના શબને લઈ પાછા વળ્યા, અને ઝાડીમાં જવું સલામતીભર્યું નથી, કાણુ જાણે કેટલાક મનુષ્યો સંતાયા હશે, આવો વિચાર કરી, બધા સ્વારો જેતપુર તરફ રવાના થયા. મશાલના પ્રકાશથી તે કેટલેક દૂર ગયા ત્યાંસુધી દેખાયા. હવે ધણે દૂર ગયા છે, એમ માની ત્રણે જગ્યા પોતાના કાર્યનો પુનઃ મંત્ર કરવા લાગ્યા.

“ મુળુવાળાનો વફાદાર સેવક અને વિશ્વાસુ સૈન્યાધિપતિ છે, તેના ઉપર કોઈ પણ રીતે તેને થક જાય તેમ કરવું જોઈએ. એ બંને બાળપણથી જ મિત્રો છે. તેની સહાયથી જ મુળુવાળો કાળ્યો છે જો સૈન્યાધિપતિ અને મુળુવાળા વચ્ચે વિક્ષેપ પડે તો પ્રધાન બજેરેને પક્ષમાં લેવાનું રહેલું છે. પણ જ્યાંસુધી તેમ ન થાય ત્યાંસુધી બહુ નકામું છે. ” જેઠાંભરે યોતાનો વિચાર બાહેર કર્યો.

“ સૈન્યાધિપતિ અને મુળુવાળા વચ્ચે વૈમનસ્ય વધે તેમ કરવાની તો પહેલી જરૂર છે. આપણામાંથી એક જણે એ કાર્ય કરવાનું છે, માટે કોણે તે કાર્ય થાયે લેવું ? ” ચાંપાવાળાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ કાર્ય તમારે કોઈને કરવાનું નથી. તમારે તો હમણાં માણસો એકત્ર કરવા. સૈન્યાધિપતિ થોડા દિવસોમાં જ યોતાવા પદ ઉપરથી બ્રહ્મ થશે. તેને માટે નિશ્ચિંત રહેશો. ” ઝાડીમાંથી ગેબી અવાજ આવ્યો.

ત્રણે જણા આશ્ચર્ય પામ્યાઃ આપણી સહાય કરવા કોઈ દેવ આવ્યો છે કે શું ? આમ ધીમેથી ચાંપોવાળો બોલીને ઉંચે સ્વરે કહેવા લાગ્યો કેઃ—“ આપ હમારા હિતેચ્છુ કોણ છો ? થોડેસ્વારે આવવાની એતવણીસૂચક આપે જ અમારા તરફ તીર ફેંક્યું હશે. વળી પગે કાઠનારને પણ આપે જ માર્યો હશે. જો પગે કાઠનાર જીવતો રહ્યો હોત તો અત્યારે જ અમારે પ્રકટ થવું પડત, કારણકે અમે એને તો તે ઝોળખી જ કાઢત; તેથી તેઓ અમને પકડવા પાછળ પડત એટલે લડયા વિના ચાલત નહિ, જેથી અમારો ગુપ્ત હેતુ ધૂળ મળત. આપની સહાયથી અમે અમારા કાર્યમાં ફતેહ પામીશું. ચાટે આપ કૃપા કરીને કહો કે આપ કોણ છો ? ” ચાંપાવાળાએ ગેબી અવાજ તરફ મુખ રાખી ગુપ્ત સહાયકને ઝોળખવાની ઇચ્છાથી કહ્યું.

“ તમે અને હાલમાં જણી શકશો નહિ. અને જાણવાનો જરા

પણ પ્રવૃત્ત કરશો નહિ. સમય આગ્યેથી બહુ જાણી રાકશો. અત્યારે જે કાર્યના આરંભ કર્યો છે, તેને પાર ઉતારો એટલે બહુ અનાયાસે જાણી શકશો. હું હવે મારા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઉં છું. તમે બની શકે તેટલા માણસો મેળવી ગુપ્ત રાખો. ” જેથી અવાજે સલાહ આપી.

ચાંપોવાળો વજેરે આ જેથી અવાજથી આશ્ચર્ય પામ્યા. “આપણી સહાય કરવા કોણ આબુ હશે ? જે મનુષ્ય હોય તો પ્રત્યક્ષ થાય; પણ આ કોઈ દેવ હશે, એટલે ગુપ્ત રહી આપણું કાર્ય કરતા હશે. ” આવી રીતે ચાંપોવાળાએ ઉદ્દગાર કાઢ્યો. સાથે સાથે તે આનંદથી બોલ્યો કે:— “ બન્ધુઓ ! ગમે તેમ હોય પણ આપણું કાર્ય પૂરું થશે, તેમાં મને શંકા જેવું કંઈ લાગતું નથી. જે તેમ ન હોત તો આવી જેથી સહાય મળત જ નહિ. વળી સૈન્યાધિપતિ અને મુળુવાળા વચ્ચે વૈમનસ્ય ઉત્પન્ન કરાવવું, એ સ્હેલી વાત નથી; પણ ગુપ્ત રીતે સ્થાય આપનારે તે કાર્ય માથે લઈ અરધો બોજો આપણા શિરથી ઓછો કર્યો છે. જે તે પ્રત્યક્ષ થાય તો મારા ઉપર કરેલા અને કરવા ધારેલા ઉપકારનો બે શબ્દોથી આભાર માનું, પણ તે પ્રત્યક્ષ થાય શી રીતે ? વગર માગ્યે સહાય કરે અને તે પણ ગુપ્ત રહીને ! એ તો દેવ વિના બને જ નહિ. માટે અવશ્ય કોઈ દેવ જ મારી વ્હારે આવેલો છે. ”

“ જે હશે તે જણાઈ આવશે; પણ અત્યારે તે કોણ છે તે જણાશે નહિ, કેમકે તેના બોલવા ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ત્યારે આપણું બહુ કાર્ય પાર પડશે, તમને ગાદી મળશે, ત્યારે ગુપ્ત મદદ આપનાર પ્રત્યક્ષ થશે, માટે તે વંખતે આભાર માનજો. હાલમાં તો આપણે તેનાથી અનભિય જ રહેવાના. વળી તે કોણ છે તે જણવાનો પ્રયાસ પણ શા માટે કરવો જોઈએ ? આપણે તો કામ સાથે કામ છે. ” જેઠમુરને કાંઈક ખ્યાલ આવતાં તેણે કહ્યું.

“ હીક છે. એ તો જે દિવસે જન્મવાનું હશે તે દિવસે જન્મશે. પણ જેઠસુરભાઈ ! આજથી ચાલતી બધી હીલચાલની ખખર આપતા રહેશો. આવતે અઠવાડીએ આ જ દિવસે આ સ્થળે આ વખતે એકત્ર થવું અને અઠવાડીઆમાં શું શું થાય છે તે જોવાનું છે. આપણને ગુપ્ત રીતે સહાય કરનાર જે અઠવાડીઆમાં પોતે માથે લીધેલું કાર્ય પાર પાડશે તો હીક છે, નહિતો એ કાર્ય હું જ કરીશ; પણ તેનાથી કાર્ય થશે તો અઠવાડીઆ પછી આપણે શું કરવું તેના વિચાર કરીશું. હાલ તો ગુપ્ત સહાયકની સૂચના પ્રમાણે થોડા મનુષ્યો એકત્ર કરવાના છે. તેને માટે હું સગવડ કરી રાખીશ. માણસો એકઠા કરવાનું તમારે કે ચાંપાવાળાને માથે નથી. ” હમીરજીએ માણસો એકત્ર કરવાનું કાર્ય માથે લઈ કહ્યું.

“ હું હવે જઈ છું. આવતા અઠવાડીયામાં આ જ દિવસે આ સ્થળે મળીશ. ” આમ કહી જેઠસુર છુટા પડ્યો અને પોતાનો ઘોડો બાંધ્યો હતો સાંથી લઈ સ્વાર થઈ ઘેર આવ્યો.

પ્રકરણ ૩૧ સું.

ચોગિની.

“ સુતા જગજો રે, ચિત્તથી ચેતજો રે, માથે મોત બમે છે. ”

માથાના કેશ છુટા મેલી, ગેરઆ રંગની કફની પહેરી, હાથનાં એકતારો લઈ, આંગળીવતી તે વગાડતી અને ગાતી ગાતી. એક સાધ્વી જેતપુરના મધ્ય ચોકમાં આવી. તેનો સુમધુર સ્વર, અદ્ભુત લાવણ્ય, મુખની સુંદરતા, આ બધા ગુણો મનુષ્યનું આકર્ષણ કરતા હતા. તેના મોઢામાંથી ઉપરની કડીનો આલાપ થતાં જ તેના ફરતું મનુષ્યોનું ટોળું ફરી વળ્યું અને ગાન આગળ ચાલ્યું:

“ મોત ભમે છે, શિરે થનુ ભમે છે, તજને નિદ્રા રે, સુતા જગજો રે,
માથે મોત ભમે છે.

“ કાયા નગરીનો કોટ કાચો ચણાચો, ઘેરી લેશે રે ધડી એકમાં રે,
માથે મોત ભમે છે. ”

જેમ જેમ ગાન વાધતું ગયું તેમ તેમ મનુષ્યો એકત્ર થવા લાગ્યા. કેટલાક ભાવિક ભક્તો પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને સાધ્વીના માનની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સાધ્વી ગાવાની ધૂનમાં હતી કોઈ તરફ દૃષ્ટિ પણ કરતી નહોતી. ધડીભર એકમાં ઉભી રહી અને તે આગળ ચાલવા લાગી, તેમ ગાન પણ આગળ વધવા લાગ્યું.

“ નવ દરવાજા તારા રૂંધાઈ જશે, નહાસી જશે રે, રક્ષક તાહરા રે,
માથે મોત ભમે છે.

“ મોતના દુતો આવી ગળું રે પકડશે, શ્વાસ થાશે રે, અંતકાળનો રે,
માથે મોત ભમે છે.

“ ઝપટ મારીને જીવને ઝાલી રે લેશે, ઉજ્જડ કરશે રે, કાયા શહેરને રે,
માથે મોત ભમે છે. ”

સાધ્વીની પાછળ મનુષ્યો જવા લાગ્યા. તેનું ભજન લોકોને અતિશય પ્રિય લાગ્યું, પણ કોઈના તરફ લક્ષ ન દેતાં ગાન સાથે સાધ્વી આગળ ને આગળ ચાલવા લાગી. મનુષ્યો પણ પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા અને સાંભળવા લાગ્યા.

“ સગું ને કુટુંબ તારી અનહદ લક્ષ્મિ, રાજપાટને રે, પરિવારને રે,
માથે મોત ભમે છે.

“ તે સફુ છોડી તારે એકલાને જાવું, સાથે નહિ આવે રે તારી કોઈ દીરે,
માથે મોત ભમે છે. ”

આમ ગાતી ગાતી સાધ્વી શહેરની દક્ષિણ તરફ ચિવાલ્ય હતું.

ત્યાં આવી. આ વખતે તેની આસપાસ મનુષ્યોનું ટાળું ફરી વળ્યું હતું. સાધ્વીની મોહકતા એટલી બધી હતી કે તેની પાસેથી ખસવું કોઈને ગમતું નહોતું. આવું જોઈ બધાને સંજોધી સાધ્વી બોલી કે:—

“ તમે બધા ઘેર જાઓ. હવે મારે ઇશ્વર ભજન કરવાનો સમય થયો છે. સૂર્યદેવ પણ પોતાની મુસાફરી પૂર્ણ કરી ઇશ્વરભજન માટે વિશ્રાંતિ લેવા અસ્તાચળ તરફ ગયા છે, માટે તમે બધા ઘેર જઈ ઇશ્વર ભજન કરો. ”

શોભિનીનાં આવાં વચનો સાંભળી ભાવિક ભક્તો સાષ્ટાંગ કરવા લાગ્યા. “ આ કોઈ દેવી છે. આપણાં મહદ્ભાગ્ય કે અહીં આવી આપણને તેણે દર્શન દીધાં.” આમ લોકો પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા અને થોડે થોડે વિખરાવા લાગ્યા.

રાત્રિ પડી. અંધકાર છવાઈ ગયો. બધાં મનુષ્યો રાત્રિભોજન કરી નિદ્રાવશ થયા. શહેર બધું શૂન્યકાર જણાવા લાગ્યું. ક્યાંક પહેરે-ગીરોના પોકારો સિવાય બીજું કંઈ સંભળાતું નહોતું. આ વખતે કૃષ્ણ વસ્ત્ર પરિધાન કરી એક વ્યક્તિ ધીમે ધીમે નગરમાં ચાલવા લાગી. તેનું સર્વાંગ કૃષ્ણ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત હતું, તેથી તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે, તે કળી શકાતું નહોતું. ક્યારેક તે વ્યક્તિ ધીમી ચાલતી તો ક્યારેક ધણી ઝડપથી ચાલતી. વળી સ્થિર થઈ આસપાસ નિહાળતી. તેને આ વખતે કોઈ જોઈ જશે એવો ભય હોય તેમ છુપાતી છુપાતી ચાલતી હતી. ગલીકુચીઓ વટાવી રાજમહેલ પાસે તે આવી. આ વખતે અંદર ગાન-તાન ચાલતું હતું. મુળવાળો, પ્રધાન, સેન્યાધિપતિ વગેરેએ મધપાન કરેલું હોવાથી તેઓ ગાનતાન સાંભળવામાં મશગુલ બન્યા હતા, તેથી આસપાસનું તેમને ભાન નહોતું.

કૃષ્ણ વસ્ત્રવાળી વ્યક્તિ પહેરેગીરોની નજર ચુકાવી રાજમહેલમાં

દાખલ થઇ. જે સ્થળે વારાંગનાનું ગાન થતું હતું, તે દિવાનખાનાની બહાર આવી છુપાઇને તે ઉભી. આ વખતે મુગુવાળાનો બાર વરસની વયનો કુમાર તેની પાસે બેઠો હતો. તેણે પણ મધપાન કરેલું હોવાથી તે નિદ્રાધિન થવા લાગ્યો, તેથી પોતાના અંગરક્ષકને મુગુવાળાએ હુકમ કર્યો કે, “કુમારને બાજુમાં શયન કરાવ.” આવો હુકમ સાંભળી “હા હજુર” કહી અંગરક્ષકે કુમારને લઇ બાજુના ઓરડામાં સુવાડ્યો અને અંગરક્ષક તેવા બંધર આપવા મુગુવાળા પાસે આવ્યો.

કુમારને પલંગ ઉપર સુવાડી અંગરક્ષક પાછો ફર્યો કે તુરત કૃષ્ણ વસ્ત્રવાળી વ્યક્તિ અંદર દાખલ થઈ અને અર્ધનિદ્રિત કુમાર પાસે જઈ પોતાની પાસે છુપાવી રાખેલી એક ગોળી તેણે બહાર કાઢી. કુમારની દ્રાણેન્દ્રિયને ગોળીનો સ્પર્શ થવાથી કુમારને ગાઢ નિદ્રા આવી અને ઝેરની અસર તેના શરીરપર થવા માંડી. પોતાનો હેતુ પૂર્ણ થયો માની તે વ્યક્તિ છુપી રીતે રાજમહેલની બહાર ચાલી ગઇ અને જે રસ્તેથી આવી હતી તે રસ્તે થઈ તે પોતાને સ્થળે ગઇ.

પરોઢમાં ભાવિક બહોળો શૈમાદિથી પરવારી સ્નાન કરી શિવાલયમાં દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. શંકરનાં દર્શન કરી યોગિની પાસે આવી તેઓ ભજન સાંભળવા લાગ્યા. આ સમયે યોગિની અત્યંત આનંદમાં હોય તેમ પ્રભાતીમાં ગાવા લાગી. તેનો સુમધુર સ્વર એવો તો કર્ણપ્રિય હતો કે જે જે મનુષ્યો આવતા તે પ્રભાતીમાં સાંભળવામાં તલ્લિન થઈ જતા અને કહેતા કે “આવા કંઈ બજન કોઇ દિવસ અમે સાંભળ્યું નહોતું.” આમ વાત ચાલે છે, ત્યાં કોઇએ આવી કહ્યું કે “આપણા રાજાનો કુમાર એકાએક મરણ પામ્યો છે ચાટે ગાવાનું બંધ કરો, કારણકે આખા શહેરમાં શોકની છાયા પ્રસરી રહી છે.” આવું સાંભળી યોગિની બોલી કે—“તમે શીકર કરો નહિ; યોગીઓ આગળ કાળ દા-

વતો નથી. બ્યાં યોગીનો મુકામ હોય ત્યાં કોઇને દુઃખ રહેતું નથી, માટે રાજાનો કુમાર પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરશે. ”

યોગિનીના બોલવાની અસર સાંભળનારાઓ પર ધણી થઇ, કેમકે તેઓને તેના પર પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. વળી ધણા સંત-મહાત્માઓ મૃત્યુ પામેલાઓને સજીવન કરે છે તેવી દ્રઢ માનિતતા તેઓમાં હતી, એટલે આ કોઇ મહાન યોગિની છે, તે રાજકુમારને જીવતો કરશે, તેમ તેમના મનમાં દ્રઢ થયું.

થોડી ઘટિકામાં આખા શહેરમાં વાત પ્રસરી ગઇ કે, “ગઇ કાલે આવેલી સાધ્વી મહાન યોગિની છે. તે મૃતસંજીવની વિદ્યા જાણે છે અને રાજકુમારને પણ જીવતો કરશે.” આ વાત સાંભળતાં જ મનુષ્યો યોગિની પાસે આવી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને આવી પવિત્ર યોગિનીનાં દર્શન કરી પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગ્યા.

રાજકુમારના મરણથી રાજાને અત્યંત શોક થયો. પોતાના એકના એક ગાદીવારસ કુમારના અકાળે મરણથી તે પોતાને હીન-ભાગી માનવા લાગ્યો. અમાત્યોમાં પણ દીલગીરી ફેલાઇ ગઇ. બધા શોકપૂર્ણ વદને કુમારની અંત્યેષ્ઠિ ક્રિયા કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા અને રાજરીતિ પ્રમાણે પાલખીમાં બેસાડી સ્મશાનમાં લઇ જવા શિવાલય પાસે થઇ નિકળ્યા કે તુરત યોગિની ઉભી થઇ અને માર્ગ વચ્ચે આવી ઉભી રહી. આવું જોઇ બીજા માણસો પણ તેની સાથે ઉભા થયા અને શું થાય છે તે જાણવા ઉત્સુક બન્યા.

યોગિનીને માર્ગ વચ્ચે ઉભેલી જોઇ સખવાહિની સાથેના માણસોએ કહ્યું, “રાજકુમારને અગ્નિસંસ્કાર કરવા અમારે જવું છે માટે રસ્તામાંથી દુર રહો.”

“રાજકુમારને શું થયું છે?” યોગિનીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ રાજકુમારનો એકાએક દેહાંત થયો છે. ” માણસોએ જવાબ આપ્યો.

“ હું અહીંયાં છું ત્યાંસુધી કોઈ મનુષ્યને દુઃખ રહેવું જ ન જોઈએ. તેને નીચે ઉતારો, હું જીવતો કરું છું. ” યોગિનીએ આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી વાત કહી.

યોગિનીની આ વાત સાંભળી માણસો સ્થંભી ગયા. કોઈ આગળ પગલું ઉપાડતા નથી. આવું જોઈ પ્રધાન આગળ આવી ચાલવાનું કહેવા લાગ્યો, પણ યોગિની સજીવન કરવાનું કહે છે, તેવું સાંભળી તે હકીકત તેણે મુળુવાળાને કહી એટલે મુળુવાળો આવીને યોગિનીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યો અને દીન વાણીથી કહેવા લાગ્યો કે, “ સાધ્વીજી! આપ મારા કુમારને સજીવન કરશો તો આ પની જે આત્મા થશે તે માથે ચઢાવીશ અને આપ જ આપોઆપ પ્રભુ છો તેમ માનીશ. મારા પુત્રના મરણથી મારું જીવન ધૂળ મથું છે. હું જીવતો હોવા છતાં મરવા જેવો જ છું. ”

“ તમારો કુમાર પુનર્જીવન પ્રાપ્ત કરશે માટે ગભરાશો નહિ. ” આમ કહી કુમારને શિવાલયમાં લઈ જવાને યોગિનીએ કહ્યું એટલે તેમ કરવા મુળુવાળાએ પોતાના માણસોને હુકમ આપ્યો. તુરત રાજકુમારના શયને શિવાલયમાં લઈ જવામાં આવ્યું. યોગિની પણ સાથે સાથે ગઈ. અધાં મનુષ્યોને શિવાલયની બહાર કાઢી તેણે દાર બંધ કર્યા. પોતાની પાસે ગુપ્ત રાખેલી જોળીને પાણીમાં ધસી તે પાણી તેણે માથાપર છાંટ્યું અને બીજી એક પડીકી કાઢી તેમાંથી ભુકી લઈ નાક આગળ ધરી. થોડી જ પળો વીતતાં રાજકુમારના શરીરમાં પ્રાણનો સંચાર થયો અને નિદ્રામાંથી જાગ્યત થાય તેમ તે એકો થયો, કે તુરત યોગિનીએ શિવાલયનાં દાર ખુલ્લાં કર્યા એટલે રાજકુમાર બહાર આવ્યો.

રાજકુમાર જીવતો થવાથી અધાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

મુળવાળો. તો યોગિનીનાં ચરણોમાં જોડિકા માફક પડી ગયો અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:

“ દેવી ! આપ સાક્ષાત જગદંબા છો ! આપ મારા દુઃખને દૂર કરવા યોગિનીનો વેશ લઈ પધાર્યાં છો. આપની કૃપાથી મને પુનઃ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ છે. મારી જિંદગી અકારી થઈ હતી; તેને આપે જ સુખી બનાવી છે. આપ કોઈ સાક્ષાત દેવી છો. માટે આપ જે આજ્ઞા કરો તે પાળવા તૈયાર છું. ”

“ મારે કોઈ આજ્ઞા કરવાની નથી. અમારો એ ધર્મ છે કે દુઃખી મનુષ્યોને દુઃખમાંથી છોડાવવા. મારો ધર્મ મેં બજાવ્યો છે; તેથી વિશેષ મેં કંઈ કર્યું નથી; માટે સુખેથી તારા પુત્રને લઈ તું ઘેર જા. ” યોગિનીએ નિઃસ્વાર્થતા જણાવી ઘેર જવાનું કહ્યું.

“ આપ મારે ઘેર પધારી માફ ધર પવિત્ર કરો. ” મુળવાળાએ યોગિનીને પોતાને ઘેર તેડી જવા કહ્યું.

“ હું કાઢને ત્યાં જતી નથી તેમ તારી પાસેથી પુરસ્કાર લેવા માટે આ પુત્રને મેં સજીવન કર્યો નથી. મને તેડી જવાનો ખીલકુલ આશ્રય કરવો નહિ. કુમારને ઘેર પહોંચાડી બે ઘટિકા પછી મને મળજો એટલે મારે કાંઈક કહેવું છે તે હું કહીશ. ” યોગિનીએ રાજમહેલમાં જવાની ના પાડીને કહ્યું.

મુળવાળાને પૂર્ણ શ્રદ્ધા બેઠી હતી, તેથી યોગિનીની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવું, તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તવું નહિ, આમ વિચાર કરી કુમારને તેડી તે રાજમહેલમાં ગયો. કુમારને પુનઃ જીવન પ્રાપ્ત થવાથી ઉત્સવ કરવાનું ફરમાન તેણે કાઢ્યું, એટલે આખા સરદારમાં ઉત્સવની ધમાલ ચાલવા માંડી. બે ઘટિકા વીત્યા બાદ મુળવાળો યોગિની પાસે શિવાલયમાં આવ્યો. આ વખતે મનુષ્યોની ઠંઠૂ જમી હતી. તે બધાને પોતપોતાને

થેર જવા ચોગિનીએ આજ્ઞા કરી. “જે આગાનું ઉલ્લંઘન કરીશું તો ચોગિની આપણને શ્રાપ આપશે” એવા બહેનથી તુરત જ બધા મનુષ્યો ચેતપોતાને થેર ગયા.

“તું તારા સૈન્યાધિપતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે કે?” ચોગિનીએ મુળુવાળાને એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું.

“હા, માજી! મારા સૈન્યાધિપતિ ઉપર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.” મુળુવાળાએ બે હાથ જોડી નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો.

“ચોપાવાળા તારો દુશ્મન છે અને તે તારી પાસેથી રાજ્ય મેળવવાની હીલચાલ કરે છે; તારા જાણીતામાં તે સમ્પૂર્ણ હકીકત આવી છે કે?” ચોગિનીએ બીજા પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, જી. સમ્પૂર્ણ હકીકત હું જાણતો નથી, પણ તે જીવતો છે અને કાષ્ઠકની સાથે મળીને મારી સામે લડવા આવે તેવો સંભવ છે, એટલું હું જાણું છું.” મુળુવાળાએ પોતાની અજ્ઞાનતા જણાવી.

“તારા સૈન્યાધિપતિ ચોપાવાળાને મળી ગયો છે, માટે તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. વળી તારો પ્રધાન સૈન્યાધિપતિના મતને મળી ગયો છે માટે તે બંનેને દૂર કરવામાં જ તારું હિત સમાયલું છે. તને મારા ઉપર શ્રદ્ધા છે એટલે જ આ ખાનગી બાબત હું તને કહું છું.” ચોગિનીએ સૈન્યાધિપતિ અને પ્રધાન બંનેના ભયનો નિર્દેશ કર્યો.

“શું માતાજી! આપ સત્ય કહો છો?” મુળુવાળાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“તને મારા વચન ઉપર શ્રદ્ધા હોય તો જાન, નહિતો મને શી જરૂર છે?” ચોગિનીએ બેદરકારી બતાવી.

“પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે! પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે, દેવી! આપ સાક્ષાત જોગ-માયા છો. આપનાં વચન ઉપર અશ્રદ્ધા હોય ખરી? મેં આપને

આટલું પૂછ્યું તે માટે ક્ષમા કરો!” મુળવાળાએ પ્રશ્ન કરતાં કહ્યું.

“જો તને મારા પર શ્રદ્ધા હોય તો તે બંનેને તેના પદ ઉપરથી દૂર કરજે, પણ ક્યારેક હજી તને તે બાબતની પૂર્ણ ખાત્રી થશે અને પ્રત્યક્ષ પુરાવો તને મળે કે તુરત જ તે બંનેને દૂર કરજે.” યોગિનીએ આજ્ઞાના રૂપમાં કહ્યું.

“મને પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળે ત્યારે જ તેઓને દૂર કરવાની આપ આજ્ઞા આપો છો, એટલે ત્યાંસુધી હું સાહસ કરીશ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળ્યા પછી તેને દૂર કરીને તે યદ ઉપર કોને નિયુક્ત કરવાની આપ સલાહ આપો છો?” મુળવાળાએ દીન વાણીથી સલાહ પૂછી.

“પ્રધાનપદ જેઠસુર ધાધલને આપવું અને તેની સલાહ હોય તેને સૈન્યાધિપતિના પદ પર નિયુક્ત કરવો.” યોગિનીએ હંકારમાં સચના કરી.

જેઠસુર ધાધલને પ્રધાનપદ આપવાનું પ્રથમ તો તેના મનને અ-યોગ્ય લાગ્યું, પણ યોગિની સાક્ષાત્ દેવી છે, તે જે કહેતાં હશે તે મારા બલને ખાતર કહેતાં હશે, તેઓ સર્વશ છે, માટે આગળ ઉપર માંડ હિત હશે તેમ જ કહેતાં હશે, આવા વિચારથી તેણે શિષ્ય નમાવીને કહ્યું કે:—“આપશ્રીની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. આજ દિવસસુધી જેઠસુર ધાધલ ઉપર મને ખીલકુલ વિશ્વાસ નહોતો, પણ આપશ્રીના કહેવાથી તેના પર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીશ અને પ્રધાનપદ તેને જ આપીશ. વળી જેઠસુરની ઇચ્છા હશે તેને જ સૈન્યાધિપતિ નિમીશ.”

“ભ, આજે તારે ઉત્સવ કરવાનો છે; માટે સુખેથી ઉત્સવ કર. હવેથી મારા દર્શનની ઇચ્છા કરીશ નહિ. હું કોણ છું અને ક્યાં ગઈ, તે બાબતની પણ ઇચ્છા કરીશ નહિ.” યોગિનીએ આદેશ કર્યો.

“શું માનજી! હવે મને આપનાં દર્શન નહિ થાય? આપ મારા ઉપર કરીને દયા નહિ કરો?” મુળવાળાએ દીન વાણીથી કહ્યું.

“ના, ના, હવે દર્શન થશે નહિ; અમે યોગી લોકો પોતાનું માહાત્મ્ય વધે ત્યાં રહીએ નહિ. અહીં તારા પુત્રને સજીવન કર્યો, એટલે આખું શહેર કાંઈ ને કાંઈ દુઃખ ગાતું આવે, તેથી નિવૃત્તિ રહે નહિ, માટે હવે અહીં હું આવીશ નહિ. હવેથી તને જેમ કહું છું તેમ કરજે.” આમ કહી યોગિની ચાલી નિકળી. તેના પ્રભાવ સામે મુગ્ધવાળો કાંઈ પણ બોલી શક્યો નહિ અને જોતજોતાંમાં તે દૂર પહોંચી દેખાતી બંધ થઈ, ત્યાંસુધી તેની સામે તે દૃષ્ટિ કરી રહ્યો અને જ્યારે અદૃશ્ય થઈ ત્યારે નિરાશ થઈ યોગિનીએ કરેલી સૂચના યાદ કરતો રાજજીવનમાં આવ્યો.

“યોગિની કોઈ પ્રત્યક્ષ દેવી છે, તેની સિદ્ધિથી રાજકુમાર સજીવન થયો, તે બધાનાં દુઃખો દૂર કરે છે, આંધળાને આંખો, પાંગળાને પગ, વાંઝીઆને પુત્ર અને દરિદ્રીને ધન આપે છે.” આવી રીતે યોગિનીના ગુણાનુવાદ આખા શહેરમાં ગવાવા લાગ્યા. જે જે મનુષ્યો આ વાત સાંભળતા તે તુરત યોગિનીનાં દર્શન કરવા આતુરતાથી આવતા, પણ યોગિનીને ન દેખવાથી નિરાશ થતા. કોઈ કહેતું કે રાજમહેલમાં રાજા તેડી મયા છે, માટે આજે નહિ તો કાલે આપણને દર્શન દેશે. કોઈ કહેતું કે એ તો ચાલ્યાં ગયાં; ત્યારે કોઈ કહેતું કે તેમની પાસે ઉચ્ચ પાવડી હતી તેના ઉપર બેસી આકાશમાં ઉડી ગયાં! કોઈ કહેતું કે તે અતર્ધાન થયાં ત્યારે કોઈ કહેતું કે પાતાળમાં ચાલ્યાં ગયાં! આમ જુદી જુદી વાતો કરતા લોકો દર્શન ન થવાથી પોતાનાં દુઃખો દૂર થયાં નહિ, એમ માની નિરાશ થઈ પાછા ઘર તરફ જવા લાગ્યા અને દર્શનાતુર મનુષ્યો સામા મળતા તેમને ઉપર જણાવ્યું તેમ જુદી જુદી વાતો કહેવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૩૨ સું.

પ્રપંચ.

“કાં જેઠસુરભાઈ! છો તો ભલીયુંમાને?” નવયુવકે જેઠસુર પોતાને ઘેર બેઠો હતો ત્યાં જઈ પ્રશ્ન કર્યો.

“આવો બા, આવો! તમે તો ફરીને દેખાયા જ નહિ! આવી રીતે મોઢું ન દેખાડ્યું તો ઠીક કહેવાય કે?” જેઠસુર પૂછ્યું.

આગંતુકે યુવકે આવીને પાસે બેઠો અને જેઠસુરે પૂછ્યું તે બધું પોતે આજે ન હોય તેવો ડાળ કરી બોલ્યો કે “હે જેઠસુર-ભાઈ! તમને મુજુબાણા પ્રધાનપદ આપે તો તમે શું કરો?” આગંતુકે યુવકે પ્રાસ્તાવિક વાત કરતો હોય તેમ બતાવી કહ્યું.

“અરે ભાઈ! એવું તે બને ખરું કે! મુજુબાણા કંઈ કચ્છી પોચી નથી કે મને પ્રધાનપદ આપે. વળી આ પ્રધાન તેનો વિશ્વાસુ છે; તેને કાઢીને બીજાને તે સંખે જ નહિ. તેનાં પશુ મને તો શેનો જ સંખે?” જેઠસુરે નિરાસી જણાવી.

“વળતે એવો બનાવ બને અને તમને પ્રધાનપદ આપે, વળી સેનાધિપતિને દૂર કરી બીજો સેનાધિપતિ સમજાવું તમારી મરજી ઉપર છોડે તો તમે સેનાધિપતિ કેને પસંદ કરો?” યુવકે તે વાતને લંબાવી પ્રશ્ન કર્યો.

“એવું બનવાનું જ નથી. પણ જો તેમ થાય તો મારો એક ગુપ્ત મિત્ર છે, જહોરમાં સેની સાથે મારે કંઈ પણ લેવા દેવા નથી, પણ ગુપ્તપણે અમે મિત્રો છીએ, તે ઉપરથી મુજુબાણાને મળતો છે, પણ અંદરખાને તેનો વિરોધી છે, તેને જ હું સેનાનાયક બનાવું.” જેઠસુરે જવાબ આપ્યો.

આવી રીતે તેઓ વાતો કરે છે ત્યાં 'રાજનો હજુરી બહાર આવ્યો છે,' તેવા ખબર જેઠસુરને મળવાથી હજુરીને અંદર બોલાવી તેણે આગમનનું કારણ ઉત્સુકતાથી પુછ્યું; ત્યારે હજુરીએ કહ્યું કે "આપણા રાજા અત્યારે શિકારે જાય છે. તેમણે તમને સાથે આવવાનું કહ્યું છે માટે જલદી આવો."

"બહુ સાહે, હું હમણાં જ આવું છું." જેઠસુરે હંકારી જવાખ આપી તેને વિદાય કર્યો.

"આ શું? કાંઈ દિવસ નહિ ને આજે મુળવાળો પોતા સાથે મને શિકારે બોલાવે છે! આ તો નવાઈ જેવું લાગે છે! કાંતો શુભ હેતુ તેના જાણવામાં આવ્યો, અગર મારા ઉપર મહેરબાની થઈ. બેઠાંથી એક કારણ બન્યું ખરું!" જેઠસુરે આશ્ચર્ય દર્શાવતાં બે કારણો કહી કાઢ્યાં.

"એ જ. તમારા ઉપર મહેરબાની જ થઈ છે. જો તમને પ્રધાન-પદ મળે તો અસંપાવણાને જલ્દી જશે નહિ." શુવકે અસંપાવણાની સાથે આપી તેના કાનમાં ધીમેથી કહ્યું.

"અરે, એવું બને ખરું કે? હું પ્રધાન થાઉં ને મારા મિત્ર સેનાધિપતિ સાથે તો તે જ ધડીએ અસંપાવણા રોજગમદી ઉપર જ બેસે, તેમાં વળી ખીણું બને ખરું?" જેઠસુરે ખાત્રી આપી ધીમેથી કહ્યું.

"હો રામ રામ, હું રજા લાઇશ." શુવકે ઉભા થઈ જવાની તૈયારી કરતાં કહ્યું.

"ના, બા; એમ તે થતું હશે કે? હાથ પીવાનો વખત થયો છે. હાથ પીને જાઓ." જેઠસુરે જમવાનો આગ્રહ કરીને કહ્યું.

"આજે અહીં આવવું હતું, એટલે જલ્દી હાથ પી લીધો છે. અત્રે તે જામવાનો આગ્રહ કરશો નહિ." શુવકે જમવાની ના પાડી. પોતાના ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ તુરંત જ તે ચાલ્યો ગયો.

જેઠસુરને આજે આનંદનો દિવસ હતો. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે મુળુવાળાએ તેને શિકારે આવવાનું કહેવરાવ્યું હતું, તેથી યુવક સંબંધે તર્કવિતર્ક ન કરતાં તેણે તુરત જમી લીધું અને હથીઆરોથી સજ્જ થઈ થોડેસ્વાર થઈ તે મુળુવાળા પાસે આવ્યો.

“ આવો આવો, જેઠસુર ધાધલ ! તમે તો કોઈ દિવસ દેખાતા જ નથી. આજે તો એમ થયું કે જેઠસુર ધાધલને સાથે લઈ શિકાર રમવા જવું કેમકે યોગિનીજીની કૃપાથી કુમારને નવો અવતાર આવ્યો છે અને કેટલાક દિવસથી શિકારે ગયા નથી તો આજે જઈએ, એવો વિચાર થયો. ” મુળુવાળાએ જેઠસુરને માન આપતાં કહ્યું.

“ હા, અનહાતા ! આપનાં બાગ્ય મેઘાં છે. આપના ઉપર શ્રી સુરજની કૃપા છે, માટે બાઈને નવો અવતાર આવ્યો. હું આજે આપની પાસે આવવાનો હતો, ત્યાં આપે જ મારા ઉપર કૃપા કરીને અને હજુરમાં બોલાવ્યો. ” જેઠસુરે પણ વિવેક બતાવી સમયાનુકૂળ જવાબ આપ્યો.

“ ચાલો, હવે શિકાર રમવા જઈએ. ” મુળુવાળો એટલું કહી બાજુના દિવાનખાનામાં ગયો. શિકારમાં અનુકૂળ પડે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી, હથિઆરોથી સજ્જ થઈ, રાંઆંગણમાં તે આવ્યો. આ વખતે શિકારમાં જવાવાળાઓ થોડેસ્વાર થઈ, મુળુવાળાની વાટ જોઈ ઉભા હતા. જેઠસુરને સાથે લઈ મુળુવાળો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. સેનાધિપતિ હજી આવેલો ન હોવાથી એક સ્વારને સેનાધિપતિને તેડી લાવવા હુકમ કરાવ્યો અને કહ્યું કે, “ અમે ચાલતા થઈએ છીએ. તું સેનાધિપતિને તેડી જલદી આવીને મળ. ” આમ કહી જેઠસુર સાથે આનંદગોષ્ઠિ કરતો મુળુવાળો ચાલેલો સાથે ચાલતો થયો.

સેનાધિપતિને રાખનું બીજું તેડું મળવાથી ઉતાવળે થોડેસ્વાર થઈ તે ચાલતો થયો. થોડે દૂર જતાં તે મુળુવાળાને જઈને મળ્યો. જેઠ-

સુર સાથે મુળુવાળા આનંદથી વાતો કરે છે અને બંનેના ઘોડા સાથે સાથે ચાલે છે, એવું જોઈ સેનાધિપતિને આશ્ચર્ય થયું. મનમાં તે બડ-બડવા લાગ્યો કે: “આ શું? આજે જેઠસુરને સાથે લીધો છે. સાથે લીધો તે ઠીક, પણ પોતાની જોડમાં તેના ઘોડો રખાવી આનંદથી વાતો કરે છે. શું તેણે કાંઈ જાદુ તો નહિ કર્યું હોય ને! રાજા જાણે છે કે આ માણસ શત્રુપક્ષનો છે. તેની સાથે સહવાસ રાખવાથી પરિણામ ઉદ્ભવે આવશે; છતાં આજે ઉલ્ટી ગંગા વહન કરે છે; તે આશ્ચર્યની વાત છે.” આમ બડબડતો તે રાજા પાસે આવ્યો અને રાજાને નમન કર્યું: “કેમ આટલી બધી વાર લાગી?” સેનાધિપતિને મોડો આવેલો જોઈ મુળુવાળાએ કારણ પૂછ્યું.

“નામદાર! આપણા દુશ્મનો જોરમાં છે. તેણે માણસો એકત્ર કર્યા છે, તેવા હુપી રીતે મને ખબર મળ્યા છે. આપણે શિકારે જઈએ છીએ અને આપણી ગેરહાજરી તથા આપણા સૈનિકોની અવ્યવસ્થાનો લાભ લઈ દુશ્મનો આપણા શહેરપર હુમલો કરે તો આપણને શોચવું પડે, માટે લશ્કરને તૈયાર રહેવા અને કિલ્લાનું રક્ષણ કરવાનો બંદોબસ્ત કરવાની સૂચના આપવા હું રોકાયો હતો, તેથી મોડું થયું, માટે क्षમા કરશો.” સેનાધિપતિએ સત્ય વાત કહી બતાવી.

“દુશ્મનનો જાસુસ કાંઈ ખાનગી મસલત કરવા આવ્યો હોય તેવું તો નહોતું ને?” મુળુવાળાએ કટાક્ષ કરી પોતાના બહેમનું કિંચિત્ દર્શન કરાવ્યું.

મુળુવાળાના આક્ષેપવાળા શબ્દો સાંભળી સેનાધિપતિ વિશેષ આશ્ચર્ય પામ્યો. રાજાનું વિચિત્ર વર્તન જોઈ તેને ધણું લાગી આવ્યું પોતે વશદાર અને સ્વામિધર્મ જાણવાવાળો હતો, વળી પોતાના રાજા માટે લન, મન અને ધનનો ભોગ આપી તેનું શ્રેયઃ પ્રત્યવાવાળો હોવાથી

અને પોતા ઉપર જોડા આરોપ મુકવાથી તે પ્રત્યુત્તર આપી શક્યો નહિ. સેનાધિપતિ મૈન રહેવાથી રાજ્યએ તેનો ઉદ્દેશ અર્થ કર્યો. તેના મનમાં નક્કી થયું કે “ યેશિનીજી અને કહેતાં હતાં તે વાત સાચી જ છે. મહાપુરુષો કદી અસત્ય ઉચ્ચારે જ નહિ. હવે આથી પ્રત્યક્ષ પુરાવો ખીજો કયો હોય ? ખસ ! હવે સહેરમાં જઈ તેને પદબ્રજ જ કરવો કેમકે મુન્હેગાર મુન્હે કયુલ ન કરે અને મૈન રહે તો જાણવું કે તેણે મુન્હે ક્યો જ છે, એવું નીતિનું વાક્ય છે. એ પ્રમાણે સેનાધિપતિએ પણ મૈન રહી મારા કહેવાને સમ્મતિ આપી છે. ” આમ વિચાર કરતો રાજા આગળ આજ્યો. સેનાધિપતિને અત્યંત દુઃખ લાગવાથી તે પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ રાજા કોઈનો મિત્ર થયો દુષ્ટો કે સાંભળ્યો નથી, એ કહેવું યથાર્થ છે. હું મૈનતો હતો કે જેના માટે અત્યંત પ્રયાસ કરી ગાંઠી અંપાવી તે મારાથી કોઈ દિવસ વિરૂદ્ધ થશે જ નહિ, પણ મહાન પુરુષનું વાક્ય ખરેખર છે. રાજા કોઈના નથી જ...રાજાનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. તેના માટે પ્રાણનો ભોગ આપીએ તોપણ તેમ બહેમાતાં વાર ન લાગે. અનેક કષ્ટો ભોગવીને આખી જિંદગી સેવા કરી હોય અને સમ્પૂર્ણ વશદારી ખતાવી હોય, છતાં નજીવા મુન્હે માટે ભયંકર શિક્ષા તે શરમાવે ! એટલા માટે જ નીતિશાસ્ત્રીઓએ રાજા કોઈનો મિત્ર નથી, તેમ કહ્યું છે, તે વ્યાજબી કહ્યું છે. તેના અને આજે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે. અત્યારે રાજાની વિપરીત યુદ્ધિ થઇ છે. આ યુદ્ધિ તેના વિનાશ જ કરશે. શત્રુપક્ષનો માણસ રાજાની પડખે જોડાને જ અને સંકા બધા હતા. આ બધું કુમાંડ શત્રુપક્ષ તરફથી જ છે. ” આવી રીતે વિચારસાગરમાં ડુબકાં ખાતો સેનાધિપતિ દુઃખી હૃદયે પાછળ પાછળ ચાલવા મંડ્યો. રાજા અને ખીજા સ્વારો ધણા આગળ ચાલ્યા ગયા, પણ તેને તેણે જાન રહ્યું નહિ. જેમ

જેમ સેનાધિપતિ પાછળ રહેતો ગયો તેમ તેમ રાજાનો વહેમ દઢ થતો ગયો.

શિકારનો શોખીન મુળુવાળો શિકાર શોધવા લાગ્યો. પોતાના માણસોને તેણે આસપાસ તપાસ કરવા મોકલી દીધા. જેઠાસુરને પણ ખીજ દિશા તરફ શિકારની શોધમાં મોકલ્યો અને પોતે એક વૃક્ષ નીચે ધોડાને ઝીંભો રાખી ચપળ દૃષ્ટિથી બધી દિશાઓ નિહાળવા લાગ્યો. તેમાં એક વરાહ ઉપર દ્રષ્ટિ પડતાં તેની પાછળ તેણે ધોડાને દોડાવ્યો. વરાહ પણ વેગથી દોડવા લાગ્યો. રાજાનો ધોડો તેની પૂઠ પકડી ત્વરાથી પાછળ પડ્યો. આમ દોડતાં દોડતાં તે ધણે દૂર નીકળી ગયો.

અત્યંત ધીમ્મ જાડીમાં વરાહ અદ્રશ્ય થઇ ગયો. ધોડો આગળ ચાલી શકે તેમ હતું નહિ, તેમ ધણે દૂર લગી દોડવાથી ધોડાને અત્યંત થાક લાગ્યો હતો. તેને શ્વાસ ચડી આવ્યો હતો અને પ્રસ્વેદથી તરબોળ થઇ ગયો હતો. રાજાને પણ તૃષા લાગી હતી, તેથી નજીકમાં એક તલાવ હતું ત્યાં જઈ તેણે ધોડાને પાણી પાડ્યું અને પોતે જળપાન કરીને તૃષા નિવારણ કરી. એક વૃક્ષની શીતળ છાયા નીચે આરામ લેવાના હેતુથી તે બેઠો.

એક તરણુ ધોડેસ્વાર મુળુવાળો બેઠો હતો તેની સમીપ આવ્યો. તેના દેખાવ ઉપરથી તે કોઇ રાજપૂત હોય તેમ જણાતું હતું. પાસે આવી ધોડાપરથી નીચે ઉતરી તેણે મુળુવાળાને પૂછ્યું કે—“આપ જ સેનાધિપતિ છોને ?”

આવું સાંભળી મુળુવાળો વિચારવા લાગ્યો કે હા કહેવી કે ના? આમાં કાંઈક ગુપ્ત હેતુ હશે તો? આવી રીતે પોતાના વિચારને ધ્રુપારી ફેંકી માર્યું હલાવીને તેણે હા પાડી.

“આ કાગળ આપને જ આપવાનો છે. આપે અહીં મળવાનું કહેવરાવ્યું હતું અને સમય આપ્યો હતો તે કરતાં જરા મોડું થઇ ગયું

તે માટે ક્ષમા કરશો. આપને મારી વાટ જોઈ વધુ ખોટી થયું પડ્યું હશે, કારણકે ચાંપાવાળાએ જે સમય કહ્યો હતો તે કરતાં હું મોડો છું.” આગંતુક યુવકે વગર પૂછ્યે ખુલાસો કર્યો.

“કાંઈ હરકત નહિ. વધુ મોડું થયું નથી.” પોતે જાણતો હોય તેવો ડોળ કરી મુળવાળાએ કહ્યું.

“ચાંપાવાળાએ કહ્યું છે કે પ્રધાનજી આપણા પક્ષમાં મળ્યા તે સાંઈ જ થયું છે; હવે જેમ ંડેલું થાય તેમ કરવા આગ્રહ કર્યો છે. બધી વ્યવસ્થા કરીને વેળાસર ખમર આપજો, એલું કહેવરાવ્યું છે.” યુવકે કાગળ સાથે સંદેશો પણ કહી સંભળાવ્યો.

“બહુ સાંઈ, કાંઈ શીકર નહિ.” મુળવાળાએ હુંકો જવાબ આપી પતાવ્યું.

“હું રજા લઉં છું, ચાંપાવાળાને કાંઈ કહેવરાવું છે?” યુવકે જવાબી રજા માંગી.

“ના. ખીજું કાંઈ કહેવું નથી. ચાંપાભાઈને રામ રામ કહેજો.” મુળવાળાએ ઉત્તર આપ્યો.

જે રસ્તેથી આવ્યો હતો તે રસ્તે યુવક ચાલ્યો ગયો. મુળવાળો તેની સામે એકી દૃષ્ટે જોઈ રહ્યો. હવે તેને ખાત્રી થઈ કે “સેનાધિપતિ અને પ્રધાન બન્ને દુશ્મનોને મળી ગયા છે. ઉપરથી વફાદારી બતાવી અંદરખાને મારો સર્વ નાશ કરવાની તેઓની વેતરણ છે, પણ પરમાત્માની મારે રહાય છે. દેવી યોગિનીજીની કૃપા છે, ત્યાંસુધી મને કાંઈ થવાતું નથી. યોગિનીજીએ અગાઉથી જ આ બાબતની મને ચેતવણી આપી છે. તેમણે કહ્યું હતું કે, હજી પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળશે; તે આજે સત્ય જ ઠર્યું. માટે સેનાધિપતિ અને પ્રધાનને જલદી દૂર કરવા જોઈએ, નહિતો બધી બાજી હાથથી જશે; પણ જોઈ તો ખરો, કાગ-

જમાં શું લખ્યું છે ?” આમ વિચાર કરી કાગળને ઉમેળી નીચે પ્રમાણે તે વાંચવા લાગ્યો.

“પ્રિય ભાઈ માનસુર !

“પ્રધાનજી આપણા પક્ષમાં આવ્યા તેવા સમાચાર સાંભળી હર્ષ થાય છે; તમે રાજકુમાર ઉપર વિષપ્રયોગ કરી માર્યો, પણ કાઠ યોગિનીના પ્રતાપથી તે બચી ગયો; તેથી દીલગીરી થાય છે. મુળુવાળાને પુત્ર-અરણ્યનું દુઃખ થયું હોત તો તેનું અરધું બળ હરાઈ જત અને પછી મુળુવાળાપર વિષપ્રયોગ કરી આપ અમારું કામ શતેહ કરત, પણ ભાવિની ગતિ વિચિત્ર છે. ખેર ! ગદ વાતનો અફસોસ શું કરવો ? હવે તો લશ્કરને તૈયાર રાખો. પ્રધાનજીની સલાહ પડે તે દિવસે મુળુવાળાને પકડી લઇએ. એ ઉપાય મને તો ઉત્તમ જણાય છે. પછી તો આપ જે યોજના કરો તે મારે કમુલ છે. જેઠસુર ધાધલ ઉપર મુળુવાળાને બેઠમ છે, તે આપણા લાભની જ વાત છે, કેમકે તે જો મુળુવાળાને મળતો હોત તો આપણને વિમ્નકર્તા થઈ પડત; પણ દૈવ કરે છે તે સાઈ જ કરે છે. હાલ એ જ. નવા સમાચાર લખતા રહેશો.”

“અરે માનસુર ! માનસુર ! દુષ્ટ માનસુર ! તને બાળપણથી જ મારો મિત્ર ગણ્યો, સેનાધિપતિના પદ ઉપર નિયુક્ત કરી તારૂં શ્રેયઃ કર્યું, પણ તે તારી દુષ્ટતા છોડી નહિ ! અરે નિમકહરામ ! નરપિશાચ ! નરાધમ ! તું જાણતો નથી કે મારા ઉપર યોગિનીજીની કૃપા છે ? મારા કુંવરપર વિષપ્રયોગ કરી તેના પ્રાણ હરનાર તું જ છે, તેની અને અત્યારે ખબર પડે છે. જ્યાંસુધી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની મહેર છે, ત્યાંસુધી તારા જેવા નરાધમોથી મારું જરા પણ અહિત થવાનું નથી. યોગિનીજી ! તમને મારા પ્રણામ છે. તમે જ મારા પર દયા કરીને વેળાસર ચેતવણી આપી છે, માટે આપને હું ઋણી છું.” આમ વિચારી ઘોડે-સ્વાર થઈ, માણસોની શોધ કર્યા સિવાય મુળુવાળો શહેરમાં આવ્યો.

સેનાધિપતિ આજે અત્યંત ઉદાસ હતો; જાણે માથે આજ તૂટી પડ્યો હોય તેમ તે શોકમાં ગરકાવ થયો હતો. તેનાં નેત્ર સમક્ષ રાજ્યની ઉચ્ચ-પાચલ દેખાવા લાગી. મુળવાળાનો ધાત કરી ચાંપોવાળો ગાદી ઉપર આવશે તેમ તેણે ચોક્કસ માન્યું. “ દુશ્મનોએ આટલો બધો પ્રપંચ ક્યારે કર્યો? દુશ્મનનાં જનસુસો મુળવાળાને ફેરવી નાંખે અને તે મારા જાણવામાં ન આવે, તે પણ સંભવિત નથી. મુળવાળો એકબે રહ્યો નથી, તેમ કોઈ અજાણ્યો માણસ તેની પાસે આવ્યો નથી; તો આટલો બધો દરજ્જો વાત પહોંચી શાથી? ખરેખર, આ તો ભાવીએ જ જુ-લાવ્યો હોય તેમ જણાય છે, નહિતો આમ બને જ નહિ. જેઠસુર વિરૂદ્ધ મેં ધણી વાતો ઈસાવી હતી, તે શત્રુ પક્ષનો છે તેમ મેં સાબીત કરી બતાવ્યું હતું. વળી જેઠસુરે પોતે પણ રાજ આગળ કમુલાત કરી હતી કે, ‘ માફ બધું હિત ચાંપોવાળામાં છે, તેમ હું માતું છું. ’ આટલું છતાં જેઠસુરને પોતાનો માની પોતાની જોડે ઘોડો રાખવાતું તેણે માન આપ્યું! આ માન પ્રધાન કે સેનાધિપતિ સિવાય અન્યને આપવામાં આવતું નથી-રખેને તે જેઠસુરને સેનાધિપતિ બનાવે! જે એમ જ થાય તો નક્કી જ-ણવું કે, સર્વનાથ થવા માંડ્યું છે, કેમકે અત્યારે દુશ્મન પોતાના માણસો એકત્ર કરીને ગાદી લેવાની વેતરણ કરે છે; તેવામાં જેઠસુરની નીચે બધું લશ્કર હોય તો વિનાપ્રમાસે ચાંપોવાળો ગાદી ઉપર આવે અને મુળવાળાને તેના કૃત્યનો બદલો મળે. ”

આવી રીતે શોક કરતો સેનાધિપતિ જંગલમાં રખડવા લાગ્યો, પણ પોતે વિચારમાં ને વિચારમાં માર્ગથી આડે ઉતરી ગયો હોવાથી રાજ અને માણસો કંઈ દિશા તરફ ગયા તેવું તેને ખાન રહ્યું નહિ. જંગલમાં ભટકતાં ભટકતાં સૂર્યાસ્તનો સમય થવા આવ્યો એટલે રાજાની શોધ પડી મુઠ્ઠી ચહેર તરફ તે રવાના થયો અને ધણી મોટી રાત્રે પોતાને

ઘેર આવી રાત્રિભોજન કર્યા સિવાય કશામાં પડ્યો; પણ વિચારવન-
ળમાં ચઢેલા સેનાધિપતિને નિદ્રા આવી નહિ.

ખીજ માણસો પણ રાજની શોધ કરી ચાલ્યા. જ્યારે રાજની
ક્યાંય ભાળ લાગી નહિ, ત્યારે સાંજને વખતે નિરાશ થઇ સૌ ઘેર
આવ્યા. આ વખતે જેઠસુર સાથે હતો. તેણે પણ માણસોની સાથે
ઘેર આવવાનું ઉચિત માન્યું, કારણકે તેને એવો વિચાર આવ્યો હતો
કે, દેવયોગે વરાહથી કે ચાંપાવાળાનો ભેટો થવાથી રાજનું અમંગળ થયું
તો અધો આરોપ મારા ઉપર આવશે. સેનાપતિને મારા ઉપર પૂર્ણ દેવ
છે તેથી મારો ધાત કરવા તે ચૂકશે નહિ. જ્યાંસુધી તે સેનાપતિ છે ત્યાં
સુધી ગાદી નજીક જવાને ચાંપાવાળો સમર્થ નથી. કોઇ ગેળી અવાજ
પોતાને માથે લીધું છે કે, આઠ દિવસમાં સેનાપતિને તેના પદ ઉપરથી
દુર કરાવીશ; પણ હજી કાંઈ થયું નહિ. આવતી કાલે આઠ દિવસ તો
પૂરા થઇ જશે, છતાં તેની તરફથી કશી હિલચાલ થઇ નથી.

આવી રીતે વિચાર કરતો જેઠસુર પણ પોતાને ઘેર આવ્યો.
આવતી કાલે પોતાના મિત્રોને મળી કોઇ નવી યોજના કરવી અને
ધારેલું કાર્ય જલદી પૂર ઉતારવું, એવો વિચાર કરી રાત્રિભોજન કરી
તે નિદ્રાધીન થયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ચાંપાવાળાનો ભાગ્યોદય.

ખીજે દિવસે મુજુવાળો પ્રાતર્વિધિ આટોપી કચેરીમાં આવ્યો.
પ્રધાન, સેનાપતિ વગેરે કચેરીના સભ્યો હાજર થયા. મુજુવાળો રાજ-

સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યો. કચેરીના નિયમ મુજબ પ્રથમ પ્રધાનની સલામ થવી જોઈએ, તેથી પ્રધાન ચોતાના આસન ઉપરથી બોલે થઈ સલામ કરવા સિંહાસન સામે ગયો કે તુરત તેને સલામ કરતો અટકાવી મુળુવાળો બોલ્યો કે:—“પ્રધાનજી! હું તમને અને સેનાધિપતિને આજ્ઞામુધી મારા વશદાર સેવકો સમજતો હતો, પણ હવે તમારું બધું કાવત્રું પકડાઈ ગયું છે. તમે સેનાધિપતિના ભયથી કે લોભથી તેને મળતા થયા છો, અને સેનાધિપતિ પણ લોભવશ થઈ શત્રુપક્ષમાં મળી ગયો છે, એટલું જ નહિ પણ મારા કુમારને ઝેર દઈ તેનો ઘાત કરનાર પણ તે જ છે. તેનો સખળ પુરાવો મારી પાસે મોજુદ છે. યોગિનીજીની કૃપા મારા પર ન થઈ હોત તો મારો કુમાર સજીવન થાત નહિ. પ્રથમ કુમારને મારી પછી મને મારવાની વેતરણમાં તે હતો, પણ દુષ્ટ સેનાપતિનું મારા ભાગ્ય આગળ કાંઈ ચાલ્યું નહિ. તેણે જે દુષ્ટતા વાપરી છે તે અક્ષમ્ય છે અને તેને ન્યાયની રીતિએ તો વધની જ શિક્ષા થવી જોઈએ. તમે તેના કરતાં ઓછા ગુન્હેગાર છો, એટલે તમને આજ્ઞાથી તમારા પદ ઉપરથી દૂર કરવામાં આવે છે અને એવું ફરમાવવામાં આવે છે કે આજે જ તમારે આ શહેરનો ત્યાગ કરી રાજ્યની હદ છોડી ગમે ત્યાં ચાલ્યા જવું, અગર મારો શત્રુ અને તમે જેને મદદ કરવાના છો તે ચાંપાવાળા પાસે જવું.” મુળુવાળાએ કાંઈ પણ ખુલાસો પૂછ્યા સિવાય એ પ્રમાણે બન્નેને હદપારની સગ્ન ફરમાવવાનું સાહસ કર્યું.

“નામદાર! હું તદન નિર્દોષ છું. આપ શું કહો છો તે પણ હું સમજી શકતો નથી. આપ મારે માથે શત્રુપક્ષમાં જવાનો અધિકૃત આરોપ મૂકો છો. સેનાપતિ પણ તદન નિર્દોષ છે, તે હું સારી પેઠે જાણું છું. આપને કોઈ શત્રુપક્ષનાએ પ્રપંચ રચીને ફસાવ્યા છે.

આજ દિવસસુધી આપની નિમકહલાલીથી મેંવા બળવી, તે અત્યારે બેવશ અને નિમકહરામ થઈએ જ નહિ, માટે નામવર! આ તદ્દન ખોટી વાત છે. ” પ્રધાનશ્રીએ પોતાની નિર્દોષતા જાહેર કરી.

“હું તમારો ખુલાસો માંગતો નથી. મેં જે શિક્ષા ફરમાવી છે, તેનો અમલ થવો જ જોઈએ. તમે એટલા બધા દોષિત નથી તેથી જ તમને જીવતા છોડવામાં આવે છે, માટે અત્યારે જ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. જે વધુ વખત મારી દ્રષ્ટિ સમક્ષ રહેશે તો મારે તમને સખત થઈ કડક શિક્ષા કરવી પડશે. માટે છેલ્લી આજ્ઞા તમને એ જ છે કે, તમારે અત્યારે ને અત્યારે શહેર છોડી ચાલ્યા જવું. ” મુળુવાળાએ કિંત્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી છેલ્લો હુકમ ફરમાવ્યો.

પોતાના રાજનો છેલ્લો હુકમ સાંભળી પ્રધાન ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો આજના આ બનાવથી કચેરીમંડળ આશ્ચર્યમાં ગરક થયું. બધાનાં હૃદયો ભયથી કંપવા લાગ્યાં. “આ શું થયું? રાજને આવો અહમ કાણે પેસાડેલો? શું પ્રધાનશ્રી અને સેનાપતિ દોષિત છે? ના ના, તેમ તો બંને જ નહિ. ત્યારે આ શું થયું? રાજની બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ કે શું?” આમ બધાના મનમાં વિચારો ઘેળાવા લાગ્યા.

મુળુવાળા સેનાપતિને સમ્બોધીને બોલ્યો કે:—“તમે આટલા બધા દુષ્ટ અને ઘાતકી હશે તેનો સ્વપ્ને પણ મને ખ્યાલ નહોતો. તમારી દુષ્ટતાની હદ થઈ છે. જેની કૃપાથી તમે સેનાપતિને પડે ચઢ્યા તેનો આત્મો જ બદલો? જેનું અન્ન ખાધું, જેના અન્નથી તમારું શરીર પોષાયું, તેનો જ સર્વનાશ કરી સ્વાર્થાન્ધ બન્યા? તમારા જેવા કુલાંગારોથી પવિત્ર પૃથિવી અપવિત્ર થાય છે. તમારા જેવાની હસ્તિ ભારતભૂમિને ભારરૂપ છે, માટે હાલ તો તમને કારાગૃહમાં પરવામાં આવે છે, પણ દુસ્મનોનો નાશ કર્યા પછી તમને દેહાંત દંડ કરવામાં

આવશે.” યુગુવાળાએ ક્રોધથી તપ થઇ કહ્યું. સેનાપતિ અવનત મુખે શોકસાગરમાં ડુબ્યો હતો. તેનામાં બોલવાની શક્તિ ખીલકુલ રહી નહોતી. તેના પગ ઊભા રહેવાને પણ અશક્ત થવા માંડ્યા હતા. સર્વત્ર અંધકાર જણાતો હતો. શું કહેવું તે પણ તેને સ્મરતું નહોતું. પોતાની ખોવાઈ ગયેલી શક્તિને મહાપ્રયાસે એકત્ર કરી તે બોલવાનો પ્રયાસ કરતો હતો, ત્યાં વચમાં જ તેને અટકાવી યુગુવાળાએ કહ્યું કે:— “દુષ્ટ! તારો એક પણ શબ્દ સાંભળી મારા કાનને હું અપવિત્ર કરીશ નહિ.” પોતાના અંગરક્ષકો તરફ દ્રષ્ટિ કરી તેણે કહ્યું કે:—“આ નિમકહરામ કૂતરાને કારાગૃહમાં લઇ જાઓ અને તે નહાસી ન જાય તે માટે તેના ઉપર સખ્ત પહેરાનો બંદોબસ્ત કરો.”

રાંજની આજ્ઞા મળતાં જ અંગરક્ષકો સેનાપતિને બંધન કરી કેદખાનામાં લઈ ગયા અને તેના ઉપર બેવડો પહેરો મૂક્યો.

યુગુવાળાએ કચેરીના માળસેને સંબોધીને કહ્યું કે:—“જુઓ, આ કાગળ દુશ્મન તરફનો સેનાધિપતિ ઉપરનો છે. કાલે સેનાપતિએ પશ્ચિમના તલાવે મળવાનો સંકેત કર્યો હશે; તે સ્થળે હું જઈ ચઢ્યો. ત્યાં દુશ્મનના માણસે મને સેનાપતિ ધારીને પત્ર આપ્યો. સેનાપતિ દુશ્મનને મળી ગયો છે તે પ્રથમથી જ મારા જાણવામાં આવ્યું હતું અને યોગિનીજીએ મને તે વાત કહી હતી; પણ ભવિષ્ય જાણનાર યોગિનીજીએ પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળે તે પછી જ શિક્ષા કરવાનું શરૂઆત્યું હતું; તેનું કારણ હવે સ્પષ્ટ સહમજ્ય છે, કેમકે સેનાપતિએ કુમારને વિષ આપ્યું હતું, તે વાત પોતાના મુખે નહિ કરતાં, આ પત્ર મને મળશે જ અને તેમાં તે વાત ખુલ્લી પડશે, એવા ત્રિકાળજ્ઞાનથી જ પોતે ન કહેતાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો મળે ત્યાંસુધી ધૈર્ય રાખવા અને તેમણે શરૂઆત્યું હતું. દુષ્ટોને તેમનાં કૃત્યોનો બદલો મળી ચૂક્યો છે.”

હવે તેમને પોતાનાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ થશે અને પોતાની દુષ્ટતા સ્હમજશે. પ્રધાનને પણ સેનાપતિએ જ ફેરવી નાંખેલ છે. આ દુષ્ટો જેમ આ રાજ્યમાંથી જલદી નાશ પામે તેમ કરવાની જરૂર છે. જેને હું વફાદાર માનતો તે એવશા નિવડ્યા અને જેનો દોષ માનતો તે જ મારો હિતેચ્છુ નિકળ્યો. જેઠસુર ધાધલ ઉપર હું આટલા દિવસ શંકાની દ્રષ્ટિથી જોતો. શંકા ઉત્પન્ન કરાવનાર પણ સેનાપતિ હતો, પણ હવે જણાયું કે તે જમરો વફાદાર છે, માટે આવતી કાલે જ તેને પ્રધાનપદ ઉપર નિયુક્ત કરી પોશાક આપીશ.” આવી રીતે લંબાણ બાપણ કરી કચેરી બરખાસ્ત કરી મુળવાળો અંતઃપુરમાં ગયો.

ગામના મનુષ્યોથી જેઠસુરને જણાયું કે પોતાને પ્રધાનપદ મળવાનું છે. આ વાત સાંભળતાં જ યુવકનાં વચ્ચેનાં તેને યાદ આવ્યાં. તેણે ભવિષ્ય કહ્યું તે ખરું પડ્યું તેથી તે યુવક કોઈ દેવ હશે તેમ તે માનવા લાગ્યો. આવી રીતે આનંદમાં અને અધિકારીઓની મુલાકાતમાં આપો દિવસ તેણે નિર્ગમન કર્યો. છેક સાંજે સુબેદાર કે જેના તાબામાં અત્યારે બધું લશ્કર હતું, તે જેઠસુરને મળવા આવ્યો અને તેણે પોતાનો હર્ષ જાહેર કર્યો, તે જોઈ જેઠસુરે કહ્યું કે:—“ગમે તેમ હોય પણ મારા હુકમ સિવાય લશ્કરને તૈયાર કરવું કે લડવા પ્રેરવું નહિ. હું મારો અધિકાર સંભાળી સેનાપતિને નિયુક્ત કરું ત્યારપછી જ બધું કરવાનું છે. હાલમાં દુશ્મનનો ભય નથી, માટે લશ્કરીઓને નકામી તરફી દેવી નહિ.” આવી રીતે સૂચના આપી તેણે તેને વિદાય કર્યો.

સુબેદાર ગયો કે તુરત આપણે અપરિચીત યુવક આવ્યો. તેને જોઈ જેઠસુર ઝમો યયો. હર્ષવિશમાં આવીને તે હૃદયલિંગન દેવા જાય છે કે તુરત યુવકે “આપણે તો છુટા રામ રામ કરવાનો રિવાજ રાખ્યો છે, માટે છુટા જ રામ રામ કરીશું” એમ કહ્યું. આવું સાંભળી

જેઠસુરે દુરથી જ રામ રામ કર્યાં. તેણે આદરથી યુવકને પોતા પાસે બેસાડ્યો, એટલે યુવક બોલ્યો કે, “ હવે તમે પ્રધાનજી થવાના. ”

જેઠસુર:— ‘ હા, એ બધો તમારો જ પ્રયત્ન જણાય છે. આપ કોઈક દેવ જેવા છો. કારણકે આપે અગાઉ મને હું પ્રધાન થઈશ તેમ કહ્યું હતું, તે સત્ય જ ઈશું ! ”

“ સાંઈ જ થયું. હવે ચાંપોવાળાનું કાર્ય ભૂલી જશો નહિ. ચાંપોવાળો તમારું પ્રધાનપદ કાયમ રાખશે જ; માટે આવતી કાલે જ ગાદી મળે તેમ કરશો. ” યુવકે જેઠસુરને કર્તવ્યનું ભાન કરાવી લેખ બતાવ્યો.

“ ચાંપોવાળાને ગાદી અપાવવી એ જ માંઈ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. બલે તેમને પ્રધાનપદ ઉપર કાયમ રાખે કે રજા આપે તેની મને દરકાર નથી. ” જેઠસુરે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠતા જણાવી પ્રધાનપદની નિઃસ્પૃહા બતાવી કહ્યું.

આટલી વાત કરી યુવક જવા તૈયાર થયો. જેઠસુરે તેને રહેવાને આગ્રહ કર્યો, પણ તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરી તે ચાલતો થયો. જેઠસુર આ યુવકને માટે તર્કવિતર્ક કરતો બેસી રહ્યો.

સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો. અંધકાર વ્યાપવા માંડ્યો, એટલે જેઠસુર ઘોડેસ્વાર થઈ પોતાના સંકેતસ્થાને ગયો. ત્યાં હમીરજી અને ચાંપોવાળો તેની રાહ જોઈને જ બેઠા હતા. જેઠસુરને આવેલો જોઈ તેઓ આનંદમગ્ન થયા.

“ બંધુઓ ! આપણું કાર્ય ક્ષતોહમંદ થયું છે. ” જેઠસુરે નીચે બેસતાં જ શુભ સમાચાર આપ્યા.

“ આજ જેવા સ્હાયકો હોય ત્યાં પછી કાર્યમાં સફળતા મળે, તેમાં શંકા જ શી ? ” હમીરજીએ વિવેક કર્યો.

“ આવતી કાલનો દિવસ આપણા ઉદયનો જ છે, માટે તમારે માણસો સાથે શહેરમાં દાખલ થઈ કચેરીમાં જ આવવું. રાત્રે હું બધા કારભારીઓને શામ દામથી પક્ષમાં લઇશ, માટે લોહી રેડાવાનો સંભવ નથી. સિદ્ધા કચેરીમાં આવી મુળુવાળાને કેદ કરી તેની દ્રષ્ટિ સમક્ષ જ ચાંપાવાળાનો અભિષેક કરીશું. ” જેઠસુરે સંકેત કર્યો.

“ હવે માંડે કાર્ય પૂર્ણ થયું છે. પ્રધાન અને સેનાપતિ તેના પદ ઉપરથી દૂર થયા છે. આપણા પક્ષમાં પરમાત્મા હોવાથી સર્વ કાર્ય નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થયું. હવે હું જાઉં છું. ” ગેબી અવાજે પોતાના કાર્યની પૂર્ણાહુતિ જણાવી કહ્યું.

“ અદ્રશ્ય રહી અમારું મહાન કાર્ય કરનાર આપ કોણ છો ? આપ કયા દેવ છો, તે જણાવી આભારી કરશો. ” ચાંપાવાળાએ ગેબી અવાજ કરનારને ઓળખવાની અભિલાષા જણાવી.

“ હું કોણ છું તે જણવાનો વિચાર સરખો પણ કરશો નહિ. મને તમે જાણી પણ શકશો નહિ. હવે હું જાઉં છું. ” ગેબી અવાજે રજા માંગતાં કહ્યું.

ફરીને ચાંપાવાળાએ વિનંતિ કરી પણ જવાબ મળ્યો નહિ, એટલે આશ્ચર્યમાં ગરક થતાં અને અવનવા તર્ક વિતર્કો કરતા તેઓ ખેંચી રહ્યા. પછી જેઠસુરની સલાહ પ્રમાણે કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો.

પ્રિય વાચક ! તને કુતૂહલ થતું હશે કે આવાં અદ્ભુત કાર્ય કરનાર વ્યક્તિ કોણ હશે ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો થવો જરૂરનો છે, માટે સાંભળ ! પ્રથમ જેઠસુર પાસે યુવક આવ્યો હતો; ત્યારપછી તળાવને તીરે રાત્રે હામીરજી, ચાંપાવાળા અને જેઠસુર ગુપ્ત સંકેત કરવા એકત્ર થયા, તે વખતે મુળુવાળાના જસુસો તેમની નજીક આઘ્યા તેમને ચેત-

વવા તેણે તીર ફેંક્યું, તેથી ત્રણે જણા પકડાતા બચી ગયા. ત્યારપછી પમેફે કાઠનારને યુદ્ધ વ્યક્તિએ માર્યો. પછી ગેખી અવાજથી સેનાપતિને દૂર કરાવવાનું કામ માથે લીધું. યોગિનીએ જે કાર્ય કર્યું તે આપણા જણવામાં જ છે. ત્યારપછી યુવક જેઠસુર પાસે આવ્યો. વળી એક યુવકે આવી મુળુવાળાને કાગળ આપ્યો. ત્યારપછી યુવકે જેઠસુર પાસે આવીને પ્રધાનપદ મળવાની વાત સાથે કત્તેબ્યનું જાન કરાવ્યું અને ગેખી અવાજથી અત્યારે રજા લઈ પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું જણાવ્યું. આ બધું કામ કરનાર જૂદી જૂદી વ્યક્તિ નહિ, પણ એક જ વ્યક્તિ હતી. તે વ્યક્તિ ખીજી કોઈ નહિ પણ વેગડા બીલની કન્યા અને હમીરજીની પત્ની પાર્વતી જ હતી. જ્યારે હમીરજીને ચાંપાવાળાનો કાગળ મળ્યો ત્યારે તે વાત હમીરજીએ પાર્વતીને અથેતિ કહી હતી. પોતાના પતિ અને તેના મિત્રને મદદ કરવા પાર્વતી વેગડાની રજા મેળવી હમીરજીની પાછળ ચાલી હતી. ચાંપાવાળાના કાગળમાં જેઠસુરની મદદ છે તેમ લખ્યું હતું, માટે જ પ્રથમ તેની પરીક્ષા કરવા યુવક વેશે તે તેની પાસે આવી હતી. જેઠસુરને હૃદયાલિંગન દઈ રામ રામ ન કરવાનું કારણ પણ હવે વાચકને સમજાયું હશે.

ચાંપાવાળો, હમીરજી અને જેઠસુર સર્વ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી છૂટા પડ્યા. જેઠસુર પોતાને ઘેર આવ્યો કે તુરત જ મુળુવાળાનું તેડું આવ્યું, એટલે તે પરમાર્યો મુળુવાળા પાસે ગયો. મુળુવાળાએ તેને આદર આપી પાસે બેસાડ્યો અને સ્થવારે તેને પ્રધાનપદ આપવાની વાત કહી, એટલે જેઠસુરે કૃત્રિમ કૃતમતા બતાવી. સેનાપતિ વગેરેની અને ખીજી વાતો કરી મુળુવાળાની રજા લઈ જેઠસુર ઘેર આવ્યો. ભોજન વગેરેથી પરવારી મુખ્ય મુખ્ય કારભારીઓ વગેરેને મળી સામ દામ વગેરેથી તેણે તે સૈન્ય પોતાના પક્ષમાં લીધા પછી નિશ્ચિંતે આવી શયન કર્યું.

પ્રાતઃકાળમાં જેઠસુર જોડેલો ઉઠ્યો. પ્રાતર્વિધિ જલદીથી આટાપી, શસ્ત્રાસ્ત્રથી સજ્જ થઈ, તે કચેરીમાં જવા નિકળ્યો. રસ્તામાં એકે એકે બધા રાજ્યાધિકારીઓ તેની સાથે થયા અને કચેરી મંડળ જોતજોતામાં ચિહ્નકાર ભરાઈ ગયું. પ્રજાના અગ્રગણ્ય જનો પણ આજે હાજર થયા હતા. આજે શું થશે, તે વિષે બધાના મનમાં કુતૂહલ થયા કરતું હતું. એટલામાં મુળુવાળો આવી પહોંચ્યો એટલે કચેરીમંડળે ઊભા થઈ પ્રણામ કર્યા. પ્રધાનને આપવાનો પોશાક હાજર થયો, એટલે મુળુવાળાએ જેઠસુરને સમજાવીને કહ્યું કે:—“આજે તમને પ્રધાનપદ ઉપર નિયુક્ત કરવામાં આવે છે, તે પહેલાં તમે તદ્વારનો સ્પર્શ કરીને મારા પ્રત્યે વશાદાર રહેવાના શપથ લ્યો; પછી આ પોશાક અને પુરસ્કાર લ્યો.”

આ વખતે જેઠસુરને માથે ખરેખર ધર્મસંકટ આવ્યું હતું. હજીસુધી ચાંપાવાળો આવ્યો નહિ; જો પોતે વશાદાર રહેવાના શપથ લે, તો પછી બેવશ થઈ શકાય નહિ અને ચાંપાવાળાનું કાર્ય અપૂર્ણ જ રહે. આવા વિચારમાં તે હતો, ત્યાં દોઢસો ઘોડેસ્વારો સાથે હુમ્મીરજી અને ચાંપાવાળો શહેરમાં દાખલ થયા અને નિર્ભયતા ા કચેરી નજીક આવ્યા.

ચાંપાવાળો આવ્યો છે અને તેની સાથે દોઢસો સૈનિકો છે, તે કચેરીની નજીક આવ્યો છે, એવા સમાચાર મુળુવાળાને દરવાન તરફથી મળ્યા કે તુરત જ મુળુવાળો ઉશ્કેરાઈ ગયો. જેઠસુરને તે કહેવા લાગ્યો કે “પ્રથમ તમે આપણું લશ્કર તૈયાર કરી શત્રુને કંદ કરો. શરૂઆતમાં જ તમારી કસોટી થવાનો સમય આવ્યો છે.” આમ હુકમ કરે છે ત્યાં હુમ્મીરજી સાથે ચાંપાવાળો કચેરીમાં દાખલ થયો ભૂખ્યા સિંહો જેમ શિકાર ઉપર આવે તેમ હાથમાં નમ્ર તદ્વારો લઈ મુળુવાળા ઉપર તેઓ આવ્યા. ચાંપાવાળાએ આગળ ચાલી, મુળુવાળાને

સિંહાસન ઉપરથી નીચે પાડ્યો. બધી કચેરી સ્તબ્ધ થઇ જોયા કરે છે ! કોઈના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નિકળી શકતો નથી ! આજે ચાંપાવાળાએ અને હમીરજીએ ઉચ્ચ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તેના તેજ આગળ બધાને પોતાનાં મસ્તકો અવનત કર્યા સિવાય છુટકો જ નહોતો.

ચાંપાવાળો ક્રોધાવેશમાં આવી પોતાના માણસોને કહેવા લાગ્યો કે : “ આ દુષ્ટને જલદી પકડી લ્યો અને બંધન કરો. રાજ્ય મેળવવાની દુષ્ટ લાલસાથી તેણે ઘણાં અપકૃત્યો કર્યા છે, તેનો બદલો તેને મળી જ રહેશે. આવા દુષ્ટોને દેહાંતર હોય જ નહિ પણ બંધીખાનાનાં કષ્ટો વડે રીખાવીને જ તેની જિંદગી પૂર્ણ કરાવવી જોઈએ.”

ચાંપાવાળાની આજ્ઞા થતાં જ તેના માણસો આગળ ધસ્યા અને ચાંપાવાળાનાં ચણીં આગળ પૃથિવીપર પડેલા મુગુવાળાને તેમણે કેદ કર્યો. ચાંપાવાળો સિંહાસન નજીક જઈ કચેરીમંડળને સંબોધીને બોલ્યો કે— “ કચેરીમંડળના ન્યાયી સભ્યો ! આ સિંહાસન ઉપર મારો જ હક્ક છે, તે તમારું અજ્ઞપ્યું નથી. અને દગાથી મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન રચી મુગુવાળો ગાદીનો માલિક થઇ બેઠો, પણ પરમાત્માની કૃપાએ વીર હમીરજી સાથે અને મૈત્રી થઇ અને તેમના અથાગ શ્રમથી મારું રાજ્ય અને પુનઃ પાછું મળે છે; માટે હક્કદારને તેનો હક્ક ભોગવવામાં તમને કોઈને વાંધો હશે જ નહિ એવી મારી આજ્ઞા છે.”

આ સાંભળી આખા કચેરીમંડળે હર્ષધ્વનિ કર્યો અને પોતાની સમ્મતિ પ્રકટ કરી. તુરત ચાંપાવાળો પોતાના સિંહાસન ઉપર જઈ બેઠો અને બોલ્યો :

“ ભાઈઓ ! આજે જેઠસુર ધાધલને પ્રધાનપદ આપવાનો મિલાવડો હતો, તે મિલાવડાને માન આપીને આ પોશાક અને તલ્વાર જેઠસુરને જ આપવામાં આવે છે અને પ્રધાનપદ ઉપર તેમની જ નિમણૂક

કરવામાં આવે છે. તેમના મિત્ર એબલ બોરીયાને સેનાપતિ તરિકે નીમવામાં આવે છે.”

આવી રીતે બંને પદાધિકારીઓની નિમજ્જક કરી તેમને ચાંપાવાળાએ યોગ્ય પુરસ્કાર આપ્યો. કચેરીમંડળના સભ્યોને પણ પુરસ્કાર સાથે વેતનમાં દ્વિગુણિત વૃદ્ધિ કરી આપી તેથી બધાને સંતોષ થયો. તુરત જ તેણે કચેરી બરખાસ્ત કરી અને મુળવાળાને દારાગઢમાં મોકલી આપ્યો.

ચાંપાવાળાએ હુમીરજી અને તેની સાથે આવેલા રાજપૂતોની સારી પેઠે મહેમાનગીરી કરી અને સઘળા માણસોને ઉત્તમ પ્રકારની ભેટ સોગાદો આપી. થોડા દિવસ હુમીરજી ચાંપાવાળા પાસે રહી રાજ્યનો ઉત્તમ પ્રકારનો બંદોબસ્ત કરી રજા લઈ વેગડા બીલના શહેર તરફ રવાના થયા. ચાંપાવાળો દૂરસુધી વળાવવા આવ્યો અને સોમનાથજી ઉપર મુસદ્દાનો ચઢી આવે ત્યારે સોમનાથજીના રક્ષણ માટે જવા તેણે પોતાની ધૃષ્ટા જણાવી અને ગઢડાર્થી બંનેએ સાથે જવું એવો નિશ્ચય કર્યો.

મળલ દરમળલ કરતા હુમીરજી પોતે પાછળથી તેડાવી લીધેલા પોતાના રાજપૂતોને સાથે લઈ વેગડા બીલના મુકામપર આવ્યા. ચાંપાવાળાનું કાર્ય કત્તેહમંદ થયું, તેવું સાંભળી વેગડાના હર્ષના પાર રહ્યો નહિ અને પાર્વતીએ પણ પોતાનો સંતોષ જાહેર કર્યો; પણ પોતે જો જો મદદ કરી હતી તેનો ઉચ્ચાર સરખો પણ તેણે કર્યો નહિ.

હુમીરજી ઝુરખાનના આવવાની રાહ જોતા હાલમાં તો ગઢડામાં જ રહ્યા અને પાર્વતી પોતાના પતિની તનમનથી સેવા કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

હમીરજીની કુચ.

કેટલોક વખત વીતતાં વેગડાના જસુસોદારા હમીરજીને ખબર મળ્યા કે, મુસલમાન લશ્કર સૌરાષ્ટ્રની સરહદ નજીક આવી પહોંચ્યું છે અને થોડા દિવસમાં સોમનાથને ઘેરા નાંખશે. આ સમાચારથી હમીરજીને ચટપટી લાગી અને બનતી ત્વરાએ સોમનાથજી પહોંચવાનો વિચાર કરી, વેગડા પાસે જઈ તેને મુસલમાન સેના ચઢી આવવાના સમાચાર આપ્યા. તેમણે કહ્યું: “હવે જલ્દી કરો! મને બીલકુલ ચેન પડતું નથી. જલ્દી સોમનાથજી પહોંચી બનતી તૈયારી કરવાની છે. અહીં ઢીલ કરીશું તો મુસલમાન લશ્કર આવી પહોંચશે અને આપણો ધારેલો હેતુ બર આવશે નહિ, તેમ જ કિલ્લામાં જઈ ચઢીશું નહિ. જો આપણે અગાઉ પહોંચીએ તો ત્યાંની વ્યવસ્થા સારી મોઢવાય.”

વેગડો:—“હા. હું એ જ વિચારમાં છું અને આપણે હવે એક બે દિવસમાં અહીંથી કુચ કરવી જોઈએ. આજે માણસો મોકલી આસપાસના બીથો એકત્ર કરવાના કાર્યમાં જ હું પ્રવૃત્ત થાઉં છું.”

હમીરજી વેગડા પાસેથી પોતાના રાજપૂતો પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે:—“ભાઈઓ! આપણે લડવાનો સુસમય સમીપ આવ્યો છે. આ મિથ્યા સુખોને ત્યાગી કૈલાસપતિની સંનિધિ અનંત સુખ ધણી યુગોસુધી ભોગવવાની સારી સંધિ પ્રાપ્ત થઈ છે; આપણે હવે એકાદ બે દિવસમાં અહીંથી કુચ કરવાની છે, માટે તમામ તૈયારી કરવા માંડો કે જ્યાં આપણને કોઈ જાતની અગવડ રહે નહિ.”

આ સમાચારથી રાજપૂતો આનંદમાં આવ્યા. સર્વનાં સુખ-

મંડળ ઉપર તેજસ્વિતા દર્શન આપવા લાગી. જાણે અત્યારે જ રણાંગણમાં જવું હોય તેમ સર્વનાં મન પ્રકૃષ્ઠિત થયાં. પોતે બહાદુરીથી દુસ્મનનો સંહાર કરી ક્ષણિક દેહનો ત્યાગ કરી કૈલાસ નિવાસ કરશે અને નિત્ય પ્રતિ સ્વયંભૂનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરશે એવા વિચારોથી તેમનાં હૃદયો આનંદનો અનુભવ કરવા લાગ્યાં. રણાંગણમાં રમવાની તેમની અધીરાઈથી બે દિવસ પછે બે યુગ સમાન લાગ્યા !

બે દિવસમાં બધી તૈયારી થઈ ચૂકી. સોમનાથજી તરફ કુચ કરવા બપોર-પાખર અને હથિઆરોથી સજ્જ થઈ ઘોડેસ્વાર થઈ સૌરાષ્ટ્રીય વીરો એકત્ર થવા લાગ્યા. ત્રણસેં બીસો પણ એકત્ર થયા અને તેમણે ગામ બહાર મુકામ કર્યો.

હમીરજી તયાર થઈ પાર્વતી પાસે આવ્યા. ઉભય વચ્ચે પ્રગાઠ પ્રેમ હતો. ઉભય એક બીજાથી જુદાં પડવા આહતાં નહોતાં, પણ ધર્મના કાર્યમાં પાર્વતીથી કાંઈ વાંધો લઈ શકાય તેમ હતું નહિ. હમીરજીને દેખતાં જ પાર્વતીએ ઊભા થઈ પ્રણામ કર્યા અને કુમ્કુમ અક્ષત વગેરેથી સ્વામીપૂજા કરી કરદય જોડી તે સવિનય કહેવા લાગી કે:-
“પ્રાણનાથ ! આજે આપ સોમનાથજી તરફ સીધાવવાના છો. આપ શરવીર રાજપૂત છો એટલે હું કાંઈ પણ કહેવાને યોગ્ય નથી; પણ આપની અર્ધાગના હોવાથી ચત્કિંચિત્ પ્રાર્થના કરવાની આજ્ઞા આપશે.”

હમીરજી:-“પ્રિયે ! તારે કહેવું હોય તે કહેવાની તને છૂટ છે અને જે કહેવાનું હોય તે વિનાસકાંચે કહે.”

પાર્વતી:-“સ્વામિન્ ! આપ યુદ્ધ માટે પ્રયાણ કરો છો, તેને માટે હું આનાકાની કરતી નથી; ફક્ત એટલું જ કહેવા માંગું છું કે યુદ્ધ વખતે કોઈ પણ પ્રકારની વાંચ્છના રાખ્યા વિના લડજો. મારા પર આપનો અત્યંત પ્રેમ છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું. પ્રેમ એવી વસ્તુ છે કે મ-

નુષ્યને કર્તવ્યવિમુખ પણ બનાવી દે છે; માટે અત્યારથી જ મહને વિસારી દેજો. માફ રમરણ પણ કરશો નહિ. અત્યારસુધી આપના હૃદયમાં હું જ હતી અને મારામાં જ તમે નિમગ્ન રહેતા, તેમ જ હવેથી યુદ્ધયુવતીને સાથે રાખશો, કેમકે એ યુવતી કીર્તિ અને સ્વર્ગ બંનેને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, ત્યારે અમો-સ્ત્રીઓ નર્ક અને અપકીર્તિના આપનાર છીએ. માટે યુદ્ધ વખતે સ્ત્રીનું ચિંતવન, આસક્તિ અને મળવાની આતુરતા એ બધું નર્ક અને અપકીર્તિ સિવાય બીજા રજાને પ્રાપ્ત કરાવી શકતું નથી. માટે યુદ્ધમાં વિજય અગર પ્રાણત્યાગ કરવો એ જ લક્ષ્ય બિન્દુ રાખજો. યોદ્ધાએ યુદ્ધ વખતે પોતાના શત્રુઓનું જ ચિંતવન કરવું જોઈએ અને સગાં સહોદર કે સુંદરી ઇત્યાદિને તદ્દન વિસારી દેવાં જોઈએ. તેણે “કાર્ય સાધ્યમિ વા દેહં પાત્ત્યામિ” એ સૂત્રનો અહર્નિશ પાઠ કરવો જોઈએ. શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માએ ગીતામાં કહેલા શબ્દો ‘યુદ્ધમાં અપલાયનમ્’ યાદ રાખવા. યુદ્ધમાં રાજપૂતે સદા સર્વદા સન્મુખ જ રહેવું જોઈએ શત્રુને પીઠ ન બતાવતાં પોતાનું પરાક્રમ બતાવી છેવટે બધે પ્રાણત્યાગ કરવો પડે, પણ જે રાજપૂત શત્રુને પીઠ બતાવી પલાયન કરે છે તે આખા કુળને કલંકિત કરે છે. તેના પૂર્વજો અંતરીક્ષથી તેને શ્રાપ આપે છે. વળી યુદ્ધમાં કોઈ દિવસ અર્ધમ્ કરવો નહિ, એ રાજપૂતોનો ધર્મ છે. માટે પ્રાણેશ! આટલી આપની દાસીની પ્રાર્થના યાદ રાખજો.”

હમીરજી:—“પ્રિયે! રાજપૂત ધર્મયુદ્ધને છોડી ઐહિક સુખોમાં મન પરાવશે ખરો કે? બીલકુલ નહિ. જે રાજપૂત યુદ્ધસમયે પત્નીમાં પ્રેમાંધ બની યુદ્ધમાં બેદરકાર રહે છે, તે રાજપૂત ગણાય ખરો કે? તે તો કુળમાં કલંકરૂપ, ભારતપર ભારરૂપ અને ધર્મબ્રહ્મચર્યોદ્ધો જ ગણાય. રાજપૂતોને ખરું સુખ યુદ્ધમાં જ છે, જે રાજપૂત યુદ્ધને વિષે ભયને

પામે છે તેને રાજપૂત કહેવો જોઈએ નહિ, પણ કાયર, બીર અને બ્ય-
 કળ કહેવો જોઈએ. તેણે તમામ આયુધો વૃથા અંગીકાર કરેલાં ગણાય.
 તે પુરૂષવેશમાં સ્ત્રી જ છે, તેમ માનવું. યુદ્ધને વખતે સ્ત્રીમાં પ્રેમભુખ
 થઈ જે પોતાના કર્તવ્યને ભૂલી જઈ યુદ્ધમાં જતો નથી, તેને સ્ત્રી
 વિના બીજી દૃષ્ટિ આપી શકાય જ નહિ. રાજપૂતોનાં એ જ ખરે
 ધર્મ છે કે પોતાના રાજ પ્રત્યે રાજભક્તિ તથા તેના માટે પ્રાણત્યાગ
 કરવા અને તે જ તેના મોક્ષતું ખરું સાધન છે. તે જ તેનું તીર્થ, યજ્ઞ અને
 સત્કર્મ છે. માટે તું નિશ્ચિંત રહેજે અને મારે પ્રાણત્યાગ થાય તો
 બીલકુલ શોક કરીશ નહિ, કેમકે જે વસ્તુનો નાશ થયો, જે માણસ
 મરી ગયું, જે વાત થઈ ગઈ તેનો શોક પશ્ચિત જનો કરતા નથી. પ-
 શ્ચિતમાં અને મૂર્ખમાં એટલો જ ફેર છે. તમામ વસ્તુઓ કોઈ સમયે
 નાશ પામવાની, માટે તેનું દુઃખ કરવું નહિ ને જે મનુષ્ય દુઃખ કરે છે,
 તેને તે વિના બીજો કોઈ લાભ થતો નથી—માત્ર દુઃખનો જ લાભ થાય
 છે. મૂઆની પછવાડે તેનાં સગાં વહોલાં રડીકૂટીને આંસુ અને લીંટ પાડે
 છે, તે મરનાર પ્રેત ખાય છે, કાંકે તે પોતાને વશ નથી; એ માટે તેની
 પછવાડે રોવું કુટવું નહિ પણ તે મરનારની ક્રિયા શક્તિ પ્રમાણે કરવી.
 ચિતા છાંટ્યા પછી આંસુ જ ન સારવાં કેમકે જે મરનારનાં સગાં આંસુ
 તથા લીંટ નાંખે છે તો તે ગંદું મરનાર ખાય છે. રૂદન કીધાથી સૂતક
 લાગે છે ને સૂતક લાગ્યું એટલે નિત્યકર્મનો લોપ થાય છે, ને એમ
 થવાથી ધણા પાપમાં પડાય છે ને તેમાંથી મુક્ત થવાને ધણાં પ્રાયશ્ચિતો
 કરવાં પડે છે. શોકનાં ઠેકાણાં હજારો છે ને ભવનાં સ્થાન સેંકડો છે,
 તેથી એમ જો શોક કર્યા કરીએ તો દહાડે દહાડે મૂઢપણું આવે ને હહા-
 ખણુ જતું રહે. મૂઢને શોક નડે છે—પશ્ચિત નહિ. માટે પ્રિયા ! માંડ
 અશુભ થાય તોપણ તું શોક કરીશ નહિ અને સુખથી રહેજે.”

પાર્વતી:—“ પ્રિયતમ ! મને શોક કરવાનું કારણ શું છે કે આપ શાસ્ત્રોના ઉપદેશથી કહો છો ? આ ક્ષણિક સુખ માટે જીવન ધારણ કરી પોતાના પ્રાણપતિને સદાને માટે વિયોગ કરવો તેવી કદ અભાગિની હશે ? પતિદેવ સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓની સાથે આનંદ કરે અને સ્ત્રી અહીં દુઃખયાતના ભોગવે તેમ પતિપરાયણ સ્ત્રી કરી શકે જ નહિ. આપ યુદ્ધમાં વિજય પામી પાછા મળો તે કરતાં સ્વર્ગપ્રયાણ કરો તે વિશેષ મન્દુ છે. આ અદ્ય જીવન કરતાં દુઃખ વિના અનંત કાળ પતિસેવાનું સુખ છોડી દેવું યોગ્ય નથી. આપ પ્રાણસાગ કરશો તો હું સહગમન કરીશ અને અપ્સરાઓ આપના સુખની ઇચ્છા કરતી હશે, તેની ઇર્ષ્યા કરી આપને મારી પાસે જ રાખીશ, કેમકે સતી સ્ત્રીઓ પાસે અપ્સરાઓનું કાંઈ ચાલતું જ નથી. સતીસ્ત્રીઓની પ્રભાથી તેઓ અંનમ્ન જાય છે અને દાસી પેડે આધીન થઈ સેવા કરે છે. આવી હજારો અપ્સરાઓ દાસી પેડે રહેવા કાંકલુદી કરે છે. આવું સતીત્વનું માહાત્મ્ય છોડી મિથ્યા સુખ માટે જીવન ધારણ કરવું, તે સતીઓનું કર્તવ્ય નહિ પણ કુલકાઓનું જ છે; માટે હું સહગમન કરી આપને તુરત મળીશ. આપ સુખેથી યુદ્ધપ્રયાણ કરો અને દુશ્મનોને પોતાના અપ્રતિમ પરાક્રમનો પરિચય કરાવો.”

હમીરજી પાર્વતીનાં વાક્યોથી પ્રસન્ન થયા. પ્રેમથી હૃદયલિંગન કરી તેને સુખન કર્યું. દમ્પતીનાં હૃદયો હર્ષથી જલકાઈ ગયાં. પ્રેમનો અરમ્પલિત ઝરો વહન કરવા લાગ્યો. પાર્વતી આ છેલ્લા સુખનો અનુભવ કરવા લાગી અને વિચારવા લાગી કે આ શરીરથી હવે હું પ્રાણપતિની અંકશાયિની થવાની નથી. આ બધાં સુખો થોડા દિવસને માટે છોડી સ્વર્ગનાં સુખની જ સાધના કરવી જોઈએ. આમ વિચાર કરી બંને હાથ જોડી હમીરજી પ્રત્યે તે કહેવા લાગી કે:—“ પ્રાણેશ ! આ દાસીની એક જ ઉત્કંઠા છે તો આપ મારી માંગણી સ્વીકારશો ? ”

હુમારહ પાવંતીનાં વાક્યાંથી પ્રસન્ન થયા પ્રેમથી હૃદયાર્થિગન
કરી તેને ચુંગન કર્યું. દમ્પતીનાં હૃદયો હર્ષથી હલકાર્ત્ત ગયાં.

(પૃષ્ઠ ૨૫૬)

હમીરજી:—“જે કહેવું હોય તે સુખેથી કહે. તારા જેવી પતિ-
ભક્તિપરાયણ સતી સુંદરીની યોગ્ય જ માંગણી હોય છે. તે માંગણી સ્ત્રી-
દારની એ જ મારી ફરજ છે, માટે સુખેથી કહે.”

પાર્વતી:—“નાથ! ઐહિક સુખની મારી માંગણી જ નથી
પણુ આપની પૂજા કરી સંતુષ્ટ થાઉં તો તે માંગણીનો સ્વીકાર કરો.”

હમીરજી:—“અસ્તુ.”

પાર્વતીએ અત્યંત હર્ષથી હમીરજીને આસનપર બેસાડી ચંદન,
અક્ષત વગેરેથી પોડશ પ્રકારે પૂજા કરી અને ચરણામૃત લઈ હૃદય, કંઠ
અને શિરપર છાંટી તે પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગી. પતિના કંઠમાં કુસુ-
મની માળા આરોપી કર્પુરાદિને પ્રજ્વલિત કરી તે આરતી ગાવા લાગી:—

“જય જય જય પતિ દેવ, પ્રણમું શિશ નામી, પતિ પ્રણમું શિશ નામી,

“દયા કરો દાસીપર (૨) એ ઇચ્છું સ્વામી. જય દેવ પતિ દેવ. ૧

“નાથ નિરંતર અંતર વાસ કરો પ્યારા, પતિ વાસ કરો પ્યારા,

“દારા દુઃખ નિહાળી (૨) નવ થાશે ન્યારા. જય દેવ. ૨

“પતિ પરમાત્મારૂપ દીન દાસી સેવે, પતિ દીન દાસી સેવે,

“ધન્ય ધન્ય તે નારી (૨) અતિ સુખ જે લેવે. જય દેવ. ૩

“કરૂણા કરજો નાથ ચરણસેવ યાચું, પતિ ચરણસેવ યાચું,

“તમ સેવાથી સર્વે (૨) ખીજું સર્વ ઇચ્છું. જય દેવ. ૪

“હૃદયગારની માંછી ભૂતિ અખંડ સ્થાપું, પતિ ભૂતિ અખંડ સ્થાપું,

“નિરખું નયન ભરીને (૨) ચરણ યુગ્મ ચાંપું. જય દેવ. ૫

“જળ સુગંધીથી નાથ ચરણ પખાળું પ્યારા, પતિ ચરણ પખાળું પ્યારા,

“ચરણામૃત લઈ સ્નેહે (૨) ઉતરું ભવ પારા. જય દેવ. ૬

“અંગ અખીલ શુદ્ધાલ ચર્યું ચંદનથી, પતિ ચર્યું ચંદનથી,

“પુષ્પમાળ ખેરાવું (૨) નાથ નમું મનથી. જય દેવ. ૭

“આરતી અષ્ટ પ્રકાર ઉતાઈ સ્વામી, પ્રેમે ઉતાઈ સ્વામી,

“સેવું મન વચ કાયે (૨) ભવ દુઃખ સહુ વામી. જય દેવ. ૮

“નાથ નગીના સાથ અહરનીશ રાખો, પ્રભુ અહરનીશ રાખો,

“ધીર રહે મુજ મનમાં (૨) પ્રેમ વચન ભાખો.” જય દેવ. ૯

પાર્વતીએ આરતી ઉતારી પ્રદક્ષિણા કરી સાષ્ટાંગ દંડવત કયાં અને થોડી વાર રહી બોલી કે “નાથ! હવે સુખેથી યુદ્ધમાં પધારો.”

હમીરજી યુદ્ધપ્રયાણ માટે તૈયાર થયા અને પાર્વતીની છેલ્લી બેઠ કરી આજ્યા એટલે નિઃશ્વાસ નાંખી પાર્વતી બોલી કે:—

“કંકર પત્થર પડ રહ્યા, વહે ગયા ઓ નીર;

“તેરે મેરે મિલનકું, હો ચુકી હમીર.”

હમીરજી પાર્વતી પાસેથી રજા લઈ પોતાના રાજપૂતો પાસે આવ્યા અને બીલ-રાજપૂતની સંયુક્ત સેના બનાવી મળલ દરમળલ કરતા પ્રભાસ પાટણ નજીક આવી પહોંચ્યા. ત્યાંપોવાળો પણ પોતાના કાઠીઓ લઈ આવી પહોંચ્યા. તે સિવાય નાના નાના જગીરદારો કે જે શિવભક્ત હતા તે પણ હમીરજીને આવી મળ્યા અને બધાની એક ઓવણી કરી સોમનાથજીધી બે ગાઉ છેટે પહોંચ કર્યા.

પ્રકરણ ૩૫ સું.

સોમનાથજીની મહાપૂજા.

સોમનાથજીમાં હુદરખાન ચઢી આવવાના સમાચાર સાંભળી કોલાહલ મચી રહ્યો. મહમ્મદ ગીજની પછી ઉપરાઠાપરી ચઢાઈઓ થતી આવતી હોવાથી તમામ મનુષ્યો ભયચકિત થઈ ગયા. હવે શું

થશે, ક્યાં જઈશું, શું કરીશું, એવા જ ઉદ્દેશો દરેકના મુખમાંથી નિકળવા લાગ્યા. સુદરખાન આવતી કાલે જ હુમલો કરશે, એ ચિંતાએ તો લોકોનાં બાન લુલાવી દીધાં અને પોતાના પૈભવો તથા સ્ત્રીઓ પ્રથમથી જ બહાર મોકલાવી દીધેલાં હોવાથી ફક્ત પોતાના પ્રાણ બચાવવા અને હુમલાની સામે થવું એટલી ચર્ચાએ પણ સર્વનાં હૃદયોને કંપાવી દીધાં હતાં. આજનો દિવસ સોમનાથ પટ્ટણમાં ઘણો જ ભયંકર જણાતો હતો. પુરજનોનાં મન ઉદ્દેગમાં હતાં. જે જે વસ્તુઓ તેઓ જોતા, તે વસ્તુઓમાં ભૂતકાળનો બનાવ અત્યારે દૃષ્ટિએ તરી આવતો હતો.

મંદિરના અધિષ્ઠાતાના ઉપદેશથી સર્વ મનુષ્યો શ્રદ્ધાળુ થયા હતા, તેથી સર્વનાં મન સોમનાથજીની મહાપૂજા કરી મહાદેવજીને રીઝવી દુસ્મનો નિર્બળ થાય તેવી પ્રાર્થના કરવાનો વિચાર થયો, તેથી આખા પ્રભાસ પાટણમાં રાત્રે મહાપૂજા થવાના સમાચાર પહોંચી વળ્યા હતા. વિશેષ શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યો ખીંજને આશ્વાસન આપવા કહેતા હતા કે:—

“મહાદેવજી મહાન્ સમર્થ છે. આટલી વખત ચઢાઈઓ આવી તેમાં મહાદેવજીની જ મરજી હતી, કેમકે એમ ન કરવા દે તો એવાઓનો નાશ શી રીતે થાય? જ્યારે નાશ થવા બેસે છે ત્યારે જ દેવને દમવા તેઓ તૈયાર થાય છે. દેવ પણ તેમ કરવા દે છે, કારણકે તેમ કરવાથી તેનાં પુણ્યોનો નાશ થાય છે. દેવનું ઉત્થાપન કરવાથી પહાડ જેવાં પુણ્યો બળીને બરબ થાય છે; માટે જ મહાદેવજીએ તેઓનાં પુણ્યોનો નાશ કરવાને કાંઈ કર્યું નહોતું; હવે સ્વયંભૂ કોપાયમાન થશે, કેમકે ભોજાનાથ ગમે તેવું હોય તોપણ ક્રોધ કરતા નથી પણ જ્યારે છેડો લેવામાં આવે છે ત્યારે તુરત જ તેનો સંહાર કરી નાંખે છે. જુઓ, ત્રિપુરાસુરે કેટલું કર્યું ત્યારે તેમને ક્રોધ ચઢ્યો. ઇન્દ્રને અત્યંત ગર્વ આવ્યો અને યુદ્ધ માંગ્યું તોપણ તેમને ક્રોધ ચઢ્યો નહોતો.

છેવટે તેણે ઉમીયાજીને લઈ જવાનું કહ્યું ત્યારે ક્રોધ ચઢ્યો, પણ પોતે કાંઈ કર્યું નહોતું અને જાળાંધરને ઉત્પન્ન કર્યો. જુઓને, દક્ષ પ્રભાપતિને પણ તેમ જ કર્યું. તેણે મહાદેવજીનું અપમાન કર્યું છતાં ભોળાઆ રાજાને કાંઈ લાગ્યું નહોતું! પણ પાર્વતીજીએ યજ્ઞ-અગ્નિમાં પડી દેહ પ્રજાલ્યો ત્યારે તેમણે વીરભદ્રને મોકલ્યો. આવા હજારો દાખલા છે. માટે મુસલમાનો ધણી વખત આવ્યા છતાં તેમણે ક્રોધ કર્યો નહોતો, પણ આ વખતે જરૂર ક્રોધ કરી મુસલમાનોનો નાશ કરી આપણી રક્ષા કરશે.”

શ્રદ્ધાવાન ભક્તો આવી વાતો સત્ય માની મહાદેવજીને મહાપૂજા કરી પ્રસન્ન કરવા અને સમાધિમાંથી જાગ્રત કરી દુઃખના પોકારો કરી, પોતાની રક્ષા કરાવવાના વિચારથી આનંદિત થયા.

શિવાલયમાં બ્રાહ્મણો શ્રદ્ધાભિષેક શિવસહસ્ર મહિન્નાદિના પાડો વગેરે એક ચિત્તથી કરે છે. શ્રદ્ધાભિષેકમાં એકસો ને આઠ બ્રાહ્મણો અને પાઠ કરવામાં પણ તેટલા જ હોવાથી ગગનભેદી ધ્વનિ થાય છે. દર્શનાભિલાષીઓનાં વૃદ્ધોનાં વૃદ્ધો દર્શન કરવા આવે છે, તેથી એટલી ભીડ થાય છે કે સાધારણ પુરૂષને દર્શન તો શું પણ શરીરનો કચડ ઘાણ ન વળે તેટલા માટે દૂર રહેવું પડે છે અને તેઓ બહારથી જ પ્રાર્થના કરી ચલાવી લે છે.

શિવાલયમાં અપૂર્વ શોભા કરવામાં આવી છે. સોમશ્વરને પ્રસન્ન કરવા અનેક જાતનાં દ્રવ્યોથી ચોક પુર્યા છે. અનેક દીપકોના પ્રકાશથી શિવાલય ઝગમગી રહ્યું છે. અધિકાતા એક ધ્યાનથી દર્બાસન પર પદ્માસન વાળી પંચાક્ષરનો જાપ કરે છે. દેવાલય “હરહર મહાદેવ હર” ના ગગનભેદી અવાજોથી ગર્જી રહ્યું છે અને સૌ કોઈ દર્શન કરી તૃપ્ત થાય છે.

મધરાત થઇ એટલે આરતી થઇ. સર્વે ભક્તોએ પ્રેમથી આરતીનાં દર્શન કર્યાં. ભક્ત જનો વિવિધ પ્રકારે મહાદેવજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. છંદ, છંપય વગેરે અનેક રાગ રાગણીથી ભોળા શંભૂને તેઓ રીઝવવા લાગ્યા. બંને હાથ જોડી એક ધ્યાનથી સૌ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે:—

“હે કરુણામૃત વારિધે ! હે અનંત જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય કરવાને સમર્થ ! હે સ્વયંભૂ ! ભક્તવત્સલ મદનવિદારક ત્રિપુરારિ ! હે અધમોદ્ધારક વિભુ ! રક્ષા કરો ! રક્ષા કરો !! આપના ત્રિજ્ઞ સોમનથી દુસ્મનોને ભસ્મીભૂત કરો ! વીરભદ્ર આદિ ગણોને મોકલી તેમનો નાશ કરો. અમો સર્વે આપણને શરણે છીએ. આપની કૃપાથી જ અમો આનંદ કરીએ છીએ, તેમાં વિદ્વ નાંખી વિધર્મીઓ કષ્ટ આપે છે, માટે હવે આપ મહેર લાવો અને શત્રુઓનો નાશ કરો ! નાશ કરો !!

“હે નાથ ! આપે અનેક ભક્તોની સહાય કરી છે. અનેકને અમૂલ્ય વસ્તુઓ આપી ભોળાનાથ કહેવાયા છો. આપ નિમિષ માત્રમાં આપ્યા બ્રહ્માંડનો સંહાર કરી શકો છો, તો મુદીભર વિધર્મીઓના શા ભાર છે ? જરા ધમ્મકા કરી તેનો નાશ કરો ! પાહિ મામ્ ! પાહિ મામ્ ! !”

આવી રીતે સર્વે નગરજનોએ આર્દ્ર વાણીથી પ્રાર્થના કરી. સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી પોતાની રક્ષા અને શત્રુઓનો જલદી નાશ થાય તેમ પુનઃ પુનઃ તેઓએ પ્રાર્થના કરી. તેથી સર્વના મનને થોડું આશ્વાસન મળ્યું. કેટલાએક શ્રદ્ધાળુઓએ નિશ્ચય કર્યો કે સવાર થતાંમાં શ્રી સોમેશ્વર પોતાના ગણને મોકલી શત્રુનો સંહાર કરી નાંખશે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

હમીરજીની હિમ્મત અને વેગડાનું મરણ.

હમીરજી, વેગડો અને ચાંપોવાળો રાત્રે એકત્ર થઇ વિચાર કરવા લાગ્યા અને સર્વને સંબોધી ચાંપોવાળો કહેવા લાગ્યો કે:—“ શર-વીરો ! આપણે અહીં શા કારણથી આવ્યા છીએ, તે જણાવવાની જરૂર નથી. આપણા જીવન કરતાં આપણને ધર્મ વ્હાલો છે. ધર્મને માટે મુસલમાનો આપણા પર અત્યાચારો કરે છે, તો આપણે પણ આપણા ધર્મ માટે બચાવ કરવો જોઇએ, કેમકે જે મનુષ્યનો ધર્મ ગયો, તેનું સર્વસ્વ ગયું. મનુષ્ય અને પશુમાં કાંઈ પણ ફરક નથી; આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ બધામાં જ બન્ને સરખાં છે; માત્ર મનુષ્યમાં ધર્મ વિશેષ છે તેથી જ મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં વળી ક્ષત્રિયો જે જગતના બાહુરૂપ ગણાય છે અને જેનો રક્ષા કરવાનો ધર્મ છે, તે ધર્મ અદા કરવા જ આપણે અહીં આવ્યા છીએ.

“ આપણા ઇષ્ટદેવ શ્રી સોમેશ્વર છે. તેમને અપમાન પહોંચાડવા મુસલમાનો તનતોડ મહેનત કરે છે, તો તેના રક્ષણ માટે આપણે શા માટે પ્રાણુની દરકાર રાખવી જોઇએ? ધર્મ છે તે જ આપણો આત્મા છે, માટે ધર્મની લડાઇમાં સર્વસ્વનો ભોગ આપી શત્રુ સામે કટિબદ્ધ થવું જોઇએ. દુશ્મનો સોમનાથજીની નજીક છાવણી નાંખી પડ્યા છે. તેઓ પ્રાતઃકાળમાં હુમલો કરવાના છે, કિલ્લામાં એવો કોઇ શર પુરૂષ નથી કે જે તમામને ઉશ્કેરીને લડાઇ કરે. આપણે બધા સામા રહી લડીશું તો દુશ્મનો દાવી જશે કેમકે તેનું લશ્કર આપણા લશ્કર કરતાં પ્રબળ છે. તેની સામે ટકવું મુશ્કેલ છે. કિલ્લો તેઓ હાથ કરી લેશે તો

૩૬ મું.] હમીરજીની હિમ્મત અને વેગડાનું મરણ. ૨૬૩

આપણે કાંઈ કરી શકવાના નથી; માટે કિલ્લામાં થોડું લશ્કર લઈ જવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી કિલ્લો તેના હાથમાં જશે નહિ, ત્યાંસુધી તેઓ ફાવવાના નથી; પણ કિલ્લાની અંદર તેનું લશ્કર દાખલ થયું એટલે આપણી યોજના ઘૂળમાં મળી જશે અને કિલ્લામાં થોડું લશ્કર છે તે કોઈ સારા નેતા વિના કાંઈ કરી શકવાનું નથી. માટે કિલ્લામાં જઈ નેતૃત્વ લે તેવી આપણામાં કોણ હિમ્મત કરે છે?”

ચાંપાવાળાનું બોલવું પૂર્ણ થયું. કોઈની તરફથી જવાબ મળ્યો નહિ. બધા સ્તબ્ધ થયા. કોઈની હામ કિલ્લામાં જવાની ચાલી નહિ. સૌ વિચારવા લાગ્યા કે કિલ્લા તરફ જતાં વચમાં દુશ્મનોનો ભેટો થાય અને લડાઈમાં કામ આવીએ તો, પુરત કિલ્લો દુશ્મનોના હાથમાં જાય, પણ અહીં રહી યુદ્ધ કરીએ તો એકત્ર બળથી સાફ થાય અને જુદા પડવાથી કિલ્લો સમ્ભવ નહિ તેમ યોડા લશ્કરને જીતતાં દુશ્મનને રહેલું થાય. આવા વિચારથી કોઈ કિલ્લામાં જવા બહાર આવ્યું નહિ.

કોઈની તરફથી આશાજનક ઉત્તર નહિ મળવાથી હમીરજી ઉભા થઈ બોલ્યા કે:—“બંધુઓ! આપ સર્વે કિલ્લામાં જવાની હિમ્મત કરતા નથી તેનું કારણ મરવાની ભીતિ નહિ પણ કિલ્લામાં ન પહોંચી શકાય તો દુશ્મનો ફાવી જાય તે જ છે. મારો પણ વિચાર એવો હતો કે કિલ્લામાં નહિ ભરાઈ રહેતાં સમુખ રહી દુશ્મનોને આપણી અસિનો સ્વાદ ચખાડવો અને પ્રાણલ્લાગ કરવા. પણ ચાંપાવાળાના મતથી મને જણાય છે કે કિલ્લાને રક્ષણની જરૂર છે. આ કાર્ય બીજા કોઈએ હસ્તમાં લીધું હોત તો સાફ હતું, કેમકે એક તરફથી કિલ્લા ઉપરથી મારો આવે અને પાછળથી મારે લડવું હતું એટલે દુશ્મનનું લશ્કર બે ભાગમાં થઈ જત અને ત્રીજી તરફથી ચાંપોવાળો હલ્લો કરત એટલે દુશ્મનોનો પરાજય સુલભતાથી થઈ શકત; પણ તેવી હિમ્મત કોઈની ચાલતી નહિ હોવાથી કિલ્લામાં જઈ તેનું નેતૃત્વ લેવાનું હું માથે લઉં છું.”

હમીરજીના પ્રસ્તાવથી દરેકને ઉલ્લાસ થયો અને કિલ્લા વિષેની સૈની ચિંતા નાશુદ્ધ થઈ. કોણે કેવી રીતે હરોલ(બ્યૂલ) ગોઠવવી, કેવી રીતે લડવું વગેરે વિચાર સૌએ સાથે મળીને ચલાવ્યો અને વિચારને અંત નહી કરેલાં કાર્યો સોંપી પોતપોતાના તંખ્તમાં જઈ સૌ શય્યામાં પડી નિદ્રા દેવીની આરાધના કરવા લાગ્યા.

હમીરજીએ આખી રાત્રી વિચારની તક્ષીનતામાં કાઢી. રાત્રિ ચાર પ્રહર અવશૈષ રહી ત્યારે પોતાના રાજપૂતો તથા વેગડો અને તેના બીલોને સાથે લઈ તે કિલ્લા તરફ રવાના થયા. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ કિલ્લાની નજીક આવી પહોંચ્યા કે તુરત જ પાછળથી “અલાહો અકબર” ની ગર્જના સંભળાઈ. પાછળ ફરી જોતાં તેમને જણાયું કે દુશ્મનો નજીક જ આવી પહોંચ્યા છે.

હમીરજી અને ગેમલ બંને જણા સાથે ઘોડા રાખી દોડાવતા હતા. પાછળ મુસલમાન લશ્કર જોસભેર ધસ્યું આવતું હતું. કિલ્લાની પાસે જતાં મુસલમાન લશ્કર આવી પહોંચ્યું. હમીરજી, ગેમલ અને બીજા રાજપૂતો કિલ્લાની નજીક દરવાજાની બારીથી દાખલ થયા. વેગડો બારી પાસે આવીને ઊભો રહ્યો અને શત્રુદળ તરફથી તીર, ગોળી વગેરેનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.

વેગડાને બારી પાસે ઊભો રહેલો જોઈ હમીરજી બોલ્યા કે:—
“તમે હજી શામાટે ઊભા છો? લશ્કરે તમને ઘેરી લેવા માંડ્યા છે, માટે જલદી અંદર આવો એટલે બારી બંધ કરી અંદરની વ્યવસ્થા કરીએ.”

વેગડો:—“હમીરજી! તમે કિલ્લામાં જાઓ. દુશ્મનને હઠાવી દરવાજો ઉઘાડી અવાય નહિ ત્યાંસુધી હું બારીમાં થઈને આવી શકીશ નહિ, કેમકે મારાં શીંગડા મોટાં છે એટલે તે બારીમાં આવતાં મને

૩૬ મું.] હમીરજીની હિમ્મત અને વેગડાનું મરણ. ૨૬૫

અટકાવે છે. માટે હવે તો મરવું કાં મારવું એ જ મેં નિશ્ચય કર્યો છે.”
તે સાંભળી ખારેટજી બોલ્યા કે:—

“વેગડ વડ ઝુંબર, ગઢ ખારીએ ગયો નહિ;

શિંગ સમારણ હાર, અંખર લગી અડાવીઆં.”

વેગડો પોતાના ભીલોના વ્યૂહ ગૌહરી દુશ્મન સામે લડવા લાગ્યો. કટલાએક સૈનિકો સાથે નસરૂદીન વેગડા સામે આવી બેઠો. ભીલોનાં તીરે સુસવાટ કરતાં સુસલમાન સૈનિકોના શરીરમાં ભોંકાવા લાગ્યાં. તરવારોન ખખડાટો થવા લાગ્યા. સામસામા ભેડ પડી જીવપર આવી અને તરફના લડવૈયા લડવા લાગ્યા. વેગડો અત્યારે મદોન્મત્ત બની અને હાથમાં તરવારો પકડી લડવા લાગ્યો. તેને પોતાના શરીરનું ખીલ-કુલ્લોભાન રહ્યું નહિ. ક્રોધની પ્રચંડ મૂર્તિ હોય તેમ દુશ્મનોની સેનાને તે ડરાવવા લાગ્યો. તેની તરવારો વળ જોવી કિંમ્મ થઈ હતી. દુશ્મનોનાં મસ્તકો ધડથી જુદાં પડવા લાગ્યાં. સુસલમાન સૈન્ય અવ્યવસ્થિત થવા લાગ્યું અને મદદના પોકારો પડવા લાગ્યા. આ જોઈ નસરૂદીન લશ્કરીઓને ઉશ્કેરવા લાગ્યો પણ તેની અસર કાંઈ પણ થઈ નહિ.

ભીલસેના જીવપર આવી આગળ વધવા લાગી અને “હરહર મહાદેવ” “જય સોમેશ્વર” ના ગગનભેદી અવાજો કરી દુશ્મનોપર પોતાનો ક્રોધ બતાવવા લાગી. આકાશ અત્યારે વીર નાદોથી ગરજી રહ્યું. રણવાદોના શૌર્યોત્પાદક ધ્વનિથી કાયરો પણ હાથમાં શસ્ત્ર ધારણ કરી લડવાને ઉત્સુક અને તેવી રીતે વાતાવરણ શૌર્યમય બની ગયું હતું. ઉદ્યાચળપર સૂર્ય ભગવાન પુરાણોના કથનાનુસાર રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કરી પોતાનો રસ્તો સાફ કરવામાં પ્રવૃત્ત હતા. પૃથ્વીપર વેગડો ભીલ સુસલમાનો સાથે યુદ્ધ કરી તેઓ પરાજય કરી દરવાજો ખોલી રસ્તો સાફ કરવા મથન કરતો હતો. પ્રલયકાળ નજીક આવ્યો હોય અને સાક્ષાત્

યમરાજ યુદ્ધ કરતા હોય, તેવું મુસલમાન લશ્કરને જ્ઞાન થવા લાગ્યું. વેગડાની સન્મુખ કોઇ ટકી શકતો નહોતો અને સૈનિકો જ્યાં ત્યાં પલાયન કરવા લાગ્યા હતા. આવી સ્થિતિ નિહાળી નસરૂદીન વેગડાની સામે આવ્યો અને તેને કહેવા લાગ્યો કે:—

“અયે બીલરાજ! તું અત્યારે તારા ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કર. તારો અવસાન કાળ નજીક આવ્યો છે, માટે તરવાર ચલાવ.”

આવું સાંભળી વેગડો તેની તરફ ધસ્યો. વેગડો અને નસરૂદીન બંને ખૂંચો ગગનગામી કરી સામા આવ્યા. એક પ્રહરસુધી બંને વચ્ચે દાંડ યુદ્ધ ચાલ્યું, પણ એકે ચેદિ પાછો હઠ્યો નહિ. મુસલમાનોનું નવું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. તાજ આવેલા સેનિકો જોરથી લડવા લાગ્યા. શોણિતની સરિતા વહેવા લાગી. કેટલાકોનાં ધડથી મસ્તકો જૂદાં પડી પૃથ્વીપર રેળાવા લાગ્યાં. કેટલાકો અર્ધમૃત દશામાં “પાણીપાણી” ની જાંખના કરી પ્રાણત્યાગ કરવા લાગ્યા. વેગડો અને નસરૂદીન યુદ્ધમાં એટલા બધા પ્રવૃત્ત થયા હતા કે કોઇને આસપાસનું જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. એવામાં મુસલમાન લશ્કરમાંથી અચાનક વેગડાપર ગોળીખંડાર થયો, તે મર્મસ્થાનમાં લાગવાથી વૃદ્ધ વેગડો પૃથ્વીપર પડ્યો અને મુસલમાન લશ્કર “અલ્લાહો અકબર” ના પોકારો કરવા લાગ્યું.

વેગડો મરાયો કે અવશેષ રહેલા બીલો દુસ્મનોના ભોગ થઇ પડ્યા અને કેટલાકો જીવ લઇ ન્હાસી છૂટ્યા. મુસલમાન લશ્કર બીલો પર ધસ્યું અને બીલોને ઘેરી નાસતા અટકાવી તેમની કતલ કરવા માંડી. અસંખ્ય મુસલમાનો સામે નેતા વિનાના મુડીબર બીલો શું કરી શકે? થોડા જ વખતમાં બીલ સેના છિન્ન બિન્ન થઇ ગઇ. જ્યાં ત્યાં ન્હાસીને અને દુસ્મનોની અસિનો ભોગ થઇને સ્થાન છોડી તેમજી રસ્તો સાફ કર્યો અને મુસલમાનો કિલ્લા તરફ ધસ્યા.

હમીરજી કિલ્લાની અંદર જઈ સૈનિકોને સુવ્યવસ્થિત કરી દુશ્મનો સામે લડવા પ્રવૃત્ત થયા. મુસલમાનો તીડની માફક કિલ્લાપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. કિલ્લા ઉપરથી તીર બંદુક વગેરેનો અખાધિત મારો ચાલવા લાગ્યો.

હમીરજી સ્થળે સ્થળે કિલ્લાપર ધરવા લાગ્યા. દરેકને પ્રોત્સાહક વચનોથી તે શૌર્ય ચઢાવવા લાગ્યા. કિલ્લાપરના સૈનિકો હમીરજીનાં શૌર્યોત્પાદક વચનોથી મરવું કે મારવું એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરી પ્રાણની દગ્ગાર કર્યા સિવાય બહાદુરીથી લડવા લાગ્યા.

મુસલમાન લશ્કર પણ એક જ નિશ્ચયપર આવ્યું હતું. કિલ્લો સર કરવાથી જ જીત છે તેમ જાણતા હોવાથી જીવનની આશા છોડી તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા.

ચાંપોવાળો પણ નિશ્ચિંત બેઠો નહોતો. તેણે પાછળથી હુમલો કરી મુસલમાન લશ્કરને બે ભાગમાં વહેંચાવાની ફરજ પાડી હતી. આવી રીતે આખો દિવસ અવિશ્રાંત યુદ્ધ ચાલ્યું હતું, છતાં એકે તરફની જીત કે હાર થઈ નહોતી.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

વીર હમીરજીનો અંત.

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં “અલ્લાહો અકબર” ની ગગન-ભેંદી ગર્જના સાથે મુસલમાન લશ્કર કિલ્લા તરફ ધસ્યું. રાજપૂત સૈનિકોએ “જય સોમેશ્વર” ની ગર્જના કરી પ્રત્યુત્તર દીધો.

આજે હમીરજીએ બચાંકર ૩૫ ધારણ કર્યું છે. વામ કમરે બે

તરવારો લટકાવી છે. હાથમાં પ્રચંડ બાલો ધારણ કર્યો છે. મુખપર કોધનો સમ્પૂર્ણ પ્રાદુર્ભાવ થએલો હોવાથી અત્યારે પ્રલયકાળના સૂય પેડે તે શાલે છે. તેમણે આજે યાહોમ કરવાનો વિચાર કરી રાખેલો હોવાથી કેસરીયાં વસ્ત્ર પરિધાન કરેલાં છે. જેવી મુસલમાન સેના કિલ્લા નજીક આવી કે તુરત જ તોપોનો સખ્ત મારો હમીરજીએ શરૂ કર્યો. તોપોની ભયંકર ગર્જનાથી પૃથ્વી કંપાયમાન થવા લાગી. માણસોનાં હૃદયો ધડકવા લાગ્યાં. ધુમાડાથી આકાશ છવાઈ ગયું. સૂર્યની ગતિ રોકવા ધુમાડો જાણે મિથ્યા પ્રયત્ન કરતો હોય તેમ ધુમાડાની ઘટા ચોમેર બંધાવા લાગી અને સૂર્યપ્રકાશને પૃથ્વીપર આવતો અટકાવી અંધકાર ફેલાવવા લાગી.

મુસલમાન સેનામાંથી એક પછી એક યોદ્ધાઓ ચમત્કાર થવા લાગ્યા. તીર, તોપો વગેરેની સામે ચાલવા કોઈની હિમ્મત રહી નહિ. મુસલમાન સૈન્ય અવ્યવસ્થિત રીતે વિખરાવા લાગ્યું. ચારે દિશાઓ ભયંકર જણાવા લાગી. અંતકાળ નજીક આવ્યો હોય, તેમ મુસલમાન સેના નિર્બળ પડવા લાગી. હાથમાંથી હથિયારો સરી પડવા લાગ્યાં. આજે જાણે ખરેખર શંકર ત્રિપુરાસુર ઉપર કાપાયમાન થયા હોય તેમ હમીરજીની ઉગ્રતાથી સ્પષ્ટ ભાન થતું હતું. દેવાસુરના સંગ્રામમાં ઈન્દ્ર જેમ પોતાનું પ્રબળ બાહુબળ અજમાવતો હતો તેમ હમીરજી પોતાનું પરાક્રમ મુસલમાનોને બતાવવા લાગ્યા.

સર્વત્ર અંધકાર પ્રસરી રહ્યો. મુસલમાન સૈન્યમાંથી નિરાશાના ઉદ્દગારો નિકળવા લાગ્યા અને હમીરજીના સખ્ત મારાથી તેઓ પાછા હટવા લાગ્યા. આવી રીતે મુસલમાન સૈન્યને મંદ ઉત્સાહી જોઈ રાજપૂતો જોરમાં આવ્યા અને અતુલિત બળ અજમાવવા લાગ્યા. સર્વને સંજોષી હમીરજીકહેવા લાગ્યા કે—

“મારા બહાદુર રાજપૂતો! આજે ખરેખર આપણી કસોટીનો સમય આવ્યો છે. આપણે પ્રાણ શત્રુ સામે લડીએ છીએ તે બૂલી જવું નોંધવું નથી; તો પ્રાણની દરકાર ક્યાં વિના દુશ્મનો ઉપર વિજય મેળવવાની ઇચ્છા રાખી લડો! લડો! લડો!! મારા બહાદુર વીરો લડો! તમારા ગૌરવ માટે લડો! તમારા ધર્મ માટે લડો! તમારી કીર્તિ માટે લડો! તમારા દેશને માટે લડો! અને તમારા પ્રાણ અર્પો! જે મનુષ્ય પોતાના દેશ અને ગૌરવ માટે લડતો નથી તે અધમમાં અધમ છે—દેશ-દ્રોહી છે. તમો વીર પુરુષો છો. તમો દેખતાં ઇશ્વર સોમેશ્વરની સમ્પત્તિ લૂંટાય, વિધર્મીઓ મંદિરનો નાશ કરે, દેશને પાયમાલ કરે, એ શું તમે નોંધ શકશો? રાજપૂત કોઈ દિવસ પોતાનો કુળાચાર નષ્ટ થતો નોંધ શકે જ નહિ. તમો ખરા ક્ષત્રિય પુત્ર છો. પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનો બાર તમારા પર જ છે અને આવા અત્યાચારોથી પ્રજાને બચાવવાનું કાર્ય તમારું જ છે. માટે “કાર્ય સાધયમિ વા દેહં પાતયમિ” એ સત્તાનુસાર કાંતો શત્રુપર વિજય મેળવો અને કાંતો તમારા પ્રાણનો ભોગ આપો તથા સ્વર્ગના અનંત કાળનાં સુખોનો લ્હાવો લ્યો.

“યુદ્ધમાં પાછા હઠી રાજપૂત નામને લગ્નવી કુળમાં કલંકિત થવું અને શત્રુના ધા પીઠપર લેવાથી અર્થાત્ નાસી પ્રાણ બચાવવાથી મહાન્ પાપના ભાગી થવાય છે; માટે શુદ્ધ રાજપૂત હોય તે સ્વપ્ને પણ શત્રુને પીઠ બતાવવાનો સંકલ્પ કરે નહિ, પણ શુદ્ધતામાં ખામી હોય તે જ તેમ કરે છે.” હમીરજીનાં શૌર્યથી ભરેલાં વચનો સાંભળી શૂરા-રાજપૂતોનું રક્ત ઉછળવા લાગ્યું. સર્વનાં નેત્રો રક્તવર્ણથી રંગાઇ ગયાં.

મુસલમાન લશ્કરને અવ્યવસ્થિત નોંધી ઝુદ્ધરખાને હુકમ કરવાથી નવું લશ્કર લઇ ખાસુદીન આગળ આવ્યો. કિશ્નામાં રાજપૂત લશ્કર પ્રમાણમાં ઓછું હતું જેથી કિશ્નામાં રહી લડવું હમીરજીને યોગ્ય લાગ્યું.

નહિ. તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે આવતી કાલે સહવારથી જ દરવાજા ખુલ્લા કરી મેદાનમાં લડવા જવું. આમ કિલ્લામાં ભરાઈ રહી લડવું યોગ્ય નથી. આવો વિચાર ઘટ કર્યો અને સૂર્યાસ્ત થતાં લડાઈ બંધ રહી.

ત્રીજો દિવસે અરણોદય પહેલાં હુમીરજીએ તૈયાર થઈ શત્રુ સન્મુખ મેદાનમાં લડવાનું હોવાથી શૌર્યોત્પાદક વચ્ચનોથી રાજપૂતોને ઉત્સાહિત કર્યા અને સર્વે રાજપૂતો કેસરીઆં વસ્ત્રો પહેરી શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ હાથોહાથ લડવાનું હોવાથી આવેશમાં આવ્યા તથા એકબીજા સાથે લડવાની વાતો કરવા લાગ્યા.

હુમીરજી સોમનાથના દેહેરામાં જઈ સોમેશ્વરની પૂજા કરી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે “હે સોમેશ્વર ! આપના ચરણમાં મને રાખજો. હું અનેક ગુન્હાઓથી અધમ થએલો છું. આપ અનુગ્રહ કરી સદા આપનાં ચરણોમાં જ નિવાસ આપજો.”

આવી રીતે પ્રાર્થના કર્યા પછી હુમીરજીએ હવનકુંડમાંથી વિભૂતિ લઈ સર્વોંગે તેનું લેપન કર્યું, ભાલપર ત્રિપુંડ કરી રૂદ્રાક્ષની માળાઓ ધારણ કરી અને મંદિરના મુખ્યાધિષ્ઠાતાએ તેમને કુસુમમાળા પહેરાવી આશીર્વાદ આપ્યો.

સોમનાથજીનાં દર્શન કરી હુમીરજી બહાર આવ્યા કે લાખખાઈ સામે જ ઊભી હતી. હુમીરજીએ તેને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું : “માજી ! આજે છેલ્લો દિવસ છે. અસંખ્ય દુશ્મન સૈન્ય સામે મુડીભર રાજપૂતોથી વિજય મેળવી શકાય તેમ નથી, માટે હવે તમે માફ મુખ ફરીને જોઈ શકવાનાં નથી. હવે ખુશીથી મારા મરસીયાં કહો.” હુમીરજીએ પૂર્વસ્મરણ કરી મરસીયાં સાંભળવાની ઉત્કંઠા જણાવી.

“હા આપ ! હવે હું મરસીયાં કહું છું; સાંભળ:—

- * વન કાંટાળા વીર, તુજને તે જુવા થયા;
આંખો અળવ હમીર, ભાંગ્યો મ્હોરી ભીમાકિત. ૧
- એકે અહર હણે, શર લઈ એકે સાયઓ;
એમાં વખાણીએ વડે, ઠીઓ હાથ હમીરકો. ૨
- વેળ તાહરી વીર, આવીને ઉવાટી નહિ;
હાકમ તણી હમીર, ભેખડ હુતી ભીમાકિત. ૩
- કરમાં શર કરમળ કરે, જુવે શરને જગદીશ;
(એમાંથી) શર ચડયું હર શીખ, તેં ભજડયું ભીમાકિત. ૪
- પડીયા હાથ હમીર, શરમ પરચ સાદુ તણી;
કીંસાસે સધીર, ભીડ પડી એ ભીમાકિત. ૫

* ૧ હે આંખારૂપ હમીર! તારા રક્ષણરૂપી કાંટાવાળી વાડ અર્થાત્ શસ્ત્ર સહિત લશ્કર, તે તારાથી જુદું થયું એટલે તારી પાસે તે નથી, એથી તારું રક્ષણ થઈ શક્યું નથી. તેથી તને મ્હોર—ખીલતી યુવાની આવી ત્યાં તું ભાંગી ગયો અર્થાત્ રણસંગ્રામમાં કામ આવ્યો.

૨ હે હમીરજી! એક હાથે અહર—અસુર—દુશ્મનને હણ્યા અને બીજા હાથે તારા શર—માથાનું રક્ષણ કર્યું. આ બે હાથમાં તારા કયા હાથનાં વખાણ કરવાં ?

૩ સાગર રૂપી હમીર! તારામાં શૌર્યરૂપી વેળ—ભરતી આવી પણ ઉવાટ—ઓળ નાંખ્યો નહિ, કારણકે હાકમ એટલે ઝુફરખાનરૂપી આડી ભેખડ આવી એટલે તારાં મોભાં ફેલાઈ પાછાં પડ્યાં ને તેમાં તું મરાયો.

૪ હે હમીરજી! જ્યારે તારું માથું પડયું ત્યારે તેં તેને હાથમાં લઈ લીધું. તે શર—માથાને જગદીશ—શંકરે જોયું. પછી તારું માથું હર—શંકરના શીખ ઉપર ચડયું અર્થાત્ તારું માથું શંકરને અર્પણ થયું.

૫ હમીર! તું અને શંકર બંને સાદુ થાઓ છો, કેમકે શંકર ભીલકી ઉપર મોહ્યા હતા, તું પણ ભીલકન્યા પાર્વતીને પરણ્યો; એટલે સાદુના

પે'યે શંકર પૂજ્યો, માયું ઉતારી હાથ;
 ધડ લડીયા ધુહતા, ભાસે ચડી ભીમાઉત. ૬
 બોલ જ ને બાપુ તણાં, હામુ તને ચડ્યાં હંયાં;
 સાચા સાચીયા, ભાંગે કંધે ભીમાઉત. ૭
 ચંત ચાલણા તે વાય, અંગ ને અણસારે થયો;
 કમ તોય કુત્ર એવાય, તેં ભરીયા પાગજ ભીમાઉત. ૮
 હું જાઉં હર પાલણાં, તું રે સાવ સધીર;
 હવે પાટણુ હમીર, તોં ભળાવ્યું ભીમાઉત. ૯
 માયે મુંગીપર ખરું, વસાયા વર વીર;
 સોમયાને શીખ, અર્ધું અર્ધિલા ધણી. ૧૦

સગપણે તને શરમ લાગી, એટલે સાદું રક્ષણ કરવા તું આવ્યો અને તેને માટે તેં પ્રાણ આપ્યા.

૬ અનેક વિધિથી શંકરને પૂજ્યા અને માયું આપી ધડથી લડ્યો; તારા ભાલાથી દુરમનોને માર્યા અને તારા ધડને પણ ભાલાથી વિંધાવી મરણ પામ્યો.

૭ હમીરજી! આપના બોલથી તેં સોમનાથજીને શીખ અર્પણ કર્યું હતું, તે આજે યાદ કર્યું, અને તે વેળાને સાચવી રાખી, હે ભીમજી ગોહિલના પુત્ર! તેં તારૂં કંધ કપાવી-ગરદન ભંગાવી-સાચું કર્યું.

૮ તારા ચિત્તમાં દુરમન સામે ચાલવા માટે અંગમાંથી અણસારો-ધશસ્ત-યઈ, તેનું કારણ એ જ છે કે તારા કુળનો કમ-રીતિ એવી છે; તેથી દુરમન સામે પગલાં ભરીને સામે પગલે મરાયો.

૯ હે શંકરનું રક્ષણ કરવાવાળા હમીર! હવે હું ઘેર જાઉં છું, માટે તું સાવધાન થઈ રહેજે, કારણકે પાટણુ તને જ ભળાવ્યું છે; માટે જવતાંસુધી રક્ષણ કરજે.

૧૦ તારે માથે મુંગીપર છે, અર્થાત્ તું શાશિવાહનના વંશનો છે; વળી તારૂં મોસાળ પણ વીરાવાસાનું છે-કુલિન છે, તેથી જ તેં સોમનાથ-જીને શીખ અર્પણ કર્યું છે.

- વેલો આવે વીર, સખાતે સોમૈયા તણી;
હીલોળવા હમીર, બાલા અણીએ ભીમાડિત. ૧૧
- પાટણ આવ્યાં પૂર, ખળહળતાં ખાંડાતણાં;
સેલે માંહી શર, ભેંસાસણસો ભીમાડિત. ૧૨
- શંકર તણે શરીર, માથે મ્હેચ્છાયણ તણાં;
પડીયા હાથ હમીર, ભોંય તાહરા ભીમાડિત. ૧૩
- રડવડીએ રડીયાં, પાટણ પારવતી તણાં;
કાંકણ કમળ પછાં ભોંય તાહરા ભીમાડિત. ૧૪
- તું મરતે મરીયા, હર શિયર હીમાયતી;
છો ચુડા ચડીયા, જે મજ ત્રી ભાંગ્યા ભીમાડિત. ૧૫

૧૧ હે વીર ! સોમનાથજીની સખાતે-રક્ષણ કરવા અને બાલાની અણીઓથી દુશ્મનોને હીલોળવા-રંગોળવા વહેલો આવજો.

૧૨ પ્રભાસ પાટણમાં ખળહળતા-ઘોઘખંધ ખાંડા-તરવારોનું પુર આવ્યું, તેમાં ભેંસાસણ-પાડાની પેઠે સેલારા મારી-ચોટ દધ-શરવીર હમીર ! તું રમે છે.

૧૩ શંકર ઉપર મુસદ્દમાનોના હાથ પડ્યા, તેમાં તું લડી મરાયો; પણ અખંડિત રાખી શક્યો નહિ તેથી તારા હાથ ભોંયે-જમીનપર પડ્યા.

૧૪ તું મરાયો તેથી પાર્વતીના પાટણમાં સૌ લોક રડ્યા અને સોમનાથજીનું માન હરાતાં પાર્વતીનાં કમળ જેવાં કાંકણ ભોંયે રખડ્યાં.

૧૫ ઓ ભીમના વંશના ! તું મરતાં ત્રણ જણ મુઆઃ એક તો શિવ, બીજો શિવના કપાળનો ચંદ્ર અને ત્રીજો તું, તેથી તેઓની ત્રણે સ્ત્રીઓના ત્રણ હાથના છ ચૂડા લાગી પડ્યા.

તું જ હમીર હમીર, શંભુ તાને સરાહીયો;

વાઠ પડતે વીર જડે ન ભાગ્યો ભીમાઉત.”*

૧૬

લાખખાઇના મુખથી મરસીયાં સાંભળી હમીરજી અત્યંત પ્રસન્ન થયા અને સમઢીઆળા ગામ ×લાખખાઇને દાનમાં આપી રવાના કર્યા.

મુસલમાન સૈન્ય દરવાજા પાસે આવવા ધસમસી રહ્યું હતું. એક તરફ ચાંપાવાળાએ આક્રમણ કર્યું અને બીજી તરફથી હમીરજીએ કિ-લ્લાના દરવાજા ઉઘાડા મુકી હલ્લો કર્યો.

૧૬ ઓ હમીર ! તું તો હમીર જ ખરો; તને શિવે વખાણ્યો, કેમકે ધા વાગતાં પછુ તું નાઠો નહિ.

* લાખખાઇના કીધેલા સોરઠા ધણા છે તેમ જ હમીરજી વિષેનાં કવિતો પછુ ધણાં છે, પછુ અહીં બધું આપવાથી લંબાણ થાય, તેથી આપ્યું નથી.

× સમઢીઆળા ગામ ધણી મુદત સુધી લાખખાઇના ભાણેજના વંશજોને ત્યાં રહ્યું હતું પછુ કાળના વહન સાથે પ્રચંડ દુષ્કાળ પડવાથી તેના ગીરા-સદોરો માલ બચાવવા બહાર નિકળ્યા અને લાંબી મુદત સુધી બહાર રહ્યા, તેથી સમઢીઆળા ગામ લાઠી ઠાકોરે પોતાને તાબે લીધું અને ફટાયાને આપ્યું. ફટાયા આવીને રહેવા લાગ્યા પછુ તે ગામ ચારણને બક્ષીસ કરેલું હોવાથી તેનું મન મનાવવા માટે વિચાર કર્યો કે, તેની આશિષ વિના આખાંદ થઇશું નહિ. આમ વિચાર કરી શોષ કરાવી તેના વંશજોને બોલાવ્યા અને થોડી જમીન આપી આશીર્વાદ મેળવીને ત્યાં રહ્યા. હાલમાં લાઠીના ફટાયાના વંશજોને તાબે આ ગામ છે. ધોળા જંઠરાનથી ત્રણ માઈલ વાયવ્ય તરફ કાળુભાર નદીના કાંઠે તે આવેલું છે. ગામની ઉત્તર તરફ કાળુભાર નદી છે અને સામે કાંઠે લાખખાઇની દેહેરી હોવાત છે. લાખખાઈ એક સતી હતી. ચારણીચાણીઓ ધણે ભાગે પતિવ્રતા અને સતી હોય છે અને તેના પ્રભાવે દેવીપદ પ્રાપ્ત કરે છે. લાખખાઇની દેહેરી પ્રત્યે હજી પણ માનની દ્રષ્ટિથી લોકો જુએ છે અને ભાવિકો તેને પૂજે છે.

ગિરિકંદરામાંથી જેમ કેસરી સિંહોનાં યૂથનાં યૂથ શિકાર ઉપર ફલાંગ મારી ધસે તેમ પ્રભાસપાટણના દરવાજામાંથી હમીરજી પોતાના સૈનિકો સાથે મુસલમાન સેનાપર તૂટી પડ્યા.

અને સાગરો મર્યાદા મૂકી સંમિલિત થાય તેમ અને તરફનાં લશ્કરો બેગાદ ગયાં, રાજપૂતો જીવ પર આવી પોતાના અપ્રતિમ પરાક્રમથી દુસ્મનોપર વીરતા દાખવવા લાગ્યા. અને તરફના ચોદાઓ એક બીજાના સંહારપર જ આવેલા છે, તેથી અને તરફના ચોદાઓમાંથી જોતજોતાંમાં ઘણા ધરણીપર ઢળી પ્રાણુત્યાગ કરવા લાગ્યા અને તેમાંથી નીકળતું શોણિત સરિતા પેડે વહન કરવા લાગ્યું. મુસલમાન સૈનિકો હમીરજીની વીરતાથી મુગ્ધ થયા. ઝુશરખાન હસ્તિપર આરઠ થઈ મુસલમાન સૈનિકોને ઉશ્કેરી આગળ વધવા પ્રેરવા લાગ્યો, પણ હમીરજીના પ્રચંડ વિક્રમ આગળ તેનું કાંઈ આશ્ચું નહિ.

આવા પ્રયત્ન શત્રુ સામે લડવું તે ઝુશરખાનને ઘણું જ દુર્ઘટ લાગ્યું. વિજય થશે કે કેમ તેની શંકા તેને થવા લાગી. હવે શું કરવું તેના વિચારવમળમાં તે હુબકાં ખાવા લાગ્યો. મુઝીબર રાજપૂતો પણ પ્રલયકાળના સૂર્ય પેડે તેજસ્વી લાગવા માંડ્યા.

હમીરજીના શરીરપર જખમો થયા હતા, છતાં તેની દરકાર ક્યાં વિના દુસ્મનોપર પોતાની તીક્ષ્ણધારી તરવાર તેઓ ચઢાવવા લાગ્યા. હવે ઝુશરખાનથી વધુ વખત જોઈ શકાયું નહિ, તેથી હસ્તિપરથી કિતરી થોડેસ્વાર થઈ તે જાતે હમીરજી સામે લડવા આવ્યો, જેથી મુસલમાન સૈન્ય પૂર્ણ જોસમાં આવી લડવા લાગ્યું.

રાજપૂતો સદા ધર્મયુદ્ધ જ કરવાવાળા હોય છે, તેથી અત્યારે પણ તે ધર્મયુદ્ધ જ કરતા હતા; પણ ઝુશરખાને ધર્મયુદ્ધને તિલાંજલિ આપી ‘ ચેન કેન પ્રદારેણ ’ વિજય મેળવવો એવો નિશ્ચય દઢ કરેલો.

હતો. હમીરજી અને ઝુફરખાન લડતા હતા, તેમાં ઝુફરખાને પ્રથમથી જ ફરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે તેનો એક અંગરક્ષક, રાજપૂત વેશ પહેરી, રાજપૂત સેનામાં ભેળાઈ ગયો અને હમીરજી લડતા હતા તેમની પાછળ જઈ તરવારનો સખ્ત ધા કર્યો એટલે હમીરજીનું મસ્તક ધડથી જુદું પડ્યું !!

ગેમલ બીલ હમીરજીની સાથે જ હતો. તેને લડવાનું હતું નહિ. તેણે રાજપૂત વેશધારીને હમીરજી પર ધા કરતાં જોયો કે તુરત જ દોડી જઈને તેણે એક ઝટકાથી તેને ઠાર કર્યો અને હમીરજીનું મસ્તક લઈ પોતાના થોડા ભીક્ષો સાથે પોતાના ગામ તરફ તે રવાના થયો.

હમીરજીનું મસ્તક ધડથી જુદું થતાં જ હાથમાં શમશેર લઈ ધડ આગળ વધ્યું અને જ્યાં ત્યાં દુશ્મનોનો પરાજય કરવા લાગ્યું. આમ ધડને લડતું જોઈ ઝુફરખાન ગભરાયો અને આશ્ચર્ય પામ્યો કે, “આ શું ? આ કોઈ શીરસ્તો છે કે શું ? મસ્તક નહિ હોવા છતાં એકલું ધડ લડે છે અને મારા બહાદુરોને હંફાવે છે ! યા ખુદા !”

હમીરજીના ધડની સન્મુખ આવવાની કોઈની હિમ્મત ચાલતી નહોતી. મુસલમાન સૈનિકો પણ આ દૃશ્ય જોઈને દાંડ થઈ ગયા.

ઝુફરખાન વિમાસણમાં પડ્યો. કોઈ રીતે ધડ નીચે પડતું ન હોતું, ઘણા શરવીરોને સામા મોઢક્યા પણ દરેક તેની અસીનો ભાગ થઈ પડ્યો. કાંઈક વિચાર આવતાં પાસેના અંગરક્ષકને તેણે પૂછ્યું કે “હુબીઅ ક્યાં છે ?”

આટલું સાંભળતાં જ હુબીઅને ઝુફરખાન યાદ કરે છે તેવા સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા, તેથી હુબીઅ ઝુફરખાન પાસે આવી કુર્નિશ બબલી બોલ્યો કે:—

“આપે મને શા કારણથી યાદ કર્યો ? આપનો હુકમ હોય તે કરમાવો, ગુલામ ઉઠાવવા તૈયાર છે.”

કુશરખાન:—“ હુખીય ! તું ગુજરાતમાં લાંબી મુદતથી રહે છે અને રાજપૂતોથી ઘણો જ જાણીતો છે, માટે આ વીર પુરુષનું માથું પડ્યા પછી ઘડ લડે છે તેનું કારણ શું ? અમને બહુ જ આશ્ચર્ય થાય છે. ”

હુખીય:—હજુર ! રાજપૂતોનાં કામો એવાં અદ્ભુત હોય છે કે ખીજને આશ્ચર્ય જ થાય. જે શુદ્ધ રાજપૂત હોય, રાજપૂત ધર્મમાંથી બ્રટ થયો ન હોય, જેણે પરદારાને અંતઃકરણથી સહોદરા માની હોય, સત્યવક્તા અને સત્ય પ્રતિજ્ઞા હોય અને ધર્મયુદ્ધ જ કરતો હોય, તેનામાં આવું શૌર્ય આવે છે અને માથું પડ્યા પછી તેના પુણ્યે ઘડ લડે છે. આવા રાજપૂતો ઘણા હોય છે. ”

કુશરખાન:—“ એ તો કીક ! પણ આ ઘડ હવે પડશે ક્યારે તેનો રસ્તો કાંઈ બતાવીશ કે ? ”

હુખીય:—“ નામદાર ! રાજપૂતો ઘણા જ પવિત્ર હોય છે. તેઓ ગળીને અપવિત્ર માને છે. ગળીનો સ્પર્શ કરવાથી મહાન્ પાપ થયું માને છે. જેનું ઘડ લડતું હોય, તેને ગળીના રંગનો સૂત્રતંતુ અડકાડતાં જ તે ભૂશાથી થાય છે, માટે આને પણ તે પ્રયોગ કરવાથી સજ્જતા પ્રાપ્ત થશે. ”

કુશરખાને અકબર નામના તીરંદાજને બોલાવ્યો અને તેની પાસે ગળીનો સૂત્રતંતુ તીરપર ચઢાવી લક્ષ સાંધીને હુમીરજીના ઘડપર ફેંકાવ્યો. ગળીના સૂત્રતંતુનો શરીરે સ્પર્શ થતાં જ ઘડ પૃથ્વીપર પટકાઈ પડ્યું. *

હુમીરજીના પરાક્રમની પ્રશંસા મુસલમાન સૈનિકોએ પણ કરી. ધન્ય છે તેવા રાજપૂતોને, બારતમાતાના સાચા સપૂતોને ! !

* કહેવાય છે કે હુમીરજીનું મસ્તક પડ્યા પછી તેનું ઘડ ત્રણ ગાઉ સુધી લડ્યું હતું.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

પાર્વતી સતી થઈ.

પ્રિય વાચકો ! આપણી કથા અહિં જ પૂર્ણ થાય છે. આ લેખનો ઉદ્દેશ હમીરજીનું જીવંત બહાર લાવવાનો હોવાથી વાર્તાના નાયકના અંત સાથે આ નવલકથાની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

હમીરજી મરાયા પછી ચાંપોવાળો પણ શૌચથી લડ્યો, પણ મુસલમાનની અગણિત ફેજ આગળ હમીરજી કે ચાંપોવાળો પ્રાણ આપ્યા સિવાય વિશેષ શું કરી શકે ? ચાંપોવાળો બહાદુરીથી લડી મરણ પામ્યો અને ઝુફરખાને આમનાથજીનો કિલ્લો સર કર્યો તથા ત્યાં પોતાનું થાણું સ્થાપિત કર્યું.

* * * * *

પાર્વતી અત્યારે એકલી બેઠી છે અને મનોગત વિચાર કરે છે કે મારા પતિ તથા મારા પિતા વગેરે યુદ્ધમાં ગયે ધણા દિવસો વ્યતીત થયા છતાં કાંઈ સમાચાર આવ્યા નથી. મારા પતિદેવ વિજય કરી પાછા આવે અગર તેમનું મસ્તકે લઈ મારો કાકો ગેમલ આવે તો સાફ, કેમકે પતિવિયોગ હવે મારાથી સહન થઈ શકતો નથી. કાંતો ભૂતળપર અગર સ્વર્ગમાં ગમે ત્યાં તુરંત જ ભેટો થાય તો સાફ. આવો વિચાર કરીને તેણે ઉદ્દગાર કાઢ્યો કે:-

કુંગરડા હરિયા થયા, નેણે ખળડ્યાં નીર;
વાદળીયું વેલા થઈયું, હળુ ન આવ્યો હમીર.

આવા વિચારમાં તે તલ્લિન થઈ રહી છે. પતિદેવના નામનો ઉચ્ચાર કરી રહી છે. ઘડીમાં અશુભ વિચારો તો ઘડીમાં વિજય કરી

આવશે જ અને આનંદથી ભેટશે એવા યુગ વિચારતરંગોમાં તે કાળક્ષેપ કરે છે. આખરે આ વિચારોનો અંત આવ્યો અને છેવટના સમાચાર જાણવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. ગેમલને દૂરથી આવતો તેણે જોયો. તેની દૃષ્ટિ તેનામાં સ્થિર થઈ. વિજયના સમાચાર આપશે કે અશુભ ? શું હશે ? આમ તેને કૂતૂલ થવા લાગ્યું અને એક નિમિષપણુ યુગસમાન જણાવા લાગી.

ગેમલ અશ્વ દોડાવી નજીક આવ્યો. પાર્વતી કાબી થઈ અને ઉત્કંઠાથી પૂછવા લાગી કે:—“ કાકા શા સમાચાર લાવ્યા ? શું મારા પતિદેવ વગેરે દુસ્મનોનો નાશ કરી પાછળ પધારે છે અને તમે તેવા સમાચાર દેવા આગળ આવ્યા છો ? બોલો, જલદી બોલો ! ”

આવાં વચનો સાંભળી ગેમલ દિગ્ભ્રમ જેવા બની ગયો. શો જવાબ આપવો તે તેને સૂઝ્યું નહિ. જીલ્લાએ અશુભ વર્તમાન કહેવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ, તેથી તે ઝારઝાર રડવા લાગ્યો. તેનાં નેત્રોમાંથી અસ્ખલિત અશ્રુપ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો. તે જોઈતાં દુઃસાં બરવા લાગ્યો. પાર્વતી આવું જોઈ ચમકી અને વિચારવા લાગી કે, તે અશુભ સમાચાર જ લાવ્યા છે, નહિતો આમ અશ્વેસ કરે નહિ. જેવી ધૃશ્વરની ધચ્છા. તેમાં મનુષ્યનો ઉપાય નથી. ગેમલને સંબોધીને પાર્વતી બોલી કે—

“ કાકા ! હવે તૈયારી કરો ! મારા પ્રાણનાથને અને મારે છેદું પડે છે. ” ગેમલ કિંકર્તવ્યવિમુદ્ધ થયો. તેને શો જવાબ દેવો તે સૂઝ્યું નહિ. છેવટે પાર્વતીના વિચારને તે તાબે થયો. પાર્વતી સતી થઈ પતિ સાથે સહગમન કરે છે તેવા વર્તમાન આખા ગામમાં પ્રસરી ગયા. નર-નારીઓ હાથમાં શ્રીશળ લઈ સતીનાં દર્શન અને આશીર્વાદ મેળવવાને આવવા લાગ્યાં.

પાર્વતીએ ચિતા ખડકાવી શિવસ્તુતિ કરી, હમીરજીનું મસ્તક ખોળામાં લઇ ચિતાપ્રવેશ કર્યો અને વાઘચત્રાનાં અવાજે સાથે જય અંબે ! જય સોમનાથજી ! વગેરે ગગનભેદી ગર્જનાઓથી આપું અરણ્ય ગરજી રહું. જોતજોતાંમાં સર્વભક્ષી અગ્નિદેવે પાર્વતીના શરીરને પંચભૂતોમાં મેળવી દાહું અને પોતાના પતિદેવની સેવા કરવાની ઉમેદથી પાર્વતી સદાને માટે આ પૃથ્વીમાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ !

ધન્ય છે એવી પતિપરાયણા સતીઓને અને હમીરજી જેવા વીર રાજપૂતોને !!

હાલમાં જુના સોમનાથમાં હમીરજીની દેહેરી છે ત્યાં જે ગોહિલ યાત્રાળુ જાય છે તે અરીણુનો કસુઓ કરી ચઢાવે છે, પણ તેની પહેલાં વેગડા ભીલના પાળીયાને શ્રીફળ ચઢાવે છે અને તે પછી જ હમીરજીના પાળીયાને કસુઓ ચઢાવી શ્રીફળ ચઢાવે છે. હમીરજીની દેહેરી હવે જર્જરિત થઇ ગઇ છે, પણ ગોહિલો પૈકી કોઇ આ દેહેરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરી આવા વીર પુરૂષના સ્મરણચિન્હને ચિરંજીવી રાખવા પ્રયાસ કરશે તો એ રીતે તેણે વીરપૂજા કરી ગણાશે.

હમીરજીથી પાર્વતીને પુત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો, જેના વંશજો હાલમાં ગોહિલવાડમાં વિદ્યમાન છે.

